

ΑΠΟ ΤΗΝ ΑΝΤΙΣΤΑΣΗ ΣΤΟΝ ΕΜΦΥΛΙΟ ΠΟΛΕΜΟ

Επιμέλεια: Μάριον Σαράφη

Εισαγωγή: Νίκος Σβορώνος

ΕΚΔΟΣΕΙΣ
ΝΕΑ ΣΥΝΟΡΑ
α.λιβανής

Ἐκ τῆς ἀντίστασης
ἐν τῷ Ἐμφύλιῳ πολέμῳ

Ἐκ τῆς Ἐπίστασης ἐν τῷ Ἐμφύλιῳ πόλεμῳ

ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ: ΜΑΡΙΟΝ ΣΑΡΑΦΗ

ΕΙΣΑΓΩΓΗ: ΝΙΚΟΣ ΣΒΟΡΩΝΟΣ

ΑΘΗΝΑ 1982
ΕΚΔΟΣΕΙΣ: ΑΝΤΩΝΗΣ ΛΙΒΑΝΗΣ - «ΝΕΑ ΣΥΝΟΡΑ»

ΣΕΙΡΑ: *Ίστορία.*

ΒΙΒΛΙΟΕΚΔΟΤΙΚΟΣ ΑΡΙΘΜΟΣ: 11.

ΤΙΤΛΟΣ ΒΙΒΛΙΟΥ. «*Άπό τήν Άντίσταση στόν Έμφύλιο πόλεμο.*»

ΤΙΤΛΟΣ ΠΡΩΤΟΤΥΠΟΥ. «*Greece: From Resistance to Civil War.*»

ΣΥΓΓΡΑΦΕΑΣ: *Συλλογική έργασία.*

ΜΕΤΑΦΡΑΣΗ: *Άγγέλα Βερυκοκάκη-Άρτέμη.*

ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΕΚΔΟΣΗΣ: *Κ. Άναγνώστης.*

ΕΞΩΦΥΛΛΟ: *Γιάννης Κορωναίος.*

ΦΩΤΟΣΤΟΙΧΕΙΟΘΕΣΙΑ: «*Φωτόγραμμα*», Κεραμεικού 23, τηλ. 5245846.

ΕΚΤΥΠΩΣΗ: *Π. Μπάρμπης, Γερανίου 24, τηλ. 5247103.*

ΒΙΒΛΙΟΔΕΣΙΑ *Κ. Ρουμελιώτης, Γερανίου 24, τηλ. 5248244.*

ΧΑΡΤΙ: *58Χ86, 100 γρ.*

ΣΕΛΙΔΕΣ: 233.

COPYRIGHT: *Άντώνης Λιθάνης – «Νέα Σύννορα», Σόλωνος 94, τηλ. 3610589, 3600398.*

ΑΘΗΝΑ, 1982.

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

- Βιβλίο ντοκουμέντο (σημείωμα του ΕΚΔΟΤΗ), 9
Πρόλογος (της ΜΑΡΙΟΝ ΣΑΡΑΦΗ), 11
Είσαγωγή (του Ν. ΣΒΟΡΩΝΟΥ), 15
ELISABETH BARKER. 'Η Ελλάδα στο πλαίσιο των αγγλοσο-
διετικῶν σχέσεων 1941-1947, 25
ΠΡΟΚΟΠΗΣ ΠΑΠΑΣΤΡΑΤΗΣ. Οί Βρετανοί καί οί αντίστασια-
κές οργανώσεις του ΕΑΜ καί του ΕΔΕΣ, 55
GEORGE ALEXANDER. 'Ο Άγνωστος Γύρος, 74
ΑΝΔΡΕΑΣ ΚΕΔΡΟΣ. Λάθη τῶν συμμάχων-Λάθη τῆς αντίστα-
σης, 88
ΘΑΝΑΣΗΣ ΧΑΤΖΗΣ, ΕΑΜ-ΕΛΑΣ. 'Αντίσταση ἢ ἐθνοκαπελευ-
θερωτικό κίνημα; 105
HEINZ RICHTER. 'Η Μάχη τῆς 'Αθήνας (Δεκέμβρης 1944)
καί ὁ ρόλος τῶν Ἄγγλων, 130
HAGEN FLEISCHER. «'Υπόθεση Don Stott»: πρελούτιο γιά
μά ξεχωριστή αγγλο-γερμανική εἰρήνη; 153
NICHOLAS HAMMOND. 'Η ρωσική ἀποστολή στά ἑλληνικά
δουνά καί ἡ εἴσοδος του ΕΑΜ στήν κυβέρνηση 'Εθνικῆς
'Ενότητος, 183
'Ανοιχτή συζήτηση, 200
Παράρτημα ('Ερώτηση Δ. Χατζῆ πρὸς Μάιερς), 231
'Ιδιότητες συνέδρων καί ὀμιλητῶν, 335

BIBΛIO-ΝΤΟΚΟΥΜΕΝΤΟ

Τά πρόσωπα καί τά γεγονότα πού συνέθεσαν τήν αντίσταση κατά τῶν κατακτητῶν στά χρόνια 1941-44 στήν Ἑλλάδα εἶναι ἀκόμη ἐπιπόλαια γνωστά, παρόλο τό πλῆθος τῶν -γραπτῶν καί προφορικῶν- μαρτυριῶν. Ἐξακολουθεῖ νά τά καλύπτει ἡ ἀγλή τῆς σκοπιμότητος γιά τή μή φανέρωση τῆς ἀλήθειας. Ἐπί δεκαετίες προβάλλονται ὡς πραγματικότητες ἀνερεύνητες «ἀντιστασιακές» ἐνέργειες, ἐνῶ ἄλλες πράξεις οὐσιαστικῆς ἀντίστασης ἔχουν παραγνωρισθεῖ.

Τό βιβλίον αὐτό συμβάλλει πολύ στήν ἀπόδοση τοῦ ἀντιστασιακοῦ δικαίου: πρωταγωνιστές τῶν γεγονότων καί νεώτεροι μελετητές τους εἰσηγοῦνται ἐδῶ τίς ἀπόψεις τους γιά κρίσιμα θέματα ἐκείνης τῆς ἐποχῆς ἢ συζητοῦν τίς ἀντιρρήσεις τους. Καί οἱ εἰσηγήσεις καί οἱ συζητήσεις εἶναι θεμελιωμένες σέ ντοκουμέντα ἀπό τά βρετανικά καί γερμανικά ἀρχεῖα, πού πρόσφατα ἤρθαν στή δημοσιότητα, καί σέ ἄλλες μαρτυρίες.

Ὅπως θά δεῖ ὁ ἀναγνώστης, στίς σελίδες αὐτῆς τῆς ἐκδοσης πολλά ἱστορικά «δεδομένα» χάνουν τή δυναμική τους καθῶς ἀποκαλύπτεται ἡ σαθρή τους θεμελίωση καί τό ψευδεπίγραφόν τους. Πρόσωπα, ὅπως ὁ Σοφοκλῆς Βενιζέλος καί ὁ Γεώργιος Παπανδρέου, ὁ Γιώργης Σιάντος καί ὁ Ἀλέξανδρος Σβώλος, ὁ Ροῦσος καί ὁ Βελουχιώτης, ὁ Ζέρβας, τοποθετοῦνται στίς φυσιολογικές διαστάσεις τῶν δραστηριοτήτων τους.

Καί τά γεγονότα: ὁ Γοργοπόταμος, ἡ ἀναμέτρηση ἀνάμεσα ΕΑΜΙΕΛΑΣ καί ΕΔΕΣΙΕΚΚΑ, ἡ ὕλική βοήθεια τῶν Συμμάχων, ὁ θάνατος τοῦ συνταγματάρχη Ψαρροῦ, ἡ ἀποχώρηση τῶν γερμανικῶν στρατευμάτων ἀπό τήν Ἑλλάδα κλπ. προσεγγίζονται στήν πραγματική τους εἰκόνα.

Αὐτά τά πολύτιμα γιά τή θεμελίωση τῆς ἀλήθειας στοι-

χειά διέκριναν στό βιβλίο οί έκδόσεις μας, καί εἶμαστε εὐ-
τυχεῖς πού τό προσφέρουμε καί στό ἑλληνικό κοινό. Πρωτο-
κυκλοφόρησε στά ἀγγλικά, στό Λονδίνο, τό 1980 –δύο χρό-
νια μετά τήν πραγματοποίηση τῆς Συνάντησης, τόν Μάιο
τοῦ 1978, στή βρετανική πρωτεύουσα, πού ὀργανώθηκε ἀπό
τήν ΕΛΕΜΕΠ (Ἑλληνική Ἐταιρία Μελέτης καί Ἐπιστημονι-
κοῦ Προβληματισμοῦ), Τμήμα Βρετανίας*.

Καί εἶναι εὐτυχής ἡ συγκυρία: ἡ ἔκδοση τοῦ βιβλίου
συμπίπτει μέ τήν ἀναγνώριση τῆς ἀληθινῆς Ἐθνικῆς
Ἀντίστασης ἀπό τή νέα κυβέρνηση τῆς Ἀλλαγῆς. Τό βι-
βλίο αὐτό εἶμαστε βέβαιοι πώς συμβάλλει στήν ἄλλη ἀνα-
γνώριση: τοῦ ἀληθινοῦ τῆς προσώπου.

Ο ΕΚΔΟΤΗΣ

---

* Περισσότερα γι' αὐτή τή Συνάντηση, στόν Πρόλογο τῆς Μάριον Σα-
ρκίμη καί στήν Εἰσαγωγή τοῦ Νίκου Σβορώνου, πού ἀκολουθοῦν

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

ΤΗΣ ΜΑΡΙΟΝ ΣΑΡΑΦΗ

Παρουσιάζοντας τὰ Πρακτικά τοῦ Σεμιναρίου πού ὁργάνωσε ἡ ΕΛΕΜΕΠ Ἀγγλίας μαζί μέ τήν Ἐνωση Ἑλλήνων Πανεπιστημιακῶν Δυτικῆς Εὐρώπης-ομάδα Βρετανίας, μέ τίτλο Ἑλλάδα: Κατοχή - Ἀντίσταση - Ἐμφύλιος Πόλεμος, τό Μάιο τοῦ 1978, πρέπει πρῶτα νά ζητήσω ἀπό τόν ἀναγνώστη συγνώμη γιά δύο σοβαρές ἐλλείψεις: Γιά τήν ἀπώλεια τῶν συζητήσεων τῆς πρώτης ἡμέρας λόγω βλάβης τοῦ μαγνητοφώνου (τήν εὐθύνη ἔχουν οἱ ὁργανωτές) καί γιά τήν ἀπουσία τῆς - χωρίς χειρόγραφο - ὁμιλίας τοῦ καθηγητῆ Hammond πού ὀφείλεται σέ σεβασμό τῆς δικῆς του ἀπόφασης νά μή δημοσιευτεῖ. Ὁ καθηγητής Hammond συμφώνησε ὥστόσο νά δημοσιευτεῖ ἡ σχετική συζήτηση πού εἶναι ἀρκετά πλήρης, ὥστε νά μπορεῖ κανεῖς νά σχηματίσει μιᾶ ἰδέα γιά τό περιεχόμενο τῆς διάλεξής του. Ἀνεξάρτητα ἀπ' ὅλα αὐτά θά ἤθελα ἐδῶ νά τόν εὐχαριστήσω προσωπικά γιά τὰ ἐνθαρρυντικά του λόγια πού μέ βοήθησαν νά ὑπερνικήσω τοὺς ἀρχικούς μου δισταγμούς γιά τό κατά πόσο θά τὰ κατάφερα νά ἀνταποκριθῶ στήν εὐθύνη τῆς ἐκδοτικῆς ἐπιμέλειας.

Στήν προετοιμασία τοῦ βιβλίου αὐτοῦ συνέβαλαν πολλοί καί θά πρέπει οὐσιαστικά νά θεωρηθεῖ δουλειά συλλογική: ὁ Richard Clogg, lecturer τῆς νεοελληνικῆς ἱστορίας στό King's College τοῦ Πανεπιστημίου τοῦ Λονδίνου, σέ ὅλη τή διάρκεια τῆς ἐργασίας συμπαραστάθηκε στήν ἀπειρη ἐπιμελήτρια μέ τίς ἐμπειρες συμβουλές του· ὁ Ροῦσσοσ Κούνδουρος, τῆς γραμματείας τῆς ΕΛΕΜΕΠ Ἀγγλίας μέ τόν ὁποῖο εἶχα συνεχῆ διάλογο· ὁ Γιάνης Γιανουλόπουλος βοήθησε σέ ὅλα τὰ στάδια τῆς ἐκδόσης· ἡ Ἄννα Συγγελάκη ἀνέλαβε τό επίπονο ἔργο τῆς καταγραφῆς τῶν συζητήσεων ἀπό τίς ταινίες τοῦ μαγνητοφώνου καί βοήθησε στά γλωσσικά προβλήματα τῆς ἑλληνικῆς ἐκδόσης· ὁ Προκόπης Παπαστράτης ἀποδείχτηκε δραστήριος καί

ικανότατος συνεργάτης στην 'Αθήνα, όπου βρίσκονται έγκατεστημένοι πολλοί απ' τους συμμετείχαν στο σεμινάριο. 'Η βοήθεια όλων των παραπάνω αφορά όχι μόνο την ελληνική αλλά και την αγγλική έκδοση που δημοσιεύτηκε πέρυσι από τον έκδοτικό οίκο *Srokeman*. Τέλος, θά ήθελα νά ευχαριστήσω όλους τους πηραν μέρος στο σεμινάριο, που μέ την πρόθυμη και εύγενική συνεργασία τους έκαναν πραγματικά εύχαριστη τή δουλειά τής επιμέλειας. 'Ελπίζω νά μείνουν και εκείνοι ικανοποιημένοι.

Ειδικά για τους Έλληνες αναγνώστες θά ήθελα νά τονίσω δι η συνάντηση του Μαΐου 1978 ήταν επιστημονικό σεμινάριο και όχι πολιτική συγκέντρωση. Έτσι ο καθηγητής Ρήγας Δογάνης, πρόεδρος τής τελευταίας συνεδρίασης, βρισκόταν ακριβώς στά πλαίσια τής αγγλικής πανεπιστημιακής πραγματικότητας όταν δήλωσε δι δέν ήταν δυνατόν μιά τέτοια συνεδρίαση νά έφτανε σέ έκδοση ψηφίσματος. Πάντως τό κλίμα του σεμιναρίου ήταν έκδηλα υπέρ τής αναγνώρισης, όπως επίσης υπέρ τής αναγνώρισης είναι και πολλοί άλλοι Άγγλοι, μεταξύ των οποίων ο Κρίς *Woodhouse*, όπως είχε υποστηρίξει στίς έκδηλώσεις του *BBC* στην 'Αθήνα τήν άνοιξη του 1978. Τέλος, τό γεγονός και μόνο δι άνθρωποι τόσο διαφορετικων πολιτικων αντιλήψεων κάθισαν και συζήτησαν μαζί, έντονα αλλά και πολιτισμένα, μιά σειρά από «έπίμαχα θέματα», και ύστερα παραβρέθηκαν όλοι σέ μιά φιλική δεξίωση, δείχνει αναμφισβήτητα δι ώρίμασαν πλέον και στό έξωτερικό οι συνθήκες για τήν αναγνώριση τής 'Αντίστασης, όπως ώρίμασαν – από καιρό τώρα – στην 'Ελλάδα.

ΣΥΝΤΟΜΟΓΡΑΦΙΕΣ

- BBC** British Broadcasting Corporation.
- BMM** British Military Mission - Βρετανική Στρατιωτική 'Αποστολή.
- F.O.** Foreign Office - 'Υπουργείο 'Εξωτερικών.
- GHQME** General Headquarters Middle East - Γενικό Στρατηγείο Μέσης 'Ανατολής.
- PRO** Public Record Office - Βρετανικά Κρατικά 'Αρχεία.
- SIS** Special Intelligence Service - Ειδική 'Υπηρεσία Πληροφοριών.
- SOE** Special Operations Executive - 'Υπηρεσία Ειδικών 'Επιχειρήσεων.
- TUC** Trades Union Congress - Γενική Συνομοσπονδία 'Εργατικών Συνδικάτων.

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

ΤΟΥ ΝΙΚΟΥ ΣΒΟΡΩΝΟΥ

Ἡ ἀντίσταση ἐναντίον τῶν φασιστικῶν δυνάμεων, πού ἀρχίζει μέ τόν ἀλβανικό πόλεμο (1940-41), συνεχίζεται στά χρόνια τῆς κατοχῆς καί καταλήγει στόν ἐμφύλιο πόλεμο μέ τίς δύο του φάσεις (Δεκέμβρης 1944-Φλεβάρης 1945, Ὀκτώβρης 1946-Αὐγουστος 1949), ἀποτελεῖ τό βασικό γεγονός τῆς τραγικῆς ἱστορίας τῆς Ἑλλάδας στήν περίοδο αὐτή.

Ἡ ἱστορία τῆς Ἑλλάδας παρουσιάζει ἔτσι μίαν ἰδιαίτερη δψη ἐνός γενικότερου ἱστορικοῦ φαινομένου πού παρουσιάστηκε μέ ἰδιαίτερη δξύτητα κατά τόν Β΄ Παγκόσμιο πόλεμο: τή δημιουργία δηλαδή μαζικῶν λαϊκῶν ἀντιστασιακῶν κινήματων οἱ ὁποῖες συνδυάζουν ἐθνικά κίνητρα καί ἐθνικοαπελευθερωτικές σκοπεύσεις πού στρέφονται ἐναντίον ξένων κατακτητῶν, καί κοινωνικά κίνητρα καί στοχεύσεις πού ἀπέβλεπαν σέ ἐσωτερικές πολιτικές καί κοινωνικές, λιγότερο ἢ περισσότερες βαθιές, ἀλλαγές.

Ἡ ἰδιαιτερότητα τῶν ἐλληνικῶν φαινομένων ἐγκοιται στό ὅτι ἕνα ἀπό τά καθολικότερα καί βαθύτερα ἀντιστασιακά κινήματα στίς συμμαχικές χώρες τοῦ ἀντιφασιστικοῦ πολέμου κατέληξε στήν ἐνοπλη σύρραξη ἀνάμεσα στίς ἀριστερές ἐαμικές ἀντιστασιακές δυνάμεις καί στήν ἐλληνική δεξιά, ἡ ὁποία μέ τήν ὑποστήριξη τῶν βρετανικῶν ἐνόπλων δυνάμεων κατόρθωσε νά ἐπικρατήσει καί νά ἐπιβάλλει, ὕστερα ἀπό τή συνθηκολόγηση τῶν ἀριστερῶν δυνάμεων, ἕνα κλίμα λευκῆς τρομοκρατίας, πού ὀδήγησε στή δεύτερη φάση τοῦ ἐμφύλιου πολέμου καί τελικά στή στρατιωτική δικτατορία τοῦ 1967-1974.

Ὅπως εἶναι φυσικό, τά γραφτά γύρω ἀπό τήν ταραγμένη αὐτή περίοδο τῆς Ἑλλάδας ἀφθονοῦν. Μόλις δμως στά τελευταῖα χρόνια ἡ περίοδος αὐτή ἀρχισε νά γίνεται ἀντικείμενο ἐπιστημονικῆς τεκμηριωμένης ἱστορικῆς ἐρευνας. Ἡ ἀπόσταση τοῦ χρόνου καί κυρίως ἡ δυνατότητα προσέγγισης τῶν

ευρωπαϊκών και αμερικανικών αρχείων έκαναν δυνατή μιά τέτοια έπιχείρηση.

Στά πλαίσια αυτής τής πνευματικής δραστηριότητας εντάσσεται και ή συλλογή τών ανακοινώσεων πού δημοσιεύονται σ' αυτόν τόν τόμο. Παρουσιάζονται από γνώστες τής περιόδου οί όποιοι έχουν αφιερώσει σημαντικό χρόνο τής πνευματικής τους δραστηριότητας στήν έπιστημονική έρευνα του φαινομένου τής έλληνικής αντίστασης επί τή βάσει αυθεντικών πηγών, ή από μελετητές πού είχαν πάρει μέρος σέ υπεύθυνες θέσεις στά γεγονότα. Οί ανακοινώσεις πού δημοσιεύονται στόν τόμο αυτό αποτελούν έξαιρετικά χρήσιμες συμβολές γιά κάθε μελλοντική διαπραγματέυση, έφόσον αντιπροσωπεύουν ένα πλήρες σχεδόν δειγματολόγιο τών διαφόρων αντικρουομένων απόψεων.

Ό καταμερισμός τών ευθυνών στήν έθνική διάσπαση πού έφθασε ώς τήν ένοπλη ανάμετρηση απασχολεί τούς περισσότερους μελετητές:

Ό G. Alexander, ξαναπαίρνοντας γιά λογαριασμό του τή θέση του Τσώρτσιλ, πού άμφισβητήθηκε από πολλούς έρευνητές και από μεγάλο μέρος του πολιτικού κόσμου τής Άμερικης και τής Μεγ. Βρετανίας, έπιχειρεί ένα είδος τυπολογίας τής πολιτικής δράσης του ΚΚΕ και του ΕΑΜ, γιά νά αποδείξει ότι ή αποκλειστική ευθύνη βαρύνει τό ΕΑΜ και τό ΚΚΕ πού οί ενεργείες τους υπάκουαν σέ ένα προκαθορισμένο και καλά οργανωμένο σχέδιο γιά τή βίαιη κατάληψη τής εξουσίας. Πρόκειται γιά μιά συνεχή συνωμοσία εναντίον τής νόμιμης πολιτικής εκπροσώπησης του έλληνικού κράτους, πού ήταν ό βασιλιάς και οί βασιλικές έλληνικές κυβερνήσεις, στό σχηματισμό και στή σύνθεση τών όποιων ό συγγραφέας δέν βλέπει καμιά βρετανική έπέμβαση.

Γιά τόν Α. Κέδρο, οί ευθύνες καταμερίζονται ανάμεσα στήν προσωπική πολιτική του Τσώρτσιλ και στήν πολιτική του ΕΑΜ. Τά «λάθη» του Τσώρτσιλ είναι κατά τόν Κέδρο ή υπερέτιμηση τής στρατηγικής σημασίας τής Έλλάδας στήν προστασία του αυτοκρατορικού δρόμου τών Ίνδιών και του πετρε-

λαίου, καί ἡ ὑποτίμηση τῆς «ἀλλεργίας τῶν Ἑλλήνων γιά ἕναν κομμουνισμό ρωσικοῦ τύπου», γιά τήν ἐπιβολή τοῦ ὁποίου οὔτε ἡ ψυχολογία οὔτε ἡ νοοτροπία τῶν Ἑλλήνων, οὔτε ἡ «κηπουρική» δομή τῆς ἑλληνικῆς οἰκονομίας ἦταν εὐνοϊκές. Ἐχοντας ἐκτιμήσει κακά τούς σκοπούς τοῦ ΕΑΜ/ΕΛΑΣ, στούς ὁποίους βλέπει τήν εἰσβολή στήν Ἑλλάδα ἑνός κομμουνιστικοῦ καθεστώτος, ὁ Τσώρτσιλ συνδέει τήν πολιτική του μέ τήν ὑποστήριξη τοῦ βασιλιᾶ, ὑπεύθυνου γιά τήν ἐπιβολή τῆς δικτατορίας στήν Ἑλλάδα. Ἀντιμετωπίζει ἐπίσης ψύχραιμα τήν ἐνδεχόμενη σύρραξη γιά τήν ἐπιβολή τῆς πολιτικῆς του, καί ἐξασφαλίζει γιά τήν ἐφαρμογή τῆς τῆ συγκατάθεση τοῦ Ρούσβελτ καί τοῦ Στάλιν, πού ἐφαρμόζουν ἀπό κοινού πολιτική μεγάλων δυνάμεων καί σφαιρῶν ἐπιρροῆς σέ πλήρη ἀντίθεση μέ τήν ἀρχή τῆς αὐτοδιάθεσης τῶν λαῶν.

Στά «λάθη» τοῦ Τσώρτσιλ προστίθενται τά «λάθη» τοῦ ΕΑΜ-ΕΛΑΣ κυρίως ἡ ἀνικανότητα τῆς ἡγεσίας νά προσαρμόσει τήν τακτική καί τή στρατηγική τῆς στόν πραγματικό συσχετισμό τῶν δυνάμεων. Τῆς ξέφυγε ἔτσι ὁ ἔλεγχος τῆς στάσης ὀρισμένων σχεταριστικῶν στοιχείων ἀπέναντι τῶν ἄλλων ἀντιστασιακῶν ὀργανώσεων (ΕΔΕΣ-ΕΚΚΑ). Δημιουργήθηκε ἐπίσης ἕνα κλίμα ἐμφυλίου πολέμου πρίν ἀπό τή δεκεμβριανή σύρραξη. Ἡ ἐαμική ἡγεσία ἀφῆσε νά τήν χειριστοῦν ἄλλοτε ὁ Παπανδρέου, ἄλλοτε ἡ ρωσική στρατηγική ἀποστολή, ἄλλοτε ὁ Τσώρτσιλ. Οἱ σπασμωδικές αὐτές κινήσεις καταλήγουν ἀπό τή μιᾶ στήν πλήρη πολιτική συνθηκολόγηση, καί ἀπό τήν ἄλλη στήν ἔλλειψη καλῆς ἐκτίμησης τῶν δυνατοτήτων ἀντίστασης τῶν βρετανικῶν δυνάμεων καί στήν παραγνώριση τῆς ἀπόφασης τοῦ Τσώρτσιλ νά ἐπιβάλλει τήν πολιτική του στήν Ἑλλάδα. Δέχτηκε ἔτσι τήν ἐνοπλη ἀναμέτρηση τοῦ Δεκέμβρη πέφτοντας σέ μιᾶ καλοστημένη παγίδα.

Ὁ Ρίχτερ ξεκινᾶ ἀπό τή θέση ὅτι ἡ δεκεμβριανή σύρραξη δέν ἦταν ἀποτέλεσμα προσχεδιασμένης ἐπανάστασης. Τό ΚΚΕ δέν ἀποτελοῦσε ἀπειλή γιά τό κοινωνικό καθεστῶς. Παραμένοντας πιστό στό δόγμα τῆς κομματικῆς ὀρθοδοξίας πού ἀπαιτοῦσε τήν ὀλοκλήρωση τῆς ἄστικῆς δημοκρατίας ὡς

προυπόθεση κάποιου σοσιαλιστικού προγραμματισμού, τό ΚΚΕ έβλεπε μέ δυσπιστία τά μέτρα του ΕΑΜ/ΕΛΑΣ πού συντελούσαν στήν επιτάχυνση των κοινωνικών μεταβολών και προσπαθούσε νά τά ανακόψει. Οί προγραμματικές άρχές των άριστερών οργανώσεων για τή μεταπολεμική περίοδο στήν έσωτερική πολιτική στηρίζονται σέ ένα δημοκρατικό φιλελευθερισμό πού θά εξασφάλιζε τή λαϊκή κυριαρχία και θά προχωρούσε σέ κοινωνικές δημοκρατικές μεταρρυθμίσεις. Στήν έξωτερική πολιτική, επιδίωκε τήν πραγματική ανεξαρτησία της Έλλάδας. Τό πρόγραμμα αυτό έθετε σέ κίνδυνο τήν έλληνική όλιγαρχία. Έ καλά προετοιμασμένη από τό 1943 στό διπλωματικό και στό στρατιωτικό πεδίο επέμβαση του Τσώρτσιλ, έκανε αδύνατη τήν άποφυγή της ένοπλης σύρραξης.

Μεγαλύτερη σημασία στον έσωτερικό παράγοντα και ιδιαίτερα στήν τακτική και στή στρατηγική της ήγεσίας του ΚΚΕ δίνεται από τόν Α. Χατζή. Για τόν άλλοτε γραμματέα του ΕΑΜ οί σκοποί της οργανώσης αυτής ξεπερνούσαν κατά πολύ τους σκοπούς των αντίστασιακών οργανώσεων της δυτικής Ευρώπης. Έ έθνικοαπελευθερωτική αυτή κίνηση όδηγούσε σέ επαναστατικές λαοκρατικές λύσεις πού τίς πραγματοποιούσε έν μέρει στίς έλεύθερες όρεινές περιοχές. Τό ΕΑΜ, πού είχε ιδρυθεί μέ τήν πρωτοβουλία κομμουνιστικών στελεχών, έθετε ευθύς έξ άρχής τό ζήτημα της έξουσίας, και τή στήριζε στήν τεράστια πλειοψηφία του έλληνικού λαού πού τήν είχε κερδίσει και όχι στήν προέλαση του σοβιετικού στρατού. Ό συσχετισμός των δυνάμεων στό έσωτερικό της Έλλάδας, αλλά και στό διεθνές επίπεδο, έκανε δυνατή τήν πολιτική του επιβολή. Έ ευθύνη της ήττας ανήκει στήν ήγεσία του ΕΑΜ πού κάμφθηκε και παρέδωσε, μέ βαθμιαίες παραχωρήσεις, τήν έξουσία στήν ξένη και ντόπια αντίδραση. Έ πολιτική αυτή διευκόλυνε τή βρετανική επέμβαση.

Οί έρμηνευτικές αυτές προσπάθειες μέ τά αντιφατικά τους συμπεράσματα συμπληρώνονται από τίς πραγματολογικές μελέτες της Elisabeth Barker, του Fleischer και του Προκόπη Παπαστράτη, πού παρουσιάζουν μέ συντομία τίς έρευνές τους

στά βρετανικά και γερμανικά αρχεία, προσφέροντας έτσι νέο υλικό στην έρευνα.

Ἡ δράση τοῦ Νεοζηλανδοῦ ἀξιωματικοῦ Donald John Stott, πού σέ στενή ἐπαφή μέ ὀρισμένους δεξιούς «ἐθνικιστικούς» ἑλληνικούς κύκλους, καθώς καί μέ τίς βρετανικές ἀρχές, ἐπιχειρεῖ νά πετύχει κάποια συνεννόηση ἀνάμεσα στίς στρατιωτικές γερμανικές ἀρχές κατοχῆς στήν Ἑλλάδα καί στίς βρετανικές δυνάμεις, ἀπασχολεῖ τόν Fleischer. Τό κύριο πρόβλημα στό ὁποῖο προσπαθεῖ νά δώσει κάποια λύση εἶναι κατά πόσον ἡ δράση τοῦ Stott ἐντάσσεται σέ κάποια γενικότερη βρετανική πολιτική ἢ πρόκειται γιά μιᾶ προσωπική τυχοδιωκτική περιπέτεια. Ἐάν τά στοιχεῖα πού συγκεντρώνει ὁ συγγραφέας δέν εἶναι τέτοια πού νά δίνουν ὀριστική ἀπάντηση στό ἐρώτημα, τοῦ ἐπιτρέπουν ὥστόσο νά θεωρεῖ ὡς πιθανή τήν παρακάτω ὑπόθεση: Ὁ Τσώρτσιλ πιθανόν νά εὐνοοῦσε τήν εἰρηνική ἀποχώρηση τῶν Γερμανῶν ἀπό τήν Ἑλλάδα, θεωρώντας τήν ὡς εὐνοϊκό ὄρο γιά τή δημιουργία ἐνός μετώπου γιά τήν ἀνακοπή τῆς προέλασης τῶν σοβιετικῶν στρατευμάτων στά Βαλκάνια. Ἡ κάποια σύμπτωση συμφερόντων ἀνάμεσα στόν Χίτλερ καί στούς Βρετανούς δέν ἀποκλείει τή σύναψη πρόσκαιρης καί περιορισμένης τυπικῆς συμφωνίας τακτικοῦ στρατιωτικοῦ χαρακτήρα.

Ἡ βρετανική πολιτική ἀπέναντι στίς ἑλληνικές ἀντιστασιακές ὀργανώσεις ἐξετάζεται ἀπό τόν Προκόπη Παπαστράτη, πού ἀξιοποιεῖ καί ὀργανώνει ἐδῶ τό πλούσιο υλικό τῶν βρετανικῶν ἀρχείων. Ὁ συγγραφέας παρακολουθεῖ τίς διάφορες φάσεις τῆς πολιτικῆς αὐτῆς: τίς ἀποτυχίες τῶν προσπαθειῶν νά τεθεῖ τό ΕΑΜ/ΕΛΑΣ ὑπό τόν βρετανικό ἔλεγχο, τή στροφή τῶν Βρετανῶν πρὸς τόν ΕΔΕΣ, τίς συνεννοήσεις τῶν βρετανικῶν ἀρχῶν καί τῶν ἑλληνικῶν βασιλικῶν κυβερνήσεων μέ τίς ἑαμικές δυνάμεις, τίς ἐπιπτώσεις τους στήν Ἑλλάδα καί στίς σχέσεις ἀνάμεσα στίς ἀντιστασιακές ὀργανώσεις. Ἡ τεκμηριωμένη ἔκθεση τῶν γεγονότων ἀφήνει νά διαφανοῦν μέ ἀρκετή ἐνάργεια οἱ γενικότερες σκοπεύσεις τῆς βρετανικῆς πολιτικῆς, ὅπως ἐπίσης οἱ διάφορες ἀποχρώσεις ἢ καί φαινομενι-

κές αντιφάσεις στά διάφορα στάδια καί φάσεις τῆς πραγμάτωσῆς τῆς. Τονίζεται ἐδῶ ἡ προσπάθεια τῆς βρετανικῆς πολιτικῆς νά ξεπεράσει τή βασική τῆς ἀντίθεση: τήν ὑποστήριξη τοῦ βασιλιᾶ καί τῶν κυβερνήσεών του, πού τούς θεωρεῖ ἐγγύηση γιά τήν ἀποκλειστική ἐπιρροή τῆς στήν Ἑλλάδα, καί τή χρησιμοποίηση τῆς πιό σημαντικῆς ἀντιστασιακῆς ἑλληνικῆς δύναμης, τοῦ ΕΑΜ/ΕΛΑΣ, στίς στρατιωτικές ἐπιχειρήσεις, μέ ἀπώτερο ὁμως σκοπό νά τήν ἀπομακρύνει μέ κάθε μέσον ἀπό τήν ἐνδεχόμενη κατάληψη τῆς ἐξουσίας.

Ἡ «ἀντίθεση» ἀνάμεσα στίς στρατιωτικές βρετανικές ἀρχές μέ τούς βραχυπρόθεσμους στρατιωτικούς στόχους καί στή βρετανική κυβέρνηση πού ἀκολουθεῖ πολιτική μακρᾶς διάρκειας εἶχε αὐτό τό νόημα.

Οἱ διάφορες συνεννοήσεις, ὕστερα ἀπό πολλές περιπέτειες, κατέληξαν στίς συμφωνίες τοῦ Λιβάνου, στήν εἰσοδο τοῦ ΕΑΜ στήν κυβέρνηση ἐθνικῆς ἐνότητας, καί τέλος στή συμφωνία τῆς Καζέρτας καί στήν ἀποστολή στήν Ἑλλάδα βρετανικῶν στρατευμάτων μέ τή συγκατάθεση τῶν ἑλληνικῶν ἀρχῶν, ἀφοῦ εἶχε ἤδη ἐξασφαλιστεῖ καί ἡ – σιωπηρῆ ἢ μή – συγκατάθεση τῆς Σοβιετικῆς Ἐνωσης.

Οἱ ἀγγλοσοβιετικές ἀκριβῶς σχέσεις ἀπό τό 1941 ὡς τό 1947 καί ἡ πορεία τῶν συνεννοήσεων τῶν δύο δυνάμεων τῶν σχετικῶν μέ τά Βαλκάνια καί ἰδιαίτερα γιά τό ἑλληνικό πρόβλημα, ἐξετάζονται στίς λεπτομέρειές τους ἀπό τήν Elisabeth Barker. Οἱ πληροφορίες πού συλλέγονται ἐδῶ ἀπό τά ἐπίσημα ἔγγραφα τῶν British Official Records καί ἰδιαίτερα ἀπό τίς ἐκθέσεις τοῦ Ἦντεν τίς σχετικές μέ τίς διάφορες συναντήσεις του μέ τόν Στάλιν καί ἄλλους ὑπεύθυνους Σοβιετικούς ἡγέτες εἶναι ἰδιαίτερα εὐπρόσδεκτες ἀπό τόν ἱστορικό καί ἀποτελοῦν μιά ἀπό τίς πιό σημαντικές συμβολές τοῦ τόμου πού παρουσιάζονται ἐδῶ.

Δίνονται πράγματι οἱ «θέσεις» τῶν δύο μεγάλων δυνάμεων γιά ζητήματα ὑψίστης σημασίας γιά τά Βαλκάνια καί τήν Ἑλλάδα, ὅπως βέβαια κατανοοῦνται ἢ παρουσιάζονται ἀπό τή βρετανική πλευρά.

Ἡ διαρρύθμιση τῶν συνόρων τῶν βαλκανικῶν κρατῶν ὕστερα ἀπὸ τὸν πόλεμο καὶ τὸ πρόβλημα τῶν ζωνῶν ἐπιρροῆς στὴν περιοχὴ αὐτὴ εἶναι τὰ κύρια σημεῖα πού ἀπασχολοῦν τὴ Μεγάλῃ Βρετανία καὶ τὴ Σοβιετικὴ Ἐνωση. Ἡ λεπτομερειακὴ καταγραφή ἀπὸ τὴ συγγραφέα τῶν κύριων σημείων τῶν συνεννοήσεων αὐτῶν πού τίς παρακολουθεῖ χρόνο μὲ τὸ χρόνο, ἐπιβεβαιώνει, καὶ προσδιορίζει ἀκόμα περισσότερο, τὴ γενικὴ ἐντύπωση πού ἀποκομίζεται ἀπὸ ἄλλες δυτικὲς πηγές: Τὸ ἑλληνικὸ πρόβλημα δὲν φαίνεται νὰ βρίσκεται στὸ κέντρο τῶν ἐνδιαφερόντων τῆς σοβιετικῆς πολιτικῆς. Ὅπως φάνηκε ἤδη ἀπὸ τίς πρῶτες βολιδοσκοπήσεις τοῦ Ἦντεν τὸ 1941, καὶ ὄχι μόνον ἀπὸ τίς γνωστὲς συμφωνίες τῆς Μόσχας καὶ τῆς Γιάλατας, ἡ σοβιετικὴ πολιτικὴ δὲν θά δυσκολευτεῖ πολὺ νὰ βρεῖ τρόπο συνεννόησης μὲ τὴ Μεγάλῃ Βρετανία γιὰ τὴν περιοχὴ τῶν Βαλκανίων, ἀναγνωρίζοντας τὴν ἀγγλικὴ ἐπιρροή στὴν Ἑλλάδα ὡς ἀντάλλαγμα τῆς ἀναγνώρισης τῆς δικτῆς τῆς ἐπιρροῆς στὴ βόρεια Βαλκανικὴ. Ὁ ἱστορικὸς περιμένει θέβαια τοὺς ἀπαραίτητους προσδιορισμούς ἀπὸ τὴν πλευρὰ τῶν σοβιετικῶν ἀρχείων, ἰδιαίτερα γιὰ τὴ σοβιετικὴ στάση ἀπέναντι στὴν πολιτικὴ τοῦ ΚΚΕ καὶ στὸν ἐμφύλιο πόλεμο.

Οἱ μελέτες πού παρουσιάζονται ἐδῶ ἀποτελοῦν, ὄλες, πραγματικὲς συμβολές στὴ μελέτη τῆς ἑλληνικῆς ἀντίστασης, εἴτε γιατί προσφέρουν, ἔστω καὶ σύντομα, ὀργανωμένο νέο ὕλικό, εἴτε γιατί ἡ καθεμιά τους παρουσιάζει ὀρισμένες ὀψεις τοῦ πολυεδρικοῦ αὐτοῦ φαινομένου· κεντρίζουν ἔτσι τὴ σκέψη καὶ βοηθοῦν στὴν ὀλοένα καὶ μεγαλύτερη διεύρυνση καὶ στὸν πλουτισμό τῆς προβληματικῆς. Γι' αὐτὴ τὴν τελευταία θά ἴθελα νὰ προσθέσω ἐδῶ μερικὲς σκέψεις.

Ἡ ἑλληνικὴ ἀντίσταση καὶ οἱ συνέπειές της ἀποτελοῦν τὴν κατακλείδα μιᾶς μεγαλύτερης ἱστορικῆς περιόδου, πού ἀρχίζει γιὰ τὴν Ἑλλάδα μὲ τὸ τέλος τοῦ Α' Παγκόσμιου πολέμου καὶ τὴ μικρασιατικὴ καταστροφή (συμβατικὴ χρονολογία 1922).

Στὴ διάρκεια τῆς περιόδου αὐτῆς ἐπιτελοῦνται βασικὲς οἰ-

κονομικές, κοινωνικές και πολιτικές μεταβολές πού συντελούν στη βαθμιαία αποδιάρθρωση των παλαιότερων οικονομικών, κοινωνικών και πολιτικών δομών και στην άπαρχή νέων διαρθρώσεων πού όροθετούν την άρχή μās νέας ιστορικής περιόδου.

Οί έπενέργειες τής αποδιαρθρωτικής και αναδιαρθρωτικής αύτης πορείας και οί συνέπειές τους, άμεσες ή έμμεσες, στήν κοινωνική και πολιτική ζωή τής Έλλάδας, ήταν φυσικό νά έμφανιστούν μέ δλη τους τήν ένταση σέ μιά στιγμή γενικής κρίσης, όπως ήταν ή περίοδος τής κατοχής τής Έλλάδας από τίς φασιστικές δυνάμεις: ό ρυθμός τής πορείας έπιταχύνεται, ή συνειδητοποίηση των αντιθέσεων πού λειτουργούν από παλαιότερα έπεκτείνεται σέ όλο και πλατύτερα κοινωνικά στρώματα του έλληνισμού, και βαθαίνει φτάνοντας ίσως σέ όριακά σημεία, χωρίς όμως αυτό νά σημαίνει ότι συντελεί, πάντα και σέ όλες τίς αντίρροπες πολιτικές δυνάμεις, στή διαγραφή καθαρών ιδεολογικών περιγραμμάτων και στήν αποκρυστάλλωση σαφών στρατηγικών και τακτικών γιά τήν πραγμάτωση ξεκαθαρισμένων κοινωνικών προγραμμάτων.

Παρόλα αυτά οί περισσότερες μελέτες οί σχετικές μέ τήν περίοδο πού μās άπασχολεί – και οί ανακοινώσεις πού δημοσιεύονται εδώ δέν αποτελούν έξαιρεση – και όταν ακόμα στρέφουν τήν προσοχή τους στις έσωτερικές εξέλιξεις, περιορίζουν τήν προβληματική τους κυρίως στό πολιτικό φαινόμενο: στάση των κομμάτων στον πόλεμο και στήν αντίσταση, αντιστασιακές όργανώσεις και σχέσεις τους μέ τά πολιτικά κόμματα και μεταξύ τους, κι αυτό μέ κύρια έρμηνευτική κατεύθυνση τήν καθοριστική λειτουργία τής μās ή τής άλλης από τίς ξένες δυνάμεις πού ενεργούν στήν Έλλάδα, στή στάση του ένος ή του άλλου έλληνικού πολιτικού σχηματισμού πού ή δράση του έμφανίζεται συνήθως ως απλή έξάρτηση, ως έξω-έλληνικός παράγοντας.

Δέν είναι ίσως περιττό νά επαναλάβω εδώ ότι μιά τέτοια προβληματική όδηγεί στή συγγραφή μελετών πού παρουσιάζουν μιά σειρά άξιολογικών κρίσεων, είτε γιά νά καταδικά-

σουν είτε για να δικαιολογήσουν την πολιτική του ενός ή του άλλου κόμματος ή αντιστασιακής οργάνωσης ή την πολιτική απέναντι στην Ελλάδα της μιάς ή της άλλης ξένης δύναμης. Διαιωνίζουν έτσι τα παλιά σύνδρομα της ελληνικής ιδιαίτερα ιστοριογραφίας: τα σύνδρομα «των ξένων δακτύλων» και των πολιτικῶν συνωμοσιῶν.

Βέβαια, η σημασία του έξωγενῆ παράγοντα στην ὄλη εξέλιξη τῆς νεοελληνικῆς ιστορίας εἶναι παλιά καί κοινή διαπίστωση καί σωστά τονίστηκε ἐπανελημμένα ἀπό Ἑλληνες καί ξένους ιστορικούς. Στήν περίπτωση μάλιστα τῆς διαπραγμάτευσης τοῦ φαινομένου τῆς ελληνικῆς ἀντίστασης, ἡ ἀνάλυση ἀπό τή σκοπιά τῶν ξενικῶν ἐπεμβάσεων φαίνεται περισσότερο δικαιολογημένη, ὄχι μόνο γιατί τό ἀναλυόμενο φαινόμενο ἀποτελεῖ ἀναπόσπαστο τμήμα τοῦ εὐρύτερου φαινομένου τοῦ πολέμου τῶν ἀντιφασιστικῶν δυνάμεων ἐναντίον τοῦ φασισμού, ὅπου ἡ Μεγάλη Βρετανία, ἡ Σοβιετική Ἑνωση καί οἱ Ἠνωμένες Πολιτείες παίζουν τόν κύριο ρόλο, ἀλλά καί γιατί οἱ ὡς τά τώρα προσιτές βασικές πηγές τῶν σχετικῶν μελετῶν εἶναι ἐξωελληνικές, οἱ ὁποῖες βέβαια ρίχνουν τό βάρος στίς σχέσεις τῶν δυνάμεων αὐτῶν μεταξύ τους ἢ μέ τήν ελληνική ἀντίσταση.

Δέν πρέπει ὅμως νά ξεχνᾶμε ὅτι σέ μιά τέτοια βάση ἀνάλυσης ἐλλοχεύει ἕνα μεθοδολογικό λάθος: τό νά δίνεται στίς ἐξωτερικές ἐπεμβάσεις ὁ χαρακτήρας αὐτόνομου ιστορικοῦ παράγοντα καί κύριας ἐρμηνευτικῆς ἀρχῆς. Ὁ ιστορικός τῆς περιόδου αὐτῆς πρέπει νά ἔχει πλήρη συνείδηση, κυρίως ὅταν προτείνει κλειδιά ἐρμηνείας, ὅτι ἡ ὀλοκληρωμένη θεώρηση τοῦ φαινομένου τῆς ἀντίστασης δέν μπορεῖ νά ἐπιτευχθεῖ παρά σέ συνάρτηση μέ τίς ἐσωτερικές ἐλληνικές ἐξελίξεις, πού πρέπει νά τίς δοῦμε ὄχι σάν ἀπλές προϋποθέσεις ἢ σάν πάγιες γενικές συνθήκες, μέσα στίς ὁποῖες ἐπιτελοῦνται τά γεγονότα, ἀλλά σάν δυναμικούς παράγοντες πού δροῦν σέ κάθε στιγμή τῆς ἐξέλιξης στήν ἴδια τή διαμόρφωση τῶν γεγονότων καί καθορίζουν τίς πολύπλοκες καί συνεχῶς μεταβλητές σχέσεις τους. Κι αὐτό ἰσχύει ἐπίσης καί στήν περίπτωση τῶν ἐξωελλη-

νικῶν ἐπεμβάσεων, ἔστω καί ἂν τό βάρος τους φαίνεται σέ πρώτη ματιά συντριπτικό στήν ἐξέλιξη τῆς ἱστορίας τῆς Ἑλλάδας.

Μιά τέτοια ἀντιστροφή στήν ἱεράρχηση τῶν παραγόντων καί ἀλλαγὴ σκοπιᾶς καί ὀπτικῆς γωνίας ἀπό τὴν ὁποία πρέπει νά θεωρηθοῦν τὰ γεγονότα τῆς ἀντίστασης εἶναι ἀπαραίτητη. Ἀρχίζει ἐπίσης νά γίνεται καί δυνατή, ὡς ἓνα βαθμὸ βέβαια, ἀφ' ἑνός μὲ τὴ συνεχὴ δημοσίευση διαρκῶς πιό πλούσιου ἀρχαιολογικοῦ ὑλικοῦ διαφόρων ἀπομνημονευμάτων καί μαρτυριῶν ὧν ἔλαβαν ἐνεργό μέρος στὰ γεγονότα καί σειρᾶς μελετῶν πού προβάλλουν, ἢ καθεμιά ἀπ' τὴ σκοπιὰ τῆς, διάφορες ὄψεις τῆς ἐλληνικῆς πραγματικότητας, καί ἀπὸ τὴν ἄλλη πλευρὰ μὲ τὸν πολλαπλασιασμό, στὰ τελευταῖα χρόνια, τῶν μελετῶν πού σκοπεύουν στήν ἀνάλυση τῆς νεοελληνικῆς οἰκονομίας καί κοινωνίας.

Ν. ΣΒΟΡΩΝΟΣ

ELISABETH BARKER

Ἡ Ἑλλάδα στό πλαίσιο τῶν ἀγγλοσοβιετικῶν σχέσεων 1941-1947

Θέλω νά διαγράψω σύντομα τό ρόλο τῆς Ἑλλάδας στίς ἀγγλοσοβιετικές σχέσεις στή διάρκεια τοῦ Β΄ Παγκόσμιου πολέμου καί τῆς πρώτης μεταπολεμικῆς περιόδου, βασιζόμενη σχεδόν ἀποκλειστικά στά βρετανικά ἐπίσημα ἔγγραφα. Θά θεωρήσω ἀφετηρία τή σύντομη καί στρατιωτικά ἀνεπιτυχή ἐκστρατεία τῶν Βρετανῶν στήν Ἑλλάδα, τό 1941. Τά κίνητρα τῶν Βρετανῶν γιά τήν ἐπιχείρηση αὐτῆς τῆς ἐκστρατείας, τόσο πολιτικά ὡς καί ψυχολογικά, ἦταν πολύπλοκα, ὥστε νά συζητηθοῦν ἐδῶ. Πιό σημαντική εἶναι ἡ συνέπεια αὐτῆς τῆς ἐκστρατείας γιά τοὺς Βρετανούς. Ἡ ἐπέμβασή τους στήν Ἑλλάδα ἀπέτυχε, ἀλλά ἔκανε τόν Τσώρτσιλ καί τόν Ἦντεν νά υἱοθετήσουν μιά στάση ἰδιοκτητῶν καί προστατῶν ἀπέναντι στήν Ἑλλάδα. Δέν θά πρέπει νά ὑποτιμηθεῖ τό συναισθηματικό καί συγκινησιακό στοιχεῖο σ' αὐτή τή στάση. Ἀπό μέρους μου, ὑποθέτω ὅτι στό μυαλό τοῦ Τσώρτσιλ ἦταν σχεδόν ἕξις σημαντικό ὡς καί οἱ μακροπρόθεσμοι ὑπολογισμοί τῶν στρατηγικῶν συμφερόντων τῆς Βρετανίας, σάν μᾶς μεσογειακῆς δύναμης. Ὅσο γιά τόν Ἦντεν, εἶχε μιά σημαντική προσωπική εὐθύνη γιά τήν ἀπόφαση τῆς ἀνάληψης τῆς ἐκστρατείας στήν Ἑλλάδα. Ἡ πολιτική του φήμη στή χώρα του ζημώθηκε ἀπό τή γρήγορη κατάρρευσή της, καί ἦταν ἀνθρώπινο τό ὅτι ἤθελε νά δικαιώσει αὐτή τήν ἐκστρατεία, ἀναδρομικά, δημιουργώντας μιά σταθερή καί ιδιαίτερα στενή ἀγγλο-ελληνική σχέση. Γιά τόν Τσώρτσιλ, ὑπῆρχε ἐπίσης ἡ πεποίθηση ὅτι, ὅπου πολέμησαν οἱ Βρετανοί, εἶχαν καί κάποιες εἰ-

δικές υποχρεώσεις και δικαιώματα. Και είχε ίσως μά κάποια τάση να παραφουσκώνει τον αριθμό των Βρετανών στρατιωτών που πολέμησαν και σκοτώθηκαν στην Ελλάδα.

Τήν εποχή της εκστρατείας στην Ελλάδα, η Σοβιετική Ένωση βρισκόταν σε μεγάλο βαθμό στο περιθώριο των γεγονότων. Δεν νομίζω πως είναι δυνατό να υποστηριχθεί σοβαρά – όπως επιχειρήθηκε – ότι ο Τσώρτσιλ έκανε την εκστρατεία για να καθυστερήσει την εισβολή του Χίτλερ στη Σοβιετική Ένωση, ακόμα κι αν αυτό ήταν το αποτέλεσμα της. Όμως το Δεκέμβριο του 1941, όταν η Βρετανία και η Σοβιετική Ένωση πολεμούσαν μαζί, ο Ήντεν επισκέφθηκε τη Μόσχα για να συζητήσει τη δυνατότητα μίας αγγλο-σοβιετικής συνθήκης. Κι εκεί ο Στάλιν του επέδειξε ένα σχέδιο για τη μεταπολεμική Ευρώπη που προσδιόριζε τα σοβιετικά συμφέροντα. Αυτό, ως ένα βαθμό, αφορούσε την Ελλάδα. Ο Στάλιν πρότεινε, η Γιουγκοσλαβία να αποκατασταθεί εις βάρος της Ιταλίας, αλλά δεν είπε τίποτε για τη Μακεδονία ή τα Γιουγκοσλαβο-ελληνικά σύνορα. Η Αλβανία, είπε ο Στάλιν, θα μπορούσε να γίνει ανεξάρτητο κράτος με έγγυημένη την ανεξαρτησία της (αυτό σε μία εποχή που το βρετανικό Φόρεϊν Όφφισ δεν τολμούσε να πει τίποτε για την ανεξαρτησία της Αλβανίας, από φόβο μήπως προσβάλει την ελληνική έξοριστη κυβέρνηση ή τους Έλληνες της Ελλάδας.) Η Τουρκία, είπε ο Στάλιν, έπρεπε να πάρει τα Δωδεκάνησα. Πρόσθεσε ότι τα νησιά του Αιγαίου, που ήταν ιδιαίτερα σημαντικά για την Ελλάδα, έπρεπε να δοθούν στην Ελλάδα, αλλά τα Δωδεκάνησα έπρεπε να επιστραφούν στην Τουρκία. Η ίδια η Ελλάδα, πρόσθεσε ο Στάλιν, έπρεπε να αποκατασταθεί στα παλιά της σύνορα.

Όσο για τη Βουλγαρία, ο Στάλιν είπε ότι τα σύνορα ανάμεσα στην Τουρκία και στη Βουλγαρία έπρεπε να διευθετηθούν έτσι, ώστε να περιλαμβάνονται στην Τουρκία ορισμένες περιοχές νότια του Μπουργκάς, όπου κατοικούσαν Τούρκοι, επειδή η Βουλγαρία έπρεπε να τιμωρηθεί για τη στάση της στον πόλεμο. Το αξιοσημείωτο ήταν ότι ο Στάλιν δεν είπε τί-

ποτε για την απόδοση στη Βουλγαρία μιας εξόδου στο Αιγαίο. Όταν τό Νοέμβριο του 1940 ό Σοβιετικός ύφυπουργός Έξωτερικών Σομπόλεφ είχε έπισκεφθει τή Σόφια, σέ μία προσπάθεια νά προλάβει τήν προσφορά του Χίτλερ πού προσπαθούσε νά πείσει τή Βουλγαρία νά ύπογράψει τήν Τριμερή Συμμαχία, είχε, σύμφωνα μέ πληροφορίες πού έφτασαν στους Βρετανούς, ειδικά προσφέρει στή Βουλγαρία μία έξοδο στό Αιγαίο. Έπομένως, ένα χρόνο άργότερα ό Στάλιν είχε προσωρινά τουλάχιστον άναιρέσει αυτή τή θέση. Όστόσο, μέχρι τό τέλος του 1944, οί Βρετανοί συνέχισαν νά ύποψιάζονται τούς Σοβιετικούς ότι εργάζονταν για μία τέτοια κατάληξη.

Άξίζει ίσως νά σημειωθεί ή άτμόσφαιρα αυτής τής συζήτησης άνάμεσα στόν Στάλιν και στόν Έντεν, τό Δεκέμβριο του 1941. Σέ μία συζήτηση σχετικά μέ τή στρατιωτική κατάσταση ό Έντεν είπε: «Τί γίνεται μέ τή θέση τής Τουρκίας; Μπορούμε νά κάνουμε κάτι για νά βελτιωθεί αυτή ή κατάσταση;» Ό Στάλιν άπάντησε: «Πείτε τους ότι θά πάρουν τά Δωδεκάνησα». Ό Έντεν είπε: «Αυτό είναι πολύ δύσκολο για τούς Έλληνες, γιατί τά νησιά κατοικούνται κυρίως από Έλληνες πού από καιρό σχεδίαζαν νά τά άποκτήσουν». Ό Στάλιν είπε: «Δέν μπορείτε νά είστε πολύ άυστηροί άκολουθώντας τήν άρχή τής έθνικότητας. Καί στήν Έλλάδα ύπάρχουν Τούρκοι». Ό Έντεν είπε: «Νομίζετε ότι αυτό θά έχει κανένα άποτέλεσμα στους Τούρκους;» Ό Στάλιν άπάντησε: «Όλα αυτά τά νησιά έμποδίζουν μία έξοδο από τήν Τουρκία. Θά μπορούσατε νά κανονίσετε μάν άνταλλαγή νησιών άνάμεσα στήν Έλλάδα και στήν Τουρκία, έτσι ώστε μερικά νά δοθούν στή μία και μερικά στήν άλλη». Τότε ό Έντεν είπε: «Έδώ και άρκετόν καιρό, όταν πιστεύαμε ότι ίσως πάρουμε τά Δωδεκάνησα, άρχίσαμε συζητήσεις μέ τήν Έλλάδα και τήν Τουρκία, πού όμως δέν πήγαν καθόλου καλά». Ό Στάλιν είπε: «Οί Τούρκοι θά ήθελαν νά πάρουν και τό Δεδέαγατς, δέν πρέπει όμως νά προσβάλουμε τούς Έλληνες· νομίζω πάντως ότι θά μπορούσε νά γίνει μία άνταλλαγή νησιών». Ό Έντεν είπε:

«'Ασφαλῶς ἀξίζει νά τό διερευνήσουμε». Στήν περαιτέρω συζήτηση γιά τό ρόλο τῆς Τουρκίας στόν πόλεμο, ὁ Ἴντεν εἶπε: «Ὅσο παραμένει ἓνα ἀντιτείχισμα ἐνάντια στή Γερμανία, μάς δίνει μεγάλη βοήθεια». Ὁ Στάλιν ἀπάντησε: «Νομίζω ὅτι πρέπει νά πληρωθεῖ γι' αὐτό»¹.

Αὐτές οἱ συζητήσεις δείχνουν ὅτι, τουλάχιστον μιλώντας στόν Ἴντεν, ὁ Στάλιν ἦταν ἀπόλυτα πραγματιστής, μὴ ἰδεολόγος, μὴ μαρξιστής, ἢ, μπορεῖ κανεῖς ἀκόμα νά πεῖ, πρόμαρξιστής, ἀφοῦ μιλοῦσε γιά ἐξαγορά πιθανῶν ἐχθρῶν, γιά δωροδοκία πιθανῶν συμμάχων, καί γιά μοίρασμα τῶν λαφύρων τῆς νίκης. Ὁ Ἴντεν ἀπαντοῦσε στό ἴδιο πνεῦμα, ἀλλά ὑπολόγιζε κάπως τά αἰσθήματα καί τά αἰτήματα τῶν Ἑλλήνων.

Ἐνα ἄλλο σημεῖο αὐτῶν τῶν συζητήσεων ἀξίζει νά σημειωθεῖ. Ὁ Στάλιν ὑπαινίχθηκε ὅτι ἡ Βρετανία ἴσως θά ἤθελε νά ἔχει βάσεις στή Βουλῶνη, στή Δουνκέρκη, στό Βέλγιο, στήν Ὀλλανδία, ἀκόμα καί στή Νορβηγία καί στή Δανία, σάν ἀντιστάθμισμα τῶν βάσεων πού ἡ Σοβιετική Ἐνωση ἤθελε στή Ρουμανία καί στή Φιλανδία. Ὅμως δέν ὑπαινίχθηκε ὅτι οἱ Βρετανοί ἴσως θά ἤθελαν βάσεις στήν Ἑλλάδα. Ἐτσι, μπορεῖ ἴσως νά συμπεράνει κανεῖς ὅτι ὁ Στάλιν ἐκδήλωνε ἓνα κάποιο ἐνδιαφέρον γιά τήν Ἑλλάδα, ἔστω καί ἀρνητικό – δηλαδή, ὅτι δέν ἤθελε νά δεῖ τούς Βρετανούς μόνιμα ἐγκατεστημένους ἐκεῖ στόν μεταπολεμικό κόσμο.

Ὁ Ἴντεν δέν μποροῦσε ὥστόσο νά συμφωνήσει μέ τήν προσφορά τοῦ Στάλιν γιά βάσεις στή βορειοδυτική Εὐρώπη, ἢ μέ τό μυστικό πρωτόκολλο πού εἶχε προτείνει ὁ Στάλιν, εἶτε μέ ὅποιαδήποτε δέσμευση σχετικά μέ τά μεταπολεμικά σύνορα. Οὔτε ὑπῆρχε καμιά τυπική ἀγγλοσοβιετική συμφωνία γιά τά βαλκανικά σύνορα στόν καιρό τοῦ πολέμου. Ἀποτελοῦσε μόνιμη βρετανική πολιτική νά μὴ γίνονται τέτοιες δεσμεύσεις γιά τόν καιρό τοῦ πολέμου, ἐν μέρει ἐπειδὴ κάτι τέτοιο θά ἀποτελοῦσε βαθιά προσβολή γιά τόν καθωσπρεπισμό τῶν Ἀμερικανῶν. Ὡστόσο, σίς διαπραγματεύσεις γιά τήν ἀγγλοσοβιετική συνθήκη, τήν ἀνοιξη τοῦ 1942, ὁ Ἴντεν

προσφέρθηκε νά δεχτεί τά σοβιετορουμανικά σύνορα τοῦ 1940 καί, παρόλο πού αὐτή ἡ ἀποδοχή δέν συμπεριλαμβανόταν στή συνθήκη πού τελικά προέκυψε ἀπό τίς διαπραγματεύσεις, ὁ Ἕντεν συνέχισε νά θεωρεῖ τόν ἑαυτό του δεσμευμένο· κι αὐτό τόν βοήθησε γιά νά ἐξετάσει εὐκολότερα τή συμφωνία τῶν ποσοστῶν τοῦ 1944 πού θά συζητηθεῖ ἀργότερα.

Σημαντικό ἦταν ἕνα ἀκόμα σημεῖο τῶν συζητήσεων Στάλιν-Ἕντεν. Ὁ Ἕντεν ὑποστήριζε τό σχηματισμό ὁμοσπονδιῶν στήν ἀνατολική καί νοτιοανατολική Εὐρώπη. Ὁ Στάλιν εἶπε: «Ἄν ὀρισμένες χώρες ἐπιθυμοῦν νά ὁμοσπονδοποιηθοῦν, ἡ Σοβιετική Ἐνωση δέν θά φέρει ἀντίρρηση σέ μιὰ τέτοια διαδικασία»². Αὐτή ἡ φράση εἶχε μιὰ κάπως ὑπερβολική μακροπρόθεσμη ἐπιρροή στή βρετανική πολιτική. Ἐκείνη τήν ἐποχή ἡ Ἑλλάδα καί ἡ Γιουγκοσλαβία ὑπέγραψαν μιὰ συμφωνία πού ὁ Ἕντεν ἔλιξε ὅτι θά ἀποτελοῦσε τόν πυρήνα γιά μιὰ μελλοντική βαλκανική ἔνωση, στήν ὁποία ἐνδεχόμενα θά μπορούσαν νά συμμετάσχουν ἡ Βουλγαρία καί Ἰσως ἀκόμα καί ἡ Ρουμανία. Μιὰ ἐξέλιξη πού φυσικά θά ἔτεινε νά διατηρήσει καί νά διαφυλάξει τήν ἀνεξαρτησία τους ἀπό τή Σοβιετική Ἐνωση. Ὅμως στή διάρκεια τοῦ 1942, οἱ Σοβιετικοί διπλωματικοί ἐκπρόσωποι ἀφησαν νά γίνει γνωστό ὅτι δέν συμπαθοῦσαν τήν ἰδέα ὁποιοδήποτε ὁμοσπονδιῶν, πού θά μπορούσαν νά εἶναι ὑποπτες γιά ἀντισοβιετικές τάσεις. Καί παρόλες τίς διαβεβαιώσεις τοῦ Ἕντεν καί ἄλλων, ἔκαναν σαφές ὅτι εἶχαν τέτοιες ὑποψίες. Ἡ ἐξόριστη ἑλληνική κυβέρνησις ἦταν πολύ εὐαίσθητη στά σημάδια δυσαρέσκειας τῶν Σοβιετικῶν³ καί ἡ ἑλληνογιουγκοσλαβική συμφωνία σύντομα ἀτόνησε. Τό βρετανικό Φόρειν Ὄφφισ ἐξακολούθησε παρόλα αὐτά νά ὑποστηρίζει τήν ἰδέα τῶν βαλκανικῶν καί κεντροευρωπαϊκῶν ὁμοσπονδιῶν, ὥσπου τελικά, στή συνδιάσκεψη τῶν ὑπουργῶν Ἐξωτερικῶν στή Μόσχα τόν Ὀκτώβριο τοῦ 1943, ὁ Μολότωφ τῆς ἔδωσε τή χαριστική βολή καί ὁ Ἕντεν τήν ἔθαψε μέ τή συνηθισμένη του κομπόττα⁴. Ἔτσι, αὐτή ἡ πιθανή – ἀλλά ἰσως ποτέ πραγματικά ὑλοποιήσιμη – καί ὑποστηριζόμενη ἀπό τούς Βρετανούς λύσις τοῦ προβλήματος

τῶν σχέσεων ἀνάμεσα στήν Ἑλλάδα καί στούς βαλκανικούς γείτονές της, ἐξαφανίστηκε γιά νά μὴν ξαναφανεῖ ποτέ.

Οἱ σοβιετικές ὑποψίες γιά σχέδια μιᾶς ἔνωσης τῶν Βαλκανίων δέν κατευθύνονταν ἀποκλειστικά κατὰ τῶν Βρετανῶν. Τό καλοκαίρι τοῦ 1943 ὁ Γιουγκοσλάβος στρατηγός τῶν ἀνταρτῶν Βουκμάνοβιτς-Τέμπο, ἐκπρόσωπος τοῦ Τίτο στή γιουγκοσλαβική Μακεδονία, πάσχιζε νά δημιουργήσει δεσμούς μέ τόν ΕΑΜ/ΕΛΑΣ τῆς Ἑλλάδας καί μέ τούς Ἀλβανούς καί Βούλγαρους κομμουνιστές ἀντάρτες. Πρότεινε νά δημιουργηθεῖ ἕνα βαλκανικό στρατηγεῖο γιά νά συντονίζει τήν πολεμική τους προσπάθεια καί ἴσως τίς μεταπολεμικές τους προσπάθειες νά ἐμποδίσουν τήν «ἀντίδραση» νά δρέψει τούς καρπούς τοῦ πολέμου. Τόν Αὐγούστο τοῦ 1943 ἡ Κ.Ε. τοῦ γιουγκοσλαβικοῦ Κ.Κ. σταμάτησε τήν πρωτοβουλία τοῦ Βουκμάνοβιτς-Τέμπο, θεωρώντας τήν πολιτικά λαθεμένη καί δλαβερή. Μοιάζει πιθανό ὅτι ἡ Μόσχα ἔπαιξε κάποιον ρόλο σ' αὐτό τό βέτο, ἀλλά δέν ἔχω ἀποδείξεις γι' αὐτή τήν ὑπόθεση.

Ἀξίζει νά σημειωθεῖ ἕνα ἄλλο μικρὸ ἐπεισόδιο στίς σχέσεις τῆς Ἑλλάδας μέ τούς γείτονές της. Τό Δεκέμβριο τοῦ 1941, ὁ Στάλιν εἶχε πει στόν Ἦντεν ὅτι ἡ Ἀλβανία ἔπρεπε νά εἶναι ἀνεξάρτητη. Τόν Ἰανουάριο τοῦ 1942 ὁ Ἦντεν εἶπε στό Σοβιετικό πρεσβευτὴ στό Λονδίνο ὅτι συμμαριζόταν τήν ἀποψη τοῦ Στάλιν, ἀλλά ὅτι, μπροστά στίς ἑλληνικές καί γιουγκοσλαβικές διεκδικήσεις ἀλβανικοῦ ἐδάφους, δέν ἤθελε νά ἐκτεθεῖ πρὸς τό παρόν⁵. Τό Νοέμβριο τοῦ 1942 ὡστόσο, ἡ βρετανική Ὑπηρεσία Εἰδικῶν Ἐπιχειρήσεων - S.O.E. - ἤθελε νά ζωηρέψει τήν ἀντίσταση στήν Ἀλβανία· παρακινούμενο ἀπὸ αὐτό, τό Φόρειν Ὁφφίς ἐξέτασε καί πάλι τό ζήτημα καί τέλος εἶπε στή σοβιετική καί στήν ἀμερικανική κυβέρνηση ὅτι σκόπευε νά συντάξει μιὰ διακήρυξη τῆς ἀλβανικῆς ἀνεξαρτησίας, καλώντας τες νά κάνουν κι αὐτές τό ἴδιο. Συμφώνησαν καί ἡ Μόσχα καί ἡ Οὐάσιγκτον. Ἀλλά δταν οἱ Βρετανοὶ ἐνημέρωσαν γιά τήν πρόθεσή τους τήν ἐξόριστη ἑλληνική κυβέρνηση, τό ἀποτέλεσμα ἦταν νά ξεσπάσει κυβερνητικὴ κρίση. Κατὰ συνέπεια οἱ Βρετανοὶ ἀνέβαλαν τὴ δημοσίευση

της διακήρυξης μέχρι τις 17 Δεκεμβρίου, και πρόσθεσαν σ' αυτή μία ειδική υπόσχεση, ότι τά σύνορα της 'Αλβανίας θά διευθετούνταν στή συνδιάσκεψη της ειρήνης. Τήν επόμενη μέρα τό σοβιετικό ύπουργείο 'Εξωτερικών εξέδωσε μία πολύ πύό ένθουσιώδη δήλωση, πού δέν διατύπωνε επιφυλάξεις γιά τά σύνορα της 'Αλβανίας.

Στή διάρκεια του 1942 τό Σ Ο Ε ανέπτυξε τίς επαφές του μέ τό ΕΑΜ/ΕΛΑΣ. πράγμα πού σύντομα οδήγησε σέ διαμάχη ανάμεσα στό Σ Ο Ε και στό Φόρειν 'Οφφισ και, μέ τόν καιρό, σέ πικρά παράπονα από τό βασιλιά Γεώργιο Β' και τήν εξόριστη έλληνική κυβέρνηση. 'Ομως τό βρετανικό Φόρειν 'Οφφισ δέν φαινόταν εκείνο τόν καιρό νά πιστεύει ή νά ύποπτεύεται ότι τό ΕΑΜ είχε όποιοσδήποτε επαφές μέ τή Σοβιετική 'Ενωση όπως νόμισαν γιά τή Γιουγκοσλαβία. 'Εξακολούθησε νά συμπεριφέρεται σάν νά ήταν ή 'Ελλάδα καμιά ειδική βρετανική ευθύνη ή τσιφλίκι. 'Ακόμα και τό 1943, οί Βρετανοί εξακολουθούσαν νά μιλούν, σάν νά μπορούσαν νά συγκρουστούν, αν ήταν άπαραίτητο, άνοιχτά μέ τό ΕΑΜ/ΕΛΑΣ. ή νά προσπαθήσουν νά διακόψουν τίς σχέσεις τους μαζί του, χωρίς όποιοσδήποτε επιπτώσεις στίς άγγλοσοβιετικές σχέσεις.

Παρόλα αυτά, πρός τό τέλος του 1943 ή άπειλή μιάς κομμουνιστικής 'Ελλάδας στόν μεταπολεμικό κόσμο άρχισε νά γίνεται έφιάλτης πού βασάνιζε τόν Τσώρτσιλ και τόν 'Ηντεν. Μετά τήν κρίση του Αύγουστου του 1943, πού άκολούθησε τήν άποτυχημένη έπίσκεψη στό Κάιρο τών έξι ήγετών της αντίστασης από τήν 'Ελλάδα, συμπεριλαμβανόμενων και τών κομμουνιστών, ό πρωθυπουργός της Νότιας 'Αφρικής στρατηγός Σμάτς, πού ό Τσώρτσιλ τόν σεβόταν βαθιά και πού είχε ένθερμο προσωπικό ένδιαφέρον γιά τίς ελληνικές ύποθέσεις, έστειλε στόν Τσώρτσιλ ένα προσωπικό και άυστηρά άπόρρητο μήνυμα, πιέζοντάς τον νά ύποστηρίξει τήν έπιστροφή του βασιλιά στήν 'Ελλάδα πρύν από όποιοδήποτε δημοψήφισμα. 'Ο Σμάτς έγραφε: «Φοδάμαι πάρα πολύ ότι μέσα στήν ταραχή του δημοσίου αίσθήματος, όχι μόνο στήν 'Ελλάδα αλλά και σέ άλλες βαλκανικές χώρες, μπορεί νά δημιουργηθεί χάος μετά

τή συμμαχική κατοχή, εκτός κι αν ένα ισχυρό χέρι ελέγχει την τοπική κατάσταση. "Αν οί άνθρωποι αυτοί αφεθούν να καταγίνονται με την πολιτική, μπορεί να έχουμε ένα κύμα άταξίας και να αρχίσει να επιβάλλεται εκτεταμένος κομμουνισμός σέ όλα αυτά τά τμήματα της Εύρώπης. Αύτός ό κίνδυνος μπορεί να υπάρχει ακόμα και στην Ίταλία, αλλά σίγουρα υπάρχει στην Ελλάδα και στά Βαλκάνια». Διαβάζοντας αυτό τό μήνυμα του Σμάτς, ό Ίντεν έγραψε στόν Τσώρτσιλ ότι συμφωνούσε μέ πολλά σημεία του, και πίστευε ότι τό ζήτημα έπρεπε να συζητηθεί μέ τόν Ρούσβελτ (αυτό, την εποχή της πρώτης άγγλο-αμερικανικής συνδιάσκεψης στό Κεμπέκ). Αφού συμβουλεύτηκε τόν Ρούσβελτ, ό Τσώρτσιλ έστειλε ένα μήνυμα στόν Γεώργιο Β΄: «Προσδοκούμε όλοι την επιστροφή σας στην Ελλάδα, επικεφαλής των στρατευμάτων σας, και την παραμονή σας εκεί, ώσπου να έκφραστεί ή θέληση του ελληνικού λαού σέ συνθήκες ήρεμίας». Ό Ρούσβελτ έπιδοκίμασε την ενέργεια του Τσώρτσιλ και συμφώνησε να στείλει ένα παράλληλο μήνυμα στό βασιλιά, παρόλο πού, όπως έλεγε ό Τσώρτσιλ, «ή σκοπιά του ως ήγήτη μäs μή βασιλικής κυβέρνησης δέν είναι άναγκαστικά ταυτόσημη μέ ή δική μας, αλλά δέν υπάρχει διαφορά στό στόχο».

Σέ καμιά στιγμή ό Τσώρτσιλ, ό Ίντεν ή ό Ρούσβελτ δέν σκέφτηκαν να συμβουλευτούν τόν Στάλιν πάνω σ' αυτό τό ζήτημα. Και σέ τούτο τό στάδιο ή σοβιετική κυβέρνηση έμοιαζε έξωτερικά έντελώς παθητική στίς ελληνικές ύποθέσεις. Τό φθινόπωρο του 1943, υπήρξε μιά κρίση στίς σχέσεις των Βρετανών μέ τό ΕΑΜ/ΕΛΑΣ, όφειλόμενη σέ δραστηριότητες του ΕΛΑΣ εναντίον αντίζηλων αντιστασιακών ομάδων. Στή συνδιάσκεψη των ύπουργών Έξωτερικών στή Μόσχα, στά τέλη Οκτωβρίου, ό Ίντεν έδωσε μιά κάπως ήπια και όμαλή έκκονα της κατάστασης, λέγοντας στόν Μολότωφ ότι στην Ελλάδα δρούσε ένας άριθμός Βρετανών άξιωματικών, άνατινάζοντας σιδηροδρόμους κι εκτελώντας άλλα σαμποτάζ· τούς είχε δοθεί καταφύγιο από έναν άριθμό άνταρτικών ομάδων, πού ζούσαν μαζί τους από άρκετόν καιρό. Μεγάλες περιοχές

της χώρας δέν βρίσκονταν καθόλου υπό γερμανικό έλεγχο. Από μερικούς μήνες, συνέχισε ό Ήντεν, οί Βρετανοί άξιωματικοί είχαν πετύχει μιά συμφωνία άνάμεσα σέ όλες τίς άντάρτικες ομάδες. Πρόσφατα αύτή ή συμφωνία είχε παραβιαστεί, αλλά, συνέχισε, «θά προσπαθήσουμε νά τήν μπλώσουμε καί πάλι, γιατί άν πολεμοῦσαν ό ένας τόν άλλον δέν θά διευκολυνόταν ή δουλειά τών σαμποτάζ». "Αν κρίνει κανείς από τά άγγλικά πρακτικά, ό Μολότωφ δέν φαίνεται νά είχε καμιά άντίρρηση γιά τή βρετανική πολιτική στήν Έλλάδα⁷.

Ό Ήντεν υπέβαλε, άκόμα, στή συνδιάσκεψη ένα σχέδιο διακήρυξης, πού προέβλεπε κοινή εϋθύνη τών τριών δυνάμεων γιά τήν Εϋρώπη στό σύνολό της, σέ άντίθεση μέ τήν ιδέα «ξεχωριστών περιοχών εϋθύνης» (ή εκείνου πού επίσης θά μπορούσε νά όνομασεί «σφαιρών έπιρροής»). "Ομως ό Μολότωφ είπε ότι τό θεωρούσε περιττό ή σοβιετική κυβέρνηση δέν είχε ποτέ έκφράσει τήν ιδέα τών «ξεχωριστών περιοχών», λοιπόν ποιός ό λόγος νά διαψευσθεί μιά τέτοια ιδέα; Ό Ήντεν είπε ότι ήθελε νά καθησυχάσει τίς μικρότερες δυνάμεις αλλά, παρόλα αυτά, συμφώνησε νά αναβάλει τήν πρόταση γιά τήν επόμενη συνδιάσκεψη⁸.

"Αν ό Μολότωφ είχε δεχτεί τή βρετανική πρόταση γιά κοινή εϋθύνη τών τριών δυνάμεων στήν Εϋρώπη, ό Ήντεν θ' αναγκάζοταν στό έξής νά συμβουλευέται τή Σοβιετική Ένωση σχετικά μέ τήν Έλλάδα. Μιά καί ό Μολότωφ τήν άπέρριψε, ό Ήντεν δέν χρειαζόταν νά τό κάνει. Άμέσως μετά τή διάσκεψη τής Μόσχας, ό Ήντεν πήγε στό Κάιρο καί δρέθηκε μπλεγμένος σέ μιά έντονη διαμάχη άνάμεσα στό Βρετανό πρεσβευτή, τόν διαπιστευμένο στήν έξόριστη έλληνική κυβέρνηση Ρέτζιναλντ Λήπερ, καί στό Βρετανικό Στρατηγείο τής Μέσης Άνατολής, σχετικά μέ τό σωστό τρόπο μέ τόν όποιο έπρεπε ν' άντιμετωπισεί ή κρίση στίς σχέσεις μέ τόν ΕΛΑΣ. "Οταν ξαναγύρισε στό Λονδίνο, ό Ήντεν έκανε άναφορά στό πολεμικό ύπουργικό συμβούλιο, στίς 14 Νοεμβρίου, καί ύποστήριξε ότι τά πολιτικά μειονεκτήματα τής συνεχιζόμενης ύποστήριξης πρός τό ΕΑΜ υπερίσχυαν τών στρατιωτικών πλεονεκτημάτων

πού θά ἔπρεπε νά ἀναμένονται ἀπό τή συνεχιζόμενη ὑποστήριξή του. Σ' αὐτή τήν ἔκθεση ἔγραφε: «Τό φιλοβρετανικό αἶσθημα στήν Ἑλλάδα εἶναι ἰσχυρό καί γενικό, ἀλλά ἡ ὑποστήριξή μας πρὸς τόν βασιλιά δέν εἶναι δημοφιλής... Οἱ Ρῶσοι δέν ἔδειξαν στή διάσκεψη τῆς Μόσχας ἐνδιαφέρον γιά τήν ἑλληνική κατάσταση καί εἶναι πιθανό ὅτι θεωροῦν πῶς ἡ Ἑλλάδα βρίσκεται στή δική μας σφαῖρα ἐπιρροῆς. Ὅμως αὐτή ἡ στάση θά μποροῦσε πολύ καλά νά ἀλλάξει, ἂν τό ΕΑΜ ἀποκτοῦσε ὀλοκληρωτικό ἔλεγχο στήν Ἑλλάδα». Ἔτσι ὁ Ἕντεν φαινόταν νά ὑποστηρίζει ὅτι ἡ βρετανική δράση γιά νά ἐμποδιστεῖ τό ΕΑΜ νά πάρει τήν ἐξουσία θά ἦταν ὁ καλύτερος τρόπος γιά νά ἐμποδιστεῖ ἡ Σοβιετική Ἐνωση νά ἐνδιαφερθεῖ γιά τήν Ἑλλάδα. Τό ἐπιχείρημα μπορεῖ νά μοιάζει παράλογο, ἀλλά ἴσως νά περιεῖχε περισσότερο νόημα ἀπό ὅ,τι φαινόταν μέ τήν πρώτη ματιά.

Μετά ἀπό μακριά καί χωρὶς συμπεράσματα συζήτηση τοῦ ἑλληνικοῦ προβλήματος στό πολεμικό ὑπουργικό συμβούλιο, ὁ Ἕντεν ἀνέφερε στόν Τσώρτσιλ – πού ἐκεῖνες τὶς μέρες βρισκόταν στό Κάιρο καί θά πῆγαινε στήν Τεχεράνη – ὅτι ὁ ἴδιος εἶχε ὑποστηρίξει πῶς ἡ συνεχιζόμενη βρετανική ὑποστήριξη πρὸς τό ΕΑΜ σήμαινε «βοήθεια πρὸς μιά συμμορία ἐξτρεμιστῶν, πού σκοπὸς τους ἦταν ν' ἀποκτήσουν τόν ἔλεγχο τῆς Ἑλλάδας, ἀντίθετα μέ τὶς ἐπιθυμίες τῆς πλειονότητος τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ» κι ὅτι «μέ τό ΕΑΜ στήν ἐξουσία, ἡ Ἑλλάδα θά προσέβλεπε πρὸς τὴ Ρωσία καί ὄχι πρὸς ἐμᾶς γιά ὑποστήριξη»¹⁰. Ἔτσι, ἡ λύση πού ὑποστήριζε ὁ Ἕντεν ἦταν νά δυσφημοτοῦν οἱ κομμουνιστὲς ἡγέτες ὥστε ν' ἀπομακρυνθοῦν ἀπὸ αὐτοὺς οἱ μὴ κομμουνιστὲς ὀπαδοί. Γιά νά γίνει ὁμως αὐτό, ὁ Γεώργιος Β' ἔπρεπε νά πεισθεῖ νά δηλώσει ὅτι δέν θά ἐπιστρέψει στήν Ἑλλάδα πρὶν ὁ λαὸς διακηρύξει τὴ θέλησή του, καί στό μεταξύ ἔπρεπε νά διορίσει ἓνα συμβούλιο ἀντιβασιλείας πού, ὅταν θά ἐρχόταν ἡ στιγμή, θά τό σχημάτιζε ὁ ἀρχιεπίσκοπος τῆς Ἀθήνας Δαμασκηνός¹¹. Ὁ Τσώρτσιλ ὡστόσο ἀπάντησε ὅτι αὐτό τὸν ἔκανε νά λυπᾶται βαθυτάτα καί ὅτι προτιμοῦσε νά περιμένει ὥσπου νά φτάσει ὁ Ἕντεν

στό Κάιρο, πρίν ἔλθει σ' ἐπαφή μέ τό βασιλιά.

Στίς 22 Νοεμβρίου 1943 τό πολεμικό ὑπουργικό συμβούλιο ξανασυζήτησε τό ζήτημα. Ἐνας ὑπουργός – τά πρακτικά δέν ἀναφέρουν ποιός – ρώτησε ἂν ἡ σοβιετική κυβέρνηση ἔπρεπε νά ἐνημερωθεῖ πρίν οἱ Βρετανοί ἀρχίσουν δράση, πού ἴσως νά εἶχε ὡς ἀποτέλεσμα νά μπορέσουν οἱ Γερμανοί νά ἀποσύρουν μερικές δυνάμεις ἀπό τήν Ἑλλάδα. Ὁ Ἦντεν εἶπε καί πάλι, ὅτι στή Μόσχα εἶχε ἀναφέρει τό ζήτημα στόν Μολότωφ πού δέν εἶχε δεῖξει κανένα ἐνδιαφέρον καί εἶχε πει ὅτι τό θεωροῦσε βρετανική ὑπόθεση. Τό πολεμικό ὑπουργικό συμβούλιο ἐξουσιοδότησε τότε τόν Τσώρτσιλ καί τόν Ἦντεν νά χειριστοῦν τό ζήτημα, σέ συνεννόηση μέ τίς βρετανικές στρατιωτικές ἀρχές στή Μέση Ἀνατολή¹².

Ὅπως ἦρθαν τά πράγματα, μόνο μετά τή συνδιάσκεψη τῆς Τεχεράνης μπόρεσαν νά ἀσχοληθοῦν καί πάλι μέ τό ζήτημα ὁ Τσώρτσιλ καί ὁ Ἦντεν. Ὁ Τσώρτσιλ, μέ μεγάλη θλίψη, συμφώνησε μέ τό αἴτημα τοῦ Ἦντεν νά πει αὐτός τήν τελευταία λέξη πού θά ἔπειθε τόν Γεώργιο Β' νά ἀναλάβει τήν ἀπαράιτητη δράση. Πρίν μπορέσει νά προβεί ὁ Τσώρτσιλ σ' αὐτό τό ἐγχείρημα, ὁ Ρούσβελτ, γιά λόγους πού παραμένουν ἀκόμα σκοτεινοί, συμβούλεψε τόν βασιλιά νά παραμείνει σταθερός καί νά μὴν ὑποχωρήσει στούς Βρετανούς – καί ἰδιαίτερα στόν Ἦντεν. Τό ἴδιο συμβούλεψε καί ὁ στρατηγός Σμάτς πού βρισκόταν κι αὐτός στό Κάιρο. Τό ὅλο σχέδιο γιά μιᾶ δημόσια διακήρυξη τοῦ βασιλιά καί οἱ ἐτοιμασίες γιά ἓνα συμβούλιο ἀντιβασιλείας ἔπесαν στό κενό – πιθανόν πρός προσωπική ἱκανοποίηση τοῦ Τσώρτσιλ, ἀλλά σίγουρα πρός μεγάλη δυσἀρέσκεια καί ἀπογοήτευση τοῦ Ἦντεν.

Τό ἀποτέλεσμα ἦταν ὅτι ἡ πολιτική τῆς ἀνώτερης βρετανικῆς ἡγεσίας ἀπέναντι στό ΕΑΜ παρέμεινε ἀκαταστάλακτη καί ἀδέβαιη τούς πρώτους μῆνες τοῦ 1944. Ἡ ἀντιπάθεια τοῦ Τσώρτσιλ γιά τό ΕΑΜ γινόταν ὄλο καί πιά βίαιη. Οἱ Βρετανοί στρατιωτικοί ἡγέτες τόνιζαν τήν ἀναγκαιότητα νά κρατηθοῦν οἱ γερμανικές μεραρχίες στά Βαλκάνια καί νά διατηρηθοῦν γι' αὐτό τό σκοπό οἱ δεσμοί μέ τό ΕΑΜ/ΕΛΑΣ. Ὁ Ἦντεν ἐξακο-

λουθοῦσε νά πιέξει γιά τή λύση Δαμασκηνοῦ¹³. Στίς 24 Φεβρουαρίου ὁ Τσώρτσιλ ἐπιδοκίμασε τίς προσπάθειες τοῦ συνταγματάρχη Κρίστοφερ Γουντχάουζ γιά τήν ἐπίτευξη μιάς συμφωνίας ἀνάμεσα στό ΕΑΜ/ΕΛΑΣ καί στόν Ζέρβα, ἀλλά εἶπε ὅτι ἂν αὐτές ἀποτύγχαναν ἔπρεπε νά διοριστεῖ ἓνας Βρετανός γενικός διοικητής τῶν ἀνταρτῶν. Στίς 29 Φεβρουαρίου ὁ συνταγματάρχη Γουντχάουζ ἐξασφάλισε τή συμφωνία ἀνάμεσα στόν ΕΛΑΣ, στόν Ζέρβα καί στήν ΕΚΚΑ, χρησιμοποιώντας, γιά νά τήν πετύχει, τήν ἀπειλή τῆς δημόσιας καταγγελίας¹⁴.

Ἐνόσω γίνονταν ὅλα αὐτά, ἡ Σοβιετική Ἐνωση συνέχιζε – ἀπ’ ὄσο ἤξεραν οἱ Βρετανοί – νά μένει σέ ἀπόσταση. Ὅμως τόν Ἀπρίλιο τοῦ 1944, ἓναν κρίσιμο μήνα στίς ἀγγλοσοβιετικές σχέσεις, ἡ κατάσταση ἄλλαξε. Ἐν μέρει, ἐξαιτίας τῆς ἐγκατάστασης στά ἑλληνικά βουνά τῆς ΠΕΕΑ, ἑνός ἀνώτερου πολιτικοῦ ὄργανου τοῦ ΕΑΜ/ΕΛΑΣ πού ἦταν προφανές ὅτι θά διεκδικοῦσε τήν ιδιότητα μιάς προσωρινῆς ἑλληνικῆς κυβέρνησης, καί ἐν μέρει ἐπίσης, ἐξαιτίας τῆς συνεχιζόμενης πεισματικῆς ἀρνήσεως τοῦ Γεωργίου Β’ νά κάνει ὅποιαδήποτε πολιτική χειρονομία. Ταραχές, πού ἐξελίχθηκαν σέ ἐξέγερση, ξέσπασαν στίς ἑλληνικές ἐνοπλες δυνάμεις τῆς Μέσης Ἀνατολῆς. Ὁ Ἦντεν, σωματικά ἐξαντλημένος, στάλθηκε σέ ἀναρρωτική ἀδεια καί ὁ Τσώρτσιλ μέ μεγάλη του χαρά ἀνέλαβε τό ὑπουργεῖο Ἐξωτερικῶν. Ἐνδιαφερόταν ἰδιαίτερα νά δαμάσει τήν ἑλληνική ἐξέγερση μέ ἐπιδεικτικά σταθερό χέρι.

Στά μέσα Ἀπριλίου ἡ κατάσταση ἐπιδεινώθηκε ἀπό τή σκόπιμη, ὅπως τήν ἐρμήνευσε τό Φόρειν Ὅφφισ, ἐπέμβαση τῶν Σοβιετικῶν στίς ἑλληνικές ταραχές τῆς Μέσης Ἀνατολῆς. Στίς 15 Ἀπριλίου ὁ γενικός διευθυντής τοῦ ὑπουργείου Ἐξωτερικῶν σέρ Ἀλεξάντερ Καντάγκαν ἐπέστησε τήν προσοχή τοῦ Τσώρτσιλ σέ μιά ἀνταπόκριση ἀπό τό Κάιρο τοῦ σοβιετικοῦ πρακτορείου εἰδήσεων Τάς, ἔντονα ἐπικριτική ἀπέναντι στήν ἐξόριστη ἑλληνική κυβέρνηση καί, κατά τή γνώμη τοῦ Καντάγκαν, ἔμμεσα ἐπικριτική ἀπέναντι στή δράση τῆς βρετανικῆς κυβέρνησης. Αὐτή ἡ ἀνταπόκριση εἶχε δημοσιευτεῖ σέ ὅλες τίς σοβιετικές ἑφημερίδες καί εἶχε χρησιμοποιηθεῖ σέ σο-

διετικές έκπομπές προς την Ελλάδα. Είχε ακολουθήσει ακόμα μιὰ ανταπόκριση τοῦ Τάς στό ἴδιο πνεῦμα. Ὁ Λήπερ, ὁ πρεσβευτής, εἶχε προτείνει νά γίνει ἔντονη διαμαρτυρία στή Μόσχα. Ὁ Καντάγκαν ἔγραφε στόν Τσώρτσιλ: «Στό παρελθόν οἱ Ρῶσοι ἔδειξαν περιορισμένο μόνο ἐνδιαφέρον γιά τήν Ελλάδα καί εἶχα ἐλπίζει ὅτι θά συνέχιζαν νά μᾶς ἀφήνουν νά χειριζόμαστε τίς ἑλληνικές ὑποθέσεις ὅπως θεωροῦμε καλό. Ὅμως αὐτές οἱ ἀνταποκρίσεις τοῦ Τάς δείχνουν ὅτι τώρα εἶναι προφανῶς ἀποφασισμένοι νά ἐπέμβουν. Ἡ γραμμή πού ἀκολουθοῦν δέν βοηθᾶ καθόλου καί ἀναγκαστικά θά ὑπονομεύσει τήν ἀποτελεσματικότητα τῆς δικῆς μας δραστηριότητας, καθῶς ἡ ἔλλειψη ὁμοφωνίας ἀνάμεσα σέ μᾶς καί στούς Ρώσους εἶναι σαφῆς καί φανερή σέ ὄλους». Ὁ Καντάγκαν πῆρε τόν Τσώρτσιλ νά παραπονεθεῖ στή Μόσχα¹⁵.

Ὁ Τσώρτσιλ ἀπάντησε ὅτι εἶχε ἐνοχληθεῖ πάρα πολύ ἀπό τίς ἀνταποκρίσεις τοῦ Τάς, ἀλλά πίστευε ὅτι τό πρόβλημα θά μπορούσε νά εἶχε ἀποφευχθεῖ ἂν οἱ Ρῶσοι εἶχαν ἐνημερωθεῖ. Ἔστειλε ὕστερα στόν Μολότωφ ἕνα μακροσκελές μήνυμα, ἐν μέρει συνταγμένο ἀπό τό Φόρειν Ὅφφρις. Τά προσωπικά του λόγια ἦταν: «Ἐλπίζω ὅτι τό πρακτορεῖο Τάς δέν θά κάνει τήν ἀποστολή μας περισσότερο δύσκολη ἀπό ὅ,τι εἶναι. Πραγματικά δέν εἶναι τώρα καιρός γιά ἰδεολογικό πόλεμο. Εἶμαι ἀποφασισμένος νά καταστῆ τήν ἐξέγερση... Εἶμαι βέβαιος ὅτι κι ἐσεῖς δέν θά ἐπιτρέπατε νά συμβοῦν τέτοια πράγματα στά σοβιετικά στρατεύματα, ἢ σέ ὅποιεσδήποτε δυνάμεις θά ἐλέγγατε. Γι' αὐτό ἐλπίζω ὅτι θά διαταχθεῖ τό Τάς νά σταματήσει τίς ὑποκινήσεις στίς ὁποῖες ἔχει ἐμπλακεῖ, καί πού τό μόνο ἀποτέλεσμά τους θά μπορούσε νά ἦταν ἡ αἱματοχυσία, τήν ὁποία ἐλπίζω νά ἀποφύγω¹⁶».

Τό μήνυμα τοῦ Τσώρτσιλ στόν Μολότωφ στάλθηκε στίς 16 Ἀπριλίου. Στίς 22 Ἀπριλίου ὁ Μολότωφ ἀπάντησε. Ἡ σοβιετική κυβέρνησις, ἔγραφε, εἶχε ὡς τότε ἐξαιρετικά περιορισμένες πληροφορίες γιά τό ἑλληνικό ζήτημα. Ἡ βρετανική κυβέρνησις, πού εἶχε τή στρατιωτική ἀποστολή της στήν Ελλάδα, βρισκόταν σέ εὐνοϊκότερη θέση. Γι' αὐτό θά ἦταν εὐ-

γνώμων ἂν λάβαινε πρόσθετες πληροφορίες σχετικά μέ τίς ἑλληνικές ὑποθέσεις. Τό Τάς, πρόσθετε ὁ Μολότωφ, δέν μποροῦσε νά φέρει κανενός εἶδους εὐθύνη γιά μιᾶ αίματοχυσία, ἀλλά εἶχε πάρει ὁδηγίες νά ἐπαληθεύει πιό αὐστηρά τίς πληροφορίες του. Μετά ἀπό αὐτή τή λίγο-πολύ συμφιλωτική ἀπάντηση σχετικά μέ τήν Ἑλλάδα, ὁ Μολότωφ ἀναφερόταν στή Ρουμανία, μέ τήν ὁποία προχωροῦσαν διαπραγματεύσεις γιά μιᾶ συνθήκη εἰρήνης, καί ἔγραφε: «Τώρα ἐμεῖς πρέπει ἀπ' ὄλες τίς πλευρές νά δυναμώσουμε τήν πίεση στούς Ρουμάνους γιά νά ἐγκαταλείψουν τήν ἀπελπιστική καί ἐγκληματική θέση τους¹⁷». Ὁ Μολότωφ φαινόταν ἔτσι νά κάνει κάποια σύνδεση Ἑλλάδας καί Ρουμανίας.

Τρεῖς μέρες ἀργότερα ὁ Τσώρτσιλ ἔστειλε στόν Μολότωφ ἕνα γεμάτο λεποίθηση μήνυμα σχετικά μέ τίς ἑλληνικές ἐξεγέρσεις, λέγοντας ὅτι καί οἱ κινηματίες τοῦ ναυτικοῦ καί ἡ ἐξεγερμένη ταξιαρχία εἶχαν παραδοθεῖ, χωρίς θύματα μεταξύ τῶν Ἑλλήνων¹⁸. Ὁ Μολότωφ ἀπάντησε μέ ἕνα μήνυμα, μέ ἡμερομηνία 28 Ἀπριλίου, πού μεταδόθηκε τηλεφωνικά στόν Τσώρτσιλ, στό ἐξοχικό του σπίτι, στίς 30 Ἀπριλίου. Τό μήνυμα αὐτό ἦταν ἀσφαλῶς λιγότερο φιλικό. Ὁ Μολότωφ ἔγραφε ὅτι οἱ τελευταῖες ἀλλαγές στήν ἑλληνική κυβέρνηση δέν σήμαιναν ὅτι εἶχε ἐπιτευχθεῖ μιᾶ σταθερή κατάσταση, ἡ ὅτι εἶχαν ληφθεῖ ὑπόψη οἱ νόμοι πόθοι ἐκείνων τῶν Ἑλλήνων πού ἀντιπροσώπευαν τό ἑλληνικό ἔθnikό κίνημα. Ἀπό τά λόγια τοῦ Τσώρτσιλ, συνέχιζε ὁ Μολότωφ, ἦταν φανερό ὅτι ἡ βρετανική κυβέρνηση ἤλεγχε τίς ἑλληνικές ὑποθέσεις καί τήν ἑλληνική κυβέρνηση «μέ τόν πιό ἄμεσο τρόπο». Γι' αὐτό ὁ Τσώρτσιλ ἔπρεπε νά καταλάβει ὅτι ἡ σοβιετική κυβέρνηση δέν μποροῦσε νά δεχτεῖ καμιά εὐθύνη γιά τίς ἑλληνικές ὑποθέσεις, ἡ γιά τά μέτρα τῆς βρετανικῆς κυβέρνησης. Ὑστερα, γι' ἄλλη μιᾶ φορά, ὁ Μολότωφ ἀναφερόταν στή Ρουμανία, παραπονούμενος σέ ψυχρό τόνο ὅτι ὁ Τσώρτσιλ δέν εἶχε πεῖ ἀκόμα σέ ποιά διαβήματα θά προέβαινε ἡ βρετανική κυβέρνηση σχετικά μέ μιᾶ μεγαλύτερη πίεση στούς Ρουμάνους, ὅπως ἐπιθυμοῦσε ἡ σοβιετική κυβέρνηση¹⁹.

Ὡς τότε, ὁ Τσώρτσιλ ἦταν ἀποφασισμένος νά κρατήσει σταθερά στά βρετανικά χέρια τόν ἔλεγχο τῶν ἑλληνικῶν ὑποθέσεων, ἐνημερώνοντας τίς ΗΠΑ καί τή Σοβιετική Ἐνωση – μετά τά γεγονότα – γιά τό τί εἶχε κάνει. Ὅταν στίς 12 Ἀπριλίου ἄκουσε ὅτι στό Κάιρο εἶχε γίνει μιὰ πρόταση νά δηλώσουν ἀπό κοινῶν, ὁ Ἀμερικανός καί ὁ Σοβιετικός πρεσβειτῆς, οἱ διαπιστευμένοι στήν ἑλληνική κυβέρνηση, ὅτι ἡ ἀμερικανική καί ἡ σοβιετική κυβέρνηση ἦταν σέ πλήρη συμφωνία μέ τή βρετανική, ἔστειλε ἕνα τηλεγράφημα στόν Λῆπερ: «Σέ καμιά περίπτωση μὴ δεχτεῖτε ὅποιαδήποτε βοήθεια ἀπό ἀμερικανικές ἢ ρωσικές πηγές παρά μόνο μετά ἀπό εἰδική διαταγή μου²⁰». Μετά ἀπό αὐτό, δέχτηκε μέ εὐχαρίστηση ἕνα παράξενο μήνυμα ἀπό τόν Ρουῦσβελτ στούς Ἑλληνας, πού μπορούσε νά θεωρηθεῖ ὅτι ὑποστήριζε τή βρετανική πολιτική. Ὅμως δέν ἔκανε καμιά κίνηση γιά νά ἐξασφαλίσει κανένα παρόμοιο σοβιετικό μήνυμα. Τό μόνο πού ἤθελε, ὅπως φαινόταν, ἦταν νά κρατηθοῦν οἱ Ρῶσοι ἔξω ἀπό τίς ἑλληνικές ὑποθέσεις.

Στίς ἀρχές Μαΐου, ὁ Τσώρτσιλ ἄρχισε ν' ἀνησυχεῖ ὄλο καί πιά πολύ ὅτι οἱ Ρῶσοι ὀριστικά σκόπευαν νά ἐπέμβουν στήν Ἑλλάδα. Αὐτές οἱ ἀνησυχίες συνδέονταν μέ τήν ταραχή καί τήν ἀγανάκτησή του ἕξαιτίας τῶν ξαφνικῶν κατηγοριῶν τοῦ Μολότωφ, ὅτι οἱ Βρετανοί κοροΐδευαν τή Σοβιετική Ἐνωση σχετικά μέ τίς ρουμανικές ὑποθέσεις. Οἱ κατηγορίες αὐτές περιέχονταν σέ ἕνα σκληρά διατυπωμένο μήνυμα πού ὁ Τσώρτσιλ ἔλαβε ἀργά, στίς 30 Ἀπριλίου, σχετικά μέ μιὰ βρετανική ὁμάδα, πού εἶχε ριχτεῖ μέ ἀλεξιπτώτα στή Ρουμανία πρὶν ἀπό τέσσερις μῆνες, ἡ ὁποία εἶχε ἀμέσως αἰχμαλωτιστεῖ ἀπό τίς ρουμανικές ἀρχές καί στή συνέχεια εἶχε χρησιμοποιηθεῖ, μέ πλήρη γνώση τῆς σοβιετικῆς κυβέρνησης, σάν κανάλι ἐπικοινωνίας καί μέ τή ρουμανική κυβέρνηση καί μέ τούς Ρουμάνους ἡγέτες τῆς ἀντιπολίτευσης. Ὁ Μολότωφ, ποτέ πρὶν δέν εἶχε φέρεи ἀντίρρηση γι' αὐτή τή βρετανική ἀποστολή, ἀλλά τώρα τό ἔκανε, μέ λόγια πού συνεπάγονταν κατηγορίες κατὰ τῶν Βρετανῶν γιά σκόπιμη κακοπιστία²¹.

Ὁ Βρετανός πρεσβευτής στή Μόσχα Κλάρκ Κέρ, ἀμέσως συνέδεσε αὐτή τή σοβιετική ἐπίδειξη δυσπιστίας σχετικά μέ τή Ρουμανία μέ τήν φανερά «ἐν τῷ γίνεσθαι» τάση τῶν Ρώσων νά παίξουν ἀνεξάρτητο ρόλο στήν Ἑλλάδα²².

Τήν ἐπόμενη μέρα, στίς 3 Μαΐου, ὁ Λήπερ ἀνέφερε ἀπό τό Κάιρο ὅτι ὁ Σοβιετικός ἐκπρόσωπος στήν Ἱταλία εἶχε προσπαθήσει νά πάρει ἀπό τόν Ἕλληνα ἐκπρόσωπο πληροφορίες γιά τή βρετανική ἀποστολή στήν Ἑλλάδα καί γιά τά μέλη της. Ὁ Ἕλληνας ἐκπρόσωπος εἶχε τήν ἐντύπωση ὅτι οἱ Ρώσοι ἐτοιμάζονταν νά στείλουν μιά δική τους ἀποστολή στό ΕΑΜ καί προσπαθοῦσαν νά βροῦν ἕνα προηγούμενο, μέ τό ὁποῖο νά δικαιολογηθοῦν. Διαβάζοντας αὐτό, ὁ Τσώρτσιλ σχολίασε στόν Ἦντεν: «Θά πρέπει νά τό προσέξουμε αὐτό. Χάσαμε 40.000 ἄνδρες στήν Ἑλλάδα²³».

Ὁ Ἦντεν εἶχε ἐκεῖνη τήν ἐποχή ξαναγυρίσει στήν ὑπηρεσία, καί προσπαθοῦσε νά μειώσει κάπως τήν ἔνταση πού εἶχε δημιουργηθεῖ στίς ἀγγλοσοβιετικές σχέσεις κατά τήν ἀπουσία του. Στίς 4 Μαΐου ὁ Τσώρτσιλ τοῦ ἔστειλε δύο πρακτικά πού ἀφοροῦσαν τίς διαφορές μέ τή σοβιετική κυβέρνηση, θέτοντας τό ἐρώτημα: «Πρόκειται νά συγκατατεθεῖμε στήν κομμουνιστικοποίηση τῶν Βαλκανίων καί ἰσως καί τῆς Ἱταλίας;... Ἄν τό συμπέρασμά μας εἶναι ὅτι ἀντιστεκόμαστε στήν κομμουνιστική διείσδυση καί εἰσβολή, θά πρέπει νά τοῦς τό θέσουμε ἀρκετά ξεκάθαρα». Ἐπίσης πρότεινε τήν ἀνάκληση τοῦ πρεσβευτῆ ἀπό τή Μόσχα: «Προφανῶς πλησιάζουμε σέ μιά ἀναμέτρηση μέ τοῦς Ρώσους²⁴».

Μιά ἀναμέτρηση, δέν ἦταν αὐτό πού ἤθελε ὁ Ἦντεν. Στίς 4 Μαΐου εἶδε τόν Ἕλληνα πρεσβευτή, πού ἀνησυχοῦσε γιά κάποιες ὑποτιθέμενες ἰντριγκες τῶν Σοβιετικῶν μέ Ἕλληνες κομμουνιστές κατά τοῦ Παπανδρέου, τόν ἄνθρωπο πού οἱ Βρετανοί ἤθελαν τώρα νά ἡγηθεῖ σέ μιά νέα ἑλληνική κυβέρνηση ἢ ὁποῖα θά ἀντιπροσώπευε ὅλα τά κόμματα. Ὁ Ἕλληνας πρεσβευτής ρώτησε ἂν οἱ Βρετανοί θά μποροῦσαν νά πείσουν τή σοβιετική κυβέρνηση νά τοῦς βοηθήσει στήν Ἑλλάδα, ἢ τουλάχιστον νά πάψει νά τοῦς δυσκολεῦει. Ὁ

Ήντεν εἶπε πῶς ἔλιξε νά συζητήσει αὐτά τὰ πράγματα μέ τό Σοβιετικό πρεσβευτή²⁵.

Τήν ἐπόμενη μέρα, 5 Μαΐου, ὁ Ήντεν εἶδε τό Σοβιετικό πρεσβευτή Γκοῦσεφ καί, ἀπό δ,τι φαίνεται ἀπό τά βρετανικά ἔγγραφα, εἶχε μαζί του μιά φιλική συζήτηση γιά τή Ρουμανία καί τήν Ἑλλάδα. Ὁ Ήντεν ἀρχισε λέγοντας διτι δέν θά στέλλονταν ἄλλες βρετανικές ἀποστολές στή Ρουμανία πρὸς τό παρόν καί διτι ὀπωσδήποτε θά ζητιόταν πάντα ἡ γνώμη τῶν Ρώσων. Πρόσθεσε διτι, ὅπως εἶχε πει πολλές φορές, ἡ γνώμη τῆς Βρετανίας ἦταν διτι ἡ Σοβιετική Ἐνωση «ἔπρεπε νά ἡγηθεῖ τῶν κοινῶν μας προσπαθειῶν νά βγάλουμε τή Ρουμανία ἀπό τόν πόλεμο». Ὑστερα, ἀναφερόμενος στήν Ἑλλάδα ὁ Ήντεν εἶπε πῶς ἀνησυχοῦσε σοβαρά καί διτι ἐκεῖ ὑπῆρχε κίνδυνος νά διαφωνήσουν ἡ Βρετανία μέ τή Σοβιετική Ἐνωση. Ἡ Βρετανία ὑποστήριζε τόν Παπανδρέου, καλό δημοκράτη καί ἀντιβασιλικό, πού ἤθελε νά ἐνώσει τά κόμματα, συμπεριλαμβανομένων καί τῶν κομμουνιστῶν, σέ μιά κυβέρνηση μέ πλατιά βάση. Θά ἤθελε ἡ σοβιετική κυβέρνηση νά τόν ὑποστηρίξει δημόσια; Ἄν ὀχι, οἱ Ρῶσοι μποροῦσαν τουλάχιστον νά ποῦν στούς Ἕλληνες ἐμπιστευτικά διτι τό καθῆκον τοῦ ΕΑΜ ἦταν νά μπεῖ στήν κυβέρνηση Παπανδρέου. Ἡ Ἑλλάδα, συνέχισε ὁ Ήντεν, βρισκόταν στόν βρετανικό τομέα διοίκησης, ἔτσι ἡ Βρετανία αἰσθανόταν διτι εἶχε τό δικαίωμα νά ζητήσει τή σοβιετική βοήθεια ἐδῶ, ἀκριβῶς ὅπως οἱ Βρετανοί ἔδιναν βοήθεια στούς Σοβιετικούς στή Ρουμανία, πού ἦταν στή σοβιετική σφαῖρα διοίκησης²⁶.

Ἀπό τά βρετανικά ἔγγραφα φαίνεται πῶς δέν ὑπῆρχε τίποτε τό δραματικό στήν πρόταση τοῦ Ήντεν, πού ἀποσκοποῦσε βασικά στό νά ξεπεραστεῖ ἡ δυσκολία τοῦ νά πειστεῖ τό ΕΑΜ νά μπεῖ στήν κυβέρνηση Παπανδρέου. Εἶναι σχεδόν βέβαιο διτι ὁ Ήντεν συζήτησε γιά τήν ἐνέργειά του μέ τόν Τσώρτσιλ, παρόλο πού δέν βρήκα κανένα σχετικό ἔγγραφο. Εἶναι σαφές διτι δέν θεώρησε ἀναγκαῖο νά τό ἀναφέρει στό πολεμικό ὑπουργικό συμβούλιο, παρά μόνο ἀφοῦ ἀνταπο-

κρίθηκε ό Γκοϋσεφ. Ό Γκοϋσεφ τό έκανε αυτό στίς 18 Μαΐου, λέγοντας στόν Ήντεν ότι ή σοβιετική κυβέρνηση συμφωνούσε μέ τήν πρότασή του, αλλά ότι πριν δώσει οποιαδήποτε όριστική διαβεβαίωση θά ήθελε νά ξέρει άν είχε συνεννοηθεί μέ τήν άμερικανική κυβέρνηση. Ό Ήντεν είπε πώς δέν νόμιζε ότι είχε ζητηθεί ή γνώμη των Άμερικανών, αλλά ότι δέν φανταζόταν ότι θά διαφωνούσαν. Τήν ίδια μέρα ό Ήντεν πληροφόρησε τό πολεμικό ύπουργικό συμβούλιο, λέγοντας καί πάλι ότι ήταν σίγουρος πώς δέν θά ύπήρχε δυσκολία από τήν πλευρά των Άμερικανών²⁷.

Ή πεποίθηση του Ήντεν σ' αυτό τό σημείο ήταν έκπληκτική, αλλά φαίνεται ότι τή συμμεριζόταν καί ό Τσώρτσιλ. Τήν ίδια μέρα, στίς 18 Μαΐου, ό Τσώρτσιλ έγραψε ένα μακροσκελές μήνυμα στόν Ρούσβελτ στό όποίο έλεγε παρεμπιπτόντως: «Παρόλο πού ό Μολότωφ ήταν έξαιρετικά προσβλητικός σχετικά μέ τή Ρουμανία, οί Σοβιετικοί μās είπαν σήμερα ότι δέχονται νά πάρουν τήν πρωτοκαθεδρία στή ρουμανική ύπόθεση καί νά μās δώσουν τήν πρωτοκαθεδρία στήν Έλλάδα. Είμαι άρκετά ίκανοποιημένος από αυτό. Ένας καλός οίωνός για τή σοβιετική πολιτική βρίσκεται στό διαχυτικό μήνυμα πού έλαβα από τούς έκπροσώπους του ΕΑΜ, πού είναι τώρα συγκεντρωμένοι, μαζί μέ όλα τά άλλα έλληνικά κόμματα, στό Λίβανο²⁸».

Ό Τσώρτσιλ προφανώς ξεχνούσε ότι είχε στείλει αυτές τίς είδησεις στόν Ρούσβελτ, πού όπωσδήποτε φαίνεται ότι δέν τούς έδωσε προσοχή (πρέπει νά υπενθυμίσουμε ότι ή έναρξη τής έπιχείρησης Overlord* απείχε μόνο μία ή δυό εβδομάδες). Όστόσο στίς 24 Μαΐου ό Τσώρτσιλ έγραψε στόν Ήντεν ότι θά ήθελε νά τηλεγραφήσει στόν Ρούσβελτ σχετικά μέ τή συνεννόηση μέ τον Γκοϋσεφ: «Θά του άρεσε ή ιδέα, ιδιαίτερα τό γεγονός ότι θά διατηρούσαμε στενή επαφή μαζί του». Όμως τό Φόρρεϊν Όφφισ είχε ήδη ένδοια-

---

* Η άπόδραση των συμμαχικών στρατευμάτων στή Νορμανδία, τον Ίούλιο 1944.

σμούς για τή συνεννόηση, και σχολίαζε στις 23 Μαΐου: «Εί-
ναι τό προμήνυμα τών σφαιρών έπιρροής». Παρακινούμενος
άπό τό μνημόνιο πού έστειλε ό Τσώρτσιλ στόν Ήντεν στις
24 Μαΐου, τό Φόρειν Όφφισ έστειλε ένα έπεξηγηματικό τη-
λεγράφημα στήν Ουάσιγκτον, έξηγώντας διτι οί Βρετανοί
«δέν έπιθυμοῦν νά κομματιάσουν τά Βαλκάνια σέ σφαίρες
έπιρροής» και διτι ή πρόταση ήταν άπλώς «ένα χρήσιμο τέ-
χνασμα για νά προληφθει όποιαδήποτε διχογνωμία πολιτι-
κής» στήν περιοχή.

Τό άμερικανικό Σταίητ Ντηπάρτμεντ, και ιδιαίτερα ό
ύπουργός Έξωτερικών Κόρντελ Χάλ, άντέδρασαν πολύ
δυσμενώς, όπως φοδόταν τό Φόρειν Όφφισ, και πολύ
περισσότερο έπειδή δέν είχαν ρωτηθει έκ τών προτέρων.
Στις 10 Ίουνίου ό ίδιος ό Ρούσβελτ έστειλε στόν Τσώρτσιλ
ένα πολύ ψυχρό μήνυμα, λέγοντας διτι μά τέτοια συνεν-
νόηση θά κατέληγε σίγουρα στή διαίρεση τής βαλκανικής
περιοχής σέ ζώνες έπιρροής, παρά τή δηλωμένη πρόθεση νά
περιοριστει ή συνεννόηση σέ στρατιωτικά ζητήματα. Ό
Τσώρτσιλ, πολύ έκνευρισμένος, άπάντησε ζητώντας μά τρί-
μηνη δοκιμή τής συνεννόησης αύτης. Ό Ρούσβελτ στήν
άρχή συμφώνησε, αλλά στις 22 Ίουνίου απέσυρε περίπου τή
συγκατάθεσή του, κατηγορώντας τούς Βρετανούς διτι άπο-
κρύπτουν πράγματα άπό τούς Άμερικανούς. Ό Τσώρτσιλ
άπάντησε μέ άρκετό πάθος, διτι πίστευε πώς ό Ρούσβελτ είχε
συμφωνήσει διτι οί Ρώσοι, ή μόνη δύναμη πού μποροῦσε
κάτι νά κάνει στή Ρουμανία, έπρεπε νά κατευθύνουν τά
πράγματα εκεί. Τό ελληνικό φορτίο, συνέχιζε, «στηρίζεται
σχεδόν αποκλειστικά πάνω μας και στηριζόταν άπό τότε
πού χάσαμε 40.000 άνδρες σέ μά μάταιη προσπάθεια νά
τούς βοηθήσουμε τό 1941... Θά ήταν άρκετά εύκολο για μέ-
να, πάνω στή γενική άρχή τής όλισθησης προς τ' άριστερά,
πού είναι τόσο δημοφιλής στήν έξωτερική πολιτική, ν'
άφήσω τά πράγματα νά πάρουν τό δρόμο τους, όποτε ό βα-
σιλιάς τής Έλλάδας πιθανώς θ' αναγκαζόταν νά παραιτηθει
και τό ΕΑΜ θά έγκαθιστούσε μά βασιλεία του τρόμου». Ό

Τσώρτσιλ έλεγε ότι δέν μπορούσε νά παραδεχτεί ότι είχε κάνει τίποτε κακό. Τέσσερις μέρες αργότερα ό Ρούσβελτ συμφώνησε τελικά για μία τρίμηνη δοκιμή²⁹.

Είχαν πιά περάσει πάνω άπό όχτώ έβδομάδες άπό τότε πού ό Ήντεν είχε πρωτοκάμει τήν πρότασή του στό Σοβιετικό πρεσβευτή· έτσι ή άπόφαση τών Σοβιετικών νά αναμείξουν τούς ΄Αμερικανούς τούς έδωσε τή δυνατότητα ν' αποφύγουν νά έκτεθοϋν οί ίδιοι καί νά κρατήσουν ελεύθερα τά χέρια τους. Όλο αυτό τό διάστημα οί ήγέτες του ΕΑΜ στήν Έλλάδα έξακολουθοϋσαν νά άρνούνται νά επιτρέψουν στούς έκπροσώπους τους νά ένταχθοϋν στήν κυβέρνηση Παπανδρέου, όπως είχε συμφωνηθεί στή συνδιάσκεψη του Λιδάνου τό Μάιο. ΄Ακόμα κι άφού ό Ρούσβελτ συμφώνησε μέ τή βρετανική πρόταση για μία τρίμηνη δοκιμή, ή σοβιετική κυβέρνηση δέν ήταν άκόμα έτοιμη νά δεσμευτεί καί ήθελε νά καθυστερήσει άκόμα περισσότερο τά πράγματα. Τήν 1η ΄Ιουλίου ό Γκοϋσεφ είπε στόν Ήντεν ότι άφού οί ΄Αμερικανοί είχαν «όρισμένους ένδοιασμούς» σχετικά μέ τήν προτεινόμενη διεϋθέτηση, ή Σοβιετική Ένωση έπρεπε νά κάνει μιάν άμεση προσέγγιση στήν Ούάσιγκτον. Στίς 12 ΄Ιουλίου ό Τσώρτσιλ έστειλε στόν Στάλιν ένα μήνυμα πού τόνιζε τήν αναγκαιότητα μιās τρίμηνης τουλάχιστον δοκιμής, για τήν όποία συμφωνούσε ό Ρούσβελτ: «Ό ΄Ιούλιος, ό Αύγουστος κι ό Σεπτέμβριος, μπορεί νά είναι πολύ σημαντικοί μήνες, στρατάρχα Στάλιν» έγραφε ό Τσώρτσιλ³⁰. Στίς 15 ΄Ιουλίου, τό Στάιητ Ντηπάρτμεντ έστειλε ένα υπόμνημα στή σοβιετική κυβέρνηση, μέ τό όποιο έδινε μία δύσθυμη συγκατάθεση σέ μία τρίμηνη δοκιμή, αλλά πρόσθετε ότι ή κυβέρνηση τών ΗΠΑ είχε άντιρρήσεις για τή διαίρεση τών Βαλκανίων σέ σφαίρες έπιρροής, καί έλπριζε ότι τά σχεδιαζόμενα μέτρα δέν θά παρεμπόδιζαν τίς προσπάθειες για συμμαχική συνεργασία καί όχι για άνεξάρτητη δράση, έφόσον κάθε συμφωνία πού θά υπαινισσόταν σφαίρες έπιρροής δέν μπορούσε παρά νά άντιμάχεται τήν εγκαθίδρυση ενός ευρύτερου συστήματος γενικής ασφάλειας (μέ άλλα λόγια, ή

σχεδιαζόμενη 'Οργάνωση 'Ηνωμένων 'Εθνών, πού ήταν τό χαϊδεμένο παιδί του Κόρντελ Χάλ)³¹.

Βλέποντας αυτά ό Τσώρτσιλ μήνυσε στον 'Ηντεν τήν 1η Αύγουστου: «Αυτό σημαίνει ότι οι 'Αμερικανοί συμφώνησαν στην τρίμηνη δοκιμή, ή όλα έπεσαν και πάλι στο κενό;» 'Ο 'Ηντεν απάντησε ότι φαινόταν να σημαίνει ότι οι 'Αμερικανοί θα συμφωνούσαν στην δοκιμαστική περίοδο, αλλά θα προτιμούσαν οι Ρώσοι να απορρίψουν τό όλο σχήμα. 'Ο 'Ηντεν πρόσθετε: «Όσο για τή στάση τής σοβιετικής κυβέρνησης, ή άπροειδοποίητη άφιξη τής άποστολής τους στον ΕΛΑΣ μιλάει από μόνη της. Όμως ξέρετε, μίλησα έντονα, σχετικά μ' αυτό, στον Γκούσεφ... Άν ή απάντηση των Ρώσων είναι κάπως συμφιλωτική, μπορεί ακόμα να υπάρχει μιά δυνατότητα να τους κάνουμε να αναγνωρίσουν τήν κυριαρχική θέση μας στην 'Ελλάδα, ένω άλλιώς φοβούμαι πως όχι³²».

Οί Βρετανοί είχαν πραγματικά μιά δυσάρεστη έκπληξη - είχαν έκπλαγει μέ τήν άφιξη τής σοβιετικής άποστολής. 'Οκτώ αξιωματικοί, άφου παραπλάνησαν τους Βρετανούς για τίς προθέσεις τους, είχαν φύγει άεροπορικώς από τό Μπάρι τής 'Ιταλίας κι είχαν φτάσει σ' ένα διάδρομο προσγείωσης του S.O.E. στο έδαφος του ΕΛΑΣ, στην βόρεια 'Ελλάδα, τή νύχτα τής 25ης προς τήν 26η 'Ιουλίου. 'Ο 'Ηντεν σχολίασε αυτή τήν είδηση: «Αυτό μπορεί να είναι μιά άπόπειρα των Ρώσων να όλοκληρώσουν τήν κομμουνιστική κυριαρχία στα Βαλκάνια και νομίζω ότι θα πρέπει να κάνουμε σαφές ότι δέν τό δεχόμαστε για τήν 'Ελλάδα». Οί Βρετανοί υπεύθυνοι του Γενικού 'Επιτελείου ύπολόγιζαν ότι αυτή «ή άπόπειρα των Ρώσων να δυναμώσουν τό ΕΑΜ σημαίνει ότι θα πρέπει πιθανώς να σταλούν στην 'Ελλάδα 80.000 άντι για 10.000 Βρετανοί στρατιώτες³³».

Μακροπρόθεσμα, αυτός ό ύπολογισμός δέν ήταν λαθεμένος. Βραχυπρόθεσμα, ή άφιξη τής σοβιετικής άποστολής στο ΕΑΜ δέν είχε τ' άποτελέσματα πού φοδόναν ό 'Ηντεν. Λίγες μέρες άφου ό άρχηγός της, ό συνταγματάρχης Γκριγκόρι

Ποπώφ, είχε επισκεφθεί την ΠΕΕΑ, τό σῶμα αὐτό πού ἐλέμενε ἀπό καιρό γιά ἑπτὰ χαρτοφυλάκια στήν κυβέρνηση Παπανδρέου, ξαφνικά συμφώνησε νά ἀρκεστεί σέ πέντε. Ἡ κυβέρνηση ἐθνικῆς ἐνότητας τοῦ Παπανδρέου σχηματίστηκε τελικά στίς 2 Σεπτεμβρίου. Στή Μόσχα ὡστόσο, ὁ Μολότωφ ἀπέκρουσε τίς βρετανικές διαμαρτυρίες γιά τήν ἀναπάντεχη ἀφιξη τῆς ἀποστολῆς, λέγοντας στό Βρετανό πρεσβευτή ὅτι δέν ὑπῆρχε σοβιετο-βρετανική συμφωνία γιά ἐκ τῶν προτέρων συνεννόηση, καί καμιά συμφωνία γιά τήν Ἑλλάδα³⁴.

Στίς 23 Αὐγούστου ὁ βασιλιάς Μιχαήλ τῆς Ρουμανίας ἔκανε ἀντι-γερμανικό πραξικόπημα, πού ἀνοίξε στόν Κόκκινο Στρατό τό δρόμο γιά τή Βουλγαρία καί στή συνέχεια γιά τή Γιουγκοσλαβία καί τήν Οὐγγαρία. Ἡ δλη στρατιωτική κατάσταση στή νοτιοανατολική Εὐρώπη ἄλλαξε πρός ὄφελος τῆς Σοβιετικῆς Ἑνώσεως. Οἱ Βρετανοί φοβοῦνταν ὅτι οἱ Ρῶσοι μποροῦσαν νά ὑποστηρίξουν τοὺς Βούλγαρους στό νά κρατήσουν ἑλληνικά ἐδάφη καί νά διεκδικήσουν τή μόνη ἐξοδὸ τους στό Αἰγαῖο, ὅπως τοὺς εἶχαν ὑποσχεθεῖ οἱ Ρῶσοι τό Νοέμβριο τοῦ 1940. Ἐπίσης ἀρχισαν ὀλο καί πιό πολύ νά φοβοῦνται – κάπως δικαιολογημένα – τίς κοινές γιουγκοσλαβοβουλγαρικές διεκδικήσεις γιά τή συμπερίληψη ἑλληνικοῦ ἐδάφους σέ μιά αὐτόνομη Μακεδονία. Στίς 17 Σεπτεμβρίου ὁ Ἦντεν – πού βρισκόταν στό Κεμπέκ – τηλεγράφησε στό Φόρειν Ὅφφισ γιά τή δυνατὸτητα νά ἀναγνωριστεῖ ἡ πρωτοκαθεδρία τῆς Σοβιετικῆς Ἑνώσεως στή Βουλγαρία «μέ τόν ὄρο νά ἀναγνωρίσουν ἐκεῖνοι ὅτι ἡ κυβέρνηση τῆς Βρετανίας θά πρέπει νά πάρει τήν πρωτοκαθεδρία στήν Ἑλλάδα... Θά πρέπει νά δεδαιωθοῦμε ὅτι ἡ Σοβιετικὴ Ἑνωσὴ ἀναγνωρίζει τήν κυρίαρχη θέση τῆς βρετανικῆς κυβέρνησεως σέ ὄλες τίς συμφωνίες γιά τήν Ἑλλάδα, καί τώρα, καί ὅταν λήξει ἡ καθαυτὸ πολεμικὴ κατάσταση³⁵».

Ἔτσι, τότε, εἶχε πιά σῆσει στό μυαλό τοῦ Ἦντεν κάθε ἰδέα γιά μιά τρίμηνη δοκιμαστικὴ περίοδο: ἔκανε σχέδια γιά ἓνα μεταπολεμικὸ κόσμο. Ὅμως ὁ πρῶτος στόχος τῶν Βρετανῶν ἦταν νά ἐγκαταστήσουν τήν κυβέρνηση Παπανδρέου

στήν 'Ελλάδα, μέ τήν ύποστήριξη μᾶς πολύ μικρῆς βρετανικῆς δύναμης, πού ἦταν ἡ μόνη πού μπορούσε νά ἐξοικονομηθεῖ, καί ἀντιμετωπίζοντας τήν πιθανή ἀντίθεση τοῦ ΕΑΜ/ΕΛΑΣ, παρά τή συμφωνία τῆς διοίκησης τοῦ ΕΛΑΣ νά θέσει ὅλες τίς δυνάμεις ὑπό τόν Βρετανό στρατηγό Ρόναλντ Σκόμπι. Στίς 21 Σεπτεμβρίου ὁ Βρετανός πρεσβευτής στή Μόσχα ἔλαβε ἐντολή νά ἀνακοινώσει ὅτι μᾶ βρετανική δύναμη ἐπρόκειτο νά σταλεῖ στήν 'Ελλάδα καί ὑπενθύμιζε τό εἰδικό ἐνδιαφέρον τῆς Βρετανίας γιά τή χώρα αὐτή, ἐκφράζοντας τήν ἐλπίδα ὅτι ἡ σοβιετική κυβέρνηση δέν θά θεωροῦσε ἀναγκαῖο νά στείλει ρωσικά στρατεύματα σέ ὁποιοδήποτε σημεῖο τῆς 'Ελλάδας, ἐκτός ἂν συμφωνήσει σ' αὐτό ἡ Βρετανία. Δυό μέρες ἀργότερα, μᾶλλον αἰφνιδιαστικά, ὁ Βισίνσκι εἶπε ὅτι ἡ σοβιετική κυβέρνηση «ἐπιθεβαίωνε» τή «συμφωνία» τοῦ Μαΐου 1944 σχετικά μέ τά θέατρα τῶν ἐπιχειρήσεων καί δέν εἶχε καμιά πρόθεση νά στείλει δυνάμεις στήν 'Ελλάδα.

Στίς ἀρχές 'Οκτωβρίου ἔφτασαν στή Μόσχα ὁ Τσώρτσιλ καί ὁ 'Ηντεν. 'Ο Ρούσβελτ ἦταν ἀπασχολημένος μέ τίς ἐπικείμενες ἀμερικανικές προεδρικές ἐκλογές, ἀλλά παρόλα αὐτά ἤθελε νά ἐμποδίσει τόν Τσώρτσιλ ἀπό τό νά κάνει ὁποιαδήποτε συμφωνία μέ τόν Στάλιν, στήν ὁποία νά μή συμμετέχει κι αὐτός - ἢ πού νά εἶναι δύσκολο νά τήν ἐξηγήσει στούς 'Αμερικανούς ψηφοφόρους. 'Ο Τσώρτσιλ ὁμως, βλέποντας τά σκληρά δεδομένα τῆς σοβιετικῆς στρατιωτικῆς κυριαρχίας στή νοτιοανατολική Εὐρώπη, θεωροῦσε ἐπείγον νά σώσει ὅ,τι μπορούσε νά σωθεῖ ἀπό τήν αὐτοκρατορία πού πίστευε ὅτι οἰκοδομοῦσε ὁ Στάλιν. Στήν πραγματικότητα ἦταν ἀποφασισμένος νά κάνει ἕνα παζάρεμα ἀκόμα καί πίσω ἀπό τήν πλάτη τοῦ φίλου του Ρούσβελτ.

'Ο Στάλιν, ἀπό τήν πλευρά του, φαινόταν πῶς ἐνθάρρυνε τόν Τσώρτσιλ πρός αὐτή τήν κατεύθυνση. Στήν πρώτη συνάντησή τους, στίς 9 'Οκτωβρίου, ὁ 'Αμερικανός πρεσβευτής 'Αβερελ Χάρριμαν, πού εἶχε πάρει ὁδηγίες ἀπό τόν Ρούσβελτ νά παρακολουθεῖ τίς ἀγγλοσοβιετικές συνομιλίες,

ἀποκλείστηκε. Ὁ Τσώρτσιλ εἶπε στὸν Στάλιν ὅτι, ἐνῶ θὰ καλωσόριζε τὸν Χάρριμαν σ' ἕναν ἀριθμὸ συνομιλιῶν τους, δὲν ἠθελε αὐτὸ νὰ ἐμποδίσαι τίς «ἰδιαίτερες συζητήσεις» ἀνάμεσα στὸν Στάλιν καὶ στὸν ἴδιο. Ὁ Στάλιν εἶπε ὅτι ὁ Ροῦσβελτ φαινόταν πῶς ζητοῦσε πάρα πολλὰ δικαιώματα γιὰ τίς ΗΠΑ, ἀφήνοντας πολὺ λίγα γιὰ τὴ Σοβιετικὴ Ἐνωση καὶ τὴ Βρετανία, πού στὸ κάτω-κάτω εἶχαν τὴ συμφωνία τους. Ὁ Τσώρτσιλ εἶπε τότε ὅτι δὲν ἀνησυχοῦσε καὶ πολὺ γιὰ τὴ Ρουμανία· ὅτι αὐτὴ ἦταν ἀποκλειστικὰ ρωσικὴ ὑπόθεση. Ὅμως ἡ Ἑλλάδα ἦταν κάτι διαφορετικὸ. Ἡ Βρετανία, εἶπε, ἔπρεπε νὰ εἶναι ἡ ἡγετικὴ μεσογειακὴ δύναμη, καὶ ἔλπιζε ὅτι ὁ Στάλιν θὰ τὸν ἀφῆνε νὰ ἔχει τὸν πρῶτο λόγο στὴν Ἑλλάδα, ὅπως ὁ Στάλιν στὴ Ρουμανία. Ὑστερα ἔβγαλε κάτι πού τὸ ὀνόμασε «πονηρὸ ντοκουμέντο», πού ἔδειχνε τὴν ἀναλογία τῶν συμφερόντων τῆς Σοβιετικῆς Ἐνωσης καὶ τῶν «ἄλλων» ἠς ποσοστὸ 90 πρὸς 10 στὴ Ρουμανία, καὶ 10 πρὸς 90 στὴν Ἑλλάδα, μὲ λιγότερο ἀκραῖα ποσοστά γιὰ τὴ Βουλγαρία, τὴν Οὐγγαρία καὶ τὴ Γιουγκοσλαβία. Οἱ Ἀμερικανοί, εἶπε ὁ Τσώρτσιλ, θὰ τρόμαζαν ἂν ἔδλεπαν πόσο ὠμὰ ἔθετε τὸ θέμα, ἀλλὰ ὁ Στάλιν ἦταν ρεαλιστής, ὁ ἴδιος δὲν ἦταν συναισθηματικὸς καὶ ὁ Ἦντεν ἦταν, αὐτὸ πού τὸν ἀποκαλοῦσε ἀστενειούμενος, «κακὸς ἀνθρώπος». Ὁ Τσώρτσιλ πρόσθεσε ὅτι δὲν εἶχε συνεννοηθεῖ μὲ τὴ βρετανικὴ κυβέρνηση ἢ τὴ βουλή³⁶.

Ὁ Στάλιν, ὅπως ἔγραψε ἀργότερα ὁ Τσώρτσιλ, ἐνέκρινε τὸ σημεῖωμα μετὰ ἀπὸ μιά μικρὴ παύση. Ἀργότερα ἔγιναν διαπραγματεύσεις γιὰ τὰ ποσοστὰ τῆς Βουλγαρίας, τῆς Οὐγγαρίας καὶ τῆς Γιουγκοσλαβίας, ἀλλὰ τὰ ποσοστὰ γιὰ τὴν Ἑλλάδα καὶ τὴ Ρουμανία δὲν ἀμφισβητήθηκαν ἀπὸ καμιά πλευρά.

Ἀπὸ τὴ στιγμή πού ἔκανε τὴ συμφωνία του μὲ τὸν Στάλιν, μὲ τὴ μορφή αὐτῶν τῶν ποσοστῶν, ὁ Τσώρτσιλ στενοχωρήθηκε καὶ αἰσθάνθηκε ἀμήχανος καὶ δυστυχῆς γι' αὐτὴν καὶ γιὰ τίς πιθανές ἐπιπτώσεις τῆς καὶ στὴ Βρετανία καὶ στὶς ΗΠΑ. Γι' αὐτὸ κρατήθηκε αὐστηρὰ μυστικὴ. Ὁ Ροῦ-

σβελτ έμαθε μόνο μιά ανώδυνη έκδοχή της. Όταν όμως ή Σοβιετική Ένωση δέν έκανε καμιά δημόσια επέμβαση στον έμφύλιο πόλεμο πού ξέσπασε στην Έλλάδα τό Δεκέμβριο του 1944, ό Τσώρτσιλ ως ένα βαθμό ήσύχασε. Παρόλα αυτά, αν ό σοβιετικός τύπος δέν διατύπωσε επικρίσεις κατά των Βρετανών, ό τύπος των βόρειων γειτόνων της Έλλάδας, δηλαδή της Γιουγκοσλαβίας και της Βουλγαρίας, πήρε έντονα θέση υπέρ του ΕΑΜ και έμμεσα τουλάχιστον εναντίον των Βρετανών. Υπάρχουν επίσης φήμες για ύλική βοήθεια στον ΕΛΑΣ, μέ τίς σοβιετικές εύλογίες, μέσω των Γιουγκοσλαβικών και βουλγαρικών συνόρων. Στην Αθήνα, όταν ό ύπουργός Έξωτερικών του Παπανδρέου, Δραγούμης, έστειλε έναν εκπρόσωπό του νά επισκεφθει τόν συνταγματάρχη στή ρωσική πρεσβεία στις 8 Δεκεμβρίου, ό Ποπώφ εξέφρασε μεγάλη συμπάθεια για τό ΕΑΜ και τόν ΕΛΑΣ, μέ τόν όποιο, έιπε, είχε μοιραστεί τίς κακουχίες του πολέμου στά βουνά για πέντε μήνες. Ό Ποπώφ έιπε ακόμα διτι τό μεγαλύτερο μέρος του έλληνικού λαού βρισκόταν στό πλευρό του ΕΑΜ, και εξέφρασε τή λύπη του πού σκοτώνονταν άθώες γυναίκες και παιδιά³⁷. Ό Ποπώφ, αναφέρεται ακόμα, διτι έμφανίστηκε νά τριγυρίζει θγάζοντας φωτογραφίες στις περιοχές πού γίνονταν μάχες, φέρνοντας έτσι σέ δύσκολη θέση τίς βρετανικές δυνάμεις³⁸. Όμως οί Βρετανοί δέν πήραν στά σοβαρά τίς δραστηριότητες του Ποπώφ. Στις 16 Δεκεμβρίου ό Ήντεν έδωσε οδηγίες στον πρεσβευτή του στή Μόσχα νά εκφράσει στή σοβιετική κυβέρνηση τήν ικανοποίησή του για τή στάση της, πού φάνηκε από τήν αυτοσυγκράτηση του σοβιετικού τύπου³⁹.

Παρόλα αυτά, ή σοβιετική στάση παρέμεινε εξαιρετικά συγκρατημένη και άσαφής. Τό Μάρτιο του 1945 ό Σοφιανόπουλος έιπε στον Λήντερ διτι είχε πληροφορίες πώς δέν θά στελνόταν Σοβιετικός πρεσβευτής στην Έλλάδα, και πίστευε διτι οί Σοβιετικοί δέν σκόπευαν νά διορίσουν πρεσβευτή ώσπου οί Έλληνες κομμουνιστές νά μπούν στην κυβέρνηση. Έιπε διτι οί επικρίσεις κατά της κυβέρνησης αύξάνονταν

στόν σοβιετικό τύπο⁴⁰.

Ο Τσώρτσιλ, αφού είχε κάνει τή δραματική χριστουγεν-
νιατική πτήση του στην Αθήνα και είχε εγκρίνει τόν Δαμα-
σκηνό, κι ύστερα είχε προεδρεύσει στην πρώτη συνάντηση
ανάμεσα στόν Δαμασκηνό και στούς εκπροσώπους του ΕΑΜ,
φαίνεται ότι ειλικρινά επιδίωκε νά βγει από τήν ελληνική
έμπλοκή όσο πιό γρήγορα γινόταν. Έγραφε στόν Ήντεν,
στις 7 Ίανουαρίου 1945, ότι ή βρετανική πολιτική στην Έλ-
λάδα έπρεπε νά είναι αποκλειστικά στρατιωτική, δηλαδή νά
κρατηθεί ή περιοχή τής Αττικής αρκετά, ώσπου ή κυβέρ-
νηση Δαμασκηνού νά μπορέσει νά δημιουργήσει μιά στρα-
τιωτική δύναμη για τή διατήρηση τής τάξης, και μετά τά
βρετανικά στρατεύματα έπρεπε ν' αποσυρθούν όσο τό δυνα-
τόν συντομότερα. «Θά έλεγα» έγραφε ό Τσώρτσιλ, «ότι τέσ-
σερις μήνες είναι τό ανώτατο όριο πού θά μπορούσαν νά
παραμείνουν στην Ελλάδα βρετανικά στρατεύματα. Έλπίζω
νά μειωθούν πολύ πιό γρήγορα, πριν από τότε». Τόν Απρί-
λιο του 1945 έγραφε και πάλι στόν Ήντεν: «Έξακολου-
θούμε νά στοχεύουμε σ' ένα ελεύθερο, αδέσμευτο δημοψή-
φισμα ανάμεσα στή μοναρχία και στην άδασίλευτη δημο-
κρατία και σέ ελεύθερες, αδέσμευτες εκλογές... Αύτά μπο-
ρούν νά γίνουν σέ τρεις ή τέσσερις μήνες και όταν θά είμα-
στε σέ θέση νά πείσουμε τήν ελληνική κυβέρνηση νά προ-
σφέρει θέσεις παρατηρητών σέ Βρετανούς, Ρώσους και Άμε-
ρικανούς εκπροσώπους⁴¹.»

Όμως ό Στάλιν δέν σκόπευε νά στείλει Σοβιετικούς
παρατηρητές νά ελέγξουν τίς ελληνικές εκλογές, όπως δέν
ήθελε Βρετανούς και Άμερικανούς επίσημους παρατηρητές
στις βουλγαρικές ή ρουμανικές εκλογές. Στην πράξη, έξαι-
τίας τής συνεχιζόμενης άνησυχίας και τών ταραχών στην
Έλλάδα, οι πρώτες μεταπολεμικές εκλογές δέν έγιναν παρά
τό Μάρτιο του 1946 και ελέγχθηκαν από τή Συμμαχική
Άποστολή Παρατήρησης τών Έλληνικών Έκλογών - πού
δέν περιλάμβανε Ρώσους.

Τόν καιρό εκείνο, ήγέτης του ΚΚΕ ήταν ό Νίκος Ζαχαριά-

δης, πού τόν είχαν βρει τά συμμαχικά στρατεύματα στό Νταχάου και πού είχε γυρίσει στην 'Ελλάδα μ' ένα αεροπλάνο τής ΡΑΦ τό Μάιο τοῦ 1945. Ἡ δημοτικότητα τοῦ Κόμματος είχε μειωθεί, ἐπειδή είχαν μεταφερθεῖ ὄμηροι ἀπό τήν περιοχή τής Ἀθήνας μετά τίς μάχες τοῦ Δεκεμβρίου τοῦ 1944, καί ἀπό τή διάχυτη στό λαό πεποίθηση δι' εἶχε συμμαχήσει μέ τά κομμουνιστικά κόμματα τοῦ Βορρά, πού ἤθελαν νά προσαρτήσουν ἑλληνικά ἐδάφη. Γιά νά ἀντιμετωπίσει αὐτή τή δεύτερη δυσκολία, τό ΕΑΜ ὑποστήριξε τίς διεκδικήσεις τής κυβέρνησης γιά τήν προσάρτηση ἀλβανικῶν καί βουλγαρικῶν ἐδαφῶν. Ὡστόσο, ὅπως ἐξήγησε ὁ Ζαχαριάδης ὅταν τοῦ πήρα συνέντευξη τό 1946, αὐτή ἦταν μιά τακτική κίνηση γιά νά καθυστερήσουν τίς μή κομμουνιστικές ὁμάδες πού είχαν συμμαχήσει μέ τούς κομμουνιστές στό ΕΑΜ. Ἡ πραγματική πολιτική τοῦ κόμματος ἦταν δι' εἶχε τά ζητήματα τῶν συνόρων τοῦ Βορρά ἐπρεπε νά διευθετηθοῦν μέ βάση τήν αὐτοδιάθεση. Ὅσο γιά τίς πιθανές γιουγκοσλαβικές διεκδικήσεις, ὁ Ζαχαριάδης εἶπε δι' εἶχαν προκύψει ἐδαφικά προβλήματα ἀνάμεσα στην 'Ελλάδα καί στή Γιουγκοσλαβία. Ὁ πληθυσμός τής ἑλληνικῆς Μακεδονίας ἦταν κατά 90% ἑλληνικός καί μόνο κατά 10% σλαβικός καί τό ΕΑΜ ὑποστήριξε τήν ἐδαφική ἀκεραιότητα τής 'Ελλάδας.

Ἡ πολιτική τοῦ ΚΚΕ στίς ἐκλογές τοῦ 1946 ἦταν νά τίς μποῦκοτάρει ἐντελῶς, μέ σύνθημα τήν «ἀποχή». Θά μπορούσε ἴσως νά θεωρηθεῖ ἐπιτυχία τῶν κομμουνιστῶν δι' εἶχαν μόνο τό 60% τῶν ψηφοφόρων ψήφισαν. Ὅμως τό πρακτικό ἀποτέλεσμα ἦταν μιά νίκη γιά τίς ἐνωμένες φιλοβασιλικές ὁμάδες. Ἐτσι ἤρθε στην ἐξουσία ὁ φιλοβασιλικός Τσαλδάρης, καί τόν ἐπόμενο Σεπτέμβριο ἐγινε δημοψήφισμα γιά τήν ἐπιστροφή τοῦ Γεωργίου Β' στην 'Ελλάδα. Ὑστερα ἀκολούθησε ὁ τρίτος γύρος τοῦ ἑλληνικοῦ ἐμφυλίου πολέμου.

Παρόλα αὐτά, ὁ ὑπουργός Ἐξωτερικῶν Ἑρνεστ Μπέδιν, πρότεινε στό βρετανικό ὑπουργικό συμβούλιο τόν Ἰανουάριο τοῦ 1947, οἱ βρετανικές δυνάμεις στην 'Ελλάδα νά

μειωθῶν ἀπὸ τὴν 1η Ἀπριλίου σὲ μιά ταξιαρχία ἢ τέσσερα τάγματα, πού θά ἔμεναν στὴν Ἑλλάδα μόνο μέχρι τὴν ἀποχώρηση τῶν σοβιετικῶν δυνάμεων ἀπὸ τὴ Βουλγαρία, 90 μέρες μετὰ τὴν ὀλοκλήρωση τῆς βουλγαρικῆς συνθήκης εἰρήνης, πού θά ὑπογραφόταν τὸ Φεβρουάριο. Ταυτόχρονα ὁ Μπέβιν εἶπε στὸ ὑπουργικὸ συμβούλιο ὅτι ὅσον ἀφορᾶ τὴ μακροπρόθεσμη στρατιωτικὴ ἢ οἰκονομικὴ βοήθεια πρὸς τὴν Ἑλλάδα, ἔπρεπε νὰ ρωτηθοῦν οἱ ΗΠΑ ποιὸ μέρος τοῦ φορτίου μποροῦσαν νὰ σηκώσουν.

Ἔτσι ἄρχισε ἡ βρετανικὴ ἀποχώρηση ἀπὸ τὴν Ἑλλάδα, καί ἡ ἀμερικανικὴ ἐπέμβαση στὶς ἑλληνικὲς ὑποθέσεις, πού προάγγελός της ἦταν ἡ διακήρυξη τοῦ δόγματος Τρούμαν στὶς 12 Μαρτίου 1947. Πάνω σ' αὐτὸ ἀξίζει ἴσως ν' ἀναφερθεῖ τὸ σχόλιο τοῦ Μπέβιν: Ἡ σοβιετικὴ κυβέρνησις, εἶπε, εἶχε ἀνακατευτεῖ ὑπερβολικὰ στὴν Ἑλλάδα καί, κάνοντας τὴ βρετανικὴ ἀποστολὴ πολὺ δύσκολη καὶ δαπανηρὴ, εἶχε προκαλέσει τὴν ἀμερικανικὴ ἐπέμβαση⁴².

Γιὰ νὰ συνοψίσω, νομίζω πῶς εἶναι δίκαιο νὰ πῶ ὅτι ἂν ὁ Στάλιν, γιὰ λόγους τακτικῆς, ἦταν πρόθυμος ν' ἀφήσει τοὺς Βρετανούς νὰ ἐνισχύσουν τὴ στρατιωτικὴ παρουσία τους στὴν Ἑλλάδα τὸ 1944, ἀπὸ τὸ 1945 κι ὕστερα προσπάθησε, μ' ἓνα μᾶλλον ἀδέξιο καὶ σπασμωδικὸ τρόπο, νὰ τοὺς ξαναβγάλει ἔξω. Οἱ Βρετανοὶ στὴν πραγματικότητα ἀναγκάστηκαν νὰ φύγουν, ὄχι ἀπὸ τὴ σοβιετικὴ πίεση, ἀλλὰ ἀπὸ τὶς δικές τους σοβαρὲς οἰκονομικὲς δυσκολίες, καί δὲν ἐφυγαν ὥσπου νὰ πειστοῦν ὅτι οἱ Ἀμερικανοὶ θά ἐπαιρναν τὴ θέση τους. Μὲ αὐτὴ τὴν ἔννοια, ἡ πολιτικὴ τοῦ Στάλιν ἦταν αὐτοκαταστροφικὴ. Ὅσο γιὰ τὴ βρετανικὴ πολιτικὴ, αὐτὰ τὰ χρόνια, δὲν ἀπέφερε ὕλικά ὄφελῃ στὴ Βρετανία, ἀλλὰ προσωπικὰ πιστεύω ὅτι ἔδωσε στοὺς Ἕλληνες μιά εὐρύτερη ἐλευθερία ἐπιλογῆς – παρόλο πού ἡ ἐλευθερία ἐπιλογῆς εἶναι πάντα περιορισμένη γιὰ τὶς μικρὲς χῶρες – ἀπὸ ὅ,τι θά εἶχαν σὲ διαφοροετικὴ περίπτωσι.

ΠΑΡΑΠΟΜΠΕΣ

Οι παρακάτω παραπομπές αναφέρονται σε έγγραφα στο Δημόσιο Ἀρχεῖο (Public Record Office) τοῦ Λονδίνου καὶ χρησιμοποιούνται με ἄδεια τοῦ Controller, H. M. Stationery Office.

1. F.O. 371/3284 WP (42) 8
2. F.O. 371/3284 WP (42) 8
3. F.O. 371/33133 Μήνυμα Ἦντεν R 974/43/67. 10.2.42
4. F.O. 371/37031 N 6921/5412/G
5. F.O. 371/33107 Μήνυμα Ἦντεν πρὸς Κρόιτς R 332/G 13.1.42
6. PREM 3 211/4 Νότια Ἀφρική (HC) 1100 20 8 43. Σχόλιο Ἦντεν 22.8.43 WELFARE 490 31.8.43 WELFARE No — 13.9.43
7. F.O. 371/37031 Πρακτικά Συνδιάσκεψης Ὑπουργῶν Ἑξωτερικῶν N 6921/541
8. F.O. 371/37031 Πρακτικά Δωδέκατης Συνάντησης 30.10.43
9. PREM 3 211/7 WP (43) 518 14.11.43
10. PREM 3 211/6 GRAND 102 19.11.43
11. PREM 3 211/6 GRAND 102 19.11.43
12. CAB 65/40 WM (43) 160 C.A. 22.11.43
13. PREM 3 211/9 Σχόλιο Ἦντεν PM/44/61 10.2.44, Σχόλιο Τσώρτσιλ M 76/4 6.2.44
14. PREM 3 211/9 ΑΦΗQ 2454 5.3.44
15. PREM 3 211/16 Σχόλιο Καντόγκαν PM/44/248 15.4.44
16. PREM 3 211/16 Προσθήκη Τσώρτσιλ σὲ σχέδιο μηνύματος πρὸς Μολότωφ 16.4.44
17. PREM 3 211/16 Μήνυμα Μολότωφ T. 913/4 2.4.44
18. PREM 3 211/16 PM Μήνυμα T. 953/4 25.4.44
19. PREM 3 211/16 Μήνυμα Μολότωφ T. 1004/4 28.4.44
20. PREM 3 211/11 Τηλεγράφημα πρωθυπουργοῦ T. 908/4 14.4.44
21. F.O. 371/43999 FO 1310 σὲ Μόσχα 30.4.44
22. F.O. 371/43999 Μόσχα 1142 2.5.44
23. PREM 3 211/16 Κάιρο (Λήπερ) 299 3.5.44 Μνημόνιο Τσώρτσιλ 7.5.44
24. F.O. 371/43636 Σχόλιο Τσώρτσιλ M 497/4, M. 498/4 4.5.44
25. F.O. 954/11 (280)
26. F.O. 371/44000 Μήνυμα Ἦντεν R7214/9/G 5.5.44
27. F.O. 371/43636 FO 1560 σὲ Μόσχα 25.5.44. WM (44) 65 18.5.44
28. PREM 3 472 PM πρὸς πρόεδρον 678 T. 1095/4 19.5.44
29. F.O. 371/43636 PM πρὸς πρόεδρον 712 T. 1342/42 23.6.44

- PREM 3 66/7 Πρόεδρος προς PM 570 T. 1364 27.6.44
- 30 FO 371/43636 Γράμμα Γκούσεφ προς Ήντεν 30.6.44 FO 2079 σε Μόσχα 12.7.44
31. FO 371/436360 Ούάσιγκτον 4028 25.7.44
32. FO 371/43636 Σχόλιο Τσώρτσιλ Μ. 912/4 1.8.44, Σχόλιο Ήντεν PM/44/578 8 8 44
33. FO 371/43772 Μνημόνιο Ήντεν 3.8.44 COS (44) 257 (0) 3.8.44 Σχόλιο Ίομαι 3 8.44
- 34 FO 371/43772 Μόσχα 2206 21 8 44
- 35 PREM 3 79/1 GUNFIRE 247 17.9.44
36. FO 800/302 Πρακτικά συνάντησης στο Κρεμλίνο 9.10.44, πρώτο σχέδιο
37. FO 371/48294 Γράμμα Καγκελαρίας 2.1.45
38. FO 371/43772 Ήθίνα 560 11.12.44
39. FO 371/43699 FO 4735 σε Μόσχα 16.12.44
40. FO 371/48294 Ήθίνα 690 6.3.45
41. FO. 954/11 Σχόλιο Τσώρτσιλ Μ. 29/5 1.7.45, Μ. 314/5 8.4.45
42. FO 371/66368 Μόσχα 965 24.4.47

ΠΡΟΚΟΠΗΣ ΠΑΠΑΣΤΡΑΤΗΣ

Οί Βρετανοί και οί αντίστασιακές οργανώσεις του ΕΑΜ και του ΕΛΕΣ

Τό θέμα αὐτῆς τῆς μελέτης εἶναι οἱ σχέσεις τῆς Βρετανίας μέ τίς ἀντιστασιακές ὀργανώσεις τοῦ ΕΑΜ καί τοῦ ΕΛΕΣ. Στηριγμένη κατά κύριο λόγο στά ἔγγραφα τοῦ Φόρειν Ὄφφισ, προσπαθεῖ νά ἐξετάσει ποιά ἦταν ἡ βρετανική πολιτική ἀπέναντι σ' αὐτές τίς ὀργανώσεις καί πῶς ἐπιτεύχθηκε μέσα στό γενικό πλαίσιο τῶν ἑλληνοαγγλικῶν σχέσεων ἐκείνης τῆς περιόδου.

Ἡ μάχη τῆς Ἑλλάδας τελείωσε μέ τήν κατάληψη τῆς Κρήτης ἀπό τοὺς Γερμανοὺς τό Μάιο τοῦ 1941. Ὁ Γεώργιος καί ἡ διαστικά σχηματισμένη κυβέρνησή του ἔφυγαν ἀπό τήν Κρήτη γιά τή Μέση Ἀνατολή μέ σκοπό νά καταλήξουν στό Λονδίνο. Στήν Ἑλλάδα δημιουργήθηκε ἔτσι ἕνα πολιτικό κενό ὡς ἀποτέλεσμα τῆς κατάρρευσης τοῦ καθεστώτος τοῦ Μεταξᾶ καί τῆς ἀναχώρησης τοῦ Γεωργίου καί τῆς κυβέρνησής του. Οἱ ἀρχηγοί τῶν παλαιῶν πολιτικῶν κομμάτων ἦταν ἀπρόθυμοι μά καί ἀνίκανοι νά τό συμπληρώσουν, καθῶς ἦταν ἀποκομμένοι καί χωρίς ἐπιρροή στόν ἑλληνικό λαό. Ταυτόχρονα δίσταζαν νά συνεργαστοῦν μέ τήν κυβέρνηση, περιμένοντας τήν ἐξέλιξη τῆς ἑλληνικῆς πολιτικῆς κατάστασης. Αὐτό τό πολιτικό κενό ἤρθε νά τό καλύψει τό ΕΑΜ/ΕΛΑΣ πού ἐξέφρασε τή θέληση τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ νά ἀντισταθεῖ στόν ἐχθρό. Ἡ παλιά πολιτική ἡγεσία, μέ ἐξαιρέση τόν Κανελλόπουλο, κράτησε ἀρνητική στάση στό θέμα τῆς ἀντίστασης, ἐνῶ ἡ κυβέρνηση τοῦ Τσουδεροῦ δέν πῆρε θέση καί παρέμεινε ἀδιάφορη.

Τό ΕΑΜ/ΕΛΑΣ ήταν μία γρήγορα αναπτυσσόμενη μαζική λαϊκή και πολιτική αντιστασιακή οργάνωση, που επικρατούσε τό ΚΚΕ και πού ήταν ανεξάρτητη από τά παραδοσιακά πολιτικά κόμματα, τήν εξόριστη κυβέρνηση και τούς Βρετανούς. Τό ΕΑΜ/ΕΛΑΣ δέν ήταν ή μόνη αντιστασιακή οργάνωση, αλλά έγινε ή περισσότερο σημαντική. Ή βρετανική αντίδραση στή δημιουργία του ΕΑΜ/ΕΛΑΣ δέν είναι άκόμα γνωστή γιατί τά σχετικά έγγραφα παραμένουν άδημοσίευτα. Δέν υπάρχει πάντως άμφιβολία ότι τό καλοκαίρι του 1942 και ειδικότερα μετά τήν άφιξη του Κανελλόπουλου και του συνταγματάρχη Μπακιρτζή στή Μέση Ήνατολή, οι βρετανικές άρχές ήταν σε ίκανοποιητικό βαθμό ενημερωμένες για τό χαρακτήρα του ΕΑΜ. Κατά τή διάρκεια αυτής τής περιόδου τό SOE (βρετανική Ήπηρεσία Ειδικών Ήπιχειρήσεων) ήταν σε έπαφή μέ μία ομάδα δημοκρατικών άξιωματικών πού σχεδίαζαν νά σχηματίσουν άντάρτικες ομάδες στό βουνά, αλλά πού δίσταζαν νά πάρουν τήν τελική άπόφαση¹. Γι' αυτό τό λόγο όταν τό ΕΑΜ άποφάσισε νά δημιουργήσει τόν ΕΛΑΣ και νά άρχίσει ένοπλη αντίσταση, φαίνεται ότι τό SOE άσκησε πίεση σ' αυτούς τούς άξιωματικούς νά θέσουν σ' έφαρμογή τά σχέδιά τους, χωρίς όμως έπιτυχία. Ήπό αυτούς τούς δημοκρατικούς άξιωματικούς μόνο ό Ζέρβας φάνηκε άρχικά πρόθυμος νά άρχίσει ένοπλη αντίσταση. ΉΟ Ζέρβας είχε ιδρύσει τόν ΕΔΕΣ μέ τόν Πυρομάγλου, πού ως οργάνωση είχε σοσιαλιστικό χαρακτήρα αλλά όχι συνεπή ιδεολογία. ΉΟ Ζέρβας όμως, παρόλα αυτά, ήταν άπρόθυμος νά φύγει από τήν Ήθήνα για τά βουνά, άν και του άσκήθηκε άρκετή πίεση. Τελικά αναχώρησε ύπό τήν άπειλή ότι θά τόν πρόδιδαν στους Γερμανούς². Παρόλο πού στό Κάιρο θεωρούσαν ότι ό Ζέρβας δέν είχε καλή φήμη, είναι φανερό ότι για τούς Βρετανούς ήταν ή μόνη έναλλακτική λύση άπέναντι στή μονοπώληση τής αντίστασης από τό ΕΑΜ· αυτός πρέπει νά είναι και ό λόγος πού τόν πίεσαν νά βγει στό βουνό³. Ή άλλη αντιστασιακή οργάνωση πού θά μπορούσε νά χρησιμεύσει ως έναλλακτική λύση στό ΕΑΜ/ΕΛΑΣ ήταν ή

ΕΚΚΑ πού είχε και αυτή σοσιαλιστικό χαρακτήρα. Ή ΕΚΚΑ όμως άφησε πολύ να βγει στο βουνό και όταν εμφανίστηκε στην περιοχή της Άμφισσας, την άνοιξη του 1943, τό ΕΑΜ/ΕΛΑΣ ήταν ήδη ισχυρά έδραιωμένο εκεί.

Τό καλοκαίρι του 1942 έγινε φανερό στους Βρετανούς ότι ή στάση και ή πολιτική του ΕΑΜ/ΕΛΑΣ ήταν ανεξάρτητη από αυτούς, σέ αντίθεση μέ τόν ΕΔΕΣ και την κυβέρνηση Τσουδεροϋ. Κατά συνέπεια αντίληφθηκαν ότι ή δική τους πολιτική, πού ύποστήριζε τόν Γεώργιο και την κυβέρνηση του, έπρεπε νά είναι αντίθετη πρós κάθε ύποστήριξη και συνεργασία μέ τό ΕΑΜ/ΕΛΑΣ. Παρόλα αυτά, έξαιτίας της σπουδαιότητας της αντίστασης για τόν συμμαχικό πολεμικό άγώνα, έγιναν προσπάθειες νά γεφυρωθεί αυτή ή αντίθεση. Αυτές οι προσπάθειες απέβλεπαν στην αναδιοργάνωση όλου του αντίστασιακού κινήματος κατά τέτοιο τρόπο, ώστε νά συντονίζεται και νά έλέγχεται από τίς βρετανικές αρχές στο Κάιρο. Αυτό επιδίωξε ή Άγγλοελληνική Έπιτροπή στο Κάιρο μέ τούς έξι συνταγματάρχες στην Άθήνα και την άποστολή της ομάδας Τσιγάντε*. Ή άποτυχία αυτού του σχεδίου οφειλόταν κατά κύριο λόγο στο γεγονός ότι τό ΕΑΜ/ΕΛΑΣ ήταν ήδη ένα έδραιωμένο αντίστασιακό κίνημα, πού δέν μπορούσαν νά άγνοήσουν, ούτε νά έξαναγκάσουν νά άποδεχτεί αυτή την αναδιοργάνωση. Αυτό είχε ως άποτέλεσμα νά ενισχύσουν οι Βρετανοί τόν ΕΔΕΣ και την ΕΚΚΑ ως τή μόνη λύση πού τούς απέμενε άπέναντι στην έξάπλωση του ΕΑΜ/ΕΛΑΣ. Στο μεταξύ, και έντελώς ανεξάρτητα από αυτές τίς προσπάθειες πού γίνονταν στην Άθήνα, μά βρετανική στρατιωτική άποστολή είχε έγκατασταθεί στα βουνά της Στερεάς Έλλάδας. Αυτή ή άποστολή σχηματίστηκε από τά μέλη της ομάδας του Μάιερς (Myers), πού μαζί μέ δυνά-

---

* Οι έξι συνταγματάρχες ήταν: Π. Σπηλιωτόπουλος, Στ. Κιτριλάκης, Θρ. Τσακαλώτος, Εύστ Λιώσης, Άγ. Φιλιππίδης και ό άντισυνταγματάρχης Κ. Δόδας.

μεις του ΕΛΑΣ και του ΕΔΕΣ είχαν ανατινάξει τη γέφυρα του Γοργοπόταμου στα τέλη του 1942.

Η άποτυχία της προσπάθειας να ελεγχθεί ή αντίσταση από το Κάιρο συνέπεσε, το Μάρτιο του 1943, με την επιδεινωση των σχέσεων μεταξύ του Φόρειν Όφφισ και του SOE σχετικά με την πολιτική που θα έπρεπε να εφαρμοστεί στην Ελλάδα. Αυτή ήταν μία τυπική περίπτωση σύγκρουσης μεταξύ βραχυχρόνιων στρατιωτικών επιδιώξεων και μακροχρόνιων πολιτικών συμφερόντων. Το Φόρειν Όφφισ υποστήριζε ότι το SOE, με το να ενισχύει το ΕΑΜ/ΕΛΑΣ για την αντιστασιακή του δραστηριότητα, ενίσχυε στην πραγματικότητα αντίπαλους του Γεωργίου και της κυβέρνησής του, τους οποίους η βρετανική κυβέρνηση είχε αναλάβει να υποστηρίξει. Γι' αυτό το λόγο, το Φόρειν Όφφισ προσπάθησε να περιορίσει τις δραστηριότητες του SOE στην Ελλάδα, αλλά τελικά επικράτησε η αντίθετη γνώμη των αρχηγών του Βρετανικού Έπιτελείου. Το αποτέλεσμα αυτής της σύγκρουσης μεταξύ των δύο υπηρεσιών ήταν η αποστολή αντιφατικών οδηγιών στη βρετανική στρατιωτική αποστολή στην Ελλάδα. Έτσι, οι Βρετανοί αξιωματικοί-σύνδεσμοι πήραν τις εξής οδηγίες: η βρετανική αποστολή θα διατηρούσε τον στρατιωτικό χαρακτήρα της και οι ίδιοι έπρεπε να αποφεύγουν να εμπλέκονται σε πολιτικές συζητήσεις. Άλλες όμως εντολές τόνιζαν ότι η βρετανική κυβέρνηση επιθυμούσε να μη διατάζουν ποτέ και να δείχνουν την εμπιστοσύνη τους στον Γεώργιο και στην κυβέρνηση⁴.

Στό μεταξύ στην Ελλάδα, ο Μάιερς είχε σκεφθεί, στις αρχές Φεβρουαρίου του 1943, να σχηματίσει «Έθνικές Ομάδες». Αυτές οι ομάδες θα ήταν μή-πολιτικές, στρατιωτικά ένωμένες και υπό τη διοίκηση του ανώτερου στρατιωτικού διοικητή Μέσης Ανατολής. Το SOE είχε συμφωνήσει να τις ενισχύσει όσο μπορούσε και όταν θα ήταν αρκετά ισχυρές θα καλούσαν τον ΕΛΑΣ να ένωθεί μαζί τους. Ο Σαράφης, που εκείνη την περίοδο ήταν με μία ανεξάρτητη ομάδα στη Θεσσαλία, και οι Ζέρβας και Ψαρρός συμφώνη-

σαν μέ αυτό τό σχέδιο⁵. Είναι φανερό ότι τό σχέδιο αυτό απέβλεπε στό νά ἐλαττώσει τήν πολιτική δραστηριότητα τών ἀντάρτικων ὀργανώσεων καί κατά κύριο λόγο τή δραστηριότητα τοῦ ΕΛΑΣ Γι' αὐτό τό λόγο ὁ Μάιερς, ἔχοντας καταλάβει ὅτι ὁ ΕΔΕΣ, μέ τόν Ζέρβα ἐπικεφαλῆς, δέν θά τοῦ δημιουργοῦσε προβλήματα, ἤθελε πρώτα νά ἰσχυροποιήσει τίς Ἐθνικές Ὅμαδες καί μετά νά προσκαλέσει τόν ΕΛΑΣ νά ἔνωθεῖ μαζί τους. Ὁ Μάιερς καί ὁ Γουντχάουζ (Woodhouse) απέβλεπαν στή δημιουργία ἑνός δικτύου ἀπό ἀνεξάρτητες Ἐθνικές Ὅμαδες σέ ὅλη τήν ἔκταση τῆς χώρας, μέ τούς Βρετανούς ἀξιωματικούς-συνδέσμους νά διαβιδάζουν τίς ὁδηγίες τοῦ βρετανικοῦ γενικοῦ ἐπιτελείου Μέσης Ἀνατολῆς καί νά μεσολαβοῦν στίς διαφορές πού θά προέκυπταν. Αὐτό τό σχέδιο ὁ ΕΛΑΣ θά ἔπρεπε νά τό ἀποδεχθεῖ, γιά νά συνεχίσει νά παίρνει ἐφόδια. Τό ΕΑΜ ὅμως, ἀντιλήφθηκε ὅτι οἱ Βρετανοί εἶχαν ἐντελῶς διαφορετικές προθέσεις γιά τό κίνημα τῆς ἀντίστασης ἀπό ὅ,τι εἶχε αὐτό τό ἴδιο. Τό πρόβλημα πού ἀντιμετώπιζαν ἦταν, ἂν τήν ἀντίσταση θά ἀποτελοῦσαν μικρές ἀντιστασιακές ὁμάδες ἐλεγχόμενες κυρίως ἀπό τούς Βρετανούς, ἢ ἕνας μεγάλος ἑαμκός στρατός. Γι' αὐτό τό λόγο τό ΕΑΜ ἀντιπρότεινε, στό σχέδιο συμφωνίας πού ὑπέβαλε, τή δημιουργία ἑνός κοινοῦ γενικοῦ στρατηγείου ἄμεσα ὑπαγόμενου στόν ἀνώτερο στρατιωτικό διοικητή Μέσης Ἀνατολῆς, μέ ἐξουσία νά διευθετεῖ διαφωνίες, νά στέλνει ὁμάδες ἀνταρτῶν ἀπό μιά περιοχή σέ ἄλλη καί νά τοποθετεῖ στρατιωτικούς διοικητές⁶. Τό Κάιρο καί τό Λονδίνο δέν δέχτηκαν τό σχέδιο συμφωνίας τοῦ ΕΑΜ γιατί, ὅπως ἐξήγησαν στόν Μάιερς, απέβλεπε στό νά θέσει ὅλες τίς ὁμάδες ἀνταρτῶν ὑπό τόν ἔλεγχο τοῦ ΕΑΜ, ἐπειδή ἡ ὀργάνωση αὐτή θά κυριαρχοῦσε στό κοινό γενικό στρατηγείο. Τόνισαν στόν Μάιερς ὅτι ἡ προσπάθεια γιά τόν ἔλεγχο τών ἀντάρτικων ὁμάδων ἦταν ἐνδειξη μιᾶς πρόθεσης πολύ πιά βαθιάς, τῆς ἐπιδίωξης δηλ. τοῦ ΕΑΜ νά καταλάβει τήν ἐξουσία καί νά πραγματοποιήσει τίς πολιτικές του φιλοδοξίες. Αὐτό - ὑπογράμμισε τό Κάιρο - ἦταν ἀντίθετο πρὸς

τήν πολιτική τής βρετανικής κυβέρνησης πού απέβλεπε στην υποστήριξη του Γεωργίου και τής κυβέρνησής του. Επίσης τό Φόρειν Όφφισ δέν δέχτηκε τήν επίμονη πρόταση του Λήπερ, Βρετανού πρεσβευτή στην Έλλάδα, γιά μιά άναμέτρηση πού θά τό έφερεν άντιμέτωπο μέ τό ΕΑΜ. Στην άπόφασή του αυτή τό Φόρειν Όφφισ είναι πιθανό νά επηρεάστηκε άπό ένα υπόμνημα του SOE σχετικά μέ τίς πιθανότητες διάσπασης του ΕΛΑΣ άπό τό ΕΑΜ. Αυτό τό κείμενο έξεθέτε τίς δυσκολίες μιάς τέτοιας προσπάθειας και τόνιζε δι δέν μπορούσε νά πετύχει χωρίς πολιτική κάλυψη. Τό Φόρειν Όφφισ θά έπιθυμούσε νά άντιμετωπίσει μέ έπιτυχία τό ΕΑΜ εκείνη τήν περίοδο, γιά νά άποφύγει αυτήν τήν άντιπαράθεση άργότερα, όταν τά βρετανικά στρατεύματα θά άποδιδάζονταν στην Έλλάδα. Άμφέβαλε όμως, κατά πόσο αυτή ή άντιπαράθεση θά ήταν έπιτυχής, γιατί στόν έμφύλιο πόλεμο πού θά έπακολουθοΰσε, θά έπρεπε νά υποστηρίξει τόν ΕΔΕΣ άπέναντι στο ΕΑΜ, πού ήταν ή πιό ισχυρή όργανωση στην Έλλάδα. Γι' αυτό τό λόγο τό Φόρειν Όφφισ άποφάσισε δι έπρεπε νά συνεχιστούν οι διαπραγματεύσεις μέ τό ΕΑΜ, ένw συγχρόνως έπρεπε νά γίνει διάκριση μεταξύ των πολιτικών άρχηγών του ΕΑΜ και των μελών του και νά συγκεντρωθούν τά πυρά τής βρετανικής προπαγάνδας έναντίον των πρώτων. Τελικά οι Βρετανοί δέχτηκαν τίς δύο σημαντικότερες προτάσεις του ΕΑΜ, δηλ. νά ίδρυθει κοινό γενικό στρατηγείο άμεσα ύπαγόμενο στόν άνώτερο στρατιωτικό διοικητή Μέσης Άνατολής, και νά περιοριστούν οι Βρετανοί άξιωματικοί στό ρόλο του συνδέσμου, χωρίς έξουσία νά έκδίδουν διαταγές. Τελική συμφωνία έπιτεύχθηκε στις άρχές του καλοκαιριού του 1943'. Αυτό ήταν πράγματι μιά άλλαγή στη στάση του Φόρειν Όφφισ άπέναντι στο ΕΑΜ. Η έξήγησή της πρέπει νά άναζητηθεί στο γεγονός δι τό Φόρειν Όφφισ άντιλήφθηκε δι δέν μπορούσε νά έφαρμοστεί καμά άλλη πολιτική άπέναντι στο κίνημα αυτό εκείνη τήν περίοδο. Η βρετανική άποδοχή των όρων του ΕΛΑΣ στο στρατιωτικό σύμφωνο, πού είχε προτείνει ο

Μάιερς, ήταν καθαρά αποτέλεσμα στρατιωτικής αναγκαιότητας, επειδή τό ΕΑΜ/ΕΛΑΣ ήταν απαραίτητο γιά τήν επίχειρηση «Animals» πού απέβλεπε στό νά παραπλανήσει τούς Γερμανούς σχετικά μέ τήν απόβαση στήν Ίταλία.

Τό βασικό πρόβλημα πού αντιμετώπιζε ή βρετανική κυβέρνηση γύρω από τήν ελληνική πολιτική κατάσταση ήταν, άν τό ΕΑΜ θά προσπαθοῦσε νά καταλάβει τήν έξουσία κατά τήν άπελευθέρωση. Τό Φόρειν Όφφισ ανέμενε ότι ή σχεδιαζόμενη άγγλο-αμερικανική εισβολή στό Βαλκάνια θά έλυνε αυτό τό πρόβλημα. Άλλά ή έπιτυχία αυτής τής επίχειρησης ήταν βέβαιο ότι θά επηρεαζόταν από τήν ισχυρή λαϊκή αντίθεση πρós τόν Γεώργιο. Σ' αυτό τό σημείο ή βρετανική πολιτική τής ύποστήριξης πρós τόν Γεώργιο έγινε φανερά αντιφατική. Άπό τή μιά πλευρά τό Φόρειν Όφφισ άποφάσισε ότι ό Γεώργιος έπρεπε νά διακηρύξει ότι τό θέμα του καθεστώς θά λυνόταν μέ δημοψήφισμα, γιά νά άποδειχτεί έτσι ότι οί Βρετανοί δέν θά χρησιμοποιούσαν τίς ξιφολόγχες τους γιά νά τόν επιβάλουν σ' έναν άπρόθυμο νά τόν δεχτεί λαό· από τήν άλλη, τόσο ό Τσώρτσιλ όσο και τό Φόρειν Όφφισ άποφάσισαν, παρά τίς αντιρρήσεις του War Office, ότι ό Γεώργιος έπρεπε νά γυρίσει στήν Ελλάδα μέ τά πρώτα βρετανικά στρατεύματα⁸. Αυτή ή άπόφαση όφειλόταν στό γεγονός ότι τό Φόρειν Όφφισ έπιθυμούσε συγχρόνως και νά προσελκύσει αυτούς πού θεωρούσε μετριοπαθείς και νά χρησιμοποιήσει τόν Γεώργιο ως πόλο έλξης εκείνων, πού θά τόν βοηθοῦσαν στήν προσπάθειά του νά έμποδίσει τό ΕΑΜ νά κυριαρχήσει πολιτικά στήν Ελλάδα κατά τήν έπελευθέρωση. Η αντιδημοτικότητα του Γεωργίου και οί συνέπειές της γιά τή βρετανική πολιτική ήταν ένα διαρκές πρόβλημα γιά τό Φόρειν Όφφισ σέ όλη τή διάρκεια αυτής τής περιόδου. Έπιπλέον, είναι χαρακτηριστικό ότι ή επέμβαση του Τσώρτσιλ, βασικού ύποστηρικτή του Γεωργίου, στήν ελληνική πολιτική κατάσταση αύξήθηκε από τήν περίοδο πού ή αντίδραση στον Γεώργιο άρχισε νά έπιβεβαιώνεται.

Τό φθινόπωρο του 1943, τό γεγονός ότι δέν θά γίνονταν

συμμαχικές επιχειρήσεις στα Βαλκάνια, έφερε στο επίκεντρο του ενδιαφέροντος του Φόρειν Όφφισ τó πρόβλημα τής κατάληψης τής έξουσίας από τó ΕΑΜ. Τó πρόβλημα αυτό παρουσιάστηκε σέ δξύτερη μορφή έπειδή αναφορές από τήν Έλλάδα έπιβεβαίωσαν τó δυνάμωμα του ΕΑΜ και τó ότι ή έπιστροφή του Γεωργίου θά συναντούσε δυναμική αντίδραση. Γι' αυτό τó λόγο ή βρετανική πολιτική, χωρίς νά εγκαταλείπει τή βασική της άρχή τής ύποστήριξης του Γεωργίου, προσαρμόστηκε στή νέα πολιτική και στρατιωτική κατάσταση. Ή βρετανική κυβέρνηση δέχτηκε τís ακόλουθες προτάσεις του Λήπερ: α) νά διακόψουν σχέσεις μέ τó ΕΑΜ και νά προσπαθήσουν νά τó διασπάσουν δυσφημώντας τήν ήγεσία του και παίρνοντας μέ τó μέρος τους τά μετριοπαθή στοιχεία του, β) ό Γεώργιος νά διακηρύξει ότι δέν θά επέστρεφε στήν Έλλάδα ώσπου νά διευθετηθεί τó θέμα του καθεσώτος και νά όρίσει αντίβασιλιά τόν αρχιεπίσκοπο Δαμασκηνό. Στο τελευταίο αυτό θέμα ή βρετανική κυβέρνηση έξαναγκαζόταν σέ τακτική ύποχώρηση γιατί τó είχε ή ίδια απορρίψει μερικούς μήνες πριν, όταν τó είχε προτείνει, μαζί μέ τó ΕΑΜ, οί αντίθετοι πρós τήν έπιστροφή του Γεωργίου. Τó θέμα του δημοψηφίσματος είχε έπίσης τεθεί από τόν Μάιερς, νωρίτερα τó 1943, αλλά τó Φόρειν Όφφισ τó είχε απορρίψει μέ άγανάκτηση. Οί προτάσεις αυτές, έτσι όπως συνδυάζονταν μέ μιάν απότομη διακοπή τών σχέσεων μέ τó ΕΑΜ, απέβλεπαν στο νά διευκολύνουν τόν προσεταιρισμό τών μετριοπαθών του ΕΑΜ και τήν ένωση τους υπό τόν Δαμασκηνό. Ή άρνηση όμως του Γεωργίου, άπροσδόκητα ενισχυμένη από τόν Ρούσβελτ, νά διακηρύξει ότι δέν θά επιστρέψει στήν Έλλάδα και νά όρίσει αντίβασιλιά τó Δαμασκηνό, άφαίρεσε από αυτή τήν πολιτική έκείνα τά έπιχειρήματα πού προσέλκυαν τούς μετριοπαθείς και πού θά βοηθούσαν νά ύπονομευτεί ή ένότητα του ΕΑΜ/ΕΛΑΣ. Αυτό είχε ως αποτέλεσμα νά εγκαταλειφθεί ή πολιτική τής άμεσης έπίθεσης κατά τής ήγεσίας του ΕΑΜ. Στην πραγματικότητα όμως, έφαρμόστηκε κατά ένα μέρος, γιατί ανανεώθηκε ή

απόφαση, πού ήδη ίσχυε, νά διακοποῦν οἱ ἀποστολές ἐφοδίων στό ΕΑΜ/ΕΛΑΣ ἐξαιτίας τοῦ ἐμφύλιου πολέμου⁹.

Στίς 9 Ὀκτωβρίου 1943 ξέσπασε ἐμφύλιος πόλεμος στήν κεντρική καί δυτική Ἑλλάδα μεταξύ τοῦ ΕΛΑΣ καί τοῦ ΕΔΕΣ, πού κράτησε μέχρι τό τέλος τοῦ Ἰανουαρίου 1944. Τό Κάιρο μόλις πληροφορήθηκε αὐτή τήν εἶδηση, διέταξε νά διακοποῦν οἱ ἀποστολές ἐφοδίων καί πρὸς τίς δύο πλευρές. Ἄλλά ἐπειδή οἱ πληροφορίες τῶν Βρετανῶν ἀξιωματικῶν-συνδέσμων ἔδειχναν ὅτι ὁ ΕΛΑΣ ἦταν ὁ ἐπιτιθέμενος, οἱ ἀποστολές ἐφοδίων στόν ΕΔΕΣ γρήγορα ἐπαναλήφθηκαν καί στήν πραγματικότητα αὐξήθηκαν, ἐπειδή τό Κάιρο φοβόταν ὅτι θά ἐκμηδενιζόταν ἀπό τόν ΕΛΑΣ. Στή φάση αὐτή τοῦ ἐμφύλιου πολέμου ὁ ΕΛΑΣ εἶχε τήν πρωτοβουλία, ἀλλά ὁ Ζέρβας μπόρεσε ν' ἀντισταθεῖ μέ τά ἐφόδια πού τοῦ ἔστειλαν. Κατά τή διάρκεια τοῦ ἐμφύλιου πολέμου (Ὀκτώβριος 1943-Ἰανουάριος 1944) ὁ Ζέρβας καί ὁ ΕΛΑΣ ἔλαβαν τά ἀκόλουθα ἐφόδια¹⁰:

	ΖΕΡΒΑΣ	ΕΛΑΣ
Τρόφιμα καί ρουχισμός	14 τόννους	34 τόννους
Όπλα καί πολεμοφόδια	74 τόννους	22 τόννους
Χρυσές λίρες	18.000	927

Ἀπό τούς 22 τόννους ὄπλα καί πολεμοφόδια πού στάλθηκαν στόν ΕΛΑΣ, οἱ πρῶτοι 16 στάλθηκαν ἀπό τόν Ὀκτώβριο μέχρι τά μέσα Νοεμβρίου 1943 μόνο γιά τήν ἐκτέλεση εἰδικῶν ἐπιχειρήσεων, πού εἶχαν ἐγκριθεῖ ἀπό τήν Ἐπιτροπή Ἄμυνας τῆς Μέσης Ἀνατολῆς. Ἄλλά στίς ἀρχές Νοεμβρίου ὁ Τσώρτσιλ ἀποφάνθηκε ὅτι «τό ΕΑΜ καί ὁ ΕΛΑΣ ἔπρεπε νά στερηθοῦν τά πάντα καί νά κτυπηθοῦν μέ κάθε μέσο πού διαθέτουμε»¹¹. Αὐτό εἶχε ὡς ἀποτέλεσμα νά σταλοῦν μόνο 6 τόννοι στόν ΕΛΑΣ γιά εἰδικές ἐπιχειρήσεις, μέ τήν ἐγκριση τῆς Ἐπιτροπῆς Ἄμυνας Μέσης Ἀνατολῆς, ἀλλά τή φορά αὐτή στήν Ἀνατολική Μακεδονία, μακριά ἀπό τό πεδίο τοῦ ἐμφύλιου πολέμου. Ἀπό τούς 74 τόννους

πού στάλθηκαν στό Ζέρβα, οί 50 παραλήφθηκαν τό Δεκέμβριο, ἐνώ οί ρίψεις ἐφοδίων πρός αὐτόν κατά τή διάρκεια τοῦ Ἰανουαρίου ἦταν περιορισμένες ἐπειδή δέν ὑπῆρχαν διαθέσιμα ἀεροπλάνα. Ἡ ΕΚΚΑ, πού παρέμεινε οὐδέτερη κατά τή διάρκεια αὐτοῦ τοῦ ἐμφύλιου πολέμου, παρέλαβε αὐτή τήν περίοδο 14 τόννους πολεμοφοδίων, 3.600 λίρες καί 2 τόννους τροφίμων καί ρουχισμοῦ.

Στίς 20 Δεκεμβρίου 1943 ὁ Γουντχάουζ ἀνέφερε στό Κάιρο ὅτι, τόσο ὁ ΕΛΑΣ ὡς καί ὁ ΕΔΕΣ, εἶχαν δεῖξει προθυμία νά συζητήσουν προτάσεις πού θά τερμάτιζαν τόν ἐμφύλιο πόλεμο. Ἀλλά στίς 4 Ἰανουαρίου 1944 ὁ ἐμφύλιος πόλεμος ξαναδυνάμωσε ὅταν ὁ Ζέρβας ἐπιτέθηκε σέ δυνάμεις τοῦ ΕΛΑΣ ὑπό τόν Ἄρη Βελουχιώτη. Κατά τή διάρκεια τοῦ προηγούμενου Δεκεμβρίου, ὁ συνταγματάρχης Μπάρνς (Barnes), ἐπικεφαλῆς τῶν ἀποσπασμένων στόν Ζέρβα Βρετανῶν ἀξιωματικῶν-συνδέσμων, τόν εἶχε ἐνθαρρύνει δύο φορές πρός αὐτή τήν κατεύθυνση. Στίς 11 Δεκεμβρίου ὁ Μπάρνς εἶχε ἀναφέρει στό Κάιρο: «ὁ Ζέρβας καταλαβαίνει ὅτι πρέπει νά συντρίψει τόν ΕΛΑΣ γρήγορα γιά νά μᾶς εἶναι χρήσιμος, καί αὐτός, ὅπως τοῦ τονίζω, εἶναι ὁ λόγος πού τόν ὑποστηρίζουμε»¹². Δυό μέρες ἀργότερα ὁ Ζέρβας, ἔχοντας δεχτεῖ ἔντονη ἐπίκριση ἀπό τό Γενικό Ἐπιτελεῖο Μέσης Ἀνατολῆς γιατί δέν ἐνεργοῦσε ἐπιθέσεις σέ Γερμανούς, ἐξέφρασε τήν προθυμία νά τό κάνει. Ὁ Μπάρνς ἀνέφερε στό Κάιρο: «Τοῦ εἶπα ὅτι δέν τόν θεωροῦσα ἀρκετά ἰσχυρό γιά νά ἐπιτεθεῖ συγχρόνως στόν ΕΛΑΣ καί στούς Γερμανούς καί ὅτι προτιμοῦσα νά ἐδραιώσῃ πρῶτα τή θέση του γιατί σύντομα θά ὑπῆρχε πολλή δράση ἐναντίον τῶν Γερμανῶν. Σχεδιάζει νά ἐκδιώξῃ τόν ΕΛΑΣ ἀπό τά Τζουμέρκα πολύ σύντομα»¹³. Ἀλλά ἂν καί ὁ Μπάρνς ἀναμφισβήτητα ἐνθάρρυνε τό Ζέρβα νά ἀναλάβῃ αὐτή τήν ἐπίθεση, δέν ἔχει ἀκόμα ἐξακριβωθεῖ ἂν ὁ ἴδιος ὁ Μπάρνς ἔλαβε παρόμοιες ὁδηγίες ἀπό τό Κάιρο, ἐπειδή ἓνας μέγας ἀριθμός ἐγγράφων πού ἀναφέρονται στά γεγονότα αὐτά παραμένει κλειστός. Τό Φόρεϊν Ὁφφισ ὁμως, εἶχε τηλεγραφήσει στόν Λήπερ στίς 4

Νοεμβρίου 1943 ότι ήταν απαραίτητο να δοθεί πλήρης έλευθερία στον Ζέρβα ώστε, σέ συνεννόηση με τον Μπάργς, να δράσει όπως αυτός θεωρούσε απαραίτητο για την άμυνά του¹⁴. Έτσι, όταν ο Μπάργς ανέφερε ότι ο Ζέρβας θα υπάκουε απόλυτα στις διαταγές του Κάιρου και ότι μπορούσε «νά τον έμποδίσει με μιά λέξη νά επιτίθεται στον ΕΛΑΣ», τό Κάιρο είχε τή γνώμη ότι: «δέν κρίνεται έπιθυμητό νά διαταχθεί νά σταματήσει μέχρις ότου τό ΕΑΜ δεχτεί τήν άρχή της συμφιλίωσης ή ό Ζέρβας πετύχει τόν άμεσο άντικειμενικό του σκοπό, τήν κατάληψη όλης της Ήπειρου»¹⁵.

Ό Γουντχάουζ είχε επίσης τήν ίδια γνώμη και τηλεγράφησε στον Μπάργς από τό άρχηγείο του: «Είμαστε εύχαριστημένοι, όπως και εσύ, με τίς εξελίξεις στην Ήπειρο. Στο γενικό έπιτελείο του ΕΛΑΣ είναι θορυβημένοι και όλοένα και περισσότερο φιλικόί άπέναντί μου. Πιστεύω τώρα ότι οί πιθανότητες για μιά συμφωνία είναι πολλές. Είναι έντυπωσιακή ή άπουσία όλων σχεδόν των έξτρεμιστών και των φανατικών κατά τή διάρκεια των τελευταίων έβδομάδων. Υποθέτω ότι μπορείς νά έμποδίσεις τό Ζέρβα νά περάσει τόν Άχελώο. Θά ήμουν εύτυχής νά τόν δώ έδω, αλλά άμφιβάλλω άν αυτό θά βοηθούσε»¹⁶.

Είναι φανερό από τά σχετικά έγγραφα ότι οί βρετανικές άρχές έβλεπαν τίς έπιτυχίες του Ζέρβα στον έμφύλιο πόλεμο σαν ένα μέσο για νά πετύχουν μιά ισορροπία μεταξύ του Ζέρβα και του ΕΛΑΣ και νά ενισχύσουν τή θέση του Ζέρβα στό κίνημα της άντίστασης. Όπως είχε τονίσει ό Γουντχάουζ, σέ μιάν άναφορά του για τόν έμφύλιο πόλεμο που είχε στείλει στό Κάιρο τόν Όκτώβριο του 1943, τό ΕΑΜ/ΕΛΑΣ ήταν από τό Μάρτιο του ίδιου χρόνου πολύ ισχυρό για νά μπορέσει ή συμμαχική στρατιωτική άποστολή νά εφαρμόσει τήν πολιτική της σ' αυτό. Είχε επίσης τονίσει ότι ή πιθανή κατάληξη του έμφύλιου πολέμου θά ήταν ή επικράτηση του ΕΑΜ/ΕΛΑΣ στην Έλλάδα¹⁷. Ό έμφύλιος πόλεμος σταμάτησε στις άρχές του Φεβρουαρίου 1944, για νά άρχίσουν οί διαπραγματεύσεις για ειρήνη μόνον άφού ή άν-

τελίθεση του ΕΑΜ είχε άπωθήσει τις δυνάμεις του Ζέρβα στο σημείο από όπου είχαν ξεκινήσει.

Είναι πολύ πιθανόν ότι και χωρίς την ενθάρρυνση του συνταγματάρχη Μπάρνς, ο Ζέρβας θα αντιδρούσε με τον ίδιο τρόπο στον εμφύλιο πόλεμο. Ο Ζέρβας ήταν έντονα αντικομμουνιστής και, όπως είχε αναφέρει ο Γουντχάουζ στα τέλη Σεπτεμβρίου 1943, η παρουσία των μοναρχικών στην οργάνωσή του ήταν σημαντική. Ο Γουντχάουζ ανέφερε επίσης μετά την έναρξη του εμφύλιου πολέμου, ότι εκείνη την περίοδο πάρα πολλά ανεπιθύμητα στοιχεία χρησιμοποιούσαν τον ΕΔΕΣ σαν άσυλο για να γλιτώσουν από το ΕΑΜ/ΕΛΑΣ και είχαν έτσι μετατρέψει τον ΕΔΕΣ σε ένα γενικό καταφύγιο από το ΕΑΜ. Το γεγονός αυτό, πρόσθεσε ο Γουντχάουζ, πιθανόν να ήταν εύπρόσδεκτο από τον Ζέρβα¹⁸. Η συμμετοχή του ΕΑΜ στον εμφύλιο πόλεμο θα μπορούσε να εξηγηθεί από το γεγονός ότι ήθελε αναμφισβήτητα να έχει το μονοπώλιο της αντίστασης και ταυτόχρονα φοβόταν κάθε προσπάθεια που θα ύπονόμεινε τη θέση του.

Στις διαπραγματεύσεις που άκολούθησαν μετά τον εμφύλιο πόλεμο, οι επιδιώξεις του ΕΑΜ και των Βρετανών ήταν απόλυτα αντίθετες. Το ΕΑΜ επιθυμούσε πρώτα να διευθετηθεί το θέμα του σχηματισμού της μίας και μόνης έθνικης κυβέρνησης και μετά να συζητηθούν διάφορα στρατιωτικά θέματα, όπως ο σχηματισμός έθνικου στρατού. Ο Γουντχάουζ αντίθετα, τόνισε στο Κάιρο ότι η επιτυχία του σχεδίου του ΕΛΑΣ για την εξουδετέρωση των ομάδων του Ζέρβα εξαρτιόταν από το σχηματισμό της έθνικης κυβέρνησης, έτσι όπως την πρότεινε το ΕΑΜ. Γι' αυτό το λόγο τα στρατιωτικά προβλήματα έπρεπε να λυθούν πριν δημιουργηθεί κυβέρνηση συνεργασίας. Το Κάιρο συμφώνησε και έδωσε επιπλέον έντολή στον Γουντχάουζ να επιτύχει τον γεωγραφικό διαχωρισμό των περιοχών που θα ήλεγχαν ο Ζέρβας και ο ΕΛΑΣ¹⁹.

Στή διάσκεψη που άκολούθησε στην Πλάκα, τον Φεβρουάριο του 1944, εκπροσωπήθηκαν οι τρεις κυριότερες

άντιστασιακές οργανώσεις ΕΑΜ/ΕΛΑΣ, ΕΔΕΣ και ΕΚΚΑ. Γρήγορα όμως ο Καρτάλης, αντιπρόσωπος της ΕΚΚΑ και πρόεδρος της διάσκεψης, εξέφρασε στον Γουντχάουζ την έντονη αντίθεσή του προς τό ΕΑΜ/ΕΛΑΣ και τοῦ εἶπε, ὅτι ὁ ἴδιος ἦταν ὑπέρ τοῦ ΕΔΕΣ καί ὅτι ἡ ΕΚΚΑ δέν θά ὑποστήριζε καμιά λύση, ἂν δέν συμφωνοῦσε ὁ ΕΔΕΣ Ὁ Πυρομάγλου καί ὁ Ζέρβας, πού πῆγε ἀργότερα, ζητοῦσαν συνέχεια ἀπό τόν Γουντχάουζ νά τούς καθοδηγεῖ μέ ἀκρίβεια²⁰. Στήν πραγματικότητα, στή διάσκεψη οἱ Βρετανοί ἦταν ἐκεῖνοι πού διαπραγματεύονταν μέ τό ΕΑΜ/ΕΛΑΣ καί ὄχι ὁ Ζέρβας ἢ ἡ ΕΚΚΑ. Δέν εἶναι λοιπόν παράξενο πού ἀπό τήν ἐπόμενη κιόλας ἡμέρα τῆς διάσκεψης, ὁ Γουντχάουζ τηλεγράφησε στό Κάιρο ὅτι οἱ διαπραγματεύσεις εἶχαν φτάσει στήν πράξη σέ ἀδιέξοδο, ἀλλά θεωρητικά θά συνεχίζονταν. Ἔτσι ἡ διάσκεψη συνεχίστηκε ἐπειδή οὔτε οἱ Βρετανοί οὔτε τό ΕΑΜ ἐπιθυμοῦσαν νά τερματιστεῖ. Ὑστερα όμως ἀπό ἀρκετές συναντήσεις δέν εἶχαν προκύψει ἀποτελέσματα σχετικά μέ τά δύο θέματα πού συζητοῦσαν, δηλ. τό σχηματισμό μᾶς «προπαρασκευαστικῆς κυβερνητικῆς ἐπιτροπῆς» καί τήν ἔκταση τῶν ἐξουσιῶν ἐνός ἀποδεκτοῦ ἀπό ὄλους στρατιωτικοῦ ἀρχηγοῦ τῶν ἀνταρτῶν. Ὁ Γουντχάουζ πληροφόρησε τό Κάιρο ὅτι ὁ κίνδυνος ἐπανάληψης τοῦ ἐμφύλιου πολέμου ἦταν ἀμεσος. Τό Κάιρο τότε τόν ἐξουσιοδότησε νά προειδοποιήσει ὄλους τούς ἐνδιαφερόμενους, ὅτι στήν περίπτωση πού θά ξεσποῦσε ἐμφύλιος πόλεμος, οἱ βρετανικές ἀρχές τοῦ Καίρου θά ἀποκήρυτταν δημόσια ἐκείνους τούς ἀρχηγούς πού θά θεωροῦσαν ὑπεύθυνους. Μέ αὐτό τόν τρόπο, σύμφωνα μέ τά βρετανικά ἔγγραφα, ὁ ΕΛΑΣ συμφώνησε κάτω ἀπό πίεση νά ὑπογράψει μίαν ἀπόφαση, πού ὁ Ζέρβας καί ἡ ΕΚΚΑ εἶχαν ἤδη δεχτεῖ. Αὐτή ὀριζε ὅτι μετακινήσεις ἀντάρτικων ὀμάδων, στήν περιοχή τῆς μᾶς ἢ τῆς ἄλλης, σέ περίπτωση ἐπιχειρησιακῶν ἀναγκῶν, δέν μποροῦσαν νά θεωρηθοῦν ἐχθρικές πράξεις πού νά δικαιολογοῦν τήν ἐπανάληψη ἐμφύλιου πολέμου. Ὁ Ζέρβας καί ὁ ΕΛΑΣ συμφώνησαν ἐπίσης νά μὴν κινοῦνται ὁ ἕνας στήν περιοχή τοῦ

άλλου, πέρα από τή γραμμή πού κατείχαν τήν παραμονή τής ανακωχής. 'Ο Λήπερ σχολιάζοντας τή συμφωνία πού είχε υπογραφεί, τόνισε ότι ή διάσκεψη πού τό ΕΑΜ προσπάθησε σκληρά νά μετατρέψει σέ πολιτική είχε καταλήξει, χάρη στήν Ικανότητα του Γουντχάουζ, σέ καθαρά στρατιωτικές αποφάσεις. Καί αυτό ήταν πού ήθελαν ακριβώς οί Βρετανοί²¹.

Στήν πραγματικότητα τό ΕΑΜ είχε αποτύχει στήν προσπάθειά του νά σχηματίσει έθνική κυβέρνηση σύμφωνα μέ τούς όρους του. Αυτό οδήγησε τό ΕΑΜ στή δημιουργία τής ΠΕΕΑ, τής Πολιτικής 'Επιτροπής 'Εθνικής 'Απελευθέρωσης. 'Ο σχηματισμός τής ΠΕΕΑ έπέδρασε σάν καταλύτης στήν έλληνική πολιτική κατάσταση στή Μέση 'Ανατολή. Οί έλληνικές ένοπλες δυνάμεις επαναστάτησαν υπέρ τής ΠΕΕΑ καί, ως αποτέλεσμα τής κρίσης πού άκολούθησε, ή κυβέρνηση Τσουδερού παραιτήθηκε. Αύτή ή κρίση αντιμετώπιστηκε από τούς Βρετανούς στά πλαίσια τής πολιτικής τους άπέναντι στό ΕΑΜ. Αύτή ή πολιτική, όπως διαμορφώθηκε από τόν Λήπερ, επιδίωκε τό σχηματισμό μιάς έθνικής κυβέρνησης, όπου όλα τά παραδοσιακά πολιτικά κόμματα θά συμμετείχαν ένωμένα έναντίον του ΕΑΜ καί όπου θά προσκαλούσαν καί τό ΕΑΜ νά συμμετάσχει. "Αν τό ΕΑΜ αποφάσιζε νά συμμετάσχει, θά αυτοπεριοριζόταν στή θέση ενός κόμματος μειοψηφίας. Ταυτόχρονα, είναι φανερό ότι οί Βρετανοί έλιπιζαν ότι μέ αύτή τήν άπόφαση θά ήταν δύσκολο, άν όχι ακατόρθωτο, γιά τό ΕΑΜ νά καταλάβει τήν έξουσία κατά τήν άπελευθέρωση. Στήν περίπτωση πού τό ΕΑΜ άρνιόταν νά συμμετάσχει στήν κυβέρνηση αύτή, τό Φόρειν 'Οφφισ ήταν έτοιμο νά τό άποκηρύξει ένώπιον του έλληνικού λαού καί νά τό θεωρήσει υπεύθυνο γιά τή διάσπαση τής έθνικής ένότητας. Γι' αυτό τό λόγο, αυτό πού χρειαζόταν τό Φόρειν 'Οφφισ ήταν ένας Ικανός πολιτικός μέ δυνατή προσωπικότητα πού θά ύποστήριζε πιστά τή βρετανική πολιτική καί τόν όποιο οί Βρετανοί θά μπορούσαν μέ έμπιστοσύνη νά προωθήσουν ως τό κατάλληλο πρόσωπο γιά τήν πρωθυ-

πουργία τῆς ἐθνικῆς κυβέρνησης. Στό πρόσωπο τοῦ Παπανδρέου βρῆκαν τόν κατάλληλο πρωθυπουργό γιά τήν περίπτωση. Ὁ Παπανδρέου, ἀρχηγός ἑνός μικροῦ κόμματος πού εἶχε ἀποσχιστεῖ ἀπό τό παλιό βενιζελικό κόμμα, ἦταν ἤδη γνωστός στούς Βρετανούς γιά τόν ἀντικομμουνισμό του καί δέν εἶχε ἀναμιχθεῖ μέχρι τότε σέ καμιά ἀπό τίς πολλές μηχανορραφίες. Στήν κατάσταση πού ἐπικρατοῦσε τότε ἦταν ὁ μόνος διαθέσιμος πολιτικός γιά νά χρησιμοποιηθεῖ καί, ὅπως τόνισε ὁ Ἦντεν, ἡ μοναδική τους ἐλπίδα, ὅσο μακριά μπορούσε νά δεῖ στόν πολιτικό ὁρίζοντα τῆς Ἑλλάδας²².

Ἡ ἄρνηση τοῦ ΕΑΜ νά μπεῖ στήν ἐθνική κυβέρνηση, παρά τήν ἀρχική συμφωνία του στό Λίβανο, δέν παρακίνησε τό Φόρεϊν Ὄφφισ νά διακόψει τίς σχέσεις του μέ αὐτή τήν ὀργάνωση²³. Ἀντιλαμβανόταν, ὅτι μόνο ἡ εἴσοδος τοῦ ΕΑΜ στήν κυβέρνηση θά ἐξασφάλιζε στήν ἑλληνική πολιτική κατάσταση τήν πολιτική σταθερότητα, πού ἦταν ἀπαραίτητη γιά τήν ἀνεμπόδιστη ἀφιξη τῶν βρετανικῶν δυνάμεων καί τῆς ἐθνικῆς κυβέρνησης στήν Ἑλλάδα.

Ἡ στάση τοῦ ΕΑΜ στό θέμα τῆς ἐθνικῆς κυβέρνησης καί ἡ τελική του συμμετοχή σ' αὐτή παραμένει ἀκόμα ἕνα ἀπό τά περισσότερο ἀμφιλεγόμενα προβλήματα ἐκείνης τῆς περιόδου· ἀκόμα περισσότερο, ἐπειδή δέν δόθηκε ποτέ μιά ἱκανοποιητική ἐξήγηση γι' αὐτή τήν ἀπόφαση ἀπό τήν ἡγεσία αὐτῆς τῆς ὀργάνωσης. Ἡ ἀπόφαση τοῦ ΕΑΜ νά συμμετάσχει στό συνέδριο τοῦ Λιβάνου καί, ἀκόμα, τό νά στείλει ἀντιπροσωπεία τῆς ΠΕΕΑ, ἦταν καθαρά ἀντιφατική πρὸς τή δημιουργία τῆς ἴδιας τῆς ΠΕΕΑ. Αὐτή ἡ ἀντίφαση λοιπόν ὀφειλόταν, κατά πᾶσαν πιθανότητα, στή δυσκολία τοῦ ΕΑΜ – στήν πραγματικότητα τοῦ ΚΚΕ, τῆς κυρίαρχης πολιτικῆς δύναμης σ' αὐτή τήν ὀργάνωση – νά ἐφαρμόσει τήν πολιτική του. Ὑπάρχουν δύο πιθανές ἐξηγήσεις γι' αὐτή τήν δυσκολία τοῦ ΕΑΜ· ἡ ἀμφέβαλε ἂν θά μπορούσε νά ἐφαρμόσει τήν πολιτική του ἢ, καί τό πιο πιθανό, δέν εἶχε ἀποσαφηνίσει τίς δικές του ἰδεολογικές ἐπιλογές ἀπέναντι στήν πολιτική κατάσταση πού ἐπικρατοῦσε τότε. Ἡ ἀπόφαση τοῦ ΕΑΜ νά

συμμετάσχει στην έθνική κυβέρνηση ήταν ή τελευταία μιās σειράς πολιτικῶν αναθεωρήσεων πού δέν έχουν ακόμα εξηγηθεί ίκανοποιητικά καί πού κατέληξαν σέ ήττες τακτικής. Στη λήψη αὐτῆς τῆς ἀπόφασης, ή ήγεσία τοῦ ΕΑΜ καί τοῦ ΚΚΕ δέν ὑπάρχει ἀμφιβολία ὅτι ἐπηρεάστηκε ἀπό τό γεγονός ὅτι ή Σοβιετική Ἐνωση δέν εἶχε ἀναγνωρίσει τήν ΠΕΕΑ. Ἐπηρεάστηκε ἐπίσης καί ἀπό τίς συμβουλές πού θά τοὺς μεταδίδασαν ὁ Νόβικοφ, πρεσβευτής τῆς Σοβιετικῆς Ἐνωσης στό Κάιρο, καί ὁ συνταγματάρχης Ποπῶφ, ἀρχηγός τῆς σοβιετικῆς στρατιωτικῆς ἀποστολῆς στόν ΕΛΑΣ.

Ἡ εἴσοδος τοῦ ΕΑΜ στην ἐθνική κυβέρνηση τακτοποίησε γιά τοὺς Βρετανούς τήν πολιτική πλευρά τοῦ ἐλληνικοῦ προβλήματος. Ἡ στρατιωτική πλευρά αὐτοῦ τοῦ προβλήματος τακτοποιήθηκε μέ τήν ἀποστολή μιās μικρῆς βρετανικῆς στρατιωτικῆς δύναμης στην Ἑλλάδα, μέ τήν ἔγκριση τῆς Σοβιετικῆς Ἐνωσης μετά τή συμφωνία τῆς Καζέρτας. Ἡ ἀποστολή αὐτῆς τῆς στρατιωτικῆς δύναμης ἀντιμετωπίστηκε ὡς πολιτική ἀναγκαιότητα ἀπό τοὺς ἀρχηγούς τοῦ βρετανικοῦ ἐπιτελείου. Ἡ ἀποψη τοῦ Φόρειν Ὁφφισ ἐπικράτησε τελικά στό πολεμικό ὑπουργικό συμβούλιο. Γιά νά τό πετύχει αὐτό ὁ Ἦντεν δήλωσε ὅτι ἂν δέν ἀναλάμβανε τήν ἐξουσία στην Ἑλλάδα, μέ τή βοήθεια τῶν βρετανικῶν δυνάμεων, μιὰ κυβέρνηση φιλική πρός τή Βρετανία, θά κινδύνευε ή βρετανική πολιτική ἐπιρροή στή νοτιοανατολική Εὐρώπη καί ή στρατηγική θέση τῆς Βρετανίας στην ἀνατολική Μεσόγειο. Ἡ σημασία πού ἔδινε τό Φόρειν Ὁφφισ στην ἀποστολή τῶν βρετανικῶν δυνάμεων, φαίνεται καθαρά ἀπό τήν ἀπόφασή του νά ἐμποδίσει τή γρήγορη ἐπιστροφή τοῦ Γεωργίου, γιά νά κάνει περισσότερο ἀποδεκτὴ τήν ἀφίξη τῶν βρετανικῶν στρατευμάτων στην Ἑλλάδα. Ἡ σοβιετική κυβέρνηση δέν δίστασε νά συμφωνήσει τό Σεπτέμβριο τοῦ 1944 μέ τήν ἀποστολή βρετανικῶν δυνάμεων στην Ἑλλάδα, προσθέτοντας ὅτι δέν εἶχε πρόθεση νά στείλει σοβιετικά στρατεύματα ἐκεῖ²⁴. Αὐτή ή σοβιετική ἀπόφαση ἦταν σύμφωνη χωρίς ἀμφιβολία μέ τή μυστική συμφωνία γιά τά

Βαλκάνια, πού ίσχυε de facto από τό καλοκαίρι του ίδιου χρόνου. Μέ τή συμφωνία τής Καζέρτας οί Βρετανοί έξασφάλισαν τόν έλεγχο τής έξαιρετικά σημαντικῆς περιοχῆς τής Ἀθήνας, ἀλλά καί τῶν δυνάμεων τοῦ ΕΛΑΣ, κατά τήν κρίσιμη στιγμή τής ἀπελευθέρωσης. Τό ΕΑΜ μέ τό νά ὑπογράψει αὐτήν τή συμφωνία ἦταν συνεπές μέ τήν πολιτική πού ἀκολουθοῦσε ἀπό τήν εἰσοδό του στήν ἐθνική κυβέρνηση.

Ἡ βρετανική πολιτική πρὸς τήν Ἑλλάδα, στήν περίοδο πού ἐξετάζουμε, θά παρέμενε ἡ ἴδια, ἄσχετα ἀπό τήν ἐμφάνιση ἢ ὄχι τοῦ ΕΑΜ Ἡ δημιουργία τοῦ ΕΑΜ καί ἡ ἐπιρροή του, εἶχε ὡς ἀποτέλεσμα νά ἐπέμβει ἡ βρετανική κυβέρνηση πολὺ πιά δραστικά ἀπό ὄ,τι θά ἦταν ἀναγκαῖο σέ ἄλλη περίπτωση. Οἱ Βρετανοί χρησιμοποίησαν τόν Ζέρβα στό ἔπακρο, γιά νά ἀντισταθμίσουν τήν ἐπιρροή τοῦ ΕΑΜ καί ὡς ἓνα βαθμὸ τό πέτυχαν. Δέν μποροῦσαν ὁμως νά πετύχουν περισσότερα ὑπὸ ἐκεῖνες τίς συνθῆκες, γιατί ἡ προσωπικότητα τοῦ Ζέρβα δέν προσφερόταν γι' αὐτό τό σκοπὸ. Παρόλα αὐτά, ἡ βρετανική πολιτική ἀποδείχτηκε πετυχημένη γιατί ἐκπλήρωσε τὸν ἀρχικὸ τῆς σκοπὸ, τήν ἀποκατάσταση δηλαδὴ τῆς πολιτικῆς τῆς ἐπιρροῆς στήν Ἑλλάδα.

ΠΑΡΑΠΟΜΠΕΣ

1 Κ. Πυρομάγλου: «Ο Γεώργιος Καρτάλης και η εποχή του 1934-1957», Αθήνα 1965, σ. 154, σ. 157-158.

2. C. M. Woodhouse: «Early British Contacts with the Greek Resistance in 1942». *Balkan Studies*, τόμος 12, No. 2, Θεσσαλονίκη 1971, σ. 362.

3. C. M. Woodhouse. «The Struggle for Greece 1941-1944», London 1976, σ. 29.

C M Woodhouse: «Early British Contacts. .», σ. 358.

C M Woodhouse: «Summer 1943: the Critical Months» στο «British Policy towards Wartime Resistance in Yugoslavia and Greece», επιμέλεια Ph. Auty και R Clogg. London 1975, σ. 119.

3. R7640 F O 371/33163 Γουώρνερ προς Ντίξον 2.11.1942.

4. R2050 F.O. 371/37201 «'Η πολιτική πλευρά του ελληνικού αντιστασιακού κινήματος» 6.3.1943· σχόλιο Ντίξον 7.3 1943.

R2133 F O 371/37216 'Αποφάσεις Πολεμικού 'Υπουργικού Συμβουλίου 38 (43), 8.3.1943.

R2363 F.O. 371/37222 «Πολιτική προς την 'Ελλάδα», Μνημόνιο του Φόρειν Όφφισ, 15.3.1943.

R2432 F.O. 371/37195 C.D. προς Σάρτζεντ 16 3.1943.

R2434 F.O. 371/37195 Στρατηγός 'Ισμαίλ προς Σάρτζεντ 17.3.1943.

Ll. Woodward: «British Foreign Policy in the Second World War», London 1971, τόμος 3, σ. 361.

Woodhouse, Summer 1943, στο Auty και Clogg, δ π., σ. 137.

5. E. Μάιερς: 'Ελληνική Περιπλοκή, 'Αθήνα 1976, σ. 112-114.

6. R4502 F O 371/37202 Σουήτ-Έσκοτ προς Ντίξον 25.3.1943· κείμενα των δύο σχεδίων τής συμφωνίας.

Woodhouse, Summer 1943, στο Auty και Clogg, δ.π., σ. 123-124.

7. R4502 F.O. 371/37202 Κάιρο προς Μάιερς τηλεγρ. 0765 27.5.1943.

R4697 F.O. 371/37202 Λήπερ προς Φ.Ο. τηλεγρ. 107 27.5.1943· Φ.Ο. προς Λήπερ τηλεγρ. 63 και 66 28 και 31.5.1943· σχόλιο Ντίξον 29.5.1943.

R4753 F.O. 371/37202 Λήπερ προς Φ.Ο. τηλεγρ. 109 30.5.1943.

R4622 F.O. 371/37202 SOE Καίρου, Μνημόνιο «Πιθανότητες διάσπασης του ΕΛΑΣ από τό ΕΑΜ» 12.5.1943.

8. R4717 F.O. 371/37202 Φ.Ο. προς Λήπερ τηλεγρ. 81 και 82, 14.6.1943.

R5683 F.O. 371/37222 Ταγματάρχης Χόλμς προς Ντίξον 28.6.1943, R5684 FO 371/37222 C.D. προς Σάρτζεντ και μνημόνιο του Γκλένκοννερ, 28.6.1943.

R5586 F.O. 371/37222 Σχόλιο Ντίξον 29.6.1943.

9. R9703 F.O. 371/37231 Λήπερ προς Φ.Ο. τηλεγρ. 295, 5.10.1943.

R10450 F.O. 371/37206 Ἀρχιεπίσκοπος Δαμασκηνός πρὸς Κάσεϋ, χωρὶς ἡμερομηνία.

WP (43) 526 «Πολιτική πρὸς τὴν Ἑλλάδα» Μνημόνιο τοῦ Ἦντεν 21.11 1943.

WM (43) 160 Ἀποφάσεις, Ἐμπιστευτικὸν Παράρτημα, 22.11.1943.

R12837 F.O. 371/37231 Ἦντεν πρὸς Τσώρτσιλ 5,6 καὶ 8.12.1943· Τσώρτσιλ πρὸς Ἦντεν 9.12.1943· Λήπερ πρὸς Φ.Ο. τηλεγρ. 379, 7.12.1943.

CAB 65/40 WM 169(43)2 Ἐμπιστευτικὸν Παράρτημα 13.12.1943.

10. R2766, R2727, F.O. 371/43679 Λήπερ πρὸς Φ.Ο. τηλεγρ. 116 καὶ 117 20.2.1944.

11. R11098 F.O. 371/37207 Σχόλιο τοῦ Τσώρτσιλ 3.11.1943.

12. R13508 F.O. 371/37210 Μπάρνς πρὸς Κάιρο 11.12.1943.

13. R13769 F.O. 371/37210 Μπάρνς πρὸς Κάιρο 12.12.1943.

14. R11098 F.O. 371/37207 Φ.Ο. πρὸς Λήπερ τηλεγρ. 241, 4.11.1943.

15. R544, R1046 F.O. 371/43675 καὶ 43676 Μπάρνς πρὸς Κάιρο 8.1.1944 καὶ «Δελτίον Πληροφοριῶν ἀρ. 2», 9.1.44.

16. R544 F.O. 371/43676 Γουντχάουζ πρὸς Κάιρο γὰ Μπάρνς 10.1.1944.

17. R11673 F.O. 371/37207 Γουντχάουζ πρὸς ταξίαρχον Κήμπλ, 19.10.1943.

18. Ὁ.π.

19. R2260, R3222 F.O. 371/43678 Γουντχάουζ πρὸς Κάιρο 4 καὶ 9.2.1944.

20. R3430 F.O. 371/43681 Γουντχάουζ πρὸς Κάιρο 22.2.1944.

R3103 F.O. 371/43680 «Πρακτικά 7ης συνάντησης τῆς Διάσκεψης τῆς Πλάκας» 21.2.1944.

R2846 F.O. 371/43679 Γουντχάουζ πρὸς Κάιρο 15.2.1944.

21. R3430 F.O. 371/43681 Γουντχάουζ πρὸς Κάιρο 28 καὶ 29.2.1944.

R3251, R3303, F.O. 371/43680 Λήπερ πρὸς Φ.Ο. τηλεγρ. 129 καὶ 132, 28 καὶ 29.2.1944.

R3962 F.O. 371/43682 Γουντχάουζ πρὸς Κάιρο 1 καὶ 2.3.1944.

22. R13126, R13188 F.O. 371/37209 Λήπερ πρὸς Φ.Ο. καὶ Φ.Ο. πρὸς Οὐάσιγκτον τηλεγρ. 387 καὶ 8714 12 καὶ 17.12.1943

R8897 F.O. 371/43688 Λήπερ πρὸς Ἦντεν 24.5.1944.

R7081 F.O. 371/43702 Σχόλιο Ἦντεν 30.4.1944.

23. R11504 F.O. 371/43714 Σχόλιο τῶν Ἀρχηγῶν τοῦ Ἐπιτελείου πρὸς Τσώρτσιλ 1238/4 19.7.1944· σχόλια τοῦ Φ.Ο. 24-28.7.1944.

24. R12457 F.O. 371/43715, W.O. (44) 433 «Ἀποστολή Βρετανικῶν Δυνάμεων εἰς τὴν Ἑλλάδα», Μνημόνιο Ἦντεν 8.8.1944.

R15250 F.O. 371/43747 Ἦντεν πρὸς Τσώρτσιλ PM/44/622 27.9.1944.

R15679 F.O. 371/43777 Τσώρτσιλ πρὸς Ἦντεν M918/4 29.9.1944.

R15193 F.O. 371/43692 Κέρ πρὸς Φ.Ο. τηλεγρ. 2530 23.9.1944.

GEORGE ALEXANDER

Ὁ ἄγνωστος Γύρος

Στή διάρκεια τοῦ Β' Παγκόσμιου πολέμου ἔμιναν δύο φανερές ἀπόπειρες ἀπό τό Κομμουνιστικό Κόμμα Ἑλλάδας γιά τόν ἔλεγχο τῆς χώρας. Εἶναι γνωστές ὡς «Πρῶτος» καί «Δεύτερος Γύρος» καί ἦταν ἀξιοσημείωτα ὁμοιες. Καί οἱ δύο ἀποτελοῦσαν προσπάθειες τοῦ ΚΚΕ νά ἐξασφαλίσει θέση κυριαρχίας στόν ἑλληνικό χώρο εἴτε μέ διαπραγματεύσεις, εἴτε μέ τή βία μέσω τῆς στρατιωτικῆς δύναμης τοῦ ΕΛΑΣ.

Ἄς πάρουμε γιά παράδειγμα τόν Πρῶτο Γύρο, τό φθινόπωρο καί τό χειμῶνα τοῦ 1943. Τό καλοκαίρι τοῦ 1943 ὁ πολιτικός κόσμος στήν Ἑλλάδα περιέμενε ἀπό στιγμή σέ στιγμή ὅτι οἱ Γερμανοί πολύ σύντομα θά ἐκκένωναν τά Βαλκάνια. Ἡ προοπτική μιᾶς σύντομης ἀπελευθέρωσης ἔκανε τό ΚΚΕ νά προβάλλει τήν ἀπαίτησή του γιά τήν ἐξουσία στή μεταπολεμική Ἑλλάδα. Οἱ κομμουνιστές ἐπιθυμοῦσαν τήν πλήρη ἐξουσία, πού στήν ἀρχή ἀποπειράθηκαν νά τήν ἐξασφαλίσουν μέ διαπραγματεύσεις. Τόν Αὐγουστο τοῦ 1943, οἱ ἀπεσταλμένοι τοῦ ΕΑΜ/ΕΛΑΣ πού ἐπισκέφθηκαν τό Κάιρο, τήν ἔδρα τῆς ἐξόριστης ἑλληνικῆς κυβέρνησης, γιά νά διαπραγματευτοῦν μέ τούς ἀστούς πρόσφυγες πού ἀποτελοῦσαν αὐτή τήν κυβέρνηση, ἀπαίτησαν νά πάρουν οἱ ἀντιστασιακές δυνάμεις τά ὑπουργεῖα Ἑσωτερικῶν, Δικαιοσύνης καί Ἄμυνας.

Αὐτό ὁμως ἰσοδυναμοῦσε μέ ὀλόκληρη τήν ἐξουσία. Γιατί ἂν ἔχω τό ὑπουργεῖο Ἑσωτερικῶν, ἡ ἀστυνομία μου σέ συλλαμβάνει· ἂν ἔχω τό ὑπουργεῖο Δικαιοσύνης, τά δικαστήριά μου σέ δικάζουν καί σέ φυλακίζουν· καί ἂν ἔχω τό ὑπουργεῖο Ἄμυνας, ἂν δραπετεύσεις, τά στρατεύματά μου θά σέ καταδιώξουν.

Οί διαπραγματεύσεις του Αύγουστου του 1943 ναυάγησαν ποτέ δέν υπήρχε πιθανότητα έπιτυχίας. Γιατί ενώ ό συμβιβασμός άποτελεί τή βάση κάθε διαπραγμάτευσης, οί άπαιτήσεις των κομμουνιστών ήταν κάθε άλλο παρά συμβιβαστικές και τά άστικά κόμματα δέν ήταν πρόθυμα νά συνθηκολογήσουν. Τότε οί σφαίρες αντικατέστησαν τίς λέξεις, καθώς ό ΕΛΑΣ έπιτέθηκε στόν ΕΔΕΣ, τή μεγαλύτερη ένοπλη άπειλή για τό ΕΑΜ. Άν δέν πρόβαλλε έκπληκτικά σκληρή αντίσταση ό ΕΔΕΣ, τήν Πρωτοχρονιά του 1944, τό ΕΑΜ/ΕΛΑΣ θά ήταν ή μόνη ούσιαστική όργάνωση αντίστασης στην Έλλάδα.

Ό Δεύτερος Γύρος, όπως είναι γνωστός, άποτελέστηκε από τίς παρατεταμένες και όδυνηρές διαπραγματεύσεις ανάμεσα στό ΕΑΜ και στόν Γεώργιο Παπανδρέου, πρωθυπουργό τής Κυβέρνησης Έθνικής Ένότητας, για τό θέμα τής άποστράτευσης των άνταρτικών δυνάμεων. Και έδώ διακρίνει κανείς μίαν άποφασιστική προσπάθεια του ΚΚΕ νά καταλάβει κυριαρχική θέση στόν κρατικό μηχανισμό. Όταν οί διαπραγματεύσεις δέν έφεραν άποτελέσματα, ό ΕΛΑΣ Άθήνας – τό Α΄ Σώμα Στρατού – άρχισε τήν επίθεση.

Έπιθυμία για τήν πλήρη έξουσία και ή επιδιώξη της μέ διαπραγματεύσεις ή, αν κρινόταν άπαραίτητο, μέ τή βία, είναι τά βασικά στοιχεία πού διακρίνει κανείς σέ κάθε άπόπειρα του ΚΚΕ νά πετύχει τόν έλεγχο τής Έλλάδας. Έτσι, μέ αυτό ως βάση μπορεί κανείς νά έπισημάνει έναν άλλο «γύρο», πού διαδραματίστηκε τήν άνοιξη και τό καλοκαίρι του 1944. Ποτέ δέν χαρακτηρίστηκε άνοιχτά «γύρος», παρόλο πού άξίζει τόν τίτλο, καθώς είναι παρόντα όλα τά συστατικά στοιχεία: ή άπαιτηση για τά τρία ύπουργεία-κλειδιά, οί διαπραγματεύσεις και ή χρήση βίας, άκόμα και αν σ' αυτή τήν περίπτωση ή βία δέν χρησιμοποιήθηκε μέ άμεση διαταγή του ΚΚΕ. Αναφέρομαι στή σειρά των γεγονότων πού άρχισε μέ τήν έγκατάσταση τό Μάρτιο του 1944, στά βουνά τής «Έλεύτερης Έλλάδας», τής Πολιτικής Έπιτροπής Έθνικής Άπελευθέρωσης, ΠΕΕΑ, και συνεχίστηκε λίγες έβδομάδες άργότερα μέ τήν άνταρσία των έλληνικών ένόπλων δυνάμεων στή Μέση Άνατολή, πού ανέ-

τρεψε την ελληνική εξόριστη κυβέρνηση και έληξε με τη σύγκρουση ανάμεσα στο νέο πρωθυπουργό της κυβέρνησης, τόν Παπανδρέου, και στο ΚΚΕ, για το «έθνικό Συμβόλαιο», που συντάχθηκε στη συνδιάσκεψη του Λιβάνου.

Ἡ ἀποτυχία τοῦ ΕΛΑΣ νά συντρίψει τόν ΕΔΕΣ τό χειμώνα τοῦ 1943/44 σημείωσε τό τέλος τοῦ Πρώτου Γύρου. Τήν ἀνοιξη τοῦ 1944, τό ΚΚΕ ἀντιμετώπιζε πρακτικά τό ἴδιο δῆλημα, ὅπως τό καλοκαίρι τοῦ 1943. Εἶχε τά πάντα ἐκτός ἀπό τήν πολιτική νομιμότητα. Κυβερνοῦσε τά ἐδάφη πού εἶχε καταλάβει ὁ ΕΛΑΣ. Εἶχε μιά πολιτική διοίκηση καί διοικοῦσε ἕνα στρατό. Ἄλλά ὁ ἐλεγχός του δέν ἦταν νομιμοποιημένος: *δέν εἶχε ἀναγνωριστεῖ ὡς νόμιμος ἀπό τούς Μεγάλους Συμμάχους.* Ἡ νομιμότητα παρέμενε προνόμιο τῆς εξόριστης ἐλληνικῆς κυβέρνησης στό Κάιρο, ὅπου κυριαρχοῦσε ἡ ἀστική ἀντιδασίλική ὀμάδα τοῦ Σοφοκλῆ Βενιζέλου.

Λίγους Ἑλληνες πολιτικούς μπορῶ νά σκεφτῶ πού ν' ἄξιζαν λιγότερο ὑπεύθυνες θέσεις στήν κυβέρνηση, ἀπ' ὅ,τι ὁ Σοφοκλῆς Βενιζέλος. Ἄνθρωπος ἀδύναμος, χωρίς φαντασία καί πρωτοβουλία, καί ἀδιάφορος γιά τή δημιουργία ἐνός προγράμματος κοινωνικῶν μεταρρυθμίσεων πού θά βελτίωνε τή μοίρα τῶν ἀμπτωχῶν Ἑλλήνων, ὁ Βενιζέλος ἀποτελοῦσε παράδειγμα πολλῶν κακῶν τοῦ ἀστικοῦ πολιτικοῦ κόσμου.

Πῶς λοιπόν ἦταν δυνατόν νά ἀφαιρεθεῖ ἀπό αὐτόν τόν παλαιοκομματάρχη ἢ νομιμότητα πού τόσο παράνομα τήν κατείχε; Αὐτό ἦταν τό ἐρώτημα πού ἀντιμετώπιζε τό ΚΚΕ. Ἡ μέθοδος πού διάλεξε ἦταν ἡ πολιτική ἀπομόνωση τοῦ Βενιζέλου, γιά νά ἀποδείξει πόσο λίγο ἀντιπροσωπευτικοί ἦταν στήν πραγματικότητα οἱ ἀστοί πολιτικοί ἡγέτες. Ἄν ἐξέχοντες Ἑλληνες ἐνός μεγάλου φάσματος πολιτικῶν πεποιθήσεων πείθονταν νά συνεργαστοῦν μέ τό ΕΑΜ, τότε τό ΕΑΜ θά ἐμφανίζοταν ὡς ἀντιπροσωπευτικό τῶν ἐλληνικῶν μαζῶν, καί ὁ Βενιζέλος, ἀπομονωμένος καί τρομοκρατημένος, δέν θά πρόβαλε μεγάλη ἀντίσταση.

Νά ἀπομονώσῃ τήν ἐλληνική εξόριστη κυβέρνηση καί νά ἐξουδετερώσῃ ἔτσι τή νομιμότητά της – αὐτός ἦταν ὁ στόχος

τοῦ ΚΚΕ, όταν τὸ Μάρτιο τοῦ 1944 ἐγκατέστησε στὰ βουνά τῆς Ἑλλάδας τὴν ΠΕΕΑ. Ἦταν μιὰ ἄμεση πρόκληση πρὸς τὴν ἐξόριστη κυβέρνηση, καθὼς ἡ ΠΕΕΑ ἦταν καθ' ὅλα, ἐκτὸς ἀπὸ τὸ ὄνομά της, κυβέρνηση. Οἱ ἀξιωματοῦχοι της λέγονταν γραμματεῖς ἀντὶ ὑπουργοί, ἀλλὰ ἡ δύναμή τους ἦταν ἀληθινή, στὴν πραγματικότητα ἀπὸ πολλές ἀπόψεις πιο ἀληθινὴ ἀπὸ τὴ δύναμη τῶν ὑπουργῶν στοῦ Κάιρο. Τὸ πρόγραμμα δράσης της ἦταν κι αὐτὸ ἀσφαλῶς πρόγραμμα μιᾶς κυβέρνησης – μιᾶς σοσιαλδημοκρατικῆς κυβέρνησης. Ὑποσχέθηκε ἐλεύθερες ἐκλογές γιὰ συντακτικὴ βουλή, ἐλεύθερο δημοψήφισμα γιὰ τὴ μοναρχία, ἐδαφικὲς διεκδικήσεις ἀπὸ τὴ Βουλγαρία καὶ τὴν Ἀλβανία, κοινωνικὴ δικαιοσύνη, ἀλλὰ καὶ σεβασμὸ τῆς ἀτομικῆς ἰδιοκτησίας, σεβασμὸ τῆς θρησκείας. Τὸν Ἀπρίλιο, ὁ πιο διακεκριμένος σοσιαλιστὴς τῆς Ἑλλάδας ἐντάσσεται στὴν ΠΕΕΑ: ὁ Ἀλέξανδρος Σβώλος, ἄνθρωπος χωρὶς πολιτικὴ πείρα καὶ χωρὶς νὰ εἶναι ἐπικεφαλῆς κάποιας ὀργάνωσης, ἀλλὰ καὶ ἄνθρωπος μὲ μεγάλο κύρος κι ἀκόμα πιο μεγάλα δνεира. Ἐπίσης ἓνας πρῶην φιλελεύθερος ἐντάχθηκε στὴν ΠΕΕΑ (Χατζημητῆς). Ἡ Ἐπιτροπὴ μποροῦσε τώρα νὰ ἰσχυρίζεται ὅτι εἶχε τὴν ὑποστήριξη τῶν ἀγροτῶν, τῶν προλεταρίων καὶ τῶν μικροεμπόρων. Ἀποτελοῦσε τὸ ἰδεώδες ἐργαλεῖο γιὰ νὰ καταλάβει τὴν ἐξουσία τὸ ΚΚΕ.

Γιατί, ἂς μὴν ὑπάρξει καμὰ ἀμφιβολία, τὸ ΚΚΕ ἦταν ἐκεῖνο πού εἶχε τὴν ἐξουσία στοῦ ἐσωτερικοῦ τῆς ΠΕΕΑ. Ἡ Πολιτικὴ Ἐπιτροπὴ ἦταν ἀπλῶς μιὰ ἀκόμα ἐκδήλωση τῆς τακτικῆς τοῦ «Λαϊκοῦ Μετώπου», πού τόσο ἐπιτυχημένα χρησιμοποιήθηκε ἀπὸ τὸ Κόμμα στὴν περίπτωση π.χ. τοῦ σχηματισμοῦ τοῦ ἴδιου τοῦ ΕΑΜ. Αὐτὸ πού ἐπιδιωκόταν ἦταν ἡ μεγαλύτερη δυνατὴ συμμετοχὴ σοσιαλιστικῶν καὶ ἀστικῶν προσωπικοτήτων σὲ μιὰ ὀργάνωση πού ἐπιφανειακά ἔπρεπε νὰ ἐμφανίζεται ὡς ἓνας συνασπισμὸς ἰσῶν συνεταιρίων, ἀλλὰ πού στὴν πραγματικότητα θὰ ἦταν ἓνας πολιτικὸς μηχανισμὸς ὑπὸ τὸν ἔλεγχο τοῦ Κόμματος. Ἀσφαλῶς σήμερα, 34 χρόνια ἀργότερα, πρέπει νὰ ἀναγνωρίσουμε ὅτι ἡ Πολιτικὴ Ἐπιτροπὴ ἦταν στὰ χεῖρια τοῦ Κόμματος. Στὴν πραγματικότητα, θὰ ἦταν προσβολὴ

γιά τόν έλληνικό κομμουνισμό νά ίσχυρισεῖ κανεῖς τό αντίθετο. Ἄρκει νά παραμερίσουμε τούς μεγάλους τίτλους πού τόσο γενναιόδωρα φορτώθηκαν στό σοσιαλιστή Σβώλο – ἔγινε πρόεδρος τῆς ΠΕΕΑ, γραμματέας Ἐξωτερικῶν Ὑποθέσεων, γραμματέας Λαϊκῆς Διαφώτισης – καί νά συλλάβει τό γεγονός ὅτι ὁ Γεώργιος Σιάντος, γραμματέας τοῦ ΚΚΕ, ἦταν ὁ γραμματέας Ἐσωτερικῶν τῆς ΠΕΕΑ, γιά νά συνειδητοποιήσει τίνος ἦ ψῆφος πραγματικά μετροῦσε.

Τό πόσο μεγάλη ἀπειλή γιά τήν κυριαρχία τοῦ ἀστικοῦ πολιτικοῦ κόσμου ἀποτελοῦσε ἡ ΠΕΕΑ, τό ἀντιλήφθηκε ἀμέσως ὁ Τσουδερός, ὁ πρωθυπουργός τῆς ἐξόριστης κυβέρνησης. Ἡ πολιτική ἀπομόνωση τῆς κυβέρνησης ἦταν αὐτό πού φοβόταν ὁ Τσουδερός, κι ἔτσι ἔκανε ἔκκληση στόν Θεμιστοκλῆ Σοφούλη, ἡγέτη τῶν Φιλελευθέρων καί κατ' ὄνομα ἐπικεφαλῆς τῶν ἀστικῶν ἀντιβασιλικῶν κομμάτων, νά δεχτεῖ νά περιληφθοῦν στήν κυβέρνηση ὀρισμένα ἀντιστασιακά στοιχεῖα. Στό κάτω κάτω καί οἱ δύο μπορούσαν νά παίξουν τό παιχνίδι τοῦ «Λαϊκοῦ Μετώπου».

Ἡ κυβέρνηση, ἀκριβῶς ὅπως καί οἱ κομμουνιστές, μπορούσε νά κολακέψει μερικούς «πατριῶτες» ἀντάρτες μέ μερικά ἡσσονος σημασίας ὑπουργεῖα καί νά στηρίξει ἔτσι τόν ἰσχυρισμό τῆς ὅτι ἦταν ἀντιπροσωπευτική. Ἀλλά ὁ Σοφούλης δέν ἤθελε οὔτε νά τό ἀκούσει. Ἀπάντησε ὅτι ἡ κυβέρνηση ἔπρεπε νά μείνει ἀποκλειστικό τοιφλίκι τοῦ παλιοῦ πολιτικοῦ κόσμου. Ὅσο γιά τό ΕΑΜ/ΕΛΑΣ καί τήν ἀπειλή πού ἀντιπροσώπευε, ἀπαίτησε ἀρκετά ξεκάθαρα νά ὑποχρεώσουν οἱ Σύμμαχοι τό ἀντιστασιακό κίνημα νά ὑπακούσει στήν κυβέρνηση καί, στήν ἀνάγκη, νά τό στερήσουν ἀπ' ὅλα τά ἐφόδια.

Ἡ ἀπόφαση τοῦ Σοφούλη σφράγισε τήν καταστροφή τῆς ἐξόριστης κυβέρνησης. Γιατί ὁ παλιός πολιτικός κόσμος, τά ἀστικά κόμματα, δέν ἦταν ἀντιπροσωπευτικά τῶν Ἑλλήνων καί δέν μπορούσαν νά ἐλπίζουν ὅτι θά ἐπιδιώσουν παρά μόνο σέ συνεργασία μέ τίς νέες δυνάμεις πού ἔβγαιναν ἀπό τό ἀντιστασιακό κίνημα. Ὅμως, συνεργασία μέ τό ἀντιστασιακό κίνημα σήμαινε συμμετοχή σέ μιά τόσο ριζική ἀναδιοργάνωση

τῆς ἑλληνικῆς οἰκονομίας, σέ μά τόσο ριζική ἀνακατανομή τοῦ ἑλληνικοῦ πλούτου, ὥστε θά κινδύνευαν νά καταστραφοῦν τὰ θεμέλια τῶν ἰδιων τῶν ἀστικῶν κομμάτων. Καί δέν ἀναφέρομαι μόνο στή λογική ἀρνηση τοῦ Σοφοῦλη νά συνεργαστεῖ μέ τό ΚΚΕ· ἀναφέρομαι στήν ἀνικανότητα τοῦ Σοφοῦλη νά συνεργαστεῖ ἔστω καί μέ μετριοπαθεῖς σοσιαλιστές ὅπως ὁ Σβῶλος. Ὁ Σοφοῦλης ἀντιπροσώπευε τήν παλιά ἀστική Ἑλλάδα, ἀλλά ὁ ἑλληνικός λαός προχωροῦσε πρὸς ἀπώτερους στόχους. Ὁ Σοφοῦλης ἔδωσε στὸν Τσουδερό τὴ μόνη ἀπάντηση πού μποροῦσε νά δώσει – νά κρατηθοῦμε καί νά δάλουμε τοὺς συμμάχους νά ἀφοπλίσουν «αὐτὸν τὸν ὄχλο».

Ἡ ἀπόφαση τοῦ Σοφοῦλη δέν εἶχε καμιά σχέση μέ τό βασιλιά τῆς Ἑλλάδας. Συχνά ὑποστηρίχθηκε ὅτι ἂν ὁ βασιλιάς εἶχε παραιτηθεῖ, ὅλα τὰ παλιά κόμματα θά εἶχαν ἐνταχθεῖ στήν κυβέρνηση, ὁ ἑλληνικός λαός θά στεκόταν στό πλευρό τους, οἱ κομμουνιστές θά ἀπομονώνονταν καί θά ἐξασφαλιζόταν μιὰ μετριοπαθῆς δημοκρατία. Ἀλλά τὸ ἐπιχείρημα αὐτὸ δέν στέκει. Ἄς ὑποθέσουμε ὅτι ὁ βασιλιάς εἶχε παραιτηθεῖ, καί ὅτι ἀμέσως οἱ ἀντιβασιλικοὶ ἀστοὶ πολιτικοὶ εἶχαν πάει ἀπὸ τὴν κατεχόμενη Ἀθήνα στό Κάιρο καί εἶχαν ἐνταχθεῖ στήν κυβέρνηση. Θά ἦταν τότε πιὸ πρόθυμοι νά συνεργαστοῦν μέ τοὺς σοσιαλιστές; Εἶμαι ἀναγκασμένος ν' ἀπαντήσω, ὄχι. Θά ἦταν πιὸ ἀντιπροσωπευτικὴ ἡ κυβέρνηση; Ἀσφαλῶς ὄχι. Ὁλόκληρος ὁ προπολεμικὸς ἀστικὸς πολιτικὸς κόσμος δέν ἦταν ἀντιπροσωπευτικὸς. Κι ἂν ἀκόμα εἶχε παραιτηθεῖ ὁ βασιλιάς, εἶναι ἄγνωστο πόσο θά εἶχε διευρυνθεῖ ἡ ἐξόριστη ἀστικὴ κυβέρνηση, πού ἦταν καταδικασμένη.

Τὸ τέλος ἦρθε σύντομα – τρεῖς περίπου ἑβδομάδες μετὰ τὴν ἴδρυση τῆς ΠΕΕΑ. Οἱ δῆμιοι ἔκαμαν ἀριστα τὴ δουλειά τους. Δέν ἔχει σημασία ὅτι ἡ ἀνταρσία δέν ἔγινε μέ ρητὴ ἐντολή τοῦ ΚΚΕ· ἀρχισε τὴν κατάλληλη στιγμή ἀπὸ ὀργανώσεις μέσα στὸν ἑλληνικὸ στρατὸ πού ἀπὸ καιρὸ συνδέονταν μέ τό ΕΑΜ/ΕΛΑΣ. Τὸ Κομμουνιστικὸ Κόμμα, στή διάρκεια τοῦ πολέμου, ποτὲ δέν κατήγγειλε τὴν ἀνταρσία, καί ἂν ἡ Συνδιάσκεψη τοῦ Λιβάνου εἶχε λήξει κάπως διαφορετικά, ἀσφαλῶς δέν θά δι-

σταζε να εκμεταλλευτεί τό αποτέλεσμα της.

Γιατί τό αποτέλεσμα της ήταν ή κατάρρευση της εξόριστης κυβέρνησης. 'Ο Τσουδερός, προσπαθώντας απελπισμένα να εκτονώσει την ανταρσία όταν βρισκόταν στά αρχικά της στάδια, έστειλε μία πρόσκληση σέ όλα τά κόμματα και τά αντιστασιακά κινήματα να έρθουν στή Μέση 'Ανατολή να διαπραγματευτούν τό σχηματισμό μās εύρύτερης κυβέρνησης. Αύτή ή χειρονομία έγινε πολύ άργά. 'Ο Βενιζέλος, έπιδεικνύοντας εξαιρετική επιπολαιότητα, άνέτρεψε την κυβέρνηση του Τσουδερού εκμεταλλεόμενος την ανταρσία και ανέλαβε ό ίδιος την πρωθυπουργία. 'Ο άρχηγός του έλληνικού στρατού προτίμησε να παραιτηθεί παρά να επιβάλει πειθαρχία. 'Ο άρχηγός του ναυτικού και ό Βενιζέλος έχασαν την ψυχραιμία τους.

'Οποιες πολιτικές πεποιθήσεις κι άν έχει κανείς, πρέπει να θαυμάσει τή μεθοδικότητα μέ την όποία οί κομμουνιστές οργανωτές της ανταρσίας άνέτρεψαν την κυβέρνηση. Στην άρχή άπαίτησαν την παραίτηση του Τσουδερού και ύποστηρίξαν τό Βενιζέλο. Μόλις όμως ανέλαβε ό Βενιζέλος, στράφηκαν προς τό Ρούσο, έναν άριστερό φιλελεύθερο. 'Αλλά ή ύποψηφιότητα του Ρούσου δέν είχε διαρκέσει περισσότερο από μία μέρα, και άπορρίφθηκε ως μη ίκανοποιητική. Στίς 12 'Απριλίου 1944, όταν ό βασιλιάς έφτασε στό Κάιρο σέ μία προσπάθεια να εξομαλύνει τά πράγματα, ή εξόριστη κυβέρνηση είχε πάψει να ύπάρχει. 'Η ΠΕΕΑ, και μέσα από αύτή τό ΚΚΕ, έμεινε ό μοναδικός κυβερνήτης της 'Ελλάδας.

'Αν ή ιστορία αύτή είχε τελειώσει εδώ, αυτός θά ήταν ό «Δεύτερος Γύρος», ένας γύρος πού θά κατέληγε σέ νίκη για τό ΚΚΕ. Στην πραγματικότητα είχε γίνει μία επανάσταση, γιατί ή έξουσία είχε περάσει από τόν παλιό άστικό κόσμο στο ΚΚΕ. Μέ ένα συνδυασμό έντονης πολιτικής πίεσης και καλά άσκημένης βίας, οί κομμουνιστές είχαν επιδέξια άπομονώσει, τρομοκρατήσει και τέλος διαλύσει την κυβέρνηση. Στην 'Ελλάδα συμάχησαν μέ τόν πιο διάσημο σοσιαλιστή (τόν Σβώλο), διευρύνοντας έτσι την άπήχησή τους και ένισχύοντας τόν

Ισχυρισμό τους ότι ήταν οι μοναδικοί εκπρόσωποι του ελληνικού λαού. Κι όμως, ταυτόχρονα είχαν προνοήσει να μονοπωλήσουν όλη την πραγματική εξουσία, για την περίπτωση που ο Σβώλος, από κάποια σοσιαλδημοκρατική άνοσησία, παρέδιδε την Ελλάδα πάλι στην αντίδραση.

Αλλά η ιστορία δεν τελείωσε εδώ και, στην πραγματικότητα, συνεχίστηκε ακολουθώντας πορεία αντίθετη προς τα συμφέροντα των κομμουνιστών. Τα παλιά πολιτικά κόμματα δεν ήταν ποτέ πραγματικός κίνδυνος (όλοι οι Έλληνες τα θεωρούσαν πλέον ξεπερασμένα). Τώρα παρουσιαζόταν ένας αληθινός αντίπαλος, διορισμένος από το βασιλιά ως πρωθυπουργός της εξόριστης κυβέρνησης, ένας αντίπαλος που απειλούσε να απομονώσει το ΚΚΕ τόσο ολοκληρωτικά, όσο το τελευταίο είχε απομονώσει τα αστικά κόμματα. Αύτος ο άνθρωπος ήταν ο Γεώργιος Παπανδρέου, και ο κίνδυνος που αντιπροσώπευε για το ΚΚΕ ήταν φανερός από το όνομα του κόμματός του: το Δημοκρατικό Σοσιαλιστικό Κόμμα.

Ο Παπανδρέου το 1944 αντιπροσώπευε τη σοσιαλδημοκρατία. Αυτό το κρίσιμο βήμα προς τ' αριστερά, πέρα από τα όρια του παλιού πολιτικού κόσμου, αποτελούσε καινοτομία. Ήταν νέος, γεμάτος ζήλο, ήγητικός, και στην πρώτη του εκπομπή προς την κατεχόμενη Ελλάδα υποσχέθηκε στο λαό όσα ο Τσουδερός και ο Βενιζέλος δεν είχαν ποτέ το θάρρος, ή την επιθυμία, να υποσχεθούν – κοινωνική δικαιοσύνη, ανακατανομή των εισοδημάτων, μεταπολεμική ελληνική οικονομία στηριγμένη σε μία βάση περισσότερης ισότητας. Και ταυτόχρονα κοινοβουλευτική δημοκρατία – ελεύθερες εκλογές, ελεύθερο δημοψήφισμα, ελευθερία, ασφάλεια. Για πρώτη φορά ένας πρωθυπουργός της εξόριστης κυβέρνησης υποσχέθηκε στους Έλληνες ένα νέο τρόπο ζωής, έναν τρόπο ζωής που μέχρι τότε υποστηριζόταν μόνο από το ΕΑΜ/ΕΛΑΣ.

Ο Παπανδρέου λοιπόν ήταν ένα βήμα αριστερότερα από τον παλιό πολιτικό κόσμο, συγχρόνως όμως δεξιότερα από τον Σβώλο, ώστε να μην ενδιαφέρεται για συμμετοχή στην ΠΕΕΑ. Ούτε ήταν πολιτικά πρωτόπαιρος όπως ήταν ο Σβώλος.

Ὁ Παπανδρέου γνώριζε τή διαφορά ανάμεσα στήν πρωθυπουργία καί στήν εἰκονική ἡγεσία. Ὁ συνδυασμός τῆς θέλησῆς του γιά μεταρρυθμίσεις καί τῆς πολιτικῆς ἐμπειρίας του ἦταν αὐτό πού τόν ἔκανε θανάσιμο κίνδυνο γιά τούς κομμουνιστές, γιατί μπορούσε νά τούς ἀνταγωνιστεῖ σημεῖο μέ σημεῖο, ὅταν γινόταν λόγος γιά κοινωνικές μεταρρυθμίσεις καί δημοκρατία, χωρίς νά εἶναι ὑπό τόν ἔλεγχό τους.

Ἦταν εἰλικρινής; Εἶχε προσωπικές φιλοδοξίες; Ἦταν ψεύτης ἢ ἀκόμα καί «λακές τοῦ βασιλιᾶ»; Πιστεύω ὅτι ἐπιθυμοῦσε εἰλικρινά νά ὀδηγήσει τήν Ἑλλάδα σέ μιά πιά σωστή κοινωνία. Εἶναι ἀλήθεια ὅτι δέν ἦταν θεωρητικός, ἐργαζόταν χωρίς ἓνα σαφῶς καθορισμένο ἰδεολογικό πλαίσιο, καί ἂν κρίνει κανεῖς τούς πολιτικούς ἀπό τήν ἄποψη τῆς ἰδεολογικῆς καθαρότητος, ὁ Σβώλος ἀξίζει περισσότερο σεβασμό. Ἀλλά ὁ Σβώλος ἦταν ἓνας ὀνειροπόλος, ἱκανός νά χτίσει τό σοσιαλισμό μόνο μέσα στό κεφάλι του, ἐνῶ ὁ Παπανδρέου ἦταν ἀνθρώπος τῆς δράσης, τῆς πρακτικῆς πολιτικῆς. Ὅποιαδήποτε κι ἂν ἦταν ἡ φύση τοῦ καθεστώτος πού θά δημιουργοῦσε ὁ Παπανδρέου, θά ἦταν ἓνα πολύ πιά φιλελεύθερο καί ὑγιές καθεστῶς ἀπό τό καθεστῶς τῶν ἀστικῶν κομμάτων. Ἀπό τήν ἄλλη μεριά, σίγουρα θά ἦταν δεξιότερο ἀπό ἐνδεχόμενο καθεστῶς τοῦ Σβώλου· τό ἴδιο δμως θά ἦταν καί ὀποιοδήποτε καθεστῶς γιατί κυβέρνηση μέ ἐπικεφαλῆς τόν ἀνύπαρκτο Σβώλο, θά ἦταν στήν πραγματικότητα κυβέρνηση τοῦ ΚΚΕ.

Ἄν κάποιος ἦταν ἀληθινά ἀνειλικρινής στίς διακηρύξεις του, αὐτός ἦταν ὁ Γεώργιος Σιάντος. Μποροῦμε ἀλήθεια νά πιστέψουμε ὅτι οἱ Ἕλληνες κομμουνιστές πάλεψαν, θυσιάστηκαν, πολέμησαν καί σκοτώθηκαν σέ ὄλη τή διάρκεια τοῦ Β' Παγκόσμιου πολέμου γιά χάρη ἑνός πολυκομματικοῦ κοινοβουλευτικοῦ συστήματος διακυβέρνησης; Αὐτό θ' ἀποτελοῦσε προσβολή γιά τόν ἑλληνικό κομμουνισμό. Ἄλλωστε δέν ἦταν τό ΚΚΕ ἡ ἐμπροσθοφυλακή τοῦ ἐπαναστατικοῦ προλεταριάτου; Μέ τά ἀστικά κόμματα συντριμμένα καί μέ τίς ἔνοπλες μάζες ὑπό τό λάδαρο τοῦ ΕΑΜ, μποροῦμε νά πιστέψουμε ὅτι τό ΚΚΕ δέν προσδοκοῦσε τίποτε περισσότερο ἀπό μιά ἐπι-

στροφή στο «χοιροστάσιο» τῆς κοινοβουλευτικῆς πολιτικῆς; Ὁ Σιάντος καί ὁ Ἰωαννίδης ἀσφαλῶς δέν θεωροῦσαν τοὺς ἑαυτοὺς τοὺς ὀπαδοὺς τῆς Β΄ Διεθνοῦς!

Ὅμως δέν μποροῦσαν νά μιλάνε γιά δικτατορία τοῦ προλεταριάτου, γιά κολλεκτιβισμό καί γιά σοβιετική δημοκρατία, σέ μιά χώρα ἀγροτῶν. Ἀντίθετα, ἦταν ἀναγκασμένοι νά μιλάνε γιά κοινοβούλιο, γιά θρησκεία καί γιά τὰ ἱερά δικαιώματα τῆς ἰδιοκτησίας, ἀν ἤθελαν νά πετύχουν κάτι. Ὁ Σιάντος ἔπρεπε νά μιλάει σάν σοσιαλιστῆς τῆς «εἰρηνικῆς μετάβασης», κι αὐτό ἀκριβῶς ἔκανε. Ὁλόκληρο τό πρόγραμμα τῆς ΠΕΕΑ ἦταν σοσιαλδημοκρατικό. Καί ὄσο ἡ ἀστική τάξη ἦταν ἡ μοναδική ἀντίπαλος τῆς ΠΕΕΑ, αὐτή ἡ τακτική τῆς ἀνείλικρυνείας λειτουργοῦσε θαυμάσια. Συγκέντρωσε τεράστιες μάζες ὑπὸ τὰ λάβαρα τοῦ ΕΑΜ/ΕΛΑΣ, καί προσέλκυσε διάσημους σοσιαλιστές. Λειτουργῆσε πολὺ καλά μέχρι νά παρουσιαστεῖ ὁ Παπανδρέου πού, στό ὄνομα τῆς ἐξόριστης κυβέρνησης, ἀρχισε νά τραγουδάει τό ἴδιο τραγούδι.

Γιατί ὁ Παπανδρέου τραγουδοῦσε τό τραγούδι τῆς ΠΕΕΑ δταν πολιτικοὶ ὄλων τῶν παρατάξεων, ἐκτός ἀπὸ τοὺς βασιλικούς, ἀνταποκρινόμενοι σπὴν πρόσκληση τοῦ Τσουδεροῦ, ἔφτασαν στό Λίβανο στά μέσα Μαΐου 1944 νά διαπραγματευτοῦν τό σχηματισμὸ νέας κυβέρνησης; Ἡ ΠΕΕΑ δέν εἶχε ἀπαιτήσει τό μέλλον τῆς μοναρχίας ν' ἀποφασιστεῖ ἀπὸ τό λαό; Ὁ Παπανδρέου ὑποσχέθηκε ἐλεύθερο δημοψήφισμα. Ἡ ΠΕΕΑ δέν ἤθελε οἱ Ἕλληνες ν' ἀποφανθοῦν γιά τή φύση τοῦ μεταπολεμικοῦ κοινωνικοῦ καθεστώτος; Ὁ Παπανδρέου ἀνέλαβε νά κάνει ἐλεύθερες ἐκλογές γιά μιά συνταγματική βουλή. Ἡ ΠΕΕΑ δέν εἶχε ὑποστηρίξει τίς ἑλληνικές ἐδαφικές διεκδικήσεις; Ὁ Παπανδρέου δεσμεύτηκε νά τίς προωθήσει ἐνεργητικά. Τέλος, ἡ ΠΕΕΑ εἶχε καλέσει ὄλες τίς ἀντάρτικες δυνάμεις νά ἐνωθοῦν ὑπὸ ἐνιαία διοίκηση. Τό ἴδιο ἀκριβῶς ἔκανε καί ὁ Παπανδρέου, ἀλλά μέ τόν ὄρο ἡ διοίκηση νά εἶναι τῆς κυβέρνησης καί ὄχι τῆς ΠΕΕΑ. Τό πρόγραμμα τῆς ΠΕΕΑ ἦταν τό πρόγραμμα τοῦ Παπανδρέου, ἀλλά μέ μιά σημαντική διαφορά: τό ΚΚΕ σκόπευε νά εἶναι τό ἴδιο ὁ τελικός κριτής τοῦ πόσο

ελεύθερες θά ήταν οί εκλογές, του πόσο ένωμένος θά ήταν ό στρατός. Ποτέ δέν είχε τήν πρόθεση νά κρατάει τά νήματα ένας σοσιαλδημοκράτης, καί ιδιαίτερα ένας άνεξάρτητος σοσιαλδημοκράτης.

‘Ο Σβώλος άποσκήρτησε καί πήρε τό μέρος του Παπανδρέου στή Συνδιάσκεψη του Λιδάνου, θεωρώντας τό πρόγραμμα του προϊόν πραγματικής πολιτικής εμπειρίας. ‘Υποστήριξε ότι δέν είχε πάει στά βουνά για νά ένισχύσει τους κομμουνιστές, αλλά μάλλον για νά προσπαθήσει νά τους αποδιώσει νά μονοπωλήσουν τό ελληνικό άριστερό κίνημα. Τώρα άκριβώς είχε παρουσιαστεί ή εύκαιρία νά εμποδιστεί αυτή ή μονοπώληση. ‘Ο Παπανδρέου καί ό Σβώλος, γνήσιοι προοδευτικοί δημοκράτες, θά έφάρμοζαν τό πρόγραμμα της ΠΕΕΑ ξεπερνώντας τους μολοσεβίκους. ‘Ο σοσιαλδημοκράτης καί ό σοσιαλιστής θά προχωρούσαν ένωμένοι, σε μιά προσπάθεια ν’ άποκαταστήσουν τήν κοινοβουλευτική δημοκρατία στην ‘Ελλάδα. Τό «Λαϊκό Μέτωπο» των κομμουνιστών είχε συντριβεί.

‘Ο Πέτρος Ρούσος, εκπρόσωπος του ΚΚΕ στή Συνδιάσκεψη του Λιδάνου, ζει άκόμα υπό τή σκιά των ενεργειών του στο Λίβανο. Στην πραγματικότητα είναι τυχερός πού ζει, άν πιστέψει κανείς τόν ‘Ιωαννίδη. Σύμφωνα μέ τόν τελευταίο, μερικά κομματικά στελέχη στά βουνά ζήτησαν νά εκτελεστεί ό Ρούσος, επειδή υπέγραψε τό «‘Εθνικό Συμβόλαιο».

‘Ο Ρούσος όμως δέν έκανε κανένα λάθος στή Συνδιάσκεψη του Λιδάνου. Στην πραγματικότητα δέν είχε άλλη εκλογή από τό νά συμφωνήσει μέ τήν άπόφαση του Παπανδρέου νά υιοθετήσει τό πρόγραμμα της ΠΕΕΑ. ‘Ο Ρούσος δέν υπέκυψε στην εύγλωττία του Παπανδρέου. Δέν ύπνωτίστηκε, δέν παραπλανήθηκε, δέν ξεγελάστηκε. ‘Αν ή πράξη του όφειλόταν σε σύγχυση, τότε μόνο θά μπορούσε νά κατηγορηθεί γι’ αυτό πού έκανε.

Αυτό πού αντιμετώπισε ό Ρούσος, μόνος, στους λόφους του Λιδάνου, ήταν μιά άπροσδόκητη καί άσχημη εξέλιξη όλόκληρης της στρατηγικής του ΚΚΕ στή διάρκεια του πολέμου. Σε όλον τόν πόλεμο τό ΚΚΕ είχε οίκοδομήσει τήν άπήχησή του

στis μάξes πάνω σe μιά σοσιαλδημοκρατική πλατφόρμα. Τώρα πού αυτή ή πλατφόρμα είχε υίοθηθεϊ από τή νόμμη κυβέρνηση, τί έπρεπε νά κάνει ό Ρούσος; Νά αποκαλύψει ξαφνικά τήν προσήλωση του ΚΚΕ στο μαρξιστικό-λενινιστικό δόγμα; Όχι μόνο ήταν πολύ άργά, αλλά θά ήταν έντελώς αντίθετο προς τήν τακτική του «λαϊκού μετώπου», αν είχε καταγγείλει τόν Παπανδρέου καί, ιδιαίτερα, τόν Σβώλο. Ό Ρούσος έκανε τή σωστή έπιλογή στο Λίβανο, καί αυτή ήταν νά υπογράψει τό «συμβόλαιο» καί νά συμφωνήσει νά ένταχθει στην κυβέρνηση Παπανδρέου.

Ό άνθρωπος-κλειδί στη συνδιάσκεψη ήταν ό Σβώλος. Όποιος είχε τήν εϋνοια του σοσιαλιστή Σβώλου θά είχε τή δύναμη νά συμμετάσχει στο μεγάλο αυτό πολιτικό συνασπισμό, καί έτσι, παρουσιαζόμενος ως δημοκράτης, θά μπορούσε εύκολότερα νά ισχυριστεί ότι εκπροσωπούσε τους Έλληνες, κι έπομένως θά διεκδικούσε τή νομιμότητα. Ό Παπανδρέου κέρδισε τή μάχη, επειδή κέρδισε τόν Σβώλο. Ό Ρούσος, απομονωμένος, αναγκάστηκε ν' αποχαιρετήσει τήν ιδέα τής σοβιετικής δημοκρατίας.

Όμως όλα αυτά, τελικά, δέν ήταν παρά μιά συνδιάσκεψη, πολύ μακριά από τήν πραγματικότητα. Ήταν μιά τακτική νίκη για τόν Παπανδρέου, αλλά ό θρίαμβος απέιχε ακόμα πολύ. Γιατί, πίσω στα θουνά, ό Σιάντος έριξε μιά ματιά στο «Έθνικό Συμβόλαιο» καί τό απέρριψε. Ή δύναμη του Σβώλου στη Συνδιάσκεψη του Λιβάνου ήταν εκείνη πού έκανε τόν Ρούσο νά δεχτεί τό «συμβόλαιο». Ή αδυναμία του Σβώλου στον πραγματικό κόσμο τής πολιτικής ήταν εκείνη πού έκανε τόν Σιάντο νά τό άρνηθει. Γιατί ό Σιάντος ήξερε από πρώτο χέρι ότι ό Σβώλος, εκτός από κύρος, δέν είχε τίποτε - ούτε μαζική όργάνωση, ούτε στρατό, ούτε καν κόμμα. Ήταν απλώς ένα σεβαστό, ελικρινές καί αξιόπιστο μηδενικό. Όσο για τόν Παπανδρέου, ήταν ένα σεβαστό μέν, αλλά ίσως άνειλικρινές καί σίγουρα αναξιόπιστο μηδενικό. Ό Σβώλος καί ό Παπανδρέου έλεγαν ότι θά προκηρύξουν ελεύθερες εκλογές. Πώς μπορούσαν όμως νά τό έγγηθούν;

Για περισσότερο από 100 χρόνια, η Ελλάδα δεν είχε σχεδόν ποτέ ελεύθερες εκλογές. Τί ήταν εκείνο πού έκανε αυτούς τούς δυό νεοφερμένους στίς ανώτατες βαθμίδες της ελληνικής πολιτικής σκηνης, πού δεν είχαν ούτε κόμμα ούτε φυσική δύναμη, νά φαίνονται τόσο σπουδαίοι ώστε νά μπορούν νά εξασφαλίσουν τήν ελεύθερη διεξαγωγή τών εκλογών; Τό Συμβόλαιο του Λιβάνου ήταν ένα μετριοπαθές πρόγραμμα, καί όμως στήν Ελλάδα δεν υπήρχε κανένα οργανωμένο, ισχυρό, μετριοπαθές κόμμα. Πώς λοιπόν θά εφαρμοζόταν αυτό τό Συμβόλαιο;

Έξάλλου, ποιός τίς ήθελε αυτές τίς περίφημες «ελεύθερες» εκλογές; Ποιός ήθελε τή λεγόμενη «μετριοπαθή» πολιτική; Κατά τή γνώμη του Κομμουνιστικού Κόμματος, ή Ελλάδα περνούσε σέ μιá νέα εποχή, ώριμη γιά ένα καθεστώς εργατών καί αγροτών. Συνεπώς οί πολυκομματικές εκλογές καί ή κοινοβουλευτική δημοκρατία, τό μόνο πού μπορούσαν νά κάνουν ήταν νά προσφέρουν στους αντίδραστικούς τή δυνατότητα νά έκτρέψουν έναν κατά πλειονότητα αγροτικό πληθυσμό από τήν επαναστατική πορεία του. Στήν πραγματικότητα, δεν είναι ό ακριβής κομμουνιστικός όρισμός μιás λεγόμενης «μετριοπαθούς» πολιτικής ή παραπλανημένη δράση, τά ήμίμετρα πού τούς λείπει ή επαναστατική αποφασιστικότητα, οί ανότητες, λεγκαλιστικές κοινοβουλευτικές φλυαρίες, πού στομώνουν καί προδίνουν τήν παρόρμηση τών μαζών γιά τήν έξουσία, καί τίς αφήνει συγχυσμένα, αδύναμα θύματα στήν αντίδραση;

Τό ΚΚΕ είχε υίοθετήσει μιá σοσιαλδημοκρατική πλατφόρμα γιά λόγους καθαρά προπαγανδιστικούς: φιλοδοξούσε νά προσελκύσει μιá μάζα χωρικών – γιά τό δικό τους υπότιθεται καλό. Ήταν ένα τέχνασμα έμπιστοσύνης. Τώρα πού ένας ρήτορας κι ένας όνειροπόλος είχαν υίοθετήσει αυτή τήν πλατφόρμα, μπορούσε κανείς νά πιστέψει, ότι ό Σιάντος θά τήν έπαιρνε στά σοβαρά;

Ό Σιάντος, στίς 2 Ίουνίου, διέταξε τηλεγραφικά τόν κατάπληκτο τώρα «πρόεδρο» Σβώλο νά δώσει στόν Παπανδρέου τούς «τελικούς όρους» του ΕΑΜ γιά συνεργασία μέ τήν κυβέρ-

νηση. Ὁ Σιάντος ἐπέμενε ὅτι ἡ ΠΕΕΑ ἔπρεπε νά πάρει τό ὑπουργεῖο Ἑσωτερικῶν, τό ὑπουργεῖο Δικαιοσύνης καί τό ὑπουργεῖο Ἀμύνης. «Θέλουν νά τοὺς παραδώσουμε τήν Ἑλλάδα» δήλωσε ὁ Παπανδρέου, καί πραγματικά αὐτό ἤθελαν. Ὁ Σιάντος ἀπαιτοῦσε αὐτό πού ἀπαιτοῦσε πάντα τό ΚΚΕ καί πού στήν πραγματικότητα θά ἀπαιτοῦσε καί πάλι τό Δεκέμβριο τοῦ 1944 – τά τρία ὑπουργεῖα-κλειδιά τῆς κυβέρνησης.

Ἐκεῖ βρισκόνταν τά πράγματα, ὅπως περιγράφει ἡ Ε. Μπάρκερ, ὅταν μπῆκαν στό παιχνίδι οἱ μεγάλες δυνάμεις, καί ἡ ρωσική στρατιωτική ἀποστολή ἔφτασε στήν Ἑλλάδα. Μετά ἀπό αὐτό, ἡ στάση τοῦ ΚΚΕ ἄλλαξε ριζικά: ἀμέσως δέχτηκε νά μπεῖ στήν κυβέρνηση, χωρίς τά ὑπουργεῖα-κλειδιά. Ὅμως ὁ στόχος τοῦ ΚΚΕ δέν εἶχε ἀλλάξει. Ἐξακολουθοῦσε νά ἐπιδιώκει τήν κατάκτηση τῆς ἐξουσίας, ἄλλοτε μέ διαπραγματεύσεις, ὅπως στήν Καζέρτα καί στήν Ἀθήνα, καί ἄλλοτε μέ τή βία σέ ὅλη τήν Ἑλλάδα τό Δεκέμβριο τοῦ 1944.

*Λάθη τῶν συμμάχων – Λάθη
τῆς ἀντίστασης*

Συγκρινόμενη μέ τά ἄλλα ἀντιστασιακά κινήματα στίς κατεχόμενες χώρες κατά τόν Β΄ Παγκόσμιο πόλεμο, ἡ ἑλληνική ἀντίσταση διακρίνεται ἀπό ὀρισμένα κύρια χαρακτηριστικά:

α. *Ἐκτεταμένη ἀπήχηση*: Στίς 5 Ἰουλίου 1943 ἡ «ΑΒΨΕΗΡ»^{*} τῆς Ἀθήνας δηλώνει στή μυστική ἀναφορά της ΙΑ.. ΒΡ. Β. Νο. 17 512/44 ὅτι «τό 80% τῶν Ἑλλήνων εἶναι ἐνωμένοι στήν ἐχθρότητά τους ἐναντίον τῶν δυνάμεων κατοχῆς καί ἐτοιμοί νά ἀντισταθοῦν ἀνοιχτά». Κανένα ἄλλο εὐρωπαϊκό ἀντιστασιακό κίνημα δέν ἔλαβε ἀπό τόν ἐχθρό ἕνα τέτοιο πιστοποιητικό πατριωτισμοῦ.

β. *Ἀποτελεσματικότητα*: Οἱ μαζικές διαδηλώσεις τοῦ Φεβρουαρίου καί τοῦ Μαρτίου τοῦ 1943 στήν Ἀθήνα καί στίς ἄλλες μεγάλες ἑλληνικές πόλεις κατά τῆς πολιτικῆς ἐπιστράτευσης πού εἶχε διατάξει ὁ Χίτλερ, πληρώθηκαν μέ δεκάδες νεκρούς καί ἑκατοντάδες τραυματίες. Τό ἀποτέλεσμα ἦταν ὅτι ἡ Ἑλλάδα ὑπῆρξε ἡ μοναδική χώρα τῆς κατεχόμενης Εὐρώπης ὅπου οἱ Ναζί δέν κατάφεραν νά ἐπιβάλουν τήν ἀναγκαστική ἐργασία.

Σέ πολλές περιπτώσεις, τά διάφορα ἑλληνικά ἀντιστασιακά κινήματα – ἰδιαίτερα ὅταν δροῦσαν ἀπό κοινοῦ, ὅπως μετά τή δημιουργία τοῦ ἐνιαίου ἀντάρτικου Γ.Σ. – συνέβαλαν ἀποφασιστικά στή συμμαχική ὑπόθεση. Τό καλοκαίρι τοῦ 1943 π.χ. οἱ ἐντατικές δραστηριότητες τῶν Ἑλλήνων ἀνταρτῶν ὀδήγη-

---

^{*} Ἡ γερμανική ἀντικατασκοπεῖα. Βλ. Ἄ. Κεδρός, «Ἱστορία τῆς Ἑλληνικῆς Ἀντίστασης», ἔκδ. Θεμέλιο, Ἀθήνα, 1946, τόμος Α΄, σ. 35.

σαν τήν άνώτατη διοίκηση (Oberkommando) τής Βέρμαχτ σ' ένα λάθος. Νομίζοντας ότι οι Σύμμαχοι θά αποδιβάζονταν σέ κάποιο σημείο τών έλληνικών άκτών, έστειλαν ένισχύσεις δύο μεραρχιών στήν ήπειρωτική Έλλάδα και ένα επίλεκτο τάγμα στήν Κρήτη. Οι Γερμανοί χρειάστηκαν άπεγνωσμένα αυτές τίς δυνάμεις όταν οι Σύμμαχοι αποδιβάστηκαν στή Σικελία. 'Ο στρατηγός Ούίλσον τό άναγνώρισε αυτό ρητά σέ συγχαρητήριο τηλεγράφημα πού έστειλε στό Γ.Ε. τών Έλλήνων άνταρτών στίς 18 'Ιουλίου 1943. Τήν παραμονή τής άπελευθέρωσης τής Έλλάδας, οι 30.000 άντάρτες του ΕΑΜ/ΕΛΑΣ είχαν στόν έλεγχο τους, μέ έξαίρεση τήν 'Αθήνα και τή Θεσσαλονίκη, τήν πλειονότητα τών πόλεων και τό σύνολο σχεδόν του έλληνικού έδάφους. Οι άντάρτες του ΕΔΕΣ κατείχαν ένα μέρος τής 'Ηπείρου, όμως είχαν άρχίσει νά συνεργάζονται μέ τούς Γερμανούς από τίς άρχές του 1944 (βλ. τό έγγραφο του Γ.Ε. τής ΧΙΙ μεραρχίας τών Ναζί Α.Κ. τής 5ης Μαρτίου 1944 ΙC). Δυστυχώς ό ΕΛΑΣ είχε διαλύσει τό 5/42 σύνταγμα του συνταγματάρχη Ψαρρού, πού τό συγκροτούσαν 2.000 άντάρτες, τόν 'Απρίλιο του 1944.

γ. *Καινοτομίες στίς κοινωνικές δραστηριότητες:* Τό ΕΑΜ/ΕΛΑΣ πειραματίστηκε, στίς περιοχές πού έλέγχονταν από αυτό, σ' ένα είδος προχωρημένης αυτοδιοίκησης, πού έμοιαζε μέ αυτό πού θά καθιέρωνε στή Γιουγκοσλαβία ό Τίτο μετά τόν πόλεμο. Χάρη στήν όργάνωση και στή λειτουργία του, αυτό τό πείραμα είχε έπιτυχία ανάμεσα στους άγρότες πού άφορούσε. Πώς γίνεται λοιπόν ένα αντιστασιακό κίνημα μέ τόσο πλατιά βάση, άποτελεσματικό (και έπομένως χρήσιμο στους Συμμάχους) και καινοτόμο, νά καταλήξει σέ μιά τέτοια ιστορική καταστροφή; Πώς έγινε ό έλληνικός λαός, μετά από τίς μεγάλες του θυσίες στόν πόλεμο (ύπολογίζεται ότι στόν πόλεμο τής 'Αλβανίας, στήν αντίσταση και στήν τρομερή πείνα του χειμώνα του 1941-42 οι Έλληνες έχασαν 800.000-1.000.000 άντρες, γυναίκες και παιδιά, από έναν προπολεμικό πληθυσμό 7.000.000), νά όδηγηθεί σ' έναν εμφύλιο πόλεμο: νά άποτυχαίνουν γιά δεκαετίες οι άπόπειρές του γιά μιά πραγματική

δημοκρατία καί, άκόμα καί σήμερα, ό τίτλος του άντάρτη νά μήν άναγνωρίζεται καί νά μήν τιμάται στήν Έλλάδα, αλλά άντίθετα νά είναι άτιμωτικός καί νά άποτελεί κοινωνικό στίγμα;

Οί εϋθύνες γι' αυτή τήν τραγωδία είναι μοιρασμένες. Θ' άναφερθώ σύντομα σέ μερικές άπό αυτές. Στο Β' Παγκόσμιο πόλεμο ό Τσώρτσιλ ήταν ένας θεόπεμπτος ήγέτης γιά τόν βρετανικό λαό. 'Ασύγκριτος πολιτικός καί στρατηγικός νοϋς, ή μεγαλοφυΐα του έδωσε τή δυνατότητα στους Βρετανούς νά άντιμετωπίσουν τόν έχθρό μέ έπιτυχία σέ μιά κρίσιμη έποχή τής Ιστορίας τους. Όμως μέ μιά άλλη έννοια, ό Τσώρτσιλ ύπήρξε γιά τούς Έλληνες ό άρχιτέκτονας τής μεγαλύτερης Ιστορικής άποτυχίας πού γνώρισε ποτέ λαός. Γιατί, στή διάρκεια τής κατοχής καί μετά τήν άπελευθέρωση, ό Τσώρτσιλ άσκησε στήν Έλλάδα μιά πολιτική δυναμικής έπιρροής, πού σκόπιμα άντιστρατευόταν τούς θερμότερους πόθους τής τεράστιας πλειονότητας τών Έλλήνων. Τά τελευταία 50 χρόνια ύπάρχουν πολυάριθμα παραδείγματα δυτικών πολιτικών πού, θερμά άφοσιωμένοι στή δημοκρατία σίς δικές τους χώρες, άσκοϋν δυναμική πολιτική σίς άλλες, έξυπηρετώντας συμφέροντα πού μόνο ίμπεριαλιστικά μποροϋμε νά τά λέμε. Τίς περισσότερες φορές αυτή ή πολιτική τείνει νά εγκαθιστά, ή νά διατηρεί, σέ μικρές ή άναπτυσσόμενες χώρες, στρατιωτικά καθεστώτα, δικτατορικά ή ψευτο-δημοκρατικά, πού έξυπηρετούν τά συμφέροντα τής ένδιαφερόμενης μεγάλης δύναμης. Χτυπητά παραδείγματα είναι οί πόλεμοι στήν 'Αλγερία καί στήν 'Ινδοκίνα, ή έπέμβαση στόν 'Αγιο Δομήνικο, στήν 'Ινδονησία ή στή Χιλή.

Ό Τσώρτσιλ είχε δυό έμμονες ιδέες: νά κρατήσει τούς Ρώσους έξω άπό τή λεκάνη τής Μεσογείου καί νά διαφυλάξει τόν «αυτοκρατορικό δρόμο» πρός τήν 'Ινδία καί πρός τά πετρέλαια. Ό Τσώρτσιλ ήταν, άπό όρισμένες άπόψεις, ένας άνθρωπος του 19ου αιώνα. Παρά τήν πολιτική του νά «συγκρατήσει» τούς Ρώσους, πού στή συνέχεια μετατράπηκε στόν «ψυχρό πόλεμο» καί συνεχίζει νά στοιχειώνει τή Δύση, ό

Τσώρτσιλ έκανε ώστόσο άρκετά λάθη.

Δέν είδε τήν αναπόφευκτη άλλαγή, γιά νά μήν πούμε τήν κατάρρευση, τής βρετανικής αύτοκρατορίας καί δέν προέβλεψε ότι ή άραβο-ισραηλινή διένεξη θά εκκλινε τή διώρυγα του Σουέζ. Γι' αυτό ύπερτιμώσε τή στρατηγική σημασία τής Έλλάδας γιά τήν υπεράσπιση των βρετανικών συμφερόντων. Άπό τήν άλλη πλευρά ύποτιμώσε τήν αντίπαθεια των Έλλήνων γιά έναν κομμουνισμό ρωσικού στύλ. Οί Έλληνες επινόησαν τή δημοκρατία καί τής είναι άφοσιωμένοι άπό ιδιοσυγκρασία. Άτομιστές, άναρχικοί θά μπορούσε νά πεί κανείς, έξεγείρονται κατά τής ίεραρχίας καί του καταναγκασμού. Έπιπλέον ή Έλλάδα είναι βασικά άγροτική, χώρα «κτηπευτικών προϊόντων» μέ τήν εύρεία έννοια τής λέξης, όπου καλλιεργείται ή έλιά, τό άμπέλι, ό καπνός καί τό ρύζι. Αύτές, είναι καλλιέργειες άσυμβίβαστες μέ τή γραφειοκρατική όργάνωση σέ κολχός ή σοβχός.

Ώστόσο, μετά τό μακρύ σκοτάδι τής όθωμανικής κατοχής καί μέ έξαίρεση όρισμένων σπάνιων περιόδων (όπως του Βενιζέλου), οί Έλληνες δέν είδαν ποτέ νά πραγματώνονται οί δημοκρατικοί πόθοι τους. Οί βασιλικές μηχανορραφίες, τά στρατιωτικά πραξικοπήματα, τό φασιστικό καθεστώς του Μεταξά, ή κατοχή, άλληλοδιαδέχονταν τό ένα τό άλλο μόνο καί μόνο γιά νά ύπηρετήσουν ξένα συμφέροντα. Στή διάρκεια τής κατοχής οί Έλληνες, έχοντας στό νοϋ τους τούς δηλωμένους σκοπούς των Συμμάχων, είχαν τήν έλπίδα ότι θά μπορούσαν νά πάρουν στά δικά τους χέρια τή μοίρα τους, νά ζήσουν σέ ένα κράτος έλευθερίας, ισότητας καί προόδου. Έπεςαν έξω, έπειδή έπεςε έξω ό ίδιος ό Τσώρτσιλ.

Στά μάτια του οί στόχοι του ΕΑΜ/ΕΛΑΣ, του κύριου αντιστασιακού κινήματος, ήταν νά εγκαθιδρυθεί στην Έλλάδα ένα κομμουνιστικό καθεστώς. Αύτή ή άνάλυση ήταν βαθιά λαθεμένη. Οί κομμουνιστές ήταν πεπειραμένοι μαχητές καί άσφαλώς άφοσιωμένοι στην ύπόθεσή τους. Βοήθησαν τήν αντίσταση μέ τήν πείρα τους τής παράνομης δράσης· ήταν έξαιρετικά γενναίοι, ήρωικοί μπορούμε νά πούμε, πειθαρχη-

μένοι, ακούραστοι και αδιάλλακτοι. Ήλεγχαν τόν ΕΛΑΣ, αλλά δέν ήταν παρά μιά χούφτα. Ο αγώνας τους για έθνική απελευθέρωση και προχωρημένη δημοκρατία ήταν αρκετά ρεαλιστικός και εύελικτος ώστε να προσελκύει τό 80% του έλληνικού λαού, όπως επιβεβαιώνει τό ντοκουμέντο της ABWEHR. Τό 1944 ό ΕΛΑΣ είχε στίς γραμμές του 6 επισκόπους, μεγάλο αριθμό ιερέων, 30 καθηγητές πανεπιστημίου, 16 στρατηγούς, 34 συνταγματάρχες και 1.600 αξιωματικούς μικρότερων βαθμών, πού κανείς τους δέν ήταν κομμουνιστής.

Αγνοούσε ό Τσώρτσιλ αυτά τά δεδομένα ή δέν ήθελε να τά λάβει υπόψη του; Τό γεγονός είναι ότι ή επέμβαση των βρετανικών στρατευμάτων στη διάρκεια της κατάληψης της Έλλάδας από τίς ναζιστικές μεραρχίες, δέν είχε απολύτως καμιά στρατηγική ή ακόμα και τακτική αξία. «Πρέπει να αποτρέψουμε τούς Έλληνες – έγραφε ό Τσώρτσιλ στόν Ήντεν στίς 6 Μαρτίου 1941 – από τήν ιδέα ότι είναι υποχρεωμένοι να απορρίψουν τό γερμανικό τελεσίγραφο. Αν από μόνοι τους αποφασίσουν να αγωνιστούν, θά πρέπει ως ένα ορισμένο βαθμό να συμμεριστούμε τή δοκιμασία τους» (Τσώρτσιλ, «THE SECOND WORLD WAR», τόμος 3, σελ. 92). Αυτή ή συμβολική επέμβαση μπορεί να εξηγηθεί μόνο από άπώτερα πολιτικά κίνητρα. Ο Τσώρτσιλ ήθελε να βάλει στό χέρι τή μεταπολεμική Έλλάδα. Στά μάτια του, αναμφίβολα, αυτή ή φαινομενικά «άνιδιοτελής» χειρονομία (άλλά πολύ ακριθή σέ ανθρώπινες ζωές) δικαιολογούσε έκ των προτέρων τό γεγονός ότι ή Μεγάλη Βρετανία επρόκειτο να άλυσοδέσει γερά τή μεταπολεμική Έλλάδα στη βρετανική ιμπεριαλιστική πολιτική. Για τόν Τσώρτσιλ, ό κρίκος αυτής της άλυσίδας ήταν ό βασιλιάς Γεώργιος Β΄. Αγνοώντας τό γεγονός ότι ό βασιλιάς υπήρξε ό νεκροθάφτης της έλληνικής δημοκρατίας και ό στυλοβάτης του φασιστικού καθεστώτος Μεταξά, ό Τσώρτσιλ τόν υπεράσπισε έναντίον όλων των άνέμων, ως θεματοφύλακα της άνεξαρτησίας και της νομιμότητας του έλληνικού κράτους.

«Η θέση μας στην Έλλάδα τό 1941 – έγραφε ό στρατάρχης Wilson, πολύ πιό άντικειμενικός στην έκτίμησή του – ήταν

πραγματικά παράδοξη, καθώς, στόν άγώνα μας έναντίον του όλοκληρωτισμού, έπρεπε νά υπερασπίσουμε μιά φασιστική κυβέρνηση έναντίον μās άλλης (Wilson of Libya: Eight years overseas, London 1948, σελ. 75).

Όπως άποκρυσταλλωνόταν ή έλληνική πολιτική του Τσώρτσιλ, έτσι άποκρυσταλλωνόταν και ή θέληση της αντίστασης και των πολυάριθμων πολιτικών κομμάτων προς τήν αντίθετη κατεύθυνση – νά διώξουν αυτόν τό βασιλιά. Στά μάτια πολλών Έλλήνων ή δημοκρατία και ό αντιμοναρχισμός ήταν έννοιες περίπου ταυτόσημες (θά δούμε άργότερα ότι αυτή ή σύγκυση δεδομένων και λεξιλογίου όδήγησε σε μοιραίες άπλουτεύσεις). Όπως κι άν είναι όμως, τόν Αύγουστο του 1943, στό Κάιρο, όλοι οι εκπρόσωποι των κύριων αντιστασιακών κινημάτων, καθώς και τά μέλη της έξόριστης ελληνικής κυβέρνησης που εκπροσωπούσαν τά παραδοσιακά κόμματα, ζήτησαν όμόφωνα νά κάνει ό βασιλιάς μιά δεσμευτική διακήρυξη ότι θά ξαναγύριζε στη χώρα μόνο μετά τήν όργάνωση δημοψηφίσματος. Ό Τσώρτσιλ και, υπό τήν έπιρροή του, ό Ρούσβελτ, ύποτίμησαν τήν όμόφωνη πολιτική θέληση του ελληνικού λαού όπως έκφράστηκε από τους εκπροσώπους του. Διαβεβαίωσαν τό βασιλιά για τήν άνευ όρων ύποστήριξή τους και τόν πίεσαν νά μή δεσμευτεί μέ διακήρυξη.

Πρέπει νά λεχθεί ότι, υίοθετώντας αυτή τήν ιστορικά σκανδαλώδη συμπεριφορά, ό Τσώρτσιλ ήταν συνεπής προς τόν έναντό του. Πραγματικά, από τόν Άπρίλιο του 1943, τό SOE του Καίρου είδοποιούσε τόν ταξίαρχο Myers, άρχηγό του BMM στους άντάρτες, ότι «μετά από τήν άπελευθέρωση της Ελλάδας, ό εμφύλιος πόλεμος είναι σχεδόν αναπόφευκτος» (E.C.W. Myers, «Έλληνική Περιπλοκή», έκδ. «Έξάντας», Άθήνα 1976, σελ. 186).

Αυτό σημαίνει ότι ό Τσώρτσιλ ήταν άποφασισμένος νά διακινδυνεύσει τά πάντα και νά έξετάσει άκόμα και τίς χειρότερες λύσεις, προκειμένου νά έξασφαλίσει τους στόχους του στην Ελλάδα μέσω της έπιστροφής του βασιλιά. Φυσικά δέν θά έπαιρνε μόνο αυτά τά μέτρα.

Ἡ ἀπόφαση αὐτὴ τοῦ Τσώρτσιλ εἶχε ἀποτέλεσμα, τὸν Αὐγουστο τοῦ 1943, τὴν ἐξέγερση τῶν δημοκρατικῶν στρατιωτῶν τοῦ ἑλληνικοῦ στρατοῦ στὴ Μέση Ἀνατολή. Εἴκοσι χιλιάδες πολεμιστὲς πού εἶχαν δοκιμαστῆι στὴ μάχη τοῦ Ἐλ Ἀλαμείν ἐκτοπίστηκαν στὴ Λιβύη καὶ ἄλλου, στερώντας τὴ συμμαχικὴ πολεμικὴ προσπάθεια ἀπὸ τὸ δυναμικὸ τους. Ἡ ἴδια ἀπόφαση προφανῶς ἐπηρέασε καὶ τὰ πλιό καιροσκοπικὰ στοιχεῖα τῆς ἀντίστασης (καὶ ἰδιαίτερα τοῦ ΕΔΕΣ) καὶ τοῦ ἑλληνικοῦ πληθυσμοῦ πού, γνωρίζοντας τώρα ἀπὸ ποιά μεριά φυσοῦσε ὁ ἄνεμος, ἀντιτάχθηκαν ἀπὸ τότε καὶ ὕστερα στοῦ ΕΑΜ-ΕΛΑΣ, σέ βαθμὸ ὥστε νὰ συνεργάζονται ἀνοιχτὰ μὲ τοὺς Ἕλληνες κουίσιλγικς καὶ τίς δυνάμεις κατοχῆς.

Ἄν, τὴν ἴδια στιγμὴ πού ἡ ἀντίσταση θρῖσκοτάν στοῦ κορυφωμά της, ὁμόφωνη στὴν πολιτικὴ της θέληση, ὁ Τσώρτσιλ ἐν ψυχρῶ ἀντιμετώπιζε ἕναν ἐμφύλιο πόλεμο στὴν Ἑλλάδα σάν ἕνα ἀναπόφευκτο γεγονός, μποροῦμε νὰ καταλάβουμε γιὰτί οἱ ρίψεις μὲ ἀλεξίπτωτα βρετανικῶν ὄπλων στοῦ ΕΑΜ-ΕΛΑΣ γίνονταν πάντα μὲ φειδώ. Παρόλα αὐτὰ, ἡ κατάρρευση τῆς Ἰταλίας τοῦ Μουσολίνι ἐπέτρεψε στοὺς ἀντάρτες τοῦ ΕΑΜ-ΕΛΑΣ νὰ ἀποκτήσουν μιὰ σημαντικὴ ποσότητα ὄπλων ἀπὸ τὸν ἰταλικὸ στρατὸ κατοχῆς. Αὐτὴ ἡ ἀλυσιδωτὴ ἀντίδραση δέν εἶχε προβλεφθεῖ ἀπὸ τὸν Τσώρτσιλ. Τοῦ χαλοῦσε τὰ σχέδια καὶ τὸν ἀνάγκαζε νὰ ἐλιχθεῖ. Τὸ πρῶτο πράγμα πού ἦταν ἀναγκασμένος νὰ κάνει, ἦταν νὰ ἐξασφαλίσει τὰ «νῶτα» του. Ἦδη τὸν Ἀπρίλιο τοῦ 1944, ὁ Τσώρτσιλ προτείνει στοὺν Στάλιν μιὰ συμφωνία μὲ τὴν ὁποία οἱ Ρῶσοι θὰ ἀσκοῦσαν τὴ «βασικὴ ἐπιρροή» τους στὴ Ρουμανία. Ἐνῶ οἱ Βρετανοὶ θὰ ἀσκοῦσαν τὴ «βασικὴ ἐπιρροή» τους στὴν Ἑλλάδα. Ὁ Στάλιν ἀντιτείνει ὅτι ἡ συμφωνία μπορεῖ νὰ κλειστεῖ μόνο μὲ τὴ συγκατάθεση τῶν Ἀμερικανῶν. Ὁ Cordell Hull, ὑπουργὸς τῶν ΗΠΑ, ἦταν ἀπόλυτα ἀντίθετος πρὸς τὴ διαίρεση τῆς Εὐρώπης σέ «σφαίρες ἐπιρροῆς», ἀλλὰ ὁ Ρούσβελτ ἀγνόησε τίς ἀντιρροήσεις τοῦ ὑπουργοῦ του καὶ ὑποστήριξε τὴ συμφωνία Τσώρτσιλ-Στάλιν «ὅσο θὰ διαρκοῦσε πόλεμος». Ἡ συμφωνία ὑπογράφηκε τὸν Ἰούνιο τοῦ 1944 καὶ ἐπιβεβαιώθηκε τὸ

Σεπτέμβριο του ίδιου χρόνου.

Έχοντας καταφέρει να «ἐλευθερώσει τὰ χέρια του» στην Ἑλλάδα, ὁ Τσώρτσιλ ἐλίχθηκε πρὸς τὴν κατεύθυνση τοῦ ΕΑΜ/ΕΛΑΣ, πού στό μεταξύ εἶχε δημιουργήσει τὴν ΠΕΕΑ, ἕνα εἶδος προσωρινῆς κυβέρνησης, ἀποτελούμενης ἀπὸ προσωπικότητες τῆς ἀριστερᾶς. Ἡ ἐξόριστη ἑλληνικὴ κυβέρνηση εἶχε ἀπὸ λίγον καιρὸ ἕνα νέο ἀρχηγό: τὸν Γεώργιο Παπανδρέου. Μὲ τὴ συγκατάθεση τοῦ Τσώρτσιλ, ὁ Παπανδρέου πρότεινε στὴν ΠΕΕΑ νὰ στείλει ἀντιπροσώπους σὲ μιὰ συνδιάσκεψη στό Λίβανο γιὰ νὰ σχηματιστεῖ μιὰ κυβέρνηση ἐθνικῆς ἐνότητας. Ὡστόσο ἐπωφελήθηκε ἀπὸ τὴ συνδιάσκεψη γιὰ νὰ καταγγεῖλει τὸ ΕΑΜ στὴν παγκόσμια κοινὴ γνώμη ὡς ὑπεύθυνο τόσο γιὰ τὴν ἀνταρσία τῶν ἑλληνικῶν δυνάμεων στὴ Μέση Ἀνατολή, ὅσο καὶ γιὰ τὴ διάλυση τοῦ συντάγματος 5/42 καὶ τὴ δολοφονία τοῦ συνταγματάρχη Ψαρροῦ. Ὦντας σὲ μειονεκτικὴ θέση, οἱ ἀντιπρόσωποι τῆς ΠΕΕΑ ὑπέγραψαν τὴ «Συνθήκη τοῦ Λιβάνου» πού ἔδινε στό ΕΑΜ/ΕΛΑΣ πέντε ὑπουργικὲς θέσεις ἀπὸ τίς 20, καὶ μάλιστα τίς λιγότερο σημαντικὲς, στὴν κυβέρνηση ἐθνικῆς ἐνότητας. Ὄταν γύρισαν στό βουνό, οἱ ἀντιπρόσωποι καταγγέθηκαν ἀπὸ τὴν Κ.Ε. τοῦ ΕΑΜ. Πράγματι τὸ ΕΑΜ εἶχε μόλις λάβει πληροφορίες γιὰ ἕνα βρετανικὸ σχέδιο πού ἀφοροῦσε τὴν ἐξόντωση τοῦ ΕΛΑΣ (C.M. Woodhouse, «Τὸ Μῆλο τῆς Ἐριδος», ἔκδ. «Ἐξάντας», Ἀθήνα 1976, σελ. 293). Τὸ ΕΑΜ δημοσίευσε, 18 μῆνες ἀργότερα, ὅλα τὰ τηλεγραφήματα πού ἀνταλλάχθηκαν ἀνάμεσα στό Κάιρο καὶ στό ΒΜΜ γι' αὐτὸ τὸ θέμα. Στό μεταξύ, ἡ ἀφιξη μιᾶς σοβιετικῆς στρατιωτικῆς ἀποστολῆς στὶς δυνάμεις τῆς ἀντίστασης προκάλεσε πλήρη μεταστροφή στό ΚΚΕ καὶ στὴν ἡγεσία τοῦ ΕΑΜ. Ὅλα ἔγιναν σάν οἱ Σοβιετικοὶ νὰ ὑποστήριζαν τὴν ὑπόθεση τοῦ Παπανδρέου καὶ τοῦ Τσώρτσιλ, ἀφήνοντας τὸ ΕΑΜ/ΕΛΑΣ σὲ ἀγνοια γιὰ τίς «συμφωνίες» πού εἶχαν κλειστεῖ στὴ Μόσχα. Ὅλα ἐπίσης ἔγιναν σάν αὐτὴ ἡ ἀτιμη στάση νὰ ξεπρωξέ τὴν ἡγεσία τοῦ ΕΑΜ/ΕΛΑΣ ἀπὸ κεῖ καὶ πέρα ἀπὸ τὸ ἕνα λάθος στό ἄλλο. Ὅχι μόνο δέχτηκαν τὴ συμμετοχὴ στὴν κυβέρνηση ἐθνικῆς ἐνότητας, μὲ τοὺς ὄρους πού ἐπέβαλε ὁ Παπανδρέου,

ἀλλά ὑπέγραψαν κι ἓνα ἔγγραφο στήν Καζέρτα, τό ὁποῖο ὑπῆγε ὄλες τίς ἀντιστασιακές δυνάμεις στή διοίκηση τοῦ Βρετανοῦ στρατηγοῦ Σκόμπι. Αὐτές οἱ συμφωνίες μπορεῖ νά φαίνονταν ὅτι ταίριαζαν πρὸς τή συμφωνία Τσώρτσιλ-Στάλιν, ἀλλά ὥστόσο ὑπονόμειναν ὅλα αὐτά γιά τά ὁποῖα ὁ ἑλληνικός λαός εἶχε πολεμήσει στή διάρκεια τῆς κατοχῆς.

Ἄπό τήν ἀρχή, ὁ Τσώρτσιλ (ὅπως θά δοῦμε), ὁ Στάλιν, ἀλλά ἀκόμα καί ὁ Ρούσβελτ, ἀσκοῦσαν, ἀκόμα καί πρὶν ἀπό τή Γιάλτα, ἀπό κοινοῦ μιὰ πολιτική μεγάλων δυνάμεων καί σφαιρῶν ἐπιρροῆς, πού ἦταν ἐντελῶς ἀντίθετη πρὸς τήν ἀρχή τῆς λαϊκῆς αὐτοδιάθεσης πού διακηρῦσσεται ἐπίσημα στόν Ἄτλαντικό Χάρτη. Καθιστοῦσαν μάταιη τή θυσία χιλιάδων ἀνταρτῶν πού τουφεκίστηκαν, βασανίστηκαν, φυλακίστηκαν ἢ ἐκτοπίστηκαν ἀπό τίς δυνάμεις κατοχῆς καί τῶν ἑκατοντάδων ἄλλων Ἑλλήνων πού πέθαναν ἀπό πείνα σέ μιὰ φτωχή χώρα, πού τήν ποδοπατοῦσαν οἱ ἀμέτρητες στρατιές τῶν Ναζί, τῶν Ἱταλῶν καί τῶν Βουλγάρων καί πού ἦταν ἀποκομμένη ἀπό ὁποιαδήποτε ἐφόδια ἀπό τό ἐξωτερικό, λόγω τοῦ ἀποκλεισμοῦ τῶν Συμμάχων. Αὐτή ἡ πολιτική θά κατέληγε νά στρέψει τοὺς Ἕλληνες ἀντάρτες κατά τῶν βρετανικῶν δυνάμεων τῆς ἀπελευθέρωσης καί στή συνέχεια θά βύθιζε ὀλόκληρο τόν ἑλληνικό πληθυσμό στόν ἐμφύλιο πόλεμο. Ἐπίσης θά εἶχε ὡς συνέπεια τή διατήρηση ἑνός φασιστικοῦ κρατικοῦ μηχανισμοῦ, κληρονομημένου ἀπό τόν Μεταξᾶ καί τοὺς συνεργάτες, πού, ὑπό τό κάλυμμα μιᾶς ψευτο-δημοκρατίας, θά ἐπαιρνε δεκαετίες ὀλόκληρες ἐκδίκηση ἀπό τοὺς ἀνθρώπους πού εἶχαν ἐκτελέσει τό πατριωτικό τους καθήκον καί πού σ' ὄλες τίς ἄλλες χώρες τῆς Εὐρώπης τιμῆθηκαν, ἀποζημιώθηκαν καί ἀνέβηκαν στά ἀνώτατα ἀξιώματα.

Θά πρέπει νά συμπεράνουμε ὅτι τό ἀντιστασιακό κίνημα δέν ἔχει καμιὰ εὐθύνη γι' αὐτή τήν πορεία τῶν γεγονότων; Τό νά τό πεῖ κανεῖς αὐτό, θά σήμαινε ὅτι δέν εἶναι ἀντικειμενικός. Σέ πολλές περιπτώσεις ἢ ἀντίσταση, καί ἰδιαίτερα τό ΕΑΜ/ΕΛΑΣ, κρατοῦσε τό κλειδί γιά πολύ καλύτερες λύσεις ἀπό αὐτές πού ἐπιλέχθηκαν, πού θά μπορούσαν νά ἐμποδίσουν, ἢ

τουλάχιστον νά μειώσουν, τήν ολέθρια πολιτική τῶν μεγάλων δυνάμεων.

Τό πρῶτο λάθος, ιδιαίτερα τοῦ ΕΑΜ καί παράλληλο μέ αὐτό τοῦ Τσώρτσιλ, ἦταν ὅτι ἐπεξεργάστηκε ὀλόκληρη τήν πολιτική πού ὑποστήριξε γιά τή μεταπολεμική περίοδο γύρω ἀπό τό πρόσωπο τοῦ βασιλιᾶ. Τό καταστατικό τοῦ ΕΑΜ, περιλάμβανε ἀπό τήν ἀρχή ἕνα εἶδος διακήρυξης, ὄχι μόνο κατά τῶν δυνάμεων κατοχῆς, ἀλλά καί κατά τῆς βασιλείας ὡς θεσμοῦ. Εἶναι κατανοητό ὅτι, στά μάτια τοῦ ΕΑΜ, ὁ ἀντιφασιστικός ἀγώνας ἔπρεπε ἐπίσης νά διεξαχθεῖ ἐναντίον ἑνός φασίστα βασιλιᾶ καί μιᾶς φασιστικῆς κυβέρησης. Ἄλλά τό ὅτι συνέδεε μέ τόσο στενό τρόπο τόν ἐκδημοκρατισμό τῆς χώρας (τόν κύριο στόχο τοῦ ΕΑΜ/ΕΛΑΣ) μέ ἕνα δημοψήφισμα πού θά καταργοῦσε τή βασιλεία, ἔσθηνε πολλές δυνατότητες ἐλιγμῶν στό μέλλον. Ἡ πρόσφατη ἱστορία τῆς Ἑλλάδας, ἀκόμα καί τό ἑλληνικό λεξιλόγιο, ταυτίζει τήν «ἀβασίλευτη» μέ τή «δημοκρατία». Ὅμως στόν σύγχρονο κόσμο αὐτή ἡ ταύτιση μοιάζει σχηματική. Ἡ δημοκρατία (στήν Ἀγγλία, στή Δανία, στή Σουηδία) δέν εἶναι ἀσυμβίβαστη μέ τή μοναρχία, μέ τήν προϋπόθεση ὅτι ἡ τελευταία περιορίζεται μέ τά κατάλληλα μέτρα σέ μιᾶ καθαρά συμβολική λειτουργία. Μιά τέτοια δημοκρατία μποροῦσε νά προγραμματιστεῖ γιά τήν Ἑλλάδα· τουλάχιστον σάν ἕνα μεταβατικό στάδιο, θά μποροῦσε νά εἶχε μειώσει τούς ἀνταγωνισμούς στή χώρα καί, τό πιό σημαντικό, ἀνάμεσα στούς ἀντάρτες, γιατί συχνά ἦταν ἐπιφανειακοί ἀνδρι ἐντελῶς τεχνητοί.

Μέ τήν ἀντίστροφη ἔννοια, ἔτσι ἔπραξαν οἱ συνταγματάρχες γύρω στό '70, ὅταν ἀποφάσισαν νά ξεφορτωθοῦν τόν βασιλιᾶ. Οἱ ἡγέτες τοῦ ΕΑΜ/ΕΛΑΣ, μπροστά στούς πολύπλοκους ἱστορικούς στόχους πού εἶχαν ἐπωμιστεῖ, δέν βρῆκαν τή σωστή ἰσορροπία ἀνάμεσα στή στρατηγική καί στήν τακτική. Κάνοντας τή μοναρχία μοναδική ἐναλλακτική περίπτωση σέ σχέση μέ ὅποιοδήποτε δημοκρατικό καθεστῶς, θυσίασαν τήν τακτική στή στρατηγική καί ἔδωσαν ὄπλα στούς ἐχθρούς τους

(σ' αυτόν τόν τομέα, ό Τίτο τά κατάφερε καλύτερα νά βγει από τή δύσκολη θέση).

Τό δεύτερο λάθος του ΕΑΜ/ΕΛΑΣ, συνέπεια του πρώτου, ήταν τό ότι επέτρεψε νά αναπτυχθεί στό έσωτερικό του αντιστασιακού κινήματος ένας έμβρυακός έμφύλιος πόλεμος. Σίγουρα ό ΕΔΕΣ είχε εύνοική μεταχείριση από τό ΒΜΜ. Σίγουρα αυτό τό κίνημα έγινε στό τέλος ένα είδος πραιτωριανής φρουράς του ΒΜΜ. Σίγουρα ό στρατηγός Ζέρβας, άρχηγός του ΕΔΕΣ, έστειλε ένα τηλεγράφημα ύποταγής στό βασιλιά. 'Αναμφίβολα προδοκατόρικες πράξεις προκάλεσαν συγκρούσεις καί, προς τό τέλος τής κατοχής, μέ μία άνελισσόμενη διαλεκτική πού δέν τήν άγνοούσε τό ΕΑΜ/ΕΛΑΣ, ό ΕΔΕΣ κατέληξε νά συνεργαστεί μέ τούς Γερμανούς. "Όμως οί ήγέτες του ΕΑΜ/ΕΛΑΣ, δέν είχαν καταφέρει, ούτε νά προβλέψουν ούτε νά έλέγξουν αυτή τή διαδικασία. 'Αλλιώς θά είχαν αναθέσει τόσα πολλά στον "Άρη Βελουχιώτη; Αυτός ό γενναίος άντρας ήταν έξαιρετικός οργανωτής καί χειριστής των μαζών, αλλά έπασχε από τό σύμπλεγμα των κομμουνιστών δηλωσιών. Στη διάρκεια του καθεστώτος Μεταξά είχε ύπογράψει μία δήλωση άποκήρυξης του κομμουνισμού – καί αυτό τόν είχε οδηγήσει σε άκρότητες, τόν είχε κάνει σχεταριστή καί είχε τήν τάση νά υπερακοντίζει σε όλα. "Όχι μόνο ή δολοφονία του συνταγματάρχη Ψαρρού, αλλά καί πολλές άλλες βιαιότητες, πού δυσφήμησαν τό άντάρτικο κίνημα, πρέπει ν' άποδοθούν σ' αυτόν. Αυτό είναι ακόμα πιο θλιβερό, καθώς ή ίσορροπία των δυνάμεων ήταν υπέρ του ΕΑΜ/ΕΛΑΣ καί θά επέτρεπε μία εύελικτη εξέλιξη, μέ ένα έλάχιστο άχρηστων θυσιών, προς τόν τελικό στόχο: μία προχωρημένη δημοκρατία. 'Αντί γι' αυτό, τό ΕΑΜ/ΕΛΑΣ έδινε πάντα τήν έντύπωση, έξαιτίας αυτού του – σε μικρογραφία – έμφυλίου πολέμου, πού φαινόταν ότι τόν εύνοούσε (άν δέν τόν προκαλούσε κιόλας), ότι άποσκοπούσε σε βίαιες λύσεις.

Πολλά από τά λάθη του ΕΑΜ/ΕΛΑΣ όφείλονταν στην άνικανότητά του νά προσαρμόζει τήν τακτική καί τή στρατηγική του στην πραγματική ίσορροπία δυνάμεων. Παρόλο πού

άφηνε να τό χειρίζεται πότε ό Παπανδρέου, πότε ή σοβιετική στρατιωτική άποστολή ή, κατά τήν ύπογραφή τής συνθήκης τής Καζέρτας, ό Τσώρτσιλ και οί ακόλουθοί του, τό ΕΑΜ/ΕΛΑΣ είχε διατηρήσει άνεπαφες τίς ένοπλες δυνάμεις του και, μέ μά πολιτική έννοια, είχε άρκετά χαρτιά για να παίξει και να σώσει τήν ούσία.

Μέχρι σήμερα, οί έπιζώντες ήγέτες του ΕΑΜ/ΕΛΑΣ δηλώνουν ότι, παρόλες τίς αντίθετες αποδείξεις, δέν είχαν άλλη έκλογή. Στην πραγματικότητα ύπήρχε άλλη έκλογή. Τό ΕΑΜ/ΕΛΑΣ, άν και έμποδιζόταν από τή δυσμενή συμφωνία Τσώρτσιλ-Στάλιν, μπορούσε να στηριχτεί στό άντιστασιακό κίνημα, τόν προμαχώνα του, πού ήλεγχε τά 4/5 του έλληνικού έδάφους, μετά τήν απόδραση των συμμάχων στην Έλλάδα. Έπίσης, θά μπορούσαν να έχουν διαπραγματευτεί μέ τή βρετανική κυβέρνηση και τόν Παπανδρέου και να υπερασπίσουν τίς θέσεις τους και τά αίτήματά τους δήμα-θήμα στή διάρκεια των διαπραγματεύσεων, πού θά κατέληγαν σέ έναν παραδεκτό συμβιβασμό, έγυημένο από τήν παγκόσμια κοινή γνώμη. Η άλήθεια είναι, ότι οί ήγέτες του ΕΑΜ/ΕΛΑΣ δέν ήταν πολιτικοί και δέν ήξεραν να διαπραγματευτούν. Έτσι, μετά από πολλές σπασμωδικές κινήσεις, κατέληξαν στην όλοκληρωτική πολιτική συνθηκόληψη έπειδή βρέθηκαν σέ μά δύσκολη κατάσταση.

Τό αναλόφευκτο έγινε. Σίγουροι για τά δικαιώματά τους, καλά πληροφορημένοι αλλά διστακτικοί μπροστά στην άνεπαφη άκόμα μεγάλη δύναμη των άνταρτών, οί Βρετανοί πρόσφεραν κάλυμμα και ύποστήριξη σέ όλους εκείνους στους όποιους μπορούσαν άκόμα να ύπολογίζουν: τά βασιλικά άπομεινάρια του έλληνικού στρατού τής Μέσης Άνατολής, τά Τάγματα Άσφαλείας τά όργανωμένα από τούς Ναζί, τούς συνεργάτες στην άστυνομία και στά σώματα άσφαλείας, σίς «άντικομμουνιστικές» ένοπλες συμμορίες.

Όταν οί Βρετανοί άπαίτησαν, όλοι αυτοί οί φασίστες να συνενωθούν μέ τούς άντάρτες – τούς χθεσινούς έχθρούς τους – σέ έναν έθνικό στρατό, σύμφωνα μέ τή συνθήκη τής Καζέρτας, ή κυβέρνηση έθνικής ένότητας κατέρρευσε. Άλλά γι' άλλη μά

φορά, τό ΕΑΜ/ΕΛΑΣ έκανε λαθεμένη έκτίμηση τοῦ συσχετισμοῦ τῶν δυνάμεων. Οἱ πιά ἀδιάλλακτοι ἀπό τοὺς ἡγέτες του, ὑποτιμώντας τήν ἱκανότητα τῶν βρετανικῶν δυνάμεων ν' ἀντισταθοῦν καί τήν πολιτική θέληση τοῦ Τσῶρτσιλ πού ἤξερε ὅτι μποροῦσε νά ὑπολογίσει σέ σημαντικές ἐνισχύσεις, ξεριξαν τό Δεκέμβριο τοῦ '44 κατά τῶν βρετανικῶν τάγκς ἀνεπαρκῶς ἐξοπλισμένους ἀντάρτες, ἀποκομμένους ἀπό τίς βάσεις τους.

Νικημένοι, αὐτοί οἱ ἄνθρωποι ἐφυγαν ἀπό τήν Ἀθήνα κάνοντας διάφορες ἀνώφελες βιαιοπραγίες. Τό ΕΑΜ/ΕΛΑΣ εἶχε χάσει μιά μάχη, ὄχι ὁμως καί τόν πόλεμο. Ἀλλά γιά ἄλλη μιά φορά ἡ ἡγεσία συνθηκολόγησε ἀδιάντροπα. Ὅταν ὑπέγραψαν τή συμφωνία τῆς Βάρκιζας, ὄχι μόνο παρέδωσαν στοὺς Βρετανούς, χωρίς κανένα ἀπολύτως ἀντιστάθμισμα, τά ὄπλα πού εἶχαν κερδίσει ἥρωικά οἱ ἀντάρτες ἀπό τίς δυνάμεις κατοχῆς, ἀλλά ἐγκατέλειψαν κι αὐτοὺς πού τοὺς εἶχαν ἀκολουθήσει. Ἀφοπλισμένοι καί χωρίς νά μποροῦν νά ἀμυνθοῦν, οἱ ἀντάρτες ἔπεσαν θύματα ἑνός «ξεκαθαρίσματος λογαριασμῶν». Μέ τήν κατηγορία ὅτι ἀποτελοῦσαν ποινικά ἐγκλήματα οἱ πράξεις πολιτικῆς ἀντίστασης πού εἶχαν κάνει στή διάρκεια τῆς κατοχῆς, χιλιάδες ἄντρες καί γυναῖκες φυλακίστηκαν, ἐκτοπίστηκαν, ἐκτελέστηκαν ἀπό τοὺς φασίστες – τοὺς χθεσινούς τους ἐχθρούς. Ὑπό τή σκέπη τῆς βρετανικῆς νομιμότητας, συμμορίες ταγματασφαλιτῶν ρίχτηκαν χωρίς κανέναν περιορισμό στοὺς παλιούς ἀντάρτες, καί χωρίς τυπικές διαδικασίες «ἐξουδετέρωσαν» τοὺς ἀγωνιστές τοῦ ΕΑΜ/ΕΛΑΣ.

Φυσικά, μιά τέτοια κατάσταση δέν μποροῦσε νά διαρκέσει πολύ. Ἡ «λευκή τρομοκρατία» ἀνάγκασε τοὺς παλιούς ἀντάρτες νά περάσουν στήν παρανομία. Ὁδήγησε κατευθείαν στόν ἐμφύλιο πόλεμο, πού μέ τή σειρά του θά δέσμευε γιά δεκαετίες ὀλόκληρες κάθε ὁμαλή πολιτική ἐξέλιξη στήν Ἑλλάδα.

Ὅπως βλέπουμε, τά λάθη καί οἱ εὐθύνες εἶναι μοιρασμένα. Οἱ σύμμαχοι θυσιάσαν τόν ἑλληνικό λαό στή μεγαλοδυναμική πολιτική τους. Οἱ ἡγέτες τοῦ ΕΑΜ/ΕΛΑΣ, ἀντί νά ἀποφύγουν τίς παγίδες πού ἦταν στημένες γι' αὐτούς, ἔπεσαν μέσα, ἐξαιτίας τῆς πολιτικῆς καί ἱστορικῆς μυωπίας τους.

ΣΥΖΗΤΗΣΗ

Bickham Sweet-Escott: Δέν θά συμφωνήσω μαζί σας, στό σημείο πού λέτε ότι ό Τσώρτσιλ αποφάσισε νά επέμβει καί νά βοηθήσει τήν έλληνική κυβέρνηση έναντίον τών Γερμανών για νά «έχει στό χέρι» τή μεταπολεμική Έλλάδα.

Άνδρέας Κέδρος (πρός τόν Β. Sweet-Escott): Τί θά είχε συμβεί άν, παρά τό τηλεγράφημα του Τσώρτσιλ προς τόν Ήντεν, οι Έλληνες αποφάσιζαν νά μήν αντισταθοϋν στους Γερμανούς;

Β. Sweet-Escott: Πιστεύω ότι ή άπάντηση σ' αυτό είναι πολύ άπλή – ή Έλλάδα θά είχε κυριευθεί από τούς Γερμανούς.

Άνδρέας Κέδρος: Αυτό συνέβη έτσι κι άλλιώς. Λοιπόν ποιά ήταν ή συλλογιστική από τή στρατιωτική άποψη;

Καθ. Hammond: Θά μπορούσα νά άπαντήσω έγώ σ' αυτό; Ήμουν στην Έλλάδα εκείνους τούς πρώτους μήνες του '41. Τό πνεϋμα τών Έλλήνων ήταν τέτοιο ώστε θά ήταν άδύνατο νά μήν αντισταθοϋν στους Γερμανούς. Υπήρχε ένα τεράστιο αντιγερμανικό αίσθημα στην Έλλάδα καί στην Άθήνα καί δέν πιστεύω ότι όποιαδήποτε κυβέρνηση θά μπορούσε νά είχε πραγματοποιήσει μιá παράδοση στους Γερμανούς, ή νά άπειραθεί νά τό κάνει. Οι νίκες έναντίον τών Ίταλών είχαν δώσει μεγάλη άυτοπεποίθηση στον έλληνικό λαό. Ή κυβέρνηση πού έλεπε τό «δχι» στους Ίταλούς, ήταν ή κυβέρνηση πού είχε έπικεφαλής της τόν βασιλιά καί τόν πρωθυπουργό Μεταξά καί ήταν ή ίδια κυβέρνηση πού αποφάσισε νά αντισταθεί στους Γερμανούς. Άπό τή βρετανική σκοπιά, οι Έλληνες ήρθαν σέ βοήθεια της Μεγάλης Βρετανίας, πού πολεμούσε μόνη έναντίον τών Ναζί καί γι' αυτό χρωστούσαμε με-

γάλη εύγνωμοσύνη πρὸς τὴν Ἑλλάδα κι ἐξακολουθοῦμε νά χρωστάμε. Αὐτός ἦταν ὁ λόγος πού ἀναμχθήκαμε γιὰ νά βοηθήσουμε τὴν Ἑλλάδα τόσο ἐναντίον τῶν Ἱταλῶν, ὅσο καὶ ἐναντίον τῶν Γερμανῶν. Πιθανόν νά ἦταν κακὴ πολιτικὴ, ἀλλὰ ἦταν μιὰ πράξη πίστης καὶ ἀνθρωπισμοῦ, καὶ πράγματι καθυστέρησε τὴ γερμανικὴ ἐπίθεση ἐναντίον τῆς Ρωσίας, σὲ μιὰ ζωτικὴ στιγμὴ τοῦ πολέμου. Αὐτὸ ἀποτελοῦσε μιὰ κληρονομιά καὶ γιὰ τὶς δύο χώρες, καθὼς ἡ Βρετανία εἶχε δεσμούς μὲ τὴν κυβέρνηση, πού αὐτοεξορίστηκε, καὶ εἶχε ἕνα χρέος νά ξεπληρώσει σ' αὐτὴ τὴν κυβέρνηση ἢ ὁποία εἶχε ἔρθει σὲ βοήθειά μας.

Ἀνδρέας Κέδρος: Καθηγητὴ Hammond, θά μπορούσατε νά ἐπαναλάβετε τὴν τελευταία φράση γιὰ τὴν ἑλληνικὴ κυβέρνηση;

Καθ. Hammond: Ὅταν ἡ ἑλληνικὴ κυβέρνηση ἀποσύρθηκε ἀπὸ τὴν Κρήτη, ἐξακολουθοῦσε νά εἶναι γιὰ τὴ Βρετανία ἡ ἐπίσημη κυβέρνηση τῆς Ἑλλάδας.

Ἀνδρέας Κέδρος: Νομίζω ὅτι τὰ γεγονότα πού ἀκολούθησαν ἀπὸ τότε, μέχρι τὴν ἐπέμβαση τοῦ Τσώρτσιλ ἐναντίον τοῦ συνόλου τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ, στὰ πρόσωπα τῶν ἀντιπροσώπων του, δείχνει ὅτι αὐτὴ ἡ ἐπέμβαση εἶχε κάτι περισσότερο ἀπὸ ἕνα ἀνθρωπιστικὸ στοιχεῖο. Ὅταν ἕνας πολιτικὸς τολμᾷ νά πεῖ «ὄχι» σ' ἕναν ὀλόκληρο λαό, αὐτὸ δὲν μπορεῖ νά θεωρηθεῖ πράξη ἀνθρωπισμοῦ. Ἡ ἐπέμβαση τοῦ Τσώρτσιλ στὴν Ἑλλάδα τὸ 1940 – μιὰ ἐπέμβαση πού ἀπαιτοῦσε ἕνα ὀρισμένο θάρρος – ἦταν ἐκείνη πού τοῦ χρησίμευσε σάν δικαιολογία γιὰ τὴν κατοπινὴ ἀκραία θέση του. Εἶχε πιθανῶς προβλέψει τί ἐπρόκειτο νά συμβεῖ, καθὼς ἦταν μιὰ πολιτικὴ καὶ στρατιωτικὴ μεγαλοφυΐα.

Γιῶργος Κατηφόρης: Ὁ ὀμιλητὴς ἀποδέχθηκε τὴν εὐθύνη τοῦ Ἄρη Βελουχιώτη γιὰ τὴν ἐκτέλεση τοῦ Ψαρροῦ. Ἀπὸ πρόσ-

φατα όμως στοιχειά έχει προκύψει χωρίς καμιά αμφιβολία, ότι ο Άρης ούτε διέταξε ούτε διέπραξε εκείνο τό φόνο. Η προσωπικότητα του Άρη μπορεί να έχει ορισμένες σκοτεινές πλευρές, αλλά έχει και τό μεγαλείο της. Δέν πρέπει ούτε τά κατορθώματά του νά υπερβάλλουμε, ούτε όμως και νά του φορτώνουμε εγκλήματα πού δέν έκανε.

Άνδρέας Κέδρος: Είναι δύσκολο γιά έναν ιστορικό νά διακρίνει ποιά ήταν ή εύθύνη του Άρη και ποιά τών ανθρώπων πού του έδιναν διαταγές. Θεωρώ ότι ήταν υπεύθυνος. Πρώτον, θά μπορούσε νά κρατά καλύτερα ενημερωμένη τήν ήγερσία· δεύτερον, θά μπορούσε νά είχε εμποδίσει ορισμένα πράγματα νά συμβούν. Όμως θά ήθελα νά απαντήσω πιό γενικά γι' αυτό πού ονόμασα ένα σέ μικρογραφία εμφύλιο πόλεμο στά βουνά. Έκει, οι εύθύνες ήταν μοιρασμένες. Οι κομμουνιστές έλεγαν πάντα ότι ο μαρξισμός – ο δικός τους μαρξισμός – οδηγεί σέ μιά πολιτική πρακτική ύψηλότερου επιπέδου απ' ό,τι ή πρακτική τών άλλων πολιτικών κομμάτων και ότι αυτή ή πρακτική εμπλουτίζεται από τή θεωρία και εμπλουτίζει τή θεωρία. Αυτό σημαίνει ότι ή στρατηγική και ή τακτική τους έπρεπε νά ήταν καλύτερες. Έτσι, όταν τά πράγματα πηγαίνουν άσχημα, εγώ προσωπικά τείνω νά κατηγορώ τούς μαρξιστές, τούς κομμουνιστές, άκριβώς επειδή είναι μαρξιστές.

Χρήστος Άλεξίου: Θά ήθελα νά θίξω τρία σημεία: Πρώτον, υπάρχει αντίφαση σ' αυτό πού είπε ο καθηγητής Χάμμοντ, δηλαδή ότι καμιά ελληνική κυβέρνηση δέν θά μπορούσε νά αντισταθεί στή θέληση του ελληνικού λαού νά πολεμήσει. Άν λοιπόν ήταν έτσι, τότε τό «όχι» δέν τό είπε ή κυβέρνηση Μεταξά αλλά ο ελληνικός λαός. Όστόσο, ο Τσώρτσιλ ήταν ευγνώμων μόνο στό βασιλιά και σ' αυτή τήν κυβέρνηση, αλλά ξεχασε εντελώς τόν ελληνικό λαό και μάλιστα αντιτάχθηκε στή θέλησή του. Δεύτερον, θά ήθελα νά υπογραμμίσω ότι ο ΕΛΑΣ δέν κυριαρχούσε μόνο στά βουνά αλλά και στίς πόλεις.

Ἡ Ἀθήνα ἐλεγχόταν σχεδόν ἐντελῶς ἀπὸ τὸ Α΄ Σῶμα Στρατοῦ τοῦ ΕΛΑΣ, πού ἦταν ἡ μονάδα ἢ ὁποία κυρίως πολέμησε τοὺς Ἄγγλους τὸ Δεκέμβρη τοῦ 1944. Ὡς μέλος τοῦ ΕΛΑΣ, ἐγὼ ὁ ἴδιος πῆγα σὲ πολλές πόλεις στὴ Θεσσαλία καὶ ξέρω διὰ οἱ Γερμανοὶ δὲν ἤλεγχαν τίς πόλεις. Τρίτον, ὑπάρχει ἀντίφαση στὶς ἀπόψεις τοῦ κ. Κέδρου, διὰ τὸ πρόγραμμα τοῦ ΕΑΜ κρατοῦσε τὸ κλειδί γιὰ καλύτερες λύσεις στὸ πολιτικὸ πρόβλημα, ἰσως ἀκόμα καὶ βασιλευομένη δημοκρατία. Ἀλλὰ ἂν οἱ σκοποὶ τοῦ ΕΑΜ ἦταν πιὸ καθορισμένοι, θὰ μπορούσε τὸ ΕΑΜ νὰ νικήσει, ὅπως νίκησε ὁ Τίτο; Νομίζω, ναι. Ἀλλὰ ἐσεῖς, στὴν ὁμιλία σας, λέτε ὄχι.

Ἀνδρέας Κέδρος: Εἶπα – ἀλλὰ ἂς τὸ ὑπογραμμίσω καὶ πάλι – διὰ οἱ Γερμανοὶ δὲν ἤλεγχαν καμιά πόλη ἐκτὸς ἀπὸ τὴν Ἀθήνα καὶ τὴ Θεσσαλονίκη. Ὅσο γιὰ τὸν Τίτο, βρισκόταν σὲ πολὺ πιὸ εὐνοϊκὴ θέση, ἀλλὰ παρόλα αὐτὰ ἦταν ἀναγκασμένοι νὰ κάνει πολὺ ἐπιδέξιους ἐλιγμούς.

Richard Clogg: Εἶπατε διὰ, στὸ τέλος, οἱ Βρετανοὶ συγκέντρωσαν ὄλους τοὺς φασίστες μὲ τὰ ἀπομεινάρια τοῦ ἑλληνικοῦ στρατοῦ τῆς Μέσης Ἀνατολῆς καὶ ἤθελαν νὰ τοὺς τοποθετήσουν μαζὶ μὲ τοὺς ἀντάρτες σὲ ἓναν ἐθνικὸ στρατό. Ἡ ἐρώτησή μου εἶναι: Θὰ χαρακτηρίζατε τὸν Τσιγάντε φασίστα;

Ἀνδρέας Κέδρος: Ὅταν μιλάμε γιὰ τὰ ἀπομεινάρια τοῦ ἑλληνικοῦ στρατοῦ, πρέπει νὰ θυμόμαστε διὰ αὐτοὶ οἱ ἄνθρωποι ἦταν ἀφοσιωμένοι στὸ βασιλιά καὶ κατὰ συνέπεια στὸ καθεστῶς τοῦ δικτάτορα Μεταξᾶ. Δὲν ὑπάρχει ἀμφιβολία διὰ ἀνάμεσα σ' αὐτοὺς τοὺς βασιλικούς ὑπῆρχαν ἄνθρωποι σὰν τὸν Τσιγάντε, οἱ ἐξαιρέσεις, πού, παρόλο πού ὑποστήριζαν τὸ βασιλιά, δὲν εἶχαν φασιστικὴ νοοτροπία. Ὅμως, τὸ σῶμα τῶν ἀξιωματικῶν στὸ σύνολό του, ἀργότερα, ἀποδείχθηκε διὰ εἶχε φασιστικὴς ἰδέες. Ἐπιτέθηκε ἐναντίον τῆς ἀντίστασης μὲ τὸ ἴδιο μίσος, ὅπως οἱ καθαρὰ φασιστικὴς συμμορίες.

ΘΑΝΑΣΗΣ ΧΑΤΖΗΣ

ΕΑΜ-ΕΛΑΣ: Ἀντίσταση ἢ ἐθνικοαπελευθερωτικό κίνημα;

Όταν οί Γερμανοί ἐμπαιναν στήν Ἑλλάδα, περίμεναν δι τῶ θά ἐβρισκαν ἕνα ἰσχυρό κράτος, ἐμποτισμένο μέ τῶ ἰδανικά τοῦ φασισμοῦ κι ἕνα λαό πού θά εἶχε ἤδη ὑποφέρει πολλά, ἐπειδή εἶχε συρθεῖ στόν πόλεμο ἀπό τούς Βρετανούς, ἕνα λαό πού θά ἀνακουφιζόταν ἐπειδή ὁ πόλεμος εἶχε τελειώσει. Οἱ Γερμανοί περίμεναν δι τῶ στρατεύματά τους θά χαιρετίζονταν τουλάχιστον μέ συγκατάβαση, ἂν ὄχι μέ φιλία καί ἀλληλεγγύη. Αὐτό ἐξηγεῖ τῶ λόγια πού μεταχειρίστηκε ὁ πρῶτος Γερμανός διοικητής τῆς Ἀθήνας, ὁ Σεϊμπέν, ὅταν ἀπευθύνθηκε στούς ἐκπρόσωπους τοῦ ἑλληνικοῦ κράτους: «Δέν ἤρθαμε σάν ἐχθροί, ἤρθαμε σάν φίλοι. Ἡ μακρά πατροπαράδοτη φιλία μας μέ τήν Ἑλλάδα θά ξαναζωντανέψει μέσα σέ λίγες μέρες. Συνεχίστε νά ἀσκεῖτε τήν ἐξουσία σας, καί ἡ Βέρμαχτ θά σᾶς ὑποστηρίξει ὀλόκαρδα». Ἐξᾶλλου ὁ Χίτλερ, μέ τήν ψευδαίσθηση δι τῶ θά μποροῦσε νά χρησιμοποιήσει τήν Ἑλλάδα καί τούς Ἑλληνας γιά τῶ μελλοντικά του σχέδια, ἐγκωμίασε τή γενναϊότητα τῶν ἀξιωματικῶν καί τῶν ἀνδρῶν τοῦ ἑλληνικοῦ στρατοῦ καί, πολύ μεγαλόψυχα, διέταξε κανέναν Ἑλληνα νά μήν κρατηθεῖ αἰχμάλωτος πολέμου.

Δέν πέρασε πολὺς καιρός, καί οἱ Γερμανοί, καθῶς καί οἱ Ἴταλοί καί Βούλγαροι σύμμαχοί τους, συνειδητοποίησαν δι εἶχαν μπεῖ σέ μιᾶ ἐχθρική χώρα, πού ὁ λαός της αἰσθανόταν πίκρα καί ταπείνωση, ὄχι γιά τήν ἥττα του, πού δέν τήν παραδεχόταν, ἀλλά γιά τήν προδοσία πού διέπραξαν οἱ ἡγέτες τοῦ ἔθνους. Οἱ πρῶτες πράξεις ἀνυπακοῆς θά πρέπει νά

τούς άνοιξαν τά μάτια ώς πρός τό γεγονός ότι κάθονταν έπάνω σ' ένα ήφαιστειο, πού άργά ή γρήγορα έπρόκειτο νά έκραγει. 'Η αντίδρασή τους ήταν αναλόφευκτη: είχαν κατακτήσει τήν 'Ελλάδα μέ τή δύναμη τών όπλων και μέ τή δύναμη αύτή θά έπέβαλλαν τήν έξουσία, τό νόμο και τήν τάξη τους, σέ όλη τή διάρκεια τής κατοχής.

'Η έξουσία τους βασιζόταν στα όπλα, όμως αύτό δέν σημαίνει ότι ήταν άχρηστη ή δημαγωγία. Μιά κυβέρνηση άποτελούμενη από 'Ελληνες, πού δέχονταν νά ύπηρετήσουν πιστά τίς κατοχικές άρχές και νά δράσουν ώς ένδιάμεσοι ανάμεσα στους Γερμανούς και στό λαό, θά ήταν καλύτερη από ένα Γερμανό γκαουλάιτερ.

Σέ όλες τίς κατεχόμενες χώρες, φιλόδοξα και χυδαία «καθάματα», γιά νά χρησιμοποιήσουμε τά λόγια του Χίτλερ, βρίσκονταν εύκολα. Τέτοιοι άνθρωποι ύπήρχαν και στην 'Ελλάδα. Οί παλιοί άστοί πολιτικοί θεωρήθηκαν φθαρμένοι από τους Γερμανούς και, έπομένως, άκατάλληλοι. 'Η «νέα τάξη» χρειαζόταν «δυναμικές προσωπικότητες». Στο πρόσωπο του στρατηγού Τσολάκογλου οί Γερμανοί πίστεψαν ότι βρήκαν τό στρατάρχη Πεταίν τής 'Ελλάδας.

'Η πρώτη «κυβέρνηση» κουίσλιγκ μέ έπικεφαλής τόν Τσολάκογλου δοκίστηκε από τόν Δαμασκηνό, πού άργότερα θά γινόταν ό έννοούμενος του Τσώρτσιλ και αντίβασιλέας, και αναγνωρίστηκε άμέσως ώς «κυβέρνηση έθνικής αναγκαιότητας» από τους εκπρόσωπους όλων τών παραδοσιακών άστικών κομμάτων. Πολλές προσωπικότητες του «πνευματικού κόσμου» τών *κακόφημων* ίδρυμάτων (πρυτανείες πανεπιστημίων και άνώτατων σχολών, 'Ακαδημία κλπ.) και του άνώτατου κλήρου, έσπευσαν νά συμπαραταχθούν μέ τήν «κυβέρνηση».

'Η πρώτη άποστολή τής «νέας έθνικής ήγεσίας» ήταν νά άφοπλίσει τό λαό ήθικά, στό όνομα τής «τήρησης τής τάξης», ώστε ό λαός νά άποδεχτεί τή σκλαβιά του και νά ύπακούσει. «Νίκη θά είναι άν άγρουπνā ή έθνική ψυχή όλων προς έξασφάλισιν τής έννοίας του κράτους. Νίκη θά είναι άν δέν

έξαχρειωθή ὁ κόσμος. Νίκη θά εἶναι ἂν δέν ἀνατραπῆ ἡ κοινω­νία» ἔγραφε ὁ Τσο­λάκο­γλου σέ μιά ἀπό τίς πρώτες διατα­γές του πρὸς τίς δυνάμεις ἀσφα­λείας. Καί συνέ­χι­ζε: «Ἐπί πλέον τονί­ζε­ται ὁ κίν­δυνος τῆς ἀνα­τρο­πῆς τῆς κοι­νω­νίας πα­ρά τῶν κα­κο­ποιῶν, οἵ­τι­νες ἐπλη­θύν­θη­σαν καί ἐπι­σ­τᾶται ἡ προ­σο­χή τῶν ὀ­ργά­νων ἀσφα­λείας, ὅ­πως ἐπα­γρυ­πνοῦν διὰ τὴν τά­ξιν καί τὴν νο­μι­μο­φο­ρο­σύ­νην».

Ἐκ­τὸς τῆς στι­γμῆς πού ἡ ὑ­πο­τα­γή στόν κατα­κτη­τή ἔ­γι­νε «τά­ξη» καί «τή­ρη­ση τοῦ νό­μου», ἄ­νοι­γε ὁ δρό­μος γιὰ τὴν προ­δο­σί­α. Ὁ ἑλ­λη­νι­κὸς λαὸς ἄ­γ­νοοῦ­σε καί πε­ρι­φρο­νοῦ­σε τὴ λε­γό­με­νη «ἑλ­λη­νι­κὴ κυ­βέρ­νη­ση». Ἐκ­τὸς νο­μι­κῆ ἄ­πο­ψη, ἡ Ἑλ­λά­δα, πα­ρά τὴν δη­μι­ουρ­γία αὐ­τοῦ τοῦ τε­ρα­το­υρ­γη­μα­τος πού πα­ρί­στα­νε τὴν κυ­βέρ­νη­ση, πο­τέ δέν ἐν­τά­χθη­κε στόν Ἄ­ξο­να καί πα­ρέ­μει­νε σέ ὄ­λη τὴν δι­άρ­κεια τοῦ πο­λέ­μου μιά κα­τε­χό­με­νη χῶ­ρα. Ὁ διο­ρι­σ­μὸς τῆς κυ­βέρ­νη­σης Τσο­λά­κο­γλου ἦ­ταν ἡ πρώ­τη ἄ­πο­τυ­χία τῶν Γερ­μα­νῶν. Δέν κα­τά­φε­ραν νά δη­μι­ουρ­γή­σουν μιά κυ­βέρ­νη­ση ἢ μιά κρα­τι­κὴ ἔ­ξου­σία πού νά ἔ­χει μιά ἐπι­φάνεια νο­μι­μό­τη­τας, ἢ του­λά­χι­στον νά εἶ­ναι ἀνε­κ­τὴ ἀπὸ τόν ἑλ­λη­νι­κὸν λαόν. Τὸ ἑλ­λη­νι­κὸν κρά­τος δέν ὑ­πῆρ­χε πιά – εἶ­χε δια­λυ­θεῖ πρὶν ἀπὸ τὴν κα­τάρ­ρευ­ση τῶν με­τώ­πων. Ἐπῆρ­χε φυ­σι­κὰ ἡ βα­σι­λι­κὴ κυ­βέρ­νη­ση στὸ ἐξω­τε­ρι­κόν, πού τυ­πι­κὰ ἐξέ­φρα­ζε τὴ νό­μι­μη θέ­ση τῆς Ἑλ­λά­δας στόν πό­λε­μο – δη­λα­δὴ ἦ­ταν μέ τὴν πλευ­ρά τῆς Βρε­τανί­ας. Αὐ­τὴ ἡ φι­λο­βα­σι­λι­κὴ κυ­βέρ­νη­ση ἦ­ταν μι­ση­τὴ καί ἄ­γ­νοοῦ­νταν ἀπὸ τόν ἑλ­λη­νι­κὸν λαόν, γι­α­τί ἦ­ταν ἀν­τί­θε­τη πρὸς τὰ συμ­φέ­ρον­τά του, ὑ­πε­ρη­τε­τοῦ­σε τοὺς ξέ­νους καί θεω­ροῦ­νταν ὑ­πεύ­θυ­νη γιὰ τὴν δικ­τα­το­ρία τοῦ Με­τα­ξᾶ, τὴν λι­πο­τα­ξία τῆς ἀπὸ τὴν Ἑλ­λά­δα καί τὴν προ­δο­σί­α πού τὴν ἀ­κο­λού­θη­σε.

Δέν ὑ­πῆρ­χε ἑλ­λη­νι­κὸν κρά­τος, ἑλ­λη­νι­κὴ ἔ­ξου­σία. Ὅ­μως στήν Ἑλ­λά­δα, τίς ἀρ­χι­κὲς χει­ρο­νο­μί­ες τῆς ἀ­νυ­πα­κοῆς ἀ­κο­λού­θη­σαν οἱ πρώ­τες πρά­ξεις πα­θη­τι­κῆς καί ἐνε­ργη­τι­κῆς ἀν­τί­στα­σης κα­τὰ τῶν κατα­κτη­τῶν, κι αὐ­τὸ δη­μι­ούρ­γη­σε τὴν ἀνά­γκη γιὰ μιά ἐθ­νι­κὴ ἡ­γε­σία πού θά ὀ­ργά­νω­νε, θά συν­τό­νι­ζε καί θά κα­θο­δη­γοῦ­σε τὴν ἀν­τι­στα­σια­κὴ δρα­στη­ρι­ότητα τοῦ λαοῦ, ὥ­στε ὁ ἀγὼνας ν' ἀ­πο­κτή­σει τὴ μέ­γισ­τη δυ­να­τὴ ἀπο­τε­λε­σμα­τι­κότητα

μέ τις ελάχιστες δυνατές θυσίες. Ἡ παραδοσιακή ἀρχουσα τάξη, πού ἀντιπροσωπευόταν ἀπό τά παραδοσιακά πολιτικά κόμματα, δέν μπορούσε νά θγάλει μιά τέτοια ἡγεσία. Τά μέλη τοῦ ἑλληνικοῦ κομμουνιστικοῦ κόμματος πού ἦταν σκορπισμένα σέ ὅλη τή χώρα διαισθάνθηκαν αὐτή τήν ἀνάγκη, ἀλλά ἦταν ἀπελπιστικά ἀπομονωμένα – ἡ ἡγεσία τοῦ ΚΚΕ εἶχε πάψει νά λειτουργεῖ. Χωρίς καμιά ἐξαίρεση, ὅλα τά μέλη τῆς ΚΕ τοῦ ΚΚΕ καί τά περισσότερα ἀπό τά στελέχη τοῦ κόμματος βρισκόνταν εἴτε στή φυλακή εἴτε ἐξορία σέ διάφορα νησιά ἢ σέ στρατόπεδα συγκέντρωσης. Εἶχαν προδοθεῖ καί παραδοθεῖ στους κατακτητές ἀπό τούς μοναρχοφασίστες. Αὐτή εἶναι ἄλλη μιά ἀπόδειξη τῆς προδοσίας πού συνέχιζε νά διαπραττει ἡ ἀρχουσα ὀλιγαρχία καί ἡ κυβέρνηση τῶν λιποτακτῶν.

Πολλοί, ὄχι μόνο οἱ ἐχθροί μας, ἀλλά καί μερικοί φίλοι τοῦ λαοῦ, ἰσχυρίστηκαν ὅτι, στόν πόλεμο, τό ΚΚΕ δέν ἀντέδρασε πρὶν ἀπό τήν ἐπίθεση τοῦ Χίτλερ κατά τῆς Σοβιετικῆς Ἐνώσης. Αὐτός ὁ ἰσχυρισμός βασίζεται στήν πλάνη ὅτι ἡ ΚΕ τοῦ ΚΚΕ δέν διακήρυξε ἐπίσημα ὅτι τό κόμμα θ' ἀγωνιζόταν γιά τήν ἐθνική ἀπελευθέρωση μαζί μέ τόν ἑλληνικό λαό.

Αὐτός ὁ ἰσχυρισμός, ὅταν δέν γίνεται κακόπιστα, εἶναι τουλάχιστον ἀβάσιμος. Εἶναι πολύ γνωστό ὅτι μιά ὀμάδα στελεχῶν, πού παρουσιάστηκαν ὡς συνέχεια τῆς ἡγεσίας τοῦ κόμματος, μέ τήν καθοδήγηση τοῦ μέλους τῆς ΚΕ Νίκου Πλουμπίδη πού ἦταν ἀκόμα στή φυλακή, κυκλοφόρησαν ἕνα μανιφέστο στίς 3 Μαΐου 1941, μέ ἄλλα λόγια δέκα μέρες μετά τήν εἴσοδο τῶν Γερμανῶν στήν Ἀθήνα, πού ἀνάμεσα σέ ἄλλα ἔλεγε τά ἀκόλουθα: «Γιά νά λυτρώσουμε τήν πατρίδα μας ἀπ' τόν ξενικό ζυγό χρειάζεται ἀγώνας. Κι ἕναν τέτοιο ἀγώνα εἶναι ἀπαραίτητο νά τόν στηρίξουμε πρῶτα-πρῶτα βέβαια στόν ἡρωικό λαό ἐνωμένο στό Μέτωπο Ἐθνικῆς Σωτηρίας-Εἰρήνης, ταυτόχρονα ὁμως καί στή συμμαχία τῶν ἄλλων ὑπόδουλων βαλκανικῶν λαῶν, στή βοήθεια τῆς μεγάλης Σοβιετικῆς Ἐνώσης...».

Ἀπευθυνόμενο στους κομμουνιστές, στή νεολαία τῆς χώρας καί ἐκείνους πού ἦταν πιθανό νά συμπαθοῦν τήν ἰδέα τους, τό

μανιφέστο συνέχιζε: «Ἦρθε ἡ στιγμή νά δείξουμε ποιός εἶναι ὁ ἀληθινός ἐθνικός ἀπελευθερωτικός πόλεμος. Ἦρθε ἡ ὥρα νά δείξετε κι ἐσεῖς στούς πουλημένους συκοφάντες... πῶς ἀγωνίζονται οἱ κομμουνιστές γιά τήν πατρίδα... Μπεῖτε ἐπικεφαλῆς τοῦ παλλαϊκοῦ ἀγώνα γιά τήν ἐθνική ἀπελευθέρωση...».

Τό μανιφέστο ἀπευθυνόταν ἐπίσης στούς πατριώτες ἀξιωματικούς καί ὑπαξιωματικούς: «Ὅποιος σταυρώνει τά χέρια περιμένοντας νά μᾶς λευτερώσει ἡ Ἀγγλία, εἴτε ἡ “καλή” διάθεση τοῦ καταχτητῆ, αὐτός ἐξυπηρετεῖ τούς προδότες...».

Καί τό μανιφέστο δήλωνε κατηγορηματικά ἐκ μέρους τοῦ ΚΚΕ: «Ἐμεῖς τήν πήραμε τή θέση μας στό Μέτωπο Σωτηρίας-Εἰρήνης καί δίνουμε τό χέρι σέ ὄλους ὄσους δέχονται νά παλαίψουν γιά τήν ἀπαλλαγῆ τῆς χώρας μας ἀπ’ τόν ξενικό ζυγό μέ τόν ἀγώνα τοῦ λαοῦ μας, ἀπό κοινοῦ μέ τούς ἄλλους βαλκανικοῦς λαούς».

Ἐχουν δημοσιευθεῖ πολλές λεπτομέρειες σχετικά μέ τή θέση πού πήρε ἡ Ἀνεξάρτητη Κομμουνιστική Ὁργάνωση τῆς Ἀθήνας. Τόν Ἰούλιο τοῦ 1941, ἡ Ὁργάνωση τῆς Ἀθήνας εἶχε ἤδη ὀργανώσει μιά μαζική διαδήλωση τῶν ἀναπήρων πολέμου καί τῶν Κρητῶν στρατιωτῶν πού γύρισαν ἀπό τά μέτωπα, καί ἀποκλείστηκαν στήν Ἀθήνα, μέ ἐθνικά καί οἰκονομικά συνθήματα, καί εἶχε σχηματίσει μιά ἐθνικοαπελευθερωτική ὁμάδα πού περιλάμβανε ἀξιωματικούς καί στρατιώτες. Κομμουνιστικές ὀργανώσεις καί ἀπομονωμένοι κομμουνιστές στή Μακεδονία, στή Θεσσαλία, στή Ἠπειρο καί στή Πελοπόννησο ἄρχισαν νά ἐνεργοποιοῦνται μετά τήν κατάρρευση τοῦ μετώπου. Μάζευαν κι ἔκρυβαν ὄπλα, βοηθοῦσαν Βρετανούς στρατιώτες πού δέν εἶχαν καταφέρει νά ἀπομακρυνθοῦν ἀπό τήν Ἑλλάδα νά ἀποφύγουν τήν αἰχμαλωσία καί νά φτάσουν στή Μέση Ἀνατολή καί ἐκτελοῦσαν πράξεις σαμποτάζ. Σχεδόν ὄλες αὐτές οἱ πρῶτες ἀντάρτικες μονάδες, ἡ ὁμάδες αὐτοάμυνας, καθοδηγοῦνταν ἀπό κομμουνιστές, πού ἐνεργοῦσαν εἴτε μέ ὁδηγίες τοῦ κόμματος εἴτε μέ δική τους πρωτοβουλία. Στήν Κρήτη, οἱ κομμουνιστές καθοδηγοῦσαν ἕνα μαζικό ἔνοπλο κίνημα ἀντίστασης, πού ἦταν μιά συνέχεια τῆς

λαϊκής συμμετοχής στον αγώνα κατά των Γερμανών.

Μετά τις πρώτες πράξεις ενεργητικής αντίστασης, οι πρώτες έθνικοαπελευθερωτικές οργανώσεις έθνικης κλίμακας μπήκαν στη σκηνή. Είναι πολύ γνωστό και άναμφισβήτητο τό γεγονός ότι στίς τελευταίες δέκα μέρες του Μαΐου 1941 δημιουργήθηκε στη Θεσσαλονίκη ή έθνικοαπελευθερωτική οργάνωση «Έλευθερία» μέ πρωτοβουλία των μελών του Μακεδονικού Περιφερειακού Γραφείου του ΚΚΕ και μέ τή συμμετοχή σοσιαλιστών, άγροτιστών και τήν ομάδα άξιωματικών Μερκούριου. Ό συνταγματάρχης Δ. Ψαρρός τοποθετήθηκε έπικεφαλής του στρατιωτικού κλάδου τής «Έλευθερίας». Μιά διακήρυξη προς τό λαό κυκλοφόρησε στίς άρχές Ίουνίου, και λίγο άργότερα άρχισε νά κυκλοφορεί ή παράνομη έφημερίδα «Έλευθερία». Στην Άθήνα δημιουργήθηκε στίς 21 Μαΐου ή πρώτη έθνικοαπελευθερωτική οργάνωση, μέ τήν όνομασία «Έθνική Άλληλεγγύη», μέ τήν πρωτοβουλία κομμουνιστών πού είχαν δραστηύσει άπό τή φυλακή. Στη διάρκεια τής κατοχής, ή Έθνική Άλληλεγγύη έγινε ό Έρυθρός Σταυρός τής Ελλάδας μέ περίπου 3.000.000 μέλη και συνδρομητές.

Στό βιβλίό μου «Ή νικηφόρα επανάσταση πού χάθηκε»* περιέλαβα πολλές άποδείξεις πού άντικρούουν τόν συκοφαντικό ίσχυρισμό ότι τό ΚΚΕ έμεινε άδρανές στά πρώτα στάδια τής κατοχής, κι ύστερα άποφάσισε νά άντισταθεί, όχι για έθνικούς λόγους, αλλά για νά βοηθήσει τή Σοβιετική Ένωση. Οί σκόρπιες σέ όλη τή χώρα δυνάμεις των κομμουνιστών άρχισαν τόν αγώνα άπό τήν πρώτη μέρα τής κατοχής, χωρίς άμφιταλαντεύσεις και έπιφυλάξεις. Τό πνεύμα του έθνικοαπελευθερωτικού αγώνα, μέ τό έθνικό και κοινωνικό του περιεχόμενο, είχε κιόλας διαδοθεί και γίνει δεκτό άπ' όλους τούς Έλληνες κομμουνιστές, πριν ή Σοβιετική Ένωση μπει στον πόλεμο και πριν γίνει ή δη Όλομέλεια του ΚΚΕ.

Πρέπει νά ύπογραμμίσουμε ένα σημείο: Οί κομμουνιστές,

---

* Τόμοι Α΄, Β΄, Γ΄ Έκδόσεις Παταξήση, 1977-80

χωρίς μιά κεντρική ήγεσία άποδεκτή άπ' όλους, όπου κι άν έτυχε νά βρίσκονται και μέ οποιαδήποτε μέσα είχαν στή διάθεσή τους, έδειξαν τήν άποφασιστικότητα τους νά συνεχίσουν τόν έθνικοαπελευθερωτικό άγώνα έπικεφαλής του έλληνικού λαού μέχρι τήν όριστική ήττα του φασισμού. Είναι ύπέρ του ΚΚΕ τό γεγονός ότι, μετά από 20 χρόνια δράσης, είχε δημιουργήσει έναν επαρκώς μεγάλο αριθμό στελεχών και μελών, πού δέν ήταν μόνο πιστά και έμπειρα, αλλά και ιδεολογικά και πολιτικά άρκετά έτοιμα και ώριμα για νά άντιμετωπίσουν μιά τέτοια πολύπλοκη και δύσκολη κατάσταση. 'Ανάμεσα στα 200 περίπου στελέχη του ΚΚΕ πού δραπέτευσαν από τίς φυλακές και τά νησιά, ύπήρχαν τέσσερα μέλη της ΚΕ πού είχε εκλεγεί από τό 6ο Συνέδριο. Αυτόι οι τέσσερις πήραν όρισμένες πρωτοβουλίες, αλλά δέν είχαν τό θάρρος νά λειτουργήσουν σαν ήγεσία του ΚΚΕ. Έτσι τό πρόβλημα της ήγεσίας παρέμενε άλυτο παρόλο πού ύπήρχε κάποια πρόοδος προς αυτή τήν κατεύθυνση, σύμφωνα μέ τίς προτάσεις των μελών της ΚΕ πού βρίσκονταν άκόμα στή φυλακή της 'Ακροναυπλίας. Λίγες μέρες πριν ή Γερμανία έπιτεθεί στή Σοβιετική Ένωση άπελευθερώθηκε μιά ομάδα από Μακεδόνες κομμουνιστές. 'Ανάμεσά τους ήταν ό Τσίπας, αναπληρωματικό μέλος της ΚΕ, και δυό άνώτερα στελέχη, ό συνδικαλιστής Κ. Λαζαρίδης και ό πρώην βουλευτής Τζήμας. Έφτασαν στήν 'Αθήνα φέροντας ένα σχέδιο άπόφασης, φτιαγμένο από τούς συντρόφους της 'Ακροναυπλίας και μέ τήν πρόταση νά συνέλθει 'Ολομέλεια, ώστε νά σχηματιστεί άμέσως μιά ΚΕ. Έτσι συνήλθε ή 6η 'Ολομέλεια και οι άποφάσεις της δημοσιεύτηκαν μέ ήμερομηνία 1η 'Ιουλίου 1941. Αυτό τά γεγονότα και οι ήμερομηνίες είναι σημαντικές. Κανένας καλόπιστος παρατηρητής δέν μπορεί νά μήν προσέξει ότι τό κύριο σημείο της άπόφασης, δηλ. ό άγώνας για τήν έλευθερία, τήν άνεξαρτησία και τή λαϊκή κυριαρχία και ή πολιτική ενός έθνικού μετώπου, είχε διατυπωθεί από τά μέλη της ΚΕ πού κρατούνταν στήν 'Ακροναυπλία πριν ή Σοβιετική Ένωση μπει στον πόλεμο. Τά «ελεύθερα» μέλη της ΚΕ άπλώς πρόσθεσαν τό άπόσπασμα πού άναφερόταν στή νέα

κατάσταση, πού είχε δημιουργηθεί με τήν είσοδο τής ΕΣΣΔ στον πόλεμο, και πρέπει νά όμολογήσω ότι ή εκτίμησή τους σχετικά μέ αυτό δέν ήταν απόλυτα σωστή.

Ή έννοια τής αντίστασης ταυτίζεται συνήθως μέ τόν ανταρτοπόλεμο, τίς ένοπλες συγκρούσεις, τό σαμποτάζ και τίς μυστικές ύπηρεσίες κατασκοπείας, πράγμα πού πιθανώς ήταν αποτέλεσμα τών δραστηριοτήτων τών ανταρτών στή Γιουγκοσλαβία, στήν Άλβανία, στή Ρωσία κλπ. Στήν Έλλάδα, ή αντίσταση πήρε πολύ μεγαλύτερη έκταση και παρουσίασε τά δικά της ιδιαίτερα χαρακτηριστικά. Ή αντίσταση στήν Έλλάδα έγινε ένα κίνημα πού άγκάλιασε όλόκληρη τή χώρα και όλόκληρο τόν έλληνικό λαό. Οί εκδηλώσεις της ήταν ποικίλες: άτομικές πρωτοβουλίες, λαϊκές επιτροπές, μαζικές άπεργίες και διαδηλώσεις από άοπλους πολίτες, σαμποτάζ έχθρικών εγκαταστάσεων, ενέδρες από έλεύθερους σκοπευτές, αντίρτικες ομάδες, και ένας λαϊκός στρατός πού άνάγκαζε τόν έχθρό νά δίνει συνεχώς μάχες. Μέ δυό λόγια, τό έθνικοαπελευθερωτικό κίνημα στήν Έλλάδα ήταν ένας συνδυασμός μαζικής άοπλης πάλης και στρατιωτικής δραστηριότητας. Αύτός ό διπλός χαρακτήρας έξακολούθησε νά επικρατεί μέχρι τό τέλος. Καμιά από αυτές τίς δυό πλευρές – ένοπλος ή άοπλος άγώνας – δέν επικρατούσε· κι οί δυό λειτουργούσαν ταυτόχρονα και, άνάλογα μέ τίς περιστάσεις, ή μιά ή ή άλλη επικρατούσε σέ κάθε ιδιαίτερη περιοχή.

Αυτές οί δυό θεμελιακές έκφράσεις του λαϊκού κινήματος στήν Έλλάδα δέν ήταν αντιφατικές – και ή ανάπτυξη τής μιάς δέν έμπόδιζε τήν ανάπτυξη τής άλλης. Άντίθετα, μπορεί νά πει κανείς ότι ήταν συμπληρωματικές. Σέ πολλές περιπτώσεις συνδυάζονταν σέ μιά ένιαία μορφή λαϊκής έξέγερσης, χρησιμοποιώντας όλα τά διαθέσιμα μέσα. Ύπάρχουν πολλά τέτοια παραδείγματα στήν Έλλάδα. Ό έφεδρικός ΕΛΑΣ, τά μέλη τής έθνικής πολιτοφυλακής, τά μέλη του ΕΑΜ, τής ΕΠΟΝ και άλλων έθνικοαπελευθερωτικών όργανώσεων, στέκονταν πλάι πλάι μέ τόν τακτικό ΕΛΑΣ – και όλοι οί Έλληνες τούς έδιναν ενεργητική ύποστήριξη. Όλοι πολεμούσαν ένωμένοι υπό τή

διοίκηση του τακτικού ΕΛΑΣ πού, μαζί με τόν έφεδρικό ΕΛΑΣ, ήταν ή κύρια μαχόμενη δύναμη.

Οί Έλληνες πλουτοκράτες καί οί ξένοι προσάτες τους δέν μπορούσαν καί δέν ήθελαν νά κάνουν έναν τέτοιο πόλεμο. Φοβούνταν τόν ένοπλο λαό καί τή λαϊκή έξεγερση, περισσότερο απ' ό,τι φοβούνταν τούς Ναζί. Σέ όλη τή διάρκεια τής ξένης κατοχής υπήρχαν πολυάριθμα παραδείγματα πανικού στούς Έλληνες καί ξένους αντιδραστικούς. Ό πανικός, τό μίσος καί ή έχθρότητα κατά του ΕΑΜ τούς όδήγησε άκόμα καί στή φανερή συνεργασία μέ τούς Ναζί καί τούς προδότες, ή τούς Βρετανούς καί τήν πραιτωριανή φρουρά τους – καί ό στόχος ήταν πάντα τό ΕΑΜ-ΕΛΑΣ. Οί περισσότεροι έπαγγελματίες άξιωματικοί δέν μπορούσαν νά έπιχειρήσουν έναν τέτοιο πόλεμο καί άρνήθηκαν νά πάρουν μέρος σ' αυτόν. Σύμφωνα μέ τήν εκπαίδευσή τους καί τήν προηγούμενη πείρα τους, πίστευαν μόνο σ' έναν πόλεμο στόν όποιο θά συμμετείχαν τακτικοί στρατοί πού νά εκπροσωπούν κράτη. Ό συμμετοχή τών λαϊκών μαζών, καί ίσως περισσότερο από αυτό ή ένταξη άτακτων ένοπλων πολιτών στόν ΕΛΑΣ καταγγέλθηκε ως «άνταρσία», ως παράβαση τών στρατιωτικών κανόνων, καί θεωρήθηκε έπιζήμα γιά τίς έπιχειρήσεις τών τακτικών στρατών. Μόνο μιά λαϊκή ήγεσία μπορούσε νά έμπνεύσει, νά όργανώσει καί νά κινητοποιήσει τό σύνολο του λαού γιά τήν άμυνα ή τήν άπελευθέρωση τής χώρας. Μιά τέτοια ήγεσία δημιουργήθηκε στίς 27 Σεπτεμβρίου 1941, όταν ιδρύθηκε τό ΕΑΜ. Τό ΚΚΕ έφοδίασε τό ΕΑΜ μέ τόν έγκέφαλο καί τή σπονδυλική του στήλη.

Τό έρώτημα στό όποιο πρέπει νά δοθει άπάντηση είναι, γιάτί τό ΕΑΜ κατάφερε νά αύξήσει τά μέλη του σέ πάνω από 2.000.000 καί γιάτί ύποστηριζόταν από τό 95% του έλληνικού λαού.

Στό φλογερό, σεμνό καί λιγόλογο ιδρυτικό του ΕΑΜ έκφράζονταν μέ σαφήνεια οί προγραμματικές άρχές καί ό άγωνιστικός χαρακτήρας τής όργάνωσης πού πρόβαλλε καί φιλοδοξούσε νά συνενώσει όλόκληρο τό έθνος. Οί στόχοι του ήταν τό

προϊόν των κοινών εθνικών και πολιτικών επιδιώξεων των Ελλήνων πατριωτών. Δέν ήταν ιδεολογικό μανιφέστο και δέν αντανακλούσε τίς ιδέες μιάς ιδιαίτερης κοσμοθεωρίας. Μέ άλλα λόγια, δέν ήταν μανιφέστο ενός κομμουνιστικού ή σοσιαλιστικού κόμματος. Τό μανιφέστο του ΕΑΜ μπορούσε νά γίνει δεκτό από τίς μάζες, τίς διάφορες κοινωνικές τάξεις και κείνους πού υποστήριζαν διάφορες πολιτικές και κοινωνικές ιδεολογίες. Ήταν ένα πρόγραμμα γιά μιά δημοκρατική αλλαγή στην Ελλάδα, πού θά έφερε τή λαϊκή κυριαρχία, βασιμμένη στην εθνική ανεξαρτησία. Σύμφωνα μέ τό ΕΑΜ, ή απελευθέρωση τής χώρας και ή εξασφάλιση τής ανεξαρτησίας της θά εξαρτιόταν πρωταρχικά από τόν αγώνα του ελληνικού λαού, χωρίς βοήθεια απέξω. Τό ΕΑΜ έβλεπε τόν εθνικοαπελευθερωτικό αγώνα σάν μιά συνέχεια του πολέμου στην Αλβανία και στη Μακεδονία, και σάν μιά συμβολή του ελληνικού λαού στον αγώνα των συμμάχων κατά του φασισμού. Έτσι, τό ΕΑΜ συνέδεε τό περιεχόμενο του εθνικοαπελευθερωτικού αγώνα μέ τόν γενικό πόλεμο πού διεξήγαν οί σύμμαχοι κατά των άξονικών δυνάμεων.

Τό ΕΑΜ δέν θά ήταν ικανό νά κινητοποιήσει τό λαό σέ τέτοια μεγάλη έκταση, τόσο μέσα όσο κι έξω από τήν Ελλάδα, και δέν θά είχε καταφέρει ν' αποκτήσει τόση δύναμη και νά κερδίσει τήν έμπιστοσύνη του λαού, άν δέν είχε διακηρύξει μέ σαφήνεια ότι ο αγώνας δέν θά ήταν μάταιος. Στο πρόγραμμα του διακήρυσε ότι, άμέσως μετά τήν απελευθέρωση, τό ΕΑΜ θά σχημάτιζε κυβέρνηση πού θά εξασφάλιζε τήν εθνική ανεξαρτησία έναντίον οποιασδήποτε ξένης ίμπεριαλιστικής δύναμης. Τό ΕΑΜ έφραζε άποτελεσματικά τό δρόμο γιά τήν έξουσία στην πλουτοκρατική όλιγαρχία. Όσον άφορά τό είδος του καθεστώτος και τή μορφή τής κυβέρνησης πού θά αναλάμβανε τήν έξουσία μετά τόν πόλεμο, τό ΕΑΜ δήλωνε ότι ο λαός θ' αποφάσιζε έλεύθερα μέσω μιά έκλεγμένης κυρίαρχης συντακτικής συνέλευσης. Ταυτόχρονα δεσμευόταν ότι οί στόχοι του θά ήταν «ή κατοχύρωσις του κυριάρχου τούτου δικαιώματος του ελληνικού λαού, όπως άποφανθή περί του

τρόπου τῆς διακυβερνήσεώς του, ἀπό πᾶσαν ἀντιδραστικὴν ἀπόπειραν, ἥτις θά τείνει νά ἐπιβάλῃ εἰς τόν λαόν λύσεις ἀντιθέτους πρὸς τὰς ἐπιθυμίας του, καί ἡ ἐκμηδένισις, δι' ὄλων τῶν μέσων τοῦ ΕΑΜ καί τῶν ὀργάνων πού τό ἀποτελοῦν, πάσης τοιαύτης ἀποπειράς».

Ἡ παραπάνω διακήρυξη φανερώνει τή φύση τοῦ ἀγῶνα τοῦ ΕΑΜ Ἦταν ἕνας ἀγῶνας γιά ἐθνική ἀπελευθέρωση – ἐνάντια στό φασισμό – ἐνάντια στόν ἰμπεριαλισμό – ἐνάντια στήν πλουτοκρατία – καί ὑπέρ τῆς λαϊκῆς κυριαρχίας. Ἡ δύναμη πού θά ἐβγαине, θά ἦταν ἡ δύναμη τοῦ λαοῦ. Ὁ ἀγῶνας τοῦ ΕΑΜ, μέ ἄλλα λόγια, ἦταν μιὰ ἐπανάσταση.

Εἶναι φανερό ὅτι τό ΕΑΜ δέν συμπεριλάμβανε ἀνάμεσα στούς στόχους τῆς ἐπανάστασῆς του τήν κατάργηση τῆς ἀτομικῆς ἰδιοκτησίας, καί αὐτό σημαίνει ὅτι δέν σχεδίαζε νά ἀνατρέψῃ τό ἀστικό καθεστῶς. Δέν φιλοδοξοῦσε ὡστόσο νά κάνει μιὰ ἀστική δημοκρατική ἐπανάσταση σάν αὐτές πού εἶχαν πραγματοποιηθεῖ πρὶν ἀπό τόν Β' Παγκόσμιον πόλεμον σέ ὑπανάπτυκτες χῶρες. Ἐκεῖνες οἱ ἐπαναστάσεις κατευθύνονταν κυρίως ἐνάντια στή φεουδαρχία, ἡ στά κατάλοιπα τοῦ φεουδαρχικοῦ συστήματος, καί στόχος τους ἦταν νά πραγματοποιήσουν μιὰ ἀστικοδημοκρατική μεταρρύθμιση. Στίς συνθήκες τοῦ Β' Παγκόσμιου πολέμου, σύμφωνα μέ τίς δηλώσεις τῶν συμμάχων καί, τό πιό σημαντικό, σύμφωνα μέ τήν πρακτική τῶν λαϊκῶν μαζῶν, ὁ κύριος στόχος τοῦ ΕΑΜ δέν ἦταν τόσο τά φεουδαρχικά κατάλοιπα. Ὁ κύριος στόχος του ἦταν ὁ ἐχθρός, καί οἱ κύριοι σκοποὶ του ἦταν νά καταστρέψῃ τό φασισμό, νά ἐξασφαλίσει τήν ἐθνική ἀνεξαρτησία ἀπό κάθε ἰμπεριαλιστική ἐξάρτηση καί νά ἀποσπάσει τήν ἐξουσία ἀπό τούς προδότες καί τούς δοσίλογους τῆς μεγαλοαστικῆς τάξης. Ὁ πόλεμος καί ἡ κατοχή ἐπέφεραν τήν οἰκονομική καταστροφή τῶν μεσαίων τάξεων καί ἑνός μεγάλου μέρους τῶν μεσαίων καί κατώτερων στρωμάτων τῆς ἀστικῆς τάξης. Αὐτό σήμαινε ὅτι ἡ τεράστια πλειονότητα τοῦ λαοῦ εἶχε τήν τάση νά δέχεται τίς λύσεις πού πρότεινε τό ΕΑΜ. Ἄν ἡ φύση τῶν ἐπαναστάσεων καθορίζεται, σέ τελευταία ἀνάλυση, ἀπό τό συ-

σχετισμό δυνάμεων τῶν ἀντίθετων παρατάξεων, τότε μπορούμε νά πούμε ὅτι τό καθεστῶς πού ἐπιδίωκε νά ἐγκαθιδρῦσει τό ΕΑΜ εἶχε μεγάλες πιθανότητες νά δημιουργήσῃ τίς προϋποθέσεις μιᾶς σοσιαλιστικῆς ἐπανάστασης, χωρὶς πολλές ἀναταραχές καί συγκρούσεις.

Τό λαϊκό κίνημα τοῦ ΕΑΜ ἀγωνιζόταν γιά τήν ἐθνική καί κοινωνική ἀπελευθέρωση τῆς Ἑλλάδας στή βάση τοῦ τριπλοῦ στόχου του: ἐλευθερία-ἀνεξαρτησία-λαϊκή κυριαρχία, πού ἦταν ἀμεσα συνδεμένες καί οἱ τρεῖς μέ τόν ἀγῶνα γιά τήν ἐπιβίωση. Σύμφωνα μέ τό ΕΑΜ, ἡ πραγμάτωση τοῦ στόχου του ἐξαρτιόταν ἀπό τή νικηφόρα ἔκβαση τοῦ πολέμου ἀλλά ὄχι ἀναγκαστικά ἀπό τήν πρακτική ἐπέμβαση συμμαχικῶν (ἀγγλο-αμερικανικῶν) δυνάμεων στήν Ἑλλάδα ἢ τήν προέλαση τῶν σοδιετικῶν στρατευμάτων. Τό ΕΑΜ ἔκανε τόν ἀγῶνα του βασισμένο στίς δυνάμεις τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ, κι αὐτή ἡ πολιτική δικαιώθηκε ἀπό τά γεγονότα πού ἀκολούθησαν. Ὅπως ἀποδείχτηκε, δέν ὑπῆρχε ἀνάγκη συμμαχικῆς ἀπόδοσης. Ὁ ΕΛΑΣ, μέ τή βοήθεια τοῦ λαοῦ, ἐπωφελήθηκε ἀπό τήν προώθηση τοῦ Κόκκινου Στρατοῦ στά Βαλκάνια καί ἀπελευθέρωσε ὀλόκληρη τή χώρα. Ὁ ΕΛΑΣ κατάφερε νά διώξῃ τούς Γερμανούς ἀπ' ὅλη τήν Ἑλλάδα, ἐκτός ἀπό μερικά τετραγωνικά χιλιόμετρα στήν Ἥπειρο, πού παρέμειναν ὑπό τή διοίκηση τοῦ Ζέρβα. Μέ ἄλλα λόγια τό ΕΑΜ δέν ἦταν μιά ἀπό ἐκεῖνες τίς πολύ γνωστές στή Δύση ἀντιστασιακές ὁργανώσεις ἀλλά καθοδηγοῦσε ἕνα ἐθνικοαπελευθερωτικό ἀγῶνα, μέ τήν πλήρη σημασία τοῦ ὄρου, μιά πραγματική ἐθνική καί λαϊκή ἐπανάσταση.

Κάναμε αὐτή τή διάκριση, γιά νά θέσουμε ἕνα πρόβλημα στήν ἱστορία: Ὁ γενικός ὄρος «ἀντίσταση», ἢ «ἐθνική ἀντίσταση», ἔχει χρησιμοποιηθεῖ πλατιά δταν γίνεται λόγος γιά τόν Β' Παγκόσμιο πόλεμο. Πιστεύουμε ὅτι αὐτή ἡ γενική χρησιμοποίηση δέν ἀντανακλᾷ ἐπακριδῶς τά κοσμογονικά γεγονότα πού ἔγιναν στή διάρκεια τοῦ πολέμου. Ὑπῆρχαν θεμελιακές διαφορές ἀνάμεσα στά διάφορα κινήματα πού ξεπήδησαν στή Δυτική Εὐρώπη καί στά Βαλκάνια. Στή Δυτική Εὐ-

ρώπη, ο άγώνας ενάντια στις δυνάμεις κατοχής αναφέρεται ως «άντισταση» ή «έθνική αντίσταση». Αυτός ο όρος διατυπώθηκε για πρώτη φορά από μία ομάδα Γάλλων πατριωτών, που εργάζονταν στο Μουσείο του Άνθρωπου στο Παρίσι. Μετά από πολλή σκέψη αποφάσισαν να χρησιμοποιήσουν τη λέξη «άντισταση» αντί «άπελευθέρωση», και η οργάνωσή τους, καθώς και η έφημερίδα που κυκλοφορούσαν παράνομα, ονομάστηκε τελικά «Άντισταση». Σύμφωνα με τα μέλη αυτής της ομάδας αυτό έγινε για ουσιαστικούς λόγους: καθώς η Γαλλία θά άπελευθερωνόταν κυρίως από τις άγγλο-αμερικανικές δυνάμεις, ο ρόλος του άγώνα του Γάλλου πατριώτη δέν μπορούσε παρά νά είναι υποδοθητικός στά έκστρατευτικά τμήματα τών συμμάχων. Λίγο άργότερα, ο όρος «άντισταση» χρησιμοποιήθηκε από τόν Ντέ Γκώλ σέ μία έκπομπή του από τό Λονδίνο. Στά Βαλκάνια και στήν Έλλάδα ο όρος «άντισταση» ήταν πρακτικά άγνωστος στή διάρκεια της κατοχής, και ποτέ δέν χρησιμοποιήθηκε από τό ΕΑΜ. Ό όρος δέν άντιστοιχούσε στή φύση του κινήματος του ΕΑΜ. Τό ΕΑΜ θεωρούσε τόν άγώνα του ως συνέχεια του έθνικοαπελευθερωτικού πολέμου. Βάσιζε τίς προσπάθειές του στίς δυνάμεις που δρούσαν στό έσωτερικό της Έλλάδας, οί όποιες θά άπελευθέρωναν τή χώρα χωρίς ίσως τή βοήθεια της συμμαχικής άπόδρασης. Ένώ πολεμούσε ενάντια στίς δυνάμεις κατοχής, τό ΕΑΜ συνέδραμε τήν άπελευθέρωση της Έλλάδας μέ τό γενικό και μόνιμο πρόβλημα που βασάνιζε τή χώρα – τήν άποκατάσταση δηλαδή της άπόλυτης έθνικης άνεξαρτησίας και τήν έξασφάλισή της από κάθε ίμπεριαλιστική έπιβολή. Αυτό τό ιδιαίτερο χαρακτηριστικό μάς οδηγεί στό ρητό συμπέρασμα ότι τό έθνικοαπελευθερωτικό κίνημα στήν Έλλάδα ταυτιζόταν μέ τό ΕΑΜ.

Σημαίνει ωστόσο αυτό, ότι δέν ύπήρχαν άλλες οργάνώσεις ή δυνάμεις στήν Έλλάδα που νά άντιστάθηκαν ή νά προκάλεσαν άπώλειες στόν έχθρό; Άσφαλώς όχι. Υπήρχαν π.χ. οί δυνάμεις του Ζέρβα, της ΕΚΚΑ κι ένα πλήθος μυστικές οργάνωσης. Όλες τους άντιστάθηκαν στόν έχθρό, αλλά δέν έκα-

ναν έθνικοαπελευθερωτικό άγώνα. Καί αυτός ό Ζέρβας έκανε αντίσταση παρά τό γεγονός ότι δημοσιεύτηκαν ντοκουμέντα από τά γερμανικά άρχεία πού δείχνουν ότι ήρθε σέ συμφωνίες καί έκανε άνακωχή μέ τούς Γερμανούς. Αυτές οί όργανώσεις έκαναν διάκριση άνάμεσα στόν πόλεμο καί στήν πολιτική, μέ τήν όποία – όπως έλεγαν – θ' άσχολούνταν μετά τήν άπελευθέρωση. 'Η ύπαρξή τους έξαρτιόταν άμεσα από τά έφόδια πού έστελνε τό στρατηγείο Μέσης 'Ανατολής, ύπό τίς έντολές του όποίου είχαν τεθει από τήν άρχή του άγώνα. 'Εκτελούσαν άποκλειστικά τίς δικές του διαταγές καί ύπηρετούσαν πλήρως τά βρετανικά συμφέροντα. Πολύ χαρακτηριστική καί άποκαλυπτική είναι από αυτή τήν άποψη ή ύπόσχεση πού έδωσε ό Ζέρβας στόν Ούινστον Τσώρτσιλ, ότι ήταν πρόθυμος νά υποστηρίξει τήν έπιστροφή του βασιλιά, άκόμα κι ένάντια στή θέληση του έλληνικού λαού, άν ήταν άναγκαίο γιά τά συμφέροντα τής Βρετανίας. Μέ άλλα λόγια, ήταν πρόθυμος νά χτυπήσει τόν έλληνικό λαό, όχι γιά νά ύπερασπίσει τά συμφέροντα του άστικού καθεστώτος, αλλά γιά νά εύνοήσει τά συμφέροντα τών Βρετανών, πού θά αντικαθιστούσαν τούς Γερμανούς όταν θά άποχωρούσαν, γιά νά επιβάλουν τή δική τους κατοχή στήν 'Ελλάδα. Αυτή ή δήλωση ήταν τόσο έξευτελιστική, ώστε άκόμα κι ό συνταγματάρχης Γουντχάουζ, έχθρός του ΕΑΜ, πού όπωσδήποτε έφερε κάποια εύθύνη γιά τήν άπεχθή συμπεριφορά του προστατευομένου του, άναφέρθηκε σ' αυτήν μέ κάθε άλλο παρά κολακευτικά λόγια.

'Υποστηρίξαμε ότι τό ΕΑΜ έκανε επανάσταση. Τό πρόβλημα ώστόσο, πού είναι κεντρικό σέ κάθε επανάσταση, είναι τό πρόβλημα τής έξουσίας. 'Υπήρχε γιά τό ΕΑΜ τέτοιο πρόβλημα; 'Η άπάντηση είναι, ναι. "Ας δούμε τώρα αυτό τό ζήτημα από πιό κοντά.

Τά βρετανικά στρατεύματα έφτασαν στήν 'Αθήνα μετά από «πρόσκληση» πού τούς έγινε από τήν κυβέρνηση Παπανδρέου, ή όποία περιλάμβανε ύπουργούς του ΚΚΕ καί του ΕΑΜ. Οί Βρετανοί δέν έριξαν ούτε μιά σφαίρα κατά τών Γερμανών πού άποσύρονταν. 'Η ήγεσία του ΕΑΜ τούς δέχτηκε σάν μιά «φι-

λανθρωπική» αποστολή, πού θά προμήθευε μέ τροφίμα και έφοδια τό λαό πού ήταν πεινασμένος και έξαντλημένος. Τό ΕΑΜ ξέχασε τό αρχαίο ρητό: «Φοβού τούς Δαναούς και δώρα φέροντας». Τό ΕΑΜ δέν κατέλαβε τήν έξουσία όταν τήν είχε στή διάθεσή του. Τό ΕΑΜ/ΕΛΑΣ κυριαρχούσε στην 'Αθήνα, και δέν υπήρχε καμιά δύναμη, ούτε έλληνική ούτε ξένη, πού θά μπορούσε ν' άμφισβητήσει τήν κυριαρχία του.

Αυτό επιβεβαιώνει ότι ή ήγεσία του ΕΑΜ εγκατέλειψε τό στόχο της νά κατακτήσει τήν έξουσία μέ επανάσταση. Αυτό δέν συνεπάγεται φυσικά ότι τό ΕΑΜ δέν έθετε θέμα έξουσίας.

Αυτή ή αντίφαση μπορεί νά εξηγηθεί ιστορικά. Όπως είπαμε προηγουμένως, τό ΕΑΜ, στό μανιφέστο του, έθετε θέμα έξουσίας. Η διάρθρωση αυτής της έξουσίας είχε ύλοποιηθεί σέ κάθε πόλη και χωριό πού άπελευθερωνόταν από τόν ΕΛΑΣ, μέ τή δημιουργία επιτροπών λαϊκής έξουσίας. Στά μέσα του 1943, τό κίνημα του ΕΑΜ κυριαρχούσε σέ όλόκληρη τήν 'Ελλάδα και οι επιπτώσεις της δραστηριότητάς του ήταν αισθητές στον έλληνικό στρατό της Μέσης 'Ανατολής, στους Έλληνες πού είχαν μεταναστεύσει ή πού εργάζονταν στό έξωτερικό, και στα Δωδεκάνησα πού είχαν προσαρτηθεί από τήν 'Ιταλία. Τό κύρος του ΕΑΜ ήταν αισθητό σέ όλόκληρη τήν 'Ελλάδα. Ο στρατός του ήταν ισχυρός, καλά οργανωμένος, εκπαιδευμένος στις μάχες και ικανός νά άπελευθερώνει μεγάλες περιοχές όπου ρίζωνε ή νέα λαϊκή έξουσία. Έπικρατούσε μία νέα αντίληψη έξουσίας, επαναστατική και δημιουργική, και δέν έμοιαζε μέ ό,τι είχε γνωρίσει ως τότε ή 'Ελλάδα. Τό παλιό καθεστώς και τό κράτος του είχαν καταρρεύσει και ό λαός, άσκώντας τήν έξουσία του, άφαιρούσε τά θεμέλιά τους. Όστόσο, όταν ό λαός συνειδητοποίησε τή δύναμή του, όταν πίστεψε ότι «είχε έρθει ό καιρός» γιά ένα όριστικό «ξεκαθάρισμα λογαριασμών» στην 'Ελλάδα, τότε ή ήγεσία του κινήματος έχασε τήν επαφή της μέ τό λαό. Ο έπίλογος του πρώτου τόμου του διβλίου μου «Η νικηφόρα επανάσταση πού χάθηκε» περιέχει τό ακόλουθο απόσπασμα:

... ή ήγεσία έχασε τόν παλμό του λαού. Φαίνεται σάν νά έπαψε πιά νά καθοδηγείται από τή θέληση των εργαζομένων και καταπιεζόμενων μαζών, νά κλονίζεται, νά ταλαντεύεται και νά χάνει τόν σωστό της δρόμο. Έτσι άρχισαν οί πρώτες άμφιβολίες, οί πρώτοι δισταγμοί, οί πρώτες ύποχωρήσεις και παραχωρήσεις στους Άγγλους και στην έλληνική άστική τάξη. Στά μάτια της ήγεσίας οί Άγγλοι, ή Κυβέρνηση του Καίρου, οί ήγεσίες των παλιών άστικών κομμάτων άρχισαν νά αποκτούν ένα θάρρος πού στην πραγματικότητα δέν τό έχουν μέσα στην επαναστατημένη και πάνοπλη Έλλάδα. Αυτή ή πρώτη κάμψη μπροστά στην πίεση του αντίπαλου θά οδηγήσει στην ούσιαστική έγκατάλειψη του επαναστατικού δρόμου πορείας του λαϊκού κινήματος, σέ ένα συμβιβασμό.

Έτσι, τό τεράστιο και χωρίς προηγούμενο κίνημα του ΕΑΜ, βρέθηκε σέ μιά παράξενη θέση: από τή μιά πλευρά, τό ΕΑΜ/ΕΛΑΣ, μέ τή βοήθεια του λαού, συνέχιζε τόν έθνικοαπελευθερωτικό του άγώνα, άπελευθέρωνε όλο και πιά πολλές περιοχές και συνέχιζε νά προχωρεί προς τήν τελική νίκη και τήν έξουσία, και από τήν άλλη ή ήγεσία του κινήματος ύποχωρούσε, και μετά από μιά άλυσίδα σφαλμάτων και παραχωρήσεων παρέβλεψε τά επαναστατικά έπιτεύγματα του λαού, άναγνώρισε τό άστικό καθεστώς, έναπόθεσε τήν πίστη της στις άστικές κοινοβουλευτικές και συνταγματικές διαδικασίες, δέχτηκε ύπουργεία σέ μιά κυβέρνηση πού ήταν άνδρείκελο των ξένων και έξουσιοδότησε τούς Βρετανούς νά χειρίζονται τίς έσωτερικές ύποθέσεις της χώρας. Ο βρετανικός στόχος παρέμενε ό ίδιος σέ όλη τή διάρκεια του πολέμου: νά άφοπλιστούν οί λαϊκές όργανώσεις, νά διαλυθεί ό ΕΛΑΣ, νά άφοπλιστεί ό λαός και νά επανδρωθεί ή κυβέρνηση μέ δικούς τους άνθρώπους, πού θά ήταν πρόθυμοι νά ύπηρετήσουν τυφλά τά συμφέροντα της ίμπεριαλιστικής Βρετανίας. Αυτές οί δυό άντιφατικές πολιτικές γραμμές διατηρήθηκαν μέχρι τό τέλος, και ή άντίφαση αυτή διευκόλυνε τή βρετανική στρατιωτική επέμβαση τό Δεκέμβριο του 1944. Όταν ό ΕΛΑΣ έξαναγκά-

στηκε νά ἐκκενώσει τήν Ἀθήνα, οἱ δυνάμεις του ἦταν ἀκόμα ἀνέπαφες καί ἦταν δυνατό νά συνεχιστεῖ ὁ πόλεμος ἔξω ἀπό τήν πρωτεύουσα. Ἡ ἡγεσία ὥστόσο καταλήφθηκε ἀπό πανικό καί γι' αὐτό ὑπέγραψε τήν ἐξευτελιστική συμφωνία τῆς Βάρκιζας. Ἡ νικηφόρα ἐπανάσταση χάθηκε, κυρίως ἐξαιτίας τῶν λαθῶν τῆς ἡγεσίας μας. Οἱ Βρετανοί θριάμβευσαν καί οἱ ἀντιδραστικοί, μέ στηρίγματα καί πρωτοστάτες τούς συνεργάτες καί τούς προδότες τῶν Ταγμάτων Ἀσφαλείας, πῆραν τήν ἐκδίκησή τους εἰς βάρος τοῦ λαοῦ.

ΣΥΖΗΤΗΣΗ

Ερώτηση από τό ακροατήριο πού επιζητεί διευκρίνιση σχετικά μέ ένα σημείο αυτοκριτικής: 'Ο κ. Χατζής έχει πεί ότι τό ΕΑΜ/ΕΛΑΣ ανέπτυξε ένα είδος συμπλέγματος κατωτερότητας έπειδή ήττήθηκαν τό 1944, ότι τό ΕΑΜ είχε επικριθεί έντονα καί πιθανόν ζημωθει από τήν κριτική αυτή. Θά ήθελα νά διαφωνήσω γιατί πιστεύω ότι γιά νά πετύχουμε μιά σφαιρική αντίληψη του τί συνέβη, πρέπει νά επικρίνουμε όχι μόνο τήν άλλη πλευρά αλλά καί τούς έαυτούς μας επίσης.

Θανάσης Χατζής: 'Υπάρχει μιά παρεξήγηση. Είμαι υπέρ του νά γράφονται βιβλία γιά τήν 'Αντίσταση. 'Ακόμα καί τά έμπαθη καί κακόβουλα βιβλία περιέχουν κάποιες αλήθειες. Στην εισήγησή μου εξήγησα ότι σέ πολλά έπίσημα έγγραφα διαστρεβλώνονται σκόπιμα γεγονότα γιά νά καλυφθούν προθέσεις καί ένεργειες ανάρμοστες καί επιζήμιες στον άγώνα, ή γιά νά ξευπηρετηθούν μελλοντικοί πολιτικοί σκοποί. Σήμερα, πού έχουν δημοσιευθει πολλά έγγραφα από τά μυστικά 'Αρχεία του Φόρειν 'Οφφισ, δέν είναι πολλοί εκείνοι πού άμφιβάλλουν γιά τήν έχθρική δράση των Βρετανών άξιωματικών, οι όποιοι πρωταγωνιστούσαν τήν εποχή εκείνη στα έλληνικά βουνά, ένάντια στό ΕΑΜ/ΕΛΑΣ. 'Αλλά καί από άλλους έχουν γραφτεί επικρίσεις καί συκοφαντίες εις βάρος του έθνικοαπελευθερωτικού κινήματος, ένώ μερικοί από τά «άριστερά» έφτασαν νά χαρακτηρίσουν τόν ΕΛΑΣ «βρετανική μονάδα». Έχω τή γνώμη πώς τίποτα δέν πρέπει νά μείνει κρυφό. 'Εμείς, οι άγωνιστές του ΕΑΜ/ΕΛΑΣ, έχουμε ύποχρέωση νά μιλήσουμε άνοιχτά καί έλεύθερα. Νά παρουσιάσουμε τήν αλήθεια στό λαό, μέ τίς επιτυχίες μας, αλλά καί τίς άδυναμίες καί τά λάθη μας. Διαφορετικά ό έχθρός θά άρπαχτεί από κάποιον ύπαρκτό λάθος γιά νά τό έρμηνεύσει άνάλογα μέ τά συμφέ-

ροντά του. Στην όμιλία μου έδω αυτό προσπάθησα νά κάνω.

Βασίλης Πεσμαζόγλου: Άν κατάλαβα καλά, από τήν όμιλία προκύπτει πώς τό βασικό πρόβλημα, συνέπεια του όποίου ύπήρξε ή συνθηκολόγηση του ΕΑΜ/ΕΛΑΣ, ήταν ή έλλειψη επικοινωνίας ανάμεσα στή βάση και στήν κορυφή. Θέτω δυό έρωτήσεις μέ δεδομένο τό διεθνή συσχετισμό: Ποιό θά ήταν τό αποτέλεσμα αν δέν πήγαιναν στό Λίβανο και δέν συνθηκολογούσαν; Θεωρείτε αυτή τήν έλλειψη επικοινωνίας ως επαρκή εξήγηση τών λαθών;

Θανάσης Χατζής: Είναι αλήθεια ότι ύπήρχε έλλειψη σταθερής επαφής κορυφής και βάσης στό ΚΚΕ και στό ΕΑΜ. Η καθοδήγηση είχε αποκοπεί από τό κίνημα και τό λαό. Είναι όμως, επίσης αλήθεια, ότι όλες οι οργανώσεις, από τήν άνωτατη μέχρι τήν κατώτατη, αγωνίστηκαν κατά τή διάρκεια τής κατοχής, πιστεύοντας ότι ή έθνική άπελευθέρωση ήταν προϋπόθεση για τήν προώθηση και λύση όλων τών άλλων πολιτικών και κοινωνικών προβλημάτων τής χώρας μας, πού αποτελούσαν και τόν τελικό σκοπό του έαμικού άγώνα. Αυτή ήταν ή γραμμή και τό πνεύμα του ΕΑΜ. Ο δρόμος, ή τακτική, όμως, για τήν πραγματοποίηση του τελικού σκοπού δέν ήταν ίδια για τήν κορυφή και τή βάση του λαϊκού κινήματος. Τελικά, επικράτησε ή τακτική τής ήγεσίας. Έτσι, όταν ή ήγεσία, παρά τήν επίμονη αντίδραση τής βάσης, δέχτηκε τή συμφωνία του Λιβάνου, έστειλε ύπουργούς στήν άστική κυβέρνηση τών έξοριστών και υπέγραψε τή συμφωνία τής Καζέρτας, ή βάση κυριαρχημένη από επαναστατικό ένθουσιασμό δέν κατάλαβε τήν άλλαγή πού έγινε και πίστεψε πώς ή καθοδήγηση κάνει πολιτικούς έλιγμούς για νά οδηγήσει τόν άγώνα στή νίκη αποτελεσματικότερα και μέ μικρότερες θυσίες, έξουδετερώνοντας τίς μηχανογραφίες τών Άγγλων και τής αντίδρασης. Δέν έβλεπε ότι ή ήγεσία του κινήματος είχε χάσει τό δρόμο τής και άκολουθούσε τή δική τής γραμμή, τή γραμμή τής συνθηκολόγησης. Τέτοια ήταν ή γραμμή τής πλειοψηφίας του ΠΓ τής ΚΕ

του ΚΚΕ. Είχε κάνει την επιλογή της για όμαλό πέρασμα από την κατοχή στην ελευθερία. Θεωρούσε πώς η πορεία αυτή υπαγορευόταν από τη Συμμαχική γραμμή, που ήταν δήθεν γραμμή συνεργασίας της ΕΣΣΔ με τις Δυτικές χώρες – την Άγγλία και την Αμερική – και πέρα από τον πόλεμο, για πολλά χρόνια. Θεωρούσε, δηλαδή, τη συνεργασία ως «συμμαχία του αιώνα»! Η λαθεμένη αυτή αντίληψη έφερε την ήγεςία του κινήματος σε αντίθεση με τη βάση, που συνέχιζε τον επαναστατικό αγώνα για την απελευθέρωση και τη λαοκρατική έξουσία. Τό περιεργο ήταν ότι η ήγεςία δέν εμπόδιζε τη νικηφόρα πορεία του κινήματος. Κι αυτό, γιατί θεωρούσε πώς η ανάπτυξη του κινήματος της έδινε περισσότερο κύρος και διαπραγματευτική δύναμη, μέσα και έξω από την «πανεθνική» κυβέρνηση. Έτσι, χάθηκε ό αγώνας, σε μία περίοδο που στην Ελλάδα δέν υπήρχαν έσωτερικές δυνάμεις για να εμποδίσουν την κυριαρχία του λαϊκού επαναστατικού κινήματος και οι Άγγλοι δέν διέθεταν παρά μόνο ένα έλάχιστο στρατιωτικό τμήμα – του λόρδου Jellicoe – και λίγους αξιωματικούς της ΒΜΜ, σκόρπιους σε όλη τη χώρα.

Αν τό ΕΑΜ/ΕΛΑΣ είχε πάρει την έξουσία τον Οκτώβρη του 1944 – και μπορούσε άνενόχλητα να την πάρει – και προχωρούσε σε συνεργασία και συμμαχία με τά λαϊκοδημοκρατικά κινήματα των άλλων βαλκανικών χωρών, που είχαν εγκαθιδρύσει καθεστώτα Λαϊκής Δημοκρατίας, θά έκανε δύσκολη, αν όχι αδύνατη, μία βρετανική ένοπλη επέμβαση. Και αν ακόμα δεχτούμε την πιο απαισιόδοξη άποψη, ότι οι Άγγλοι θά άποφάσιζαν να επέμβουν στρατιωτικά για να νικήσουν, τό λαϊκό επαναστατικό κίνημα έπρεπε και πάλι να πάρει την έξουσία τον Οκτώβρη. Δέν έπρεπε να παραχωρήσει έθελοντικά την έξουσία στη χρεωκοπημένη άστική τάξη και να μετατραπεί – όπως μετατράπηκε – σε όργανο αναβίωσης του καθεστώτος της έκμετάλλευσης, της βίας και της ύποτέλειας στον άγγλοαμερικανικό ίμπεριαλισμό. Όταν η έξουσία βρίσκεται στο δρόμο και ένα επαναστατικό κίνημα που έχει τη δύναμη να την καταλάβει άδρανεϊ, τότε τό κίνημα αυτό παύει να είναι

έπαναστατικό και οδηγείται αναπόφευκτα στην ήττα, στη συντριβή και στη διάλυση.

Βασίλης Πεσμαζόγλου: Σέ σχέση μέ τή συμμαχία ΕΣΣΔ – Άγγλιας / ΗΠΑ τί ντοκουμέντα υπάρχουν πού νά δείχνουν πώς, καθόλη τή διάρκεια τής περιόδου, τό ΚΚΕ πίστευε ότι ή συμμαχία θά διατηρηθεί; Πώς εξηγοῦσε τό ΚΚΕ τήν πιό εὐνοϊκή στάση τής Βρετανικῆς Στρατιωτικῆς Ἀποστολῆς ὡς πρός τόν ΕΔΕΣ καί τήν ΕΚΚΑ;

Θανάσης Χατζῆς: Γιά πρώτη φορά αναπτύχθηκε μέσα στήν ΚΕ τοῦ ΚΚΕ ή ἀποψη ότι ή Συμμαχία τής ΕΣΣΔ μέ τίς Δυτικές δυνάμεις εἶναι μακρόχρονη καί θά διατηρηθεῖ μέχρι τήν ολοκληρωτική ἐκμηδένιση τοῦ φασισμού, στή συνεδρίασή της γιά τή διάλυση τής Κομμούντ. Ἀπό αὐτή τή θέση καθορίστηκε ή ἐμμονή τής ἡγεσίας στήν πραγματοποίηση τής «ἐθνικῆς ἐνότητας» μέ τούς ἀρχηγούς τῶν ἀστικῶν κομμάτων, ἐνότητα πού ποτέ δέν πραγματοποιήθηκε καί οὔτε ἦταν δυνατό νά πραγματοποιηθεῖ.

Chris Carratt: Ὁ Σιάντος εἶχε πραγματικά θυμώσει μέ τόν Ρούσο όταν γύρισε ἀπό τό Λίβανο, όπου εἶχε ὑπογράψει ή συμφωνία μέ τόν Παπανδρέου;

Θανάσης Χατζῆς: Βεβαίως θυμώσε, όπως ἀγανάχτησαν ὅλοι οἱ ἀγωνιστές καί ὀπαδοί τοῦ ἑαμικοῦ κινήματος. Ἡ συμφωνία τοῦ Λιβάνου καταδικάστηκε ὁμόφωνα ἀπό τό Ἐθνικό Συμβούλιο, ἀπό ὅλες τίς ὀργανώσεις τοῦ ΕΑΜ/ΕΛΑΣ καί ἀπό τό ἴδιο τό ΚΚΕ. Ὁ Σιάντος εἶχε δίκιο νά θυμώσει γιατί ὁ Ρούσος παραβίασε ὅλες τίς ὁδηγίες πού τοῦ εἶχαν δοθεῖ όταν ἐφευγε γιά τή Μέση Ἀνατολή μαζί μέ τήν ἀντιπροσωπεία τοῦ λαϊκοῦ κινήματος.

Ἐρώτηση ἀπό τό ἀκροατήριο: Ὁ κ. Χατζῆς εἶπε ότι ὁ Μεταξᾶς λέγοντας τό «ΟΧΙ» στούς Ἴταλούς, εἶχε ἐξασφαλίσει τά

συμφέροντα τής ελληνικής άστικής τάξης άπέναντι στους Άγγλους. 'Υπάρχει άπόδειξη γι' αυτό, υπάρχουν έγγραφα;

Θανάσης Χατζής: Ναι, υπάρχει άπόδειξη όπως ή δήλωση του Μεταξά πριν από τον πόλεμο, ότι τά σύνορα τής Έλλάδας είναι γραμμή άμυνας τής βρετανικής άυτοκρατορίας.

Ό προηγούμενος έρωτών: Άν ληφθεί ύπόψη τό γεγονός, ότι τό ΕΑΜ είχε τήν ύποστήριξη του 85-90% του πληθυσμού, γιατί δέν έλαβε μέρος στις έκλογές του 1946;

Θανάσης Χατζής: Στή συνεδρίαση τής Κεντρικής Έπιτροπής τό Φεβρουάριο του 1946, άποφασίστηκε πραγματικά νά λάβουμε μέρος στις έκλογές, μιά και ύπήρχαν κοινοβουλευτικές ψευδαισθήσεις. Άλλά ό Ζαχαριάδης νόμιζε ότι ή κατάσταση ήταν επαναστατική και δέν ήθελε νά περιπλακει σέ κοινοβουλευτικές διαδικασίες. Νόμιζε ότι αυτό θά άπομάκρυνε τό λαό από τήν προοπτική τής ένοπλης σύγκρουσης, πού ό λαός τήν ήθελε, και ότι συγχρόνως θά τήν έμπόδιζε. Πιστεύω ότι αυτό ήταν μεγάλο λάθος. Πολλά έγγραφα δείχνουν ότι ή πλειοψηφία των στελεχών του κόμματος, σέ διάφορες περιοχές, ήταν ύπέρ τής συμμετοχής στις έκλογές.

[*Η έπόμενη έρώτηση – κατά μεγάλος μέρος μή καταληπτή από τις μαγνητοταινίες – φαίνεται ότι επαναλάμβανε τις προηγούμενες περί άυτοκριτικής και έλλειψης επαφής, προχωρούσε στή διαφορά μεταξύ σοσιαλισμού και σοσιαλ-δημοκρατίας, και διακόπηκε από τον Πρόεδρο].*

Θανάσης Χατζής: Άυτά τά έπιχειρήματα θά μπορούσαν νά άναπτυχθούν, αλλά δέν λαμβάνουν ύπόψη ένα σημαντικό θέμα. Όταν τό ΕΑΜ/ΕΛΑΣ πήγε στό Λίβανο γιά νά διαπραγματευτεί, είχε ήδη τή δική του κυβέρνηση, τήν ΠΕΕΑ, και ένα Έθνικό Συμβούλιο πού ήταν τό έλεγμένο κοινοβούλιο τής Έλλάδας. Ό λαός είχε εκφράσει τή θέλησή του – ότι δέν έχουμε ανάγκη νά ένωθούμε μέ εκείνους πού έγκατέλειψαν τή

χώρα καί μέ τίς δυνάμεις πού άμεσα ή έμμεσα, χτυπούσαν τό έθνικοαπελευθερωτικό κίνημα, όταν δέν έβγαιναν άνοιχτά στό πλευρό τών κατακτητών. Άλλά ή ήγεσία ύπερεκτίμησε ή δύναμη τών Βρετανών και ύποτίμησε εκείνη του λαού. Τό άποτέλεσμα αούτου του κακού ύπολογισμού ήταν ότι ή ήγεσία συνθηκολόγησε.

Έρώτηση από τό άκροατήριο: Σχετικά μέ τό ρόλο της ΕΣΣΔ: 1) Νομίζετε ότι ή συνθηκολόγηση μέ τούς Βρετανούς ήταν σέ κάθε περίπτωση τό άποτέλεσμα άμεσης ή έμμεσης πίεσης από τή σοβιετική στρατιωτική άποστολή; Καί 2) άν ληφθούν ύπόψη οι μυστικές συμφωνίες, πού πιθανόν νά ύπήρχαν μεταξύ τών Σοβιετικών καί τών Βρετανών, νομίζετε ότι ή Σοβιετική Ένωση θά μπορούσε νά είχε παίξει πιό έποικοδομητικό ρόλο στην καθοδήγηση της έλληνικής ήγεσίας ώστε αούτή νά άποφύγει τά λάθη;

Θανάσης Χατζής: Κατά τή διάρκεια της κατοχής δέν είχαμε έπαφή μέ τή Σοβιετική Ένωση, όπως δέν είχαμε καί μέ τόν Τίτο μέχρι τόν Ιούνη του 1944, όταν ό Τζήμας πήγε στή Γιουγκοσλαβία. Η Σοβιετική Στρατιωτική Άποστολή, πού έφτασε στην έδρα του Γενικού Στρατηγείου του ΕΛΑΣ στά τέλη Αύγούστου του 1944, ήταν ένα συνεργείο συγκέντρωσης στρατιωτικών πληροφοριών μέ αούστηρή άπαγόρευση από τήν Άνωτάτη Στρατιωτική Διοίκηση του Σοβιετικού Στρατού νά αναμιχθεί στίς πολιτικές ύποθέσεις της Ελλάδας. Συγκεκριμένα έπίσημα στοιχεία πού νά άποδείχνουν τήν ύπαρξη άγγλοσοβιετικής συμφωνίας για παραχώρηση της Ελλάδας στή σφαίρα έπιρροής της Άγγλίας δέν ύπάρχουν, ή τουλάχιστον δέν έχουν δημοσιευθεί. Η ήγεσία του ΚΚΕ καί του ΕΑΜ, είχε πολλά στοιχεία πού έδειχναν πώς ή Σοβιετική Ένωση, λόγω τών δικών της δυσκολιών, δέν μπορούσε νά προσφέρει στο έλληνικό έθνικοαπελευθερωτικό κίνημα άμεση ένεργητική βοήθεια. Γνωρίζαμε έπίσης ότι πάντα φοβόταν μιá χωριστή συμμαχία μεταξύ τών ΗΠΑ, της Μ. Βρετανίας καί της Γερμα-

νίας. Πρόσχεχε πολύ νά μήν προκαλέσει τή σύναψη όποιασδήποτε τέτοιας συμφωνίας. Έμεις, οί κομμουνιστές, θέλαμε νά μαντέψουμε ποιά ήταν τά σοβιετικά συμφέροντα, ώστε νά δράσουμε σύμφωνα μέ αυτά. Άλλά δυστυχώς μαντέψαμε λάθος καί κάναμε ενέργειες πού ύστερα δέν επέτρεψαν στην ΕΣΣΔ νά μās ύποστηρίξει.

George Alexander: 'Ο κ. Χατζής είπε διτι στό ανώτερο επίπεδο τής ήγεσίας ύπήρχαν άνθρωποι πού πίστευαν διτι ή συμμαχία θά έξακολουθούσε νά ύπάρχει μετά τόν πόλεμο. Θά μπορούσε, παρακαλώ, νά κατονομάσει αυτούς τούς ανθρώπους καί νά έξηγήσει γιατί άντιστάθηκαν στό Ρούσο διταν ύπέγραψε τή συμφωνία του Λιβάνου;

Θανάσης Χατζής: Όπως έχω ήδη πει, ύπήρχαν δύο τάσεις στην ήγεσία του ΚΚΕ. Ή μία – ή πλειοψηφία – πίστευε διτι ή συμμαχία μεταξύ τής ΕΣΣΔ, των ΗΠΑ καί τής Μ. Βρετανίας θά συνεχιζόταν μετά τόν πόλεμο καί διτι, στα έλληνικά πλαίσια, αυτό σήμαινε συνεργασία μέ τά άλλα πολιτικά κόμματα. Ή άποψη τής μειοψηφίας ήταν διτι ή συμμαχία ήταν άπλώς περιστασιακή καί συνεπώς παροδική, διτι ύπήρχε κίνδυνος νά διαλυθεί άκόμα κατά τή διάρκεια του πολέμου καί διτι οί Βρετανοί πολεμούσαν τούς Γερμανούς έπειδή τούς θεωρούσαν ανταγωνιστές τους καί όχι έπειδή ήταν φασίστες. Ήταν μία επανάληψη του Α΄ Παγκόσμιου πολέμου – πολεμούσαν για νά διατηρήσουν τήν έξουσία καί τόν έλεγχο πού είχαν άποκτήσει τότε. Ήπειδή ύπήρχε ή πιθανότητα οί Βρετανοί νά ένωθούν μέ τούς Γερμανούς κατά τής Σοβιετικής Ένωσης, καί αναπόφευκτα μία τέτοια συμμαχία θά στρεφόταν έναντίον των επαναστατικών λαϊκών κινήματων, τό ΚΚΕ καί τό ΕΑΜ θά έπρεπε νά προετοιμάζονται για νά αντιμετώπισουν μία τέτοια άπειλή. Τό Κόμμα καί τό κίνημα προέβλεπαν τόν κίνδυνο αυτό. Πολλά «σινιάλα» έφταναν στην ήγεσία από τή βάση. Ή ήγεσία όμως δέν έδλεπε τίποτα.

George Alexander: Θά μπορούσε ό όμλητής νά τούς κατονομάσει;

Θανάσης Χατζής: Ναι. Μέ τήν όποση τών άγωνιστών καί του λαού ήταν τά μέλη του ΠΓ Σιάντος, Ζεϋγος, Πλουμπίδης καί Άναστασιάδης, πού ύποστηρίζονταν άπό τήν πλειοψηφία τών άνώτερων καθοδηγητικών στελεχών του Κόμματος καί του ΕΑΜ. τά όποία δούλευαν στίς όργανώσεις περιοχών καί στίς άνώτερες μονάδες του ΕΛΑΣ. Στο άποφασιστικό όμως στάδιο δέν μπόρεσαν νά άντιδράσουν.

Έρώτηση άπό τό άκροατήριο: Άφού ό κ. Χατζής ήταν ό μόνος πού άντιτάχθηκε στή γνώμη του Ζαχαριάδη για τίς έκλογές, στή συνεδρίαση, γιατί δέν άντιτάχθηκε στο τηλεγράφημα πού του έστειλε ό Ζαχαριάδης στή Θεσσαλονίκη, όπου είχε πάει νά προετοιμάσει τίς έκλογές ως όργανωτής τους στή Μακεδονία.

Θανάσης Χατζής: Καθένας πού γνωρίζει πώς λειτουργούν τά κομμουνιστικά κόμματα (γέλωτες) θά άντιλαμβάνεται γιατί μά μικρή μερίδα δέν μπορούσε νά έλθει σε άντίθεση μέ τό ύπόλοιπο Κόμμα, πού άκολουθούσε τίς κατευθύνσεις της ήγεσίας του.

HEINZ RICHTER

Ἡ Μάχη τῆς Ἀθήνας (Δεκέμβρης 1944) καί ὁ ρόλος τῶν Ἀγγλων

Τά γεγονότα τοῦ Δεκεμβρίου τοῦ 1944, πού ἔμειναν γνωστά στήν ἱστορία ὡς «Δεκεμβριανά», ἀποτελοῦν τό ἀποφασιστικό σημεῖο καμπῆς στή σύγχρονη ἱστορία τῆς Ἑλλάδας. Τά Δεκεμβριανά εἶναι ἡ ἔνοπλη σύγκρουση στήν Ἀθήνα ἀνάμεσα σέ ἑλληνικές καί βρετανικές ἔνοπλες δυνάμεις καί σέ μονάδες τοῦ ΕΛΑΣ Ἡ διαμάχη ἄρχισε στίς 3 Δεκεμβρίου, ὅταν Ἑλληνες ἀστυνομικοί πυροβόλησαν ἀοπλους διαδηλωτές τοῦ ΕΑΜ, καί τελείωσε στίς 11 Ἰανουαρίου 1945, μέ τή συμφωνία ἀνακωχῆς. Στίς 12 Φεβρουαρίου ἐπιτεύχθηκε ἡ εἰρήνη μέ τήν ὑπογραφή τῆς συμφωνίας τῆς Βάρκιζας.

Ἀνάμεσα σ' αὐτές τίς ξερές ἡμερομηνίες διαδραματίστηκε ἓνα ἀπό τά πιό τραγικά κεφάλαια τῆς ἑλληνικῆς ἱστορίας. Ἡ στρατιωτική ἤττα ἑνός τμήματος τοῦ ΕΛΑΣ στή μάχη τῆς Ἀθήνας εἶναι ἡ ἀντίστιξη τῶν προηγουμένων ἀναμφισβήτητων ἐπιτυχιῶν του κατά τῶν δυνάμεων κατοχῆς τοῦ Ἀξονα. Ὅσο σημαντικές κι ἂν ἦταν οἱ στρατιωτικές δραστηριότητες τοῦ ΕΛΑΣ γιά τήν ἐξέλιξη τοῦ πολέμου στή νοτιοανατολική Εὐρώπη, γιά τήν Ἑλλάδα, τό γεγονός ὅτι ὁ ΕΛΑΣ εἶχε ἀπελευθερώσει τά περισσότερα ἑλληνικά ἐδάφη μέχρι τόν Ὀκτώβριο τοῦ 1944, εἶχε πολύ μεγαλύτερη πολιτική σημασία. Στίς ἀπελευθερωμένες περιοχές εἶχε δημιουργηθεῖ μιὰ νέα κοινωνική καί πολιτική τάξη ἀπό τήν ἴδια τή βάση τῆς κοινωνίας. Οἱ δομές τῆς διέφεραν ριζικά ἀπό τίς παραδοσιακές. Τά κύρια χαρακτηριστικά τοῦ προπολεμικοῦ κράτους ἦταν ἡ ὀλιγαρχική διακυβέρνηση, ἡ διαφθορά, ἡ ρουσφετολογία καί ὁ συγκεν-

τρωτισμός. Χαρακτηριστικά στοιχεία της νέας τάξης ήταν η αυτοδιοίκηση, τά λαϊκά δικαστήρια, οι εκλογές, η ισότητα των γυναικών, η αποκέντρωση, κλπ., για ν' αναφέρουμε λίγα μόνο. Μέ δυό λόγια, χάρη στο κίνημα της αντίστασης διαγράφεται η προοπτική μιάς θεμελιακής αλλαγής του ελληνικού κράτους.

Ἡ στρατιωτική ἡττα τοῦ ΕΛΑΣ τὸ Δεκέμβριο τοῦ 1944 ἔβαλε ἀπότομα τέλος σ' αὐτὴ τὴν ἐξέλιξη. Στούς ἐπόμενους μετὰ τὴ Συμφωνία τῆς Βάρκιζας μῆνες μὰ ἀντεπαναστατική πλημύρα χτύπησε τὴν Ἑλλάδα, σάρωσε ὅλα ὅσα εἶχε οἰκοδομήσει ἡ ἀντίσταση καὶ ξανάφερε στὴν ἐπιφάνεια τίς παλιές δομές πού ἀκόμα βασανίζουν τὴν Ἑλλάδα. Στὴ διάρκεια τῆς κατοχῆς, τά ἐργατικά συνδικάτα εἶχαν συνενωθεί σέ μὰ ἰσχυρὴ ὁμοσπονδία. Μετὰ τὴ Βάρκιζα δρέθηκαν πάλι ὑπὸ τὴν ἐπιρροή τοῦ κράτους, πού κατακερμάτισε τὴν ὁμοσπονδία σέ 1.500 ὁμάδες, οἱ ὁποῖες διαλύθηκαν ἀπὸ τίς κομματικές διαμάχες. Ὁ στρατός ἐκκαθαρίστηκε ἐπίσης ἀπ' ὅλα τά φιλελεύθερα καὶ ἀριστερά στοιχεία καὶ ἄρχισε νὰ ἐλέγχεται ἀπὸ μὰ μυστικὴ ὀργάνωση τῆς ἄκρας δεξιᾶς, τὸν ΙΔΕΑ. πού ἔνα «περιώνυμο» μέλος του ἦταν ἀγρότερα ὁ Παπαδόπουλος. Ἡ ἀστυνομία καὶ ὁ κρατικὸς μηχανισμὸς δέν ἐκκαθαρίστηκαν ἀπὸ τά φασιστικά στοιχεία καὶ τοὺς συνεργάτες τῶν Γερμανῶν, ὅπως προέβλεπε ἡ Συμφωνία τῆς Βάρκιζας, ἀλλὰ ἀπὸ τά προοδευτικά στοιχεία. Οἱ συνεργάτες τῶν Γερμανῶν δέν τιμωρήθηκαν στὴν Ἑλλάδα, ὅπως στίς ἄλλες εὐρωπαϊκὲς χώρες, ἀλλὰ μᾶλλον ἀμείφθηκαν γιὰ τίς προηγούμενες «ἀντικομμουνιστικές» ὑπηρεσίες τους. Ἡ οἰκονομικὴ καὶ πολιτικὴ ὀλιγαρχία ξαναγύρισε στὴν ἐξουσία. Οἱ παλιοὶ ἀγωνιστές τῆς ἀντίστασης ρίχτηκαν στίς φυλακές κατὰ χιλιάδες καὶ διώκονταν γιὰ τίς πιὸ ἀσήμαντες ἀφορμές. Ταυτόχρονα ἡ ἄκρα δεξιά σχημάτισε παράλληλους ἀνεπίσημους μηχανισμούς πού οἱ ἀποφάσεις τους ὑπερίσχυαν ἐκείνων τοῦ ἐπίσημου κράτους: τὸ σύστημα αὐτὸ οἱ Ἕλληνες τὸ ἀποκαλοῦν «παρακράτος». Ὁ ἐμφύλιος πόλεμος, πού ξέσπασε τὸ 1946 κι ἔκανε τὴν Ἑλλάδα τὸ πρῶτο πεδίο δοκιμῆς τοῦ ψυχροῦ πολέμου, ἦταν ἀμεσο ἀποτέλεσμα

της λευκής τρομοκρατίας. 'Ο έμφύλιος πόλεμος προκλήθηκε πολύ περισσότερο από απελπισία και απόγνωση, ως αποτέλεσμα της λευκής τρομοκρατίας, παρά από την ύποτιθέμενη πρόθεση των κομμουνιστών να καταλάβουν την έξουσία.

'Ο κατάλογος αυτών των άρνητικών συνεπειών, που ακολούθησαν τα Δεκεμβριανά και που εξακολουθούν να είναι αισθητές και σήμερα, θά μπορούσε να είναι πολύ μακρύτερος. Τά λίγα σημεία που αναφέρθηκαν απεικονίζουν ίσως τη μεγάλη σημασία που έχουν τά Δεκεμβριανά στην ελληνική ιστορία. 'Επίσης είναι φανερό ότι οί αντίκτυποι των Δεκεμβριανών έχουν έμβέλεια που ξεπερνά κατά πολύ τά ελληνικά σύνορα. 'Επηρέασαν δλη τή μεταπολεμική ιστορία των Βαλκανίων, άν δχι και της Εύρώπης. Γι' αυτό τό λόγο, τά Δεκεμβριανά αποκτούν μιά σημασία που ξεπερνά τό απλό ακαδημαϊκό ενδιαφέρον και απαιτούν μιά διεξοδική ανάλυση. 'Ομως αυτή ή άποστολή ξεπερνά τά πλαίσια της έκθεσής μου και τό διαθέσιμο χρόνο. 'Ετσι θά ασχοληθώ μόνο μέ τρία έρωτήματα αυτού του πολύπλοκου προβλήματος, στα όποια θά προσπαθήσω να δώσω άπάντηση:

1. Ποιά ήταν ή φύση των Δεκεμβριανών;
2. Ποιός ήταν τελικά υπεύθυνος για τήν έναρξή τους;
3. Θά μπορούσαν να είχαν άποφευχθεί τά Δεκεμβριανά;

Τό έρώτημα ως προς τή φύση των Δεκεμβριανών πήρε τήν πρώτη του άπάντηση από τόν ίδιο τόν πρωθυπουργό Τσώρτσιλ. Στίς 8 'Ιανουαρίου 1945 δήλωσε στή Βουλή των Κοινοτήτων ότι «ύπῆρχε... μιά αρκετά καλά οργανωμένη συνωμοσία ή σχέδιο, σύμφωνα μέ τό όποιο ό ΕΛΑΣ θά κατέβαινε στήν 'Αθήνα για να τήν καταλάβει μέ τά όπλα». Αυτή ή θεωρία της συνωμοσίας για τήν κατάληψη της έξουσίας αντιμετώπιστηκε μέ έντονο σκεπτικισμό στή Βρετανία και στίς ΗΠΑ άκόμα και εκείνη τήν εποχή. 'Ο βρετανικός τύπος, από τόν άριστερίζοντα «New Statesman» μέχρι τούς συντηρητικούς «Times», όμόφωνα άμφισβήτησε αυτή τή θέση περί συνωμοσίας. Τό ίδιο επικρίθηκε στή Βουλή των Κοινοτήτων, δχι μόνο από άριστερούς όπως ό 'Ανιούριν Μπέβαν και ό κομμουνιστής Ουίλλιαμ

Γκάλλαχερ, αλλά και από τούς ηγέτες του Φιλελεύθερου Κόμματος, σέρ Πέρου Χάρρις, και του Έργατικού Κόμματος, Άρθουρ Γκρήγγουτ. Στίς ΗΠΑ οί επικρίσεις δέν περιορίστηκαν στον τύπο. Ό ίδιος ό πρόεδρος Ρουζβελτ είχε άγανακτήσει και ό ύπουργός Στεττίνιους κατήγγειλε δημόσια τή βρετανική πολιτική τής επέμβασης. Δυό χρόνια άργότερα ώστόσο, στην άρχή του ψυχρού πολέμου, ή θέση του Τσώρτσιλ γενικά κυριάρχησε. Όχι μόνο σχολιαστές και δημοσιογράφοι, αλλά και ιστορικοί του κύρους του Ούίλλιαμ Χάρντνυ Μακνήλ δέχτηκαν τή άποψη του Τσώρτσιλ. Άπό τότε, συγγραφείς και ιστορικοί επαναλάμβαναν έξίσου αύτή τή θεωρία, μέ άκόμα μεγαλύτερο ζήλο, ξανά και ξανά. Δυό πρόσφατα παραδείγματα είναι ό Γεώργιος Δ. Κούσουλας και ό Χένρυ Μώλ. Κατά τήν άποψη αύτών των συγγραφέων, ή άνιδιοτελής επέμβαση του Τσώρτσιλ έσωσε τήν Έλλάδα άπό τή δικτατορία του προλεταριάτου. Αύτή ή άποψη χρησιμοποιήθηκε κατά κόρον και έγινε σχεδόν πολιτικό δόγμα.

Ό διαρκής επανάληψη αύτής τής θεωρίας τής συνωμοσίας για τήν κατάληψη τής έξουσίας έπισκόπιαζε μέχρι πρόσφατα τό γεγονός ότι, άπό πολύ νωρίς, είχαν άκουστεί φωνές πού τήν άμφισθητούσαν. Όδη τό 1949 ό Σταυριανός άμφισθέτησε αύτή τή θεωρία σ' ένα άρθρο του για τήν Άμερικανική Σλαδική και Άνατολικοευρωπαϊκή Έπιθεώρηση, και τό 1952 είχε άποδείξει πειστικά στο βιβλίο του «Έλλάδα: Άμερικανικό δίλημμα και εύκαιρία» ότι ή θεωρία του Τσώρτσιλ άνήκε στην περιοχή των μύθων. Ό πρώτος επαγγελματίας ιστορικός πού, μετά άπό ένα διάλειμμα 20 χρόνων, έπισκόπησε κριτικά τά γεγονότα του Δεκεμβρίου 1944 ήταν ό Τζών Ιατρίδης στο βιβλίο του «Έξέγερση στην Άθήνα, ό Δεύτερος Γύρος των Έλλήνων κομμουνιστών», πού έκδόθηκε τό 1972. Δήλωνε ρητά: «Όσο μεγάλος κι άν ήταν ό ρόλος του ΚΚΕ στην έξέγερση, όποιος θεωρεί τήν όλη ύπόθεση ως προϊόν μιάς σκόπιμης άπόφασης των κομμουνιστών νά καταλάβουν τήν έξουσία μέ τή βία, δέν καταφέρνει νά διακρίνει τίς βαθύτερες ρίζες τής διαμάχης. Τά πραγματικά αίτια πρέπει ν' άναζητηθούν στην

οικονομική, κοινωνική, πολιτική και ψυχολογική εξάντληση πού κληρονομήθηκε από τό παρελθόν και επιδεινώθηκε από τόν πόλεμο, τήν ξένη κατοχή και τήν έξωτερική χειραγώγηση». Έτσι ο Ίατριδης δέν βλέπει «γνήσιους κακούργους» σ' αυτό τό έλληνικό δράμα, αλλά μιά συρροή ανθρώπινων σφαλμάτων. Κατά τή γνώμη του, τό ΚΚΕ ήταν τό «θύμα μιās γενικής δυσφορίας κι ενός κλίματος πού οδηγούσε στή βία, ενός κλίματος στή δημιουργία του οποίου είχε συμβάλει και τό ίδιο». Θεωρεί τά Δεκεμβριανά αποτέλεσμα δυο διαφορετικών αντιλήψεων για τήν κοινωνία και τής βαθιάς αμοιβαίας δυσπιστίας, πού έκανε αδύνατη μιá ειρηνική λύση. Γι' αυτόν, τό ξέσπασμα τής καθαυτό μάχης ήταν ή καμπή μιās διαδικασίας κλιμάκωσης πού μέ τήν κεκτημένη της ταχύτητα ξέφυγε από τόν έλεγχο και όδήγησε άδυσώπητα στον έμφύλιο πόλεμο. «Μόνο ή ψυχρή λογική, ή πιό σπάνια διπλωματική επιδεξιότητα και ή πιό βαθιά άφοσίωση στην εϋημερία όλόκληρου του έθνους θά μπορούσαν νά άποτρέψουν αυτή τήν όλέθρια πορεία». Σ' αυτό τό έπιχείρημα συμπεριλαμβάνει και τή βρετανική πολιτική άπέναντι στην Έλλάδα, πού τό κύριο λάθος της ύπηρεξε ή άσυνέπειά της. 'Ο Ίατριδης αναφέρει όρισμένες λαθεμένες αποφάσεις του Τσώρτσιλ, αλλά τίς ύπάγει στή βασική θέση του ότι τά πράγματα άσυναίσθητα «γλίστρησαν» στον πόλεμο, θέση πού συνεπάγεται τά ίδια προβλήματα, όπως ή περίφημη, σχεδόν ίδια, θέση του Λούντ Τζώρτζ για τήν έναρξη του Α΄ Παγκόσμιου πολέμου. 'Από αυτή τή σκοπιά, κανείς δέν εϋθυνόταν για τό ξέσπασμα των Δεκεμβριανών, πού γίνονται άπλως ένα χτύπημα τής μοίρας ή ένα θλιβερό σφάλμα τής ιστορίας.

Τήν ίδια περίπου εποχή, ό ύποφαινόμενος ανέλυσε αυτά τά γεγονότα στα πλαίσια μιās ευρύτερης μελέτης τής ιστορίας τής Έλλάδας, τή δεκαετία από τό 1936 μέχρι τό 1946*. Κατέληξε

---

* Heinz Richter, «1936-1946: δυο επαναστάσεις και άντεπαναστάσεις στην Έλλάδα». Έκδόσεις «Έξάντας», Αθήνα, 1975.

στά ακόλουθα συμπεράσματα και θέσεις: Τά Δεκεμβριανά δέν ήταν σέ καμιά περίπτωση ή προετοιμασμένη από πρίν κομμουνιστική επανάσταση. Τό Δεκέμβριο τοῦ 1944, ή εναλλακτική λύση δέν ήταν εἴτε δικτατορία τοῦ προλεταριάτου εἴτε ή φιλελεύθερη δημοκρατία, ἀλλά εἴτε ἐθνική ἀνεξαρτησία, λαϊκή κυριαρχία καί κοινωνική δημοκρατία, εἴτε ξένη κηδεμονία καί ὀλιγαρχική διακυβέρνηση. Τά Δεκεμβριανά εἶναι ή ἐπέμβαση πού ὁ Τσώρτσιλ εἶχε προετοιμάσει μέ διπλωματική καί στρατιωτική ἐπιμέλεια ἀπό τό 1943, γιά νά καταστρέψει ὀλόκληρο τό ἑλληνικό κίνημα τῆς ἀντίστασης καί νά ἀποκαταστήσει τήν προπολεμική ἡμαποικιακή ἐξάρτηση. Ἡ ἐπέμβαση στήν Ἑλλάδα ἦταν μέρος τῆς πολιτικῆς γιά τήν ἀποκατάσταση τῆς αὐτοκρατορίας, γιά τήν ἐξασφάλιση τῶν γραμμῶν ἐπικοινωνίας τῆς καί τῆς οἰκοδόμησης ἑνός ἀντικομμουνιστικοῦ προτύργιου κατά τῆς Σοβιετικῆς Ἐνωσης. Ἦταν ἕνα στοιχεῖο τῆς σφαίρας τῆς πολιτικῆς τῶν συμφερόντων, πού τούς κανόνες τῆς εἶχε διατυπώσει ἀπό τό 1841 ὁ Βρετανός πρεσβευτής στήν Ἑλλάδα σέρ Ἐντμοντ Λάουονς καί πού ἐξακολουθοῦσαν νά ἰσχύουν τό 1944: «Μιά Ἑλλάδα πραγματικά ἀνεξάρτητη εἶναι παραλογισμός. Ἡ Ἑλλάδα θά εἶναι ἢ ρωσική ἢ ἀγγλική· καί καθώς δέν πρέπει νά εἶναι ρωσική, ἀναγκαστικά θά εἶναι ἀγγλική». Οἱ Ἕλληνες μονάρχες ὑποτίθεται πώς ἦταν παραδοσιακά ἐγγυητές τῆς φιλοβρετανικῆς πολιτικῆς τῆς Ἑλλάδας. Γι' αὐτό ὁ Τσώρτσιλ ἀγωνιζόταν γιά τήν παλινόρθωση τοῦ Γεωργίου Β' στόν ἑλληνικό θρόνο. Ἄλλά οὔτε καί ὁ Γεώργιος Β' ἦταν ὁ ἀποφασιστικός παράγοντας. Ὁ ἀποφασιστικός παράγοντας ἦταν ή ἐξαιρετική ἀντιπάθεια τοῦ Τσώρτσιλ γιά τήν κοινωνική ἀλλαγή. Δέν ὑπάρχει ἀμφιβολία ὅτι ὁ Τσώρτσιλ, στά πλαίσια τῆς τάξης του, ἦταν καλός δημοκράτης – στήν πατρίδα του. Ὅμως τό ἐξωτερικό ἦταν μιά ἄλλη ὑπόθεση. Δέν γνωρίζουμε ἀκριβῶς ὡς ποῖο βαθμό αὐτή ή πολιτική ἐπηρεαζόταν ἀπό οἰκονομικά συμφέροντα τοῦ Σίτυ, ἀλλά δέν μποροῦμε ν' ἀποκλείσουμε κάτι τέτοιο. Ἔτσι τά Δεκεμβριανά εἶναι μιά ἐπέμβαση γιά τήν ἀποκατάσταση τοῦ παλιοῦ κατεστημένου.

Ἐκτός ἀπό αὐτὴ τὴν πλευρὰ τῶν Δεκεμβριανῶν, πού καθοριζόταν ἀπὸ ξένους παράγοντες, ὑπῆρχε μιὰ τοπικὴ ἑλληνικὴ ἀντιστοιχία, πού σχετιζόταν στενά μὲ τὴν πρώτη μέσω τοῦ προσώπου τοῦ βασιλιᾶ. Μόνο ἐπιφανειακά αὐτὴ ἢ τοπικὴ πλευρὰ καθοριζόταν ἀπὸ τὸν ἀνταγωνισμό ἀνάμεσα στὴ μοναρχία καὶ στὴν ἀβασίλευτη δημοκρατία. Στὴν πραγματικότητα παιζόταν ὀλόκληρο τὸ κοινωνικὸ καὶ πολιτικὸ σύστημα. Ἡ ἑλληνικὴ μοναρχία εἶχε αὐτοδυσφημιστεῖ μὲ τὴν ἐνεργὸ συμμετοχὴ της στὴ φασιστικὴ δικτατορία τοῦ Μεταξᾶ καὶ ὑπῆρχε συμφωνία ἀνάμεσα σὲ ὄλες τὶς πολιτικὲς δυνάμεις – ἐκτός ἀπὸ τοὺς φανατικούς βασιλόφρονες καὶ τοὺς φασίστες, πού χειροτέρεψαν ἀκόμα περισσότερο τὴν ὑπόθεση τοῦ βασιλιᾶ γιατί συνεργάστηκαν μὲ τοὺς κατακτητὲς – διὰ τὸ μεταπολεμικὸ κράτος θὰ ἦταν ἀβασίλευτη δημοκρατία. Ὅμως οἱ ἀντιβασιλικοὶ δὲν εἶχαν οὔτε κοινὴ ὀργάνωση οὔτε συμφωνοῦσαν γιὰ τὸ μεταπολεμικὸ πολιτικὸ καὶ κοινωνικὸ σύστημα. Εἶναι ἀλήθεια ὅτι οἱ παλιοὶ πολιτικοὶ ἀπαιτοῦσαν τὴν ἀβασίλευτη, ἀλλὰ ὑπὸ τὴ δικὴ της ὀλιγαρχικὴ ἡγεσία, καὶ γι' αὐτὸ δὲν ἐντάχθηκαν στὸ ἀντιστασιακὸ κίνημα. Ἡ ἀντίσταση ἦταν κατακερματισμένη σὲ διάφορες ὀργανώσεις, μὲ διάφορα, μᾶλλον ἀόριστα, πολιτικὰ προγράμματα γιὰ τὸ μεταπολεμικὸ σύστημα. Ἐνα τέλος σ' αὐτὴ τὴ σύγχυση δόθηκε μὲ τὸ σύστημα τὸ ὁποῖο ἐφάρμοσε τὸ ΕΑΜ στὶς ἀπελευθερωμένους περιοχὲς πού, ὅπως ἀναφέραμε ἤδη, προμηνοῦσε τὴ γέννηση ἐνός νέου κοινωνικοῦ καὶ πολιτικοῦ συστήματος ἀπὸ τὴ βάση. Εἶναι ἀλήθεια ὅτι οἱ Ἕλληνες κομμουνιστὲς ἐπαιξαν σημαντικὸ ρόλο σ' αὐτὴ τὴν ἐξέλιξη, ἀλλὰ ὁ κίνδυνος κατάληψης τῆς ἐξουσίας ἀπὸ τοὺς κομμουνιστὲς ἦταν ἀνύπαρκτος. Σὲ ἀντίθεση πρὸς τὸν Τίτο, τὸ ΚΚΕ ἀκολούθησε φορμαλιστικά τὴν ὀρθόδοξη συνταγὴ γιὰ τὴν ἐπανάσταση, κι αὐτὴ ὀριζε τὴν ἐγκαθίδρυση τῆς ἀσικτῆς δημοκρατίας γιὰ τὴν Ἑλλάδα. Πράγματι τὸ ΚΚΕ ἐβλεπε μὲ βαθιὰ δυσπιστία μερικὲς ἀπὸ τὶς ριζικὲς δημοκρατικὲς μεταρρυθμίσεις πού εἶχε πραγματοποιήσει τὸ ΕΑΜ/ΕΛΑΣ καὶ ἀνακαλοῦσε στὴν τάξη ὄλες τὶς δυνάμεις πού προσπαθοῦσαν νὰ ἐπιταχύνουν τὴ διαδικασίαν τοῦ κοινωνικοῦ

μετασχηματισμοῦ. Ἴδιαίτερα, ἦταν ἀντίθετο πρὸς ὁποιαδήποτε δραστηριότητα πού θά μπορούσε νά καταλήξει σέ μιά σύγκρουση μέ τή Βρετανία. Τά ἐσωτερικά χαρακτηριστικά τοῦ μεταπολεμικοῦ κράτους πού θά οἰκοδομοῦνταν σ' αὐτή τή βάση θά ἦταν ὁ φιλελευθερισμός, ἡ δημοκρατία καί οἱ κοινωνικές μεταρρυθμίσεις. Οἱ ἐξωτερικές σχέσεις του μέ τή Βρετανία θά στηρίζονταν στήν ἰσοτιμία.

Αὐτή ἡ ἐξέλιξη ἔβαζε σέ κίνδυνο τήν ἑλληνική ὀλιγαρχία. Ἡ δοσιλογική πτέρυγα τῆς Δεξιᾶς ἄρχισε νά «ὑπερασπίζει» τή θέση τῆς ἤδη στή διάρκεια τῆς κατοχῆς, μέ τό πρόσημα τῆς σταυροφορίας κατά τοῦ κομμουνισμοῦ. Εἶναι ἀλήθεια ὅτι ἡ φιλελεύθερη καί ἀντιβασιλική πτέρυγα συνέχιζε νά ἀγωνίζεται γιά τήν ἐγκαθίδρυση τῆς ἀβασίλευτης δημοκρατίας, ἀλλά φοβόταν ὄλο καί πιά πολύ τόν κομμουνιστικό κίνδυνο, γιά τόν ὁποῖο ψιθύριζε ἡ ξένη προπαγάνδα. Τά Δεκεμβριανά, τέλος, ἀντιπροσωπεύουν τόν ἀνοιχτό ἐμφύλιο πόλεμο τῆς ἄκρας Δεξιᾶς κατά τῆς προοδευτικῆς Ἀριστερᾶς. Ταυτόχρονα, αὐτός ὁ ἐμφύλιος πόλεμος χρησιμοποιήθηκε ἐκ τῶν ὑστέρων ὡς ἀπόδειξη γιά τήν ὑποτιθέμενη προηγούμενη ὑπαρξη τοῦ κομμουνιστικοῦ κινδύνου καί βεβαιώθηκε στήν ἐπανασύνεωση τοῦ ἀστικοῦ στρατοπέδου.

Ἀπό αὐτή τή σκοπιά, τά Δεκεμβριανά ἀποκτοῦν διπλό χαρακτήρα. Εἶναι ταυτόχρονα: μιά τοπική ἐμφύλια σύγκρουση καί μιά ξένη ἐπέμβαση. Μόνο αὐτός ὁ διπλός χαρακτήρας ἐξηγεῖ ὀρισμένα γεγονότα. Λόγου χάρη, χωρίς τό δεδομένο ὅτι τά Δεκεμβριανά ἦταν καί ἐμφύλιος πόλεμος, δέν μπορούμε νά καταλάβουμε τίς τρομερές διαισθηματικές πού ἔγιναν ἀπό τίς δύο πλευρές. Ἄν λάβουμε ὑπόψη τό χαρακτήρα τοῦ ἐμφυλίου πολέμου, χάνει τή σημασία του τό ἐρώτημα ποιά πλευρά ἔκανε τά περισσότερα ἐγκλήματα, πού ὅπως εἶναι γνωστό ἀποτελοῦν συστατικά στοιχεῖα κάθε ἐμφυλίου πολέμου. Τό ἀποφασιστικό ἐρώτημα ἀποκρυσταλώνεται στό: Ποιά πλευρά ἐσπρωξε τά πράγματα πέρα ἀπό τό σημεῖο δυνατότητας γιά συζήτηση καί συμβιβασμούς;

Ἡ ἀπλούστερη καί λιγότερο προβληματική ἀπάντηση θά

ήταν: Ἐκείνη ἡ ἀνώνυμη ομάδα τῶν ἀστυνομικῶν. Παρόλο πού εἶναι ἀλήθεια ὅτι αὐτοί ἔριξαν τούς πρώτους πυροβολισμούς στό Δεκεμβριανά, μποροῦμε νά ἰσχυριστοῦμε ὅτι αὐτοί ὤθησαν τά πράγματα ὡς τή σύγκρουση; Ἐμεῖς δέν τό πιστεύουμε. Ἡ κρίσιμη μέρα δέν ἦταν ἡ 3ῆ Δεκεμβρίου, ἀλλά μᾶλλον ἡ 5ῆ: Μετά τά γεγονότα τῆς 3ῆς Δεκεμβρίου οἱ ἡγέτες τῶν διαφόρων ἑλληνικῶν κομμάτων εἶχαν ἀρχίσει συνομιλίες σχετικά μέ μιά κυβερνητική ἀλλαγὴ. Γιά λίγες ὥρες ὁ ἀρχιεπίσκοπος Δαμασκηνός φερόταν ὡς πιθανός νέος πρωθυπουργός. Τό μεσημέρι τῆς 4ῆς Δεκεμβρίου ὁ πρεσβευτής Λήπερ ἐνημέρωνε τό Φόρεϊν Ὅφφισ: «Μετά τά χθεσινά γεγονότα εἶμαι περισσότερο πεπεισμένος ὅτι ὁ Παπανδρέου δέν μπορεῖ νά παραμείνει. Ἡ κυβέρνησις πρέπει νά ἐνισχυθεῖ γερά, ὥστε τό ἔθνος ν' ἀποκτήσει περισσότερη ἐμπιστοσύνη σέ μιά τέτοια κυβέρνησις... ἴσως ἀκόμα εἶναι δυνατό... νά συγκληθεῖ μιά σύσκεψη μέ τήν Ἀριστερά, σέ μιά προσπάθεια νά σταματήσει ὁ ἐμφύλιος πόλεμος». Τό βράδυ τῆς ἴδιας μέρας οἱ συνομιλίες τῶν ἡγετῶν τῶν ἑλληνικῶν κομμάτων ἔληξαν μέ ἐπιτυχία. Ὁ ἡγέτης τοῦ Κόμματος τῶν Φιλελευθέρων, Θεμιστοκλῆς Σοφούλης, θά γινόταν ὁ νέος πρωθυπουργός. Ὁ Λήπερ συνιστοῦσε στό Λονδίνο νά κάνει μιά νέα δοκιμὴ μέ τό Σοφούλη.

Πραγματικά, ἡ λύσις αὐτὴ θά ἔκανε δυνατὴ μιά νέα ἀρχὴ καί θά ἄνοιγε τό δρόμο γιά μιά εἰρηνικὴ διευθέτησι τῆς κρίσις. Οἱ Φιλελεύθεροι κατανοοῦσαν τὴν ἐπιθυμία τῆς Ἀριστερᾶς γιά ἐγγυήσεις ἀσφάλειας καί ὁ Σοφούλης ἀσφαλῶς θά ἔβρισκε ἕναν ἀμοιβαῖα ἀποδεκτὸ συμβιβασμὸ στό ζήτημα τοῦ ἀφοπλισμοῦ. Ἡ Ἀριστερὰ ὑποστήριζε αὐτὴ τὴ λύσις. Οἱ ὑπουργοὶ τῆς ἄλλωστε εἶχαν παραιτηθεῖ τὴν 1ῆ Δεκεμβρίου, γιά νά ἐλευθερώσουν τό δρόμο πρὸς αὐτὴ τὴν κατεύθυνσι. Ὅταν ὁ Παπανδρέου τηλεγράφησε τὴν παραίτησή του (ἀπὸ τὴν πρωθυπουργία) στό Λονδίνο τό ἀπόγευμα τῆς 4ῆς Δεκεμβρίου, μιά τελευταία εὐκαιρία νά ἀποκλιμακωθεῖ ἡ κρίσις εἶχε γίνει πραγματικότης κυριολεκτικὰ τὴν τελευταία στιγμὴ. Στό Λονδίνο, ὁ Τσῶρτσιλ παρακολουθοῦσε τίς ἐξελίξεις μέσα ἀπὸ τὰ τηλεγραφήματα πού ἔφταναν ἀπὸ τὴν Ἀθήνα μέχρι ἀργά

τό θράδυ. Στά απομνημονεύματά του, θυμάται τίς αποφασιστικές εκείνες στιγμές: «'Ο Άντονου (Ήντεν) κι εγώ ήμαστε μαζί μέχρι τίς δύο περίπου, και συμφωνούσαμε απόλυτα διτι έπρεπε ν' ανοίξουμε πυρ. Βλέποντας πόσο κουρασμένος ήταν του είπα: "Άν θές νά πᾶς γιά ύπνο, ἄσ' τα σέ μένα". Και αυτό έκανε». Μερικές στιγμές αργότερα, ο Τσώρτσιλ έστειλε δύο αποφασιστικές οδηγίες, πού ώθησαν τίς εξελίξεις ανεπίστροπτα στή σύγκρουση.

Τό πρώτο τηλεγράφημα άπευθυνόταν στόν Λήπερ και όχι στόν Σκόμπι, όπως δηλώνει στά απομνημονεύματά του ο Τσώρτσιλ. Αυτό τό γεγονός αποδεικνύεται εύκολα από τό πρωτότυπο πού βρίσκεται στά PRO. 'Ο Τσώρτσιλ έστειλε τίς έπόμενες οδηγίες: «Σήμερα δέν είναι καιρός γιά έπιτολαιότητες στήν έλληνική πολιτική, ούτε πρέπει νά φανταζόμαστε διτι οί Έλληνες πολιτικοί τών διαφόρων άποχρώσεων μπορούν νά επηρεάσουν τήν κατάσταση. Δέν θά πρέπει νά προβληματίζεστε γιά τή σύνθεση τής έλληνικής κυβέρνησης. Είναι ζήτημα ζωής ή θανάτου. Πρέπει νά αναγκάσετε (στά απομνημονεύματά του χρησιμοποιεί τή λέξη «σιέσετε») τόν Παπανδρέου νά μείνει πιστός στό καθήκον του και νά τόν βεβαιώσετε διτι, άν τό κάνει, θά υποστηριχτεί άπ' όλες μας τίς δυνάμεις. (Οί έπόμενες δύο προτάσεις λείπουν από τά απομνημονεύματα του Τσώρτσιλ.) "Άν παραιτηθεί, θά πρέπει νά τόν κλειδώσετε κάπου, μέχρι νά ξερθει στά συγκαλά του, όταν οί μάχες θά έχουν προφανώς τελειώσει. Είναι πιθανόν νά χρειαστεί νά κάνει τόν άρρωστο ώστε νά είναι άπρόσιτος. Έχει περάσει πρό πολλού ο καιρός πού οποιαδήποτε ομάδα Έλλήνων πολιτικών μπορούσε νά επηρεάσει αυτό τόν ξεσηκωμένο όχλο. Μόνο μέ τή βοήθειά μας είναι δυνατόν νά τά θγάλει πέρα...»*.

Πέντε λεπτά αργότερα, ο Τσώρτσιλ έστειλε τό διαβόητο τηλεγράφημα: «Μή διατάσετε νά πυροβολήσετε» στόν στρατηγό Σκόμπι. Στήν Άθήνα ο Παπανδρέου άπέσυρε ύπάκουα τήν

---

* Πρωθυπουργός προς Λήπερ, 5.12.44 R19 933/745/19.

παραίτησή του και ό Σοφούλης διαμαρτυρήθηκε για τήν αύ-
θαίρετη μεταχείριση. 'Ο κύβος είχε ριφθεί και ό συμβιβασμός
δέν ήταν πιά δυνατός. Ένα έρώτημα τίθεται εδώ: 'Ηταν ή
άπόφαση του Τσώρτσιλ μιά αύθόρμητη αντίδραση, ένα είδος
λύσης του Γόρδιου Δεσμού τής κρίσης, ή ήταν άπλώς τό τε-
λικό άποτέλεσμα μιάς διαδικασίας πού είχε άποφασιστεί άπό
πολύ πριν; 'Αναφέραμε στην άρχή τούτης τής εισήγησης, ότι ό
Τσώρτσιλ προετοίμαζε τήν επέμβαση άπό τό 1943. 'Ο περι-
ορισμένος διαθέσιμος χρόνος καθιστά άδύνατο νά περιγρα-
φούν όλες οι βαθμίδες αύτης τής διαδικασίας, αλλά θά προ-
σπαθήσουμε νά αναφέρουμε τίς πιά σημαντικές. Ταυτόχρονα
παρατηρούμε μιά έξαιρετικά ένδιαφέρουσα σύμπτωση: Κάθε
φορά πού ό Τσώρτσιλ έκανε ένα βήμα πιά πέρα πρός τή σύγ-
κρουση, άκούγονταν φωνές πού προειδοποιούσαν και προέ-
λεγαν τό τελικό ξεσπασμα του έμφυλίου πολέμου. Δυστυχώς
και αυτές δέν έδωσε σημασία σ' αυτές τίς φωνές.

'Ο πρωταρχικός παράγοντας αύτης τής εξέλιξης ήταν τό ζή-
τημα τής έπιστροφής του Γεωργίου Β' στην Έλλάδα. Για τόν
Τσώρτσιλ, αυτό τό ζήτημα ήταν μονοδιάστατο. Θεωρούσε τόν
Γεώργιο Β' ως νόμιμη κεφαλή του έλληνικού κράτους, έναν
πιστό σύμμαχο πού έπρεπε ν' άποκατασταθεί στό θρόνο του.
'Ο Τσώρτσιλ δέν είχε κατανοήσει ότι ό άνταγωνισμός ανά-
μεσα στη μοναρχία και στη δημοκρατία δέν ήταν πιά ή παρα-
δοσιακή διαμάχη στα πλαίσια τής ελληνικής άστικής τάξης,
μιά διαμάχη πού είχε καθορίσει τίς πολιτικές εξελίξεις ανά-
μεσα στον Α' Παγκόσμιο πόλεμο και στη δικτατορία του
Μεταξά, αλλά ότι είχε άποκτήσει μιά νέα διάσταση. 'Ο Τσώρ-
τσιλ δέν καταλάβαινε ότι στην Έλλάδα ένα νέο λαϊκό κίνημα
είχε δημιουργηθεί άπό τήν αντίσταση. 'Ο Τσώρτσιλ θεωρούσε
τό έλληνικό άντιστασιακό κίνημα σαν μιά άπλή στρατιωτική
έπιχείρηση στον πόλεμο έναντίον των Γερμανών, και δέν διέ-
βλεπε ότι είχε γίνει μιά δυναμική πολιτική δύναμη πού δέν
μπορούσε νά τήν ενεργοποιεί, ή νά τήν άποενεργοποιεί, όποτε
του άρεσε. Τό έρώτημα πού πρέπει νά θέσουμε εδώ είναι: 'Ο
Τσώρτσιλ πραγματικά δέν τό καταλάβαινε αυτό, ή δέν ήθελε

νά τό καταλάβει; Ὁ Τσώρτσιλ σπάνια λάβαινε ἀντικειμενικές ἀναφορές γιά τόν πραγματικό χαρακτήρα καί τίς προθέσεις τῆς ἑλληνικῆς ἀντίστασης. Οἱ περισσότερες πληροφορίες του προέρχονταν ἀπό τό Φόρειν Ὀφφισ, ἀπό κανάλια πού ἀντικατόπτριζαν παραδοσιακές ἀντιλήψεις καί προκαταλήψεις γιά τήν ἑλληνική προπολεμική πολιτική. Γι' αὐτό ὁ Τσώρτσιλ θεωροῦσε τούς ἡγέτες τῆς ἀντίστασης σάν ἄθλιους ληστές, ἢ κομμουνιστές ταραχοποιούς, πού – σέ περίπτωση ἀνάγκης – θά μπορούσαν νά συνεισιτοῦν ὕστερα ἀπό μιά μικρή ἐπίδειξη δύναμης. Μέ ἄλλα λόγια, ὁ Τσώρτσιλ δέν καταλάβαινε τόν ἀληθινό χαρακτήρα τοῦ ἑλληνικοῦ ἀντιστασιακοῦ κινήματος, πού ἦταν ἓνα πλατύ λαϊκό κίνημα καί περιλάμβανε ὄλα τά στρώματα τῆς κοινωνίας καί στό ὁποῖο οἱ κομμουνιστές ἔπαιζαν ἓνα σημαντικό, ἀλλά ὄχι ἀποφασιστικό, κυριαρχικό ρόλο. Ἐνῶ ὑποτιμοῦσε τή δύναμη τοῦ ΕΑΜ, ἀρνιόταν νά πάρει δημόσια καθαρή θέση γιά τό καθεστωτικό. Τό ἀποτέλεσμα ἦταν ἡ ἑλληνική Ἀριστερά νά σχηματίσει τήν ἐντύπωση ὅτι ἡ βρετανική πολιτική ἐπιδίωκε ἀποκατάσταση τοῦ προπολεμικοῦ καθεστώτος. Ἡ σύγκρουση ἦταν προγραμματισμένη.

Εἶχαν ὑπάρξει προειδοποιήσεις. Ἡ πρώτη ἦρθε ἤδη τόν Ἀπρίλιο τοῦ 1943 ἀπό τόν ταξίαρχο Μάιερς, πού προειδοποίησε ὅτι θά γινόταν ἐμφύλιος πόλεμος ἂν ὁ Ἑλληνας βασιλιάς ἐπέστρεφε χωρίς νά ἔχει γίνει δημοψήφισμα. Γιά νά ἀποφευχθεῖ αὐτό, ἦταν ἀπαραίτητο ἡ ἀγγλική κυβέρνηση νά δηλώσει ὅτι δέν εἶχε τήν πρόθεση νά ἐπιβάλλει τό βασιλιά μέ τή βία. Στίς 2 Ὀκτωβρίου 1943 ὁ Μάιερς ἐπανάλαβε τίς προειδοποιήσεις του στόν ἴδιο τόν Τσώρτσιλ καί προσπάθησε νά τόν κάνει ν' ἀλλάξει τή βρετανική πολιτική, ἀλλά μάταια. Τό ἀποτέλεσμα ἦταν, ἀντίθετα, νά αὐξηθεῖ ἡ ἐχθρότητα τοῦ Φόρειν Ὀφφισ πρὸς τόν Μάιερς καί νά μὴν τοῦ ἐπιτραπεῖ νά ξαναγυρίσει στήν Ἑλλάδα. Ὁ Τσώρτσιλ ἐπέμεινε στήν ἀπόφασή του τῆς 29ης Σεπτεμβρίου 1943 νά ἀσκήσει βία στήν Ἑλλάδα. Τό ἐπόμενο σημαντικό δῆμα πρὸς τή σύγκρουση ἦταν ὁ τρόπος μέ τόν ὁποῖο ὁ Τσώρτσιλ κατέστειλε τίς ταραχές στίς ἑλληνικές ἐνοπλες δυνάμεις τήν

άνοιξη τού 1944. Οί πολιτικές διαδηλώσεις στό στρατό έρμηνεύθηκαν ώς άνταρσία καί, μετά τήν καταστολή της, οί έλληνικές ένοπλες δυνάμεις έκκαθαρίστηκαν από όλους τούς άριστερους καί άντιδασυλικούς καί πλημμύρισαν από βασιλόφρονες καί άντικομμουνιστές. 'Ο διορισμός τού Παπανδρέου ώς πρωθυπουργού, ό τρόπος μέ τόν όποιο ό Λήπερ χειραγώγησε από τά παρασκήνια τή Συνδιάσκεψη τού Λιβάνου, καί ή συμφωνία μέ τούς Σοβιετικούς γιά τίς σφαιρες έπιρροής, αποτελούν τίς επόμενες βαθμίδες. Ένα άλλο άποφασιστικό δήμα έγινε σέ μά συνεδρίαση τού πολεμικού 'Υπουργικού Συμβουλίου, τόν 'Ιούλιο τού 1944.

'Ανάμεσα στά έγγραφα πού διαβάστηκαν κατά τή συνεδρίαση τού 'Υπουργικού Συμβουλίου, υπήρχε ή έκθεση τού αξιωματικού-συνδέσμου ταγματάρχη Μπάθγκαιητ γιά τό ελληνικό άντάρτικο κίνημα. Δυστυχώς αυτή ή έκθεση δέν υπάρχει στό PRO. Κατά τύχη βρήκα άποσπάσματα της στά άρχεία τού TUC Μιά παράγραφος έχει ιδιαίτερο ένδιαφέρον. 'Ο ταγματάρχη Μπάθγκαιητ έγραφε: «Έχουμε ένα χρέος στην 'Ελλάδα σχετικά μέ τό άντάρτικο κίνημα, καί είναι σύμφωνο προς τά συμφέροντά μας καί ήθικά δεσμευτικό γιά μάς, νά ξεκαθαρίσουμε τήν δλη ύπόθεση όταν διωχτούν οί Γερμανοί. Αυτό μπορεί νά γίνει μόνο από άγγλικά στρατεύματα καί μερικούς νέους καί πολύ δραστήριους Έλληνες αξιωματικούς». Μέ άλλα λόγια, ό ταγματάρχη Μπάθγκαιητ προτείνει, μόλις φύγουν οί Γερμανοί από τή χώρα, ή βρετανική κυβέρνηση ν' άρχίσει πόλεμο γιά νά καταστρέψει τό ελληνικό άντιστασιακό κίνημα μέ βρετανικά όπλα.

Αυτή ή άπίστευτη σύσταση έκανε έναν πολιτικό τού 'Εργατικού Κόμματος μέ μεγάλο αξίωμα (είχε πρόσβαση στά έγγραφα τού 'Υπουργικού Συμβουλίου), πού δέν έχω καταφέρει ακόμα νά εξακριβώσω τήν ταυτότητά του, νά γράψει ένα υπόμνημα μέ τίτλο «Έλληνική πολιτική - Μιά νέα άρχή» καί νά τό υποβάλει στό πολεμικό 'Υπουργικό Συμβούλιο. Κι αυτό τό έγγραφο τό βρήκα στά άρχεία τού TUC.

Τό υπόμνημα αναλύει τούς λόγους πού όδήγησαν στην

κρίση τῆς ἐλληνικῆς πολιτικῆς τὸ καλοκαίρι τοῦ 1944. Ὁ συγγραφέας του ἐξέταζε δύο σημεία πού εἶχαν ἀποφασιστικά ἐπηρεαστεῖ ἀπὸ τὴ βρετανικὴ πολιτικὴ καὶ πού τὰ θεωροῦσε πρωταρχικῆς σημασίας: Τὸ ζήτημα τῆς παλινόρθωσης τῆς βασιλείας καὶ τὴν πολιτικὴ διάλυση τοῦ ΕΛΑΣ. Ὁ συγγραφέας τοῦ ὑπομνήματος κάνει παρατηρήσεις μὲ τίς ὁποῖες δὲν μπορούμε ν' ἀσχοληθοῦμε, λόγω ἔλλειψης χρόνου, πού ἀντιστοιχοῦν μ' ἐκείνες πού ἔκανα ἐγὼ καὶ ἰδιαίτερα μ' ἐκείνες πού ἀφοροῦσαν τὸ χαρακτῆρα τοῦ ΕΑΜ. Ὑστερα ἔκανε συγκεκριμένες προτάσεις γιὰ μὰ νέα βρετανικὴ πολιτικὴ πρὸς τὴν Ἑλλάδα. Θὰ ἤθελα νὰ ἀναφέρω μερικές:

«Ὁ βασιλιάς Γεώργιος καὶ ὁ Παπανδρέου θὰ πρέπει νὰ πεισθοῦν νὰ κάνουν διακηρύξεις πού θὰ διευθετήσουν τὸ καθεστωτικὸ ζήτημα μὰ γιὰ πάντα... Ἡ βρετανικὴ κυβέρνησις θὰ πρέπει νὰ κάνει κάποιο σχόλιο σχετικὰ μὲ αὐτὲς τίς διακηρύξεις, πού θὰ δείχνει ὅτι ἔχουν τὴν πλήρη ἐπιδοκιμασίαν μας ἂν καὶ τὸ συγκεκριμένο θέμα πρέπει νὰ διευθετηθεῖ ἀπὸ τοὺς ἴδιους τοὺς Ἕλληνες. Οἱ καταγγελίες εἰς βάρος τοῦ ΕΑΜ θὰ πρέπει νὰ ἀποφεύγονται προσεκτικὰ καὶ θὰ πρέπει νὰ λεχθεῖ καὶ νὰ γίνῃ ὅ,τι εἶναι δυνατό, ὥστε νὰ δείξουμε ὅτι, ἂν τὸ ΕΑΜ συμπεριφερθεῖ σάν ἓνα δημοκρατικὸ, ἐθνικὸ κίνημα, ἡ βρετανικὴ κυβέρνησις θὰ τὸ μεταχειριστεῖ ὡς τέτοιο. Ἡ φόρμουλα γι' αὐτὸ δὲν θὰ εἶναι εὐκόλο νὰ βρεθεῖ, ἀλλὰ γενικὰ θὰ πρέπει νὰ εἶναι κάποια παραλλαγή τοῦ "ὅ,τι ἔγινε, ἔγινε"... Θὰ πρέπει νὰ ξεκαθαρίσουμε στὸν Παπανδρέου ὅτι ἡ βρετανικὴ κυβέρνησις δὲν θὰ τοῦ δώσει ὑποστήριξη σὲ ὁποιαδήποτε προσπάθειά του νὰ διαιρέσει τοὺς ἡγέτες τοῦ ΕΑΜ, ἢ νὰ διασπάσει καὶ νὰ διαλύσει τὸν ΕΛΑΣ Ἡ βρετανικὴ κυβέρνησις θὰ πρέπει νὰ κάνει ὅ,τι μπορεῖ γιὰ νὰ ἐνισχύσει τὴ θέση τοῦ Σδώλου καὶ ἄλλων δημοκρατῶν ἡγετῶν μέσα στὸ ΕΑΜ καὶ νὰ ἐνθαρρύνει τοὺς δημοκρατικούς ἀξιωματικούς νὰ ἐνταχθοῦν στὸν ΕΛΑΣ. Ἐὰν θέλουμε νὰ ὑπάρχει ἐλληνικὴ κυβέρνησις, θὰ πρέπει νὰ τὴν βοηθήσουμε νὰ καταστῇ πλήρως ὑπεύθυνη γιὰ τίς ἀποφάσεις της, καὶ οἱ Ἕλληνες, τόσο στὴν Ἑλλάδα ὅσο καὶ στὸ ἐξωτερικὸ, θὰ πρέπει νὰ πάψουν νὰ δέχονται τὴν

άποψη, πού έχει τόσο επικρατήσει σήμερα, ότι δηλαδή εμείς θέλουμε να διαμορφώσουμε την πολιτική της ελληνικής κυβέρνησης και όχι οι ίδιοι. Θά πρέπει άμέσως να απομακρύνουμε από την Ελλάδα όλους τους αξιωματικούς-συνδέσμους του τύπου του ταγματάρχη Μπάθγκαιητ. Θά πρέπει να πείσουμε τον Παπανδρέου να κάνει άλλη μιά έντονη προσπάθεια, όχι για να διαλύσει όποιεσδήποτε από τις ανταρτικές δυνάμεις, αλλά για να ενώσει τις προσπάθειές τους υπό κοινή ηγεσία. Ο καλύτερος τρόπος για να τό κάνουμε αυτό, θά ήταν να βρούμε έναν αξιωματικό μεγάλου κύρους πού θά αναλάμβανε τή διοίκηση και των ταξιαρχιών έξω από την Ελλάδα και των ανταρτών στό έσωτερικό. Μόνον έναν άνθρωπο μπορώ να σκεφτώ πού διαθέτει αρκετό κύρος για να πετύχει στην αποστολή αυτή - τό στρατηγό Πλαστήρα. Θά πρέπει να βγάλουμε από τό μυαλό μας τήν ιδέα ότι ή βρετανική κυβέρνηση θά μπορούσε να "αποκαταστήσει τήν τάξη" ή να "διαλύσει τους αντάρτες" μετά τον πόλεμο. Η ιδέα αυτή μπορούσε να γεννηθεί μόνο σ' ένα μυαλό μέ τεράστια άγνοια και προκατάληψη, όπως του ταγματάρχη Μπάθγκαιητ. Αν όμως οι Έλληνες μάθουν ποτέ ότι κάποιος έκανε λόγο για κάτι τέτοιο, μπορεί να γίνει μεγάλη και μακρόχρονη ζημιά...».

Πραγματικά, οι προτάσεις αυτές θά είχαν καταστήσει δυνατή μιά συμφωνία και κατά πάσαν πιθανότητα θά είχαν αποτρέψει τά Δεκεμβριανά. Δυστυχώς, οι προτάσεις του συντάκτη δέν εισακούστηκαν και ή κρίση έξακολούθησε να κλιμακώνεται. Τά δύο επόμενα θέματα ήταν ή Συνθήκη της Καζέρτας και ή περιβόητη συμφωνία για τά ποσοστά της Μόσχας, τον Οκτώβριο του 1944, μέ βάση τήν όποια, όπως μάθαμε πρόσφατα, δημιουργήθηκαν σφαίρες συμφερόντων χωρίς κανένα χρονικό όριο. Δέν ήταν λοιπόν καθόλου παράξενο ότι οι τελευταίες προειδοποιήσεις ανθρώπων, όπως ο αντιστασιακός πολιτικός Πετιμεζάς («Η αποστολή μας είναι ν'

αποφύγουμε τόν εμφύλιο πόλεμο μέ κάθε θυσία»)* δέν είσακούστηκαν. Μέχρι τή στιγμή πού τά πράγματα έφτασαν πλέον στό άπροχώρητο, ή έλληνική 'Αριστερά προσπαθοϋσε ν' αποφύγει τόν εμφύλιο πόλεμο, όπως απέδειξε μέ τή διαρκή προθυμία της νά συμβιβαστεί, μά προθυμία πού άγγιζε τά όρια τής αυτοθυσίας. 'Ο Τσώρτσιλ από τήν άλλη μεριά δέν ένδιαφερόταν για συμβιβασμούς, αλλά για τήν άνευ όρων παράδοση τής έλληνικής 'Αριστεράς και, μή βρισκοντας άλλο μέσο για νά τήν πετύχει, επιδίωξε τή σύγκρουση. Τό πόσο άποφασισμένος ήταν ό Τσώρτσιλ άποδεικνύεται από τίς όδηγίες του στόν Λήπερ στίς 30 Νοεμβρίου: «Είναι σημαντικό νά καταστεί γνωστό ότι, άν γίνει εμφύλιος πόλεμος στην 'Ελλάδα, θά είμαστε στό πλευρό τής κυβέρνησης... και πάνω άπ' όλα ότι δέν θά διστάσουμε νά πυροβολήσουμε»*. Μπορούμε μέ μεγάλη βεβαιότητα νά υποθέσουμε ότι αυτό τό μήνυμα μεταδόθηκε στόν Παπανδρέου κι έτσι, έμμεσα, επηρέασε τήν άπόφαση τών άστυνομικών ν' άνοίξουν πύρ κατά τών άοπλων διαδηλωτών.

Χωρίς τήν ύποστήριξη του Τσώρτσιλ, ή έλληνική Δεξιά δέν θά τολμούσε ποτέ ν' άρχισει εμφύλιο πόλεμο κατά τής 'Αριστεράς. 'Ετσι, ή τελική ευθύνη για τά Δεκεμβριανά βαρύνει τόν Τσώρτσιλ. 'Όμως αυτή ήταν ή μία μόνο πλευρά τής βρετανικής πολιτικής ως προς τήν 'Ελλάδα. 'Από τήν άλλη πλευρά υπήρχαν πολλές σημαντικές φωνές πού διαφωνούσαν και ύποστήριζαν μία έντελώς διαφορετική πορεία, πού άσφαλώς θά όδηγοϋσε σε μία ειρηνική λύση. Κι αυτό πρέπει επίσης νά γραφτεί στην Ιστορία. 'Η τραγωδία τών άγγλο-ελληνικών σχέσεων είναι ότι αυτές οι φωνές δέν είσακούστηκαν.

---

* Έκθεση για τήν 'Ελληνική Πολιτική Κατάσταση προς ΟΗΟΜΕ Νοέμβριο 1944 R21 462/475/19.

** Προσωπικό μνημόνιο του πρωθυπουργού, 'Αρ. M1166/4 30 M.44 R 19 341/745/19.

ΣΥΖΗΤΗΣΗ

Ένας σχολιαστής από τό ακροατήριο (John Ryan;) ελπε πώς τό ντοκουμέντο πού αναφέρθηκε διτ δείχνει τούς λόγους γιά τούς όποίους οί Βρετανοί φοβοϋνταν τόν έλληνικό λαό, βρίσκειται στό Public Record Office.

Heinz Richter: "Όπως ελπα, δέν βρήκα αυτό τό ντοκουμέντο στό Public Record Office αλλά στό TUC. Αυτό πού είναι πιδ σημαντικό είναι ή ανάλυση πού τό συνοδεϋει. Γιά μένα είναι σημαντικό διτ ύπήρχαν εκείνη τήν εποχή τέτοια ντοκουμέντα, τέτοιες προτάσεις. 'Ο ίδιος ό ταγματάρχης Μπάθγκαιητ δέν ήταν τόσο σημαντικός. "Όμως βλέπετε σημείωσα ένα άλλο πράγμα: "Ότι οί πληροφορίες πού έφταναν στό F.O καί στόν Τσώρτσιλ προέρχονταν από ανθρώπους σάν τόν ταγματάρχη Μπάθγκαιητ. Γιά νά δώσω ένα άλλο παράδειγμα από τό 1945: Σ' ένα χωριό κοντά στή Θεσσαλονίκη έγιναν διαιοπραγίες έναντίον τής άριστερεās. Οί έφημερίδες έγραψαν γι' αυτό αντίστροφα. Τό ίδιο έκανε καί ό Βρετανός πρόξενος στήν αναφορά του πρός τούς άνωτέρους του. "Όταν ρωτήθηκε σχετικά μέ αυτό, ελπε: «'Ας κάνουν άλλοι προπαγάνδα ύπέρ τής άριστερεās. 'Εγώ δέν πρόκειται νά κάνω». 'Ακριβώς έδώ εχουμε τό κύριο σημείο.

George Alexander: Μοϋ φαίνεται διτ ή οϋσία του πράγματος πού λές, είναι διτ οί Βρετανοί προκάλεσαν τά γεγονότα του Δεκεμβρίου, γιανι έάν ελχαν αφήσει τόν Σοφούλη, τόν πιδ σπουδαίο από τούς Φιλελεύθερους, νά γίνει πρωθυπουργός ίσως θά ήταν ίκανός νά συμφωνήσει μέ τό ΕΑΜ/ΕΛΑΣ στό ζήτημα τής άποστράτευσης. 'Εάν είναι έτσι, θά ήθελα νά ξερω γιανι ό Σοφούλης άρνήθηκε νά δεχτεί τό διάταγμα τής άποστράτευσης όπως τό σχεδίασε ό Παπανδρέου, δηλαδή διτ θά

ὑπῆρχε μιά μονάδα πού θά ἀποτελοῦνταν ἀπό ἴσα τμήματα τοῦ ΕΛΑΣ καί τοῦ ΕΔΕΣ.

Heinz Richter: Πιθανῶς γιά τόν ἴδιο λόγο πού ἀρνήθηκε ὁ ΕΛΑΣ. Τό ΕΑΜ/ΕΛΑΣ ἦταν πρόθυμο νά συμφωνήσει γιά μιά ἴση δύναμη, ἀλλά μιά ἀληθινά ἴση δύναμη. Δέν ἤθελαν χωριστές μονάδες, ἀλλά μονάδες ἐνωμένες ὡς τήν ὁμάδα μάχης. Ἄλλιῶς ἡ δύναμη τοῦ ΕΛΑΣ θά μποροῦσε νά σταλεῖ στό Βορρᾶ, γιά νά «ὑπερασπίσει τά σύνορα ἐναντίον τοῦ Τίτο», ἐνῶ στήν Ἀθήνα θά γινόταν πραξικόπημα.

George Alexander: Ὠραῖα! Γιατί ὁ Σοφοῦλης δέν δέχτηκε τό διάταγμα τοῦ Παπανδρέου;

Heinz Richter: Σέ ποιό στάδιο ἀναφέρεστε; Πότε; Ὁ Σοφοῦλης, ἀπ' ὅσο ξέρω, δέν προσκλήθηκε στή συζήτηση.

Διακοπή ἀπό τό ἀκροατήριο: Τί ἐννοεῖς; Ποιά ἡμερομηνία;

George Alexander: Στίς 28 Νοέμβρη.

Heinz Richter: Δέν ἄκουσα ὅτι ὁ Σοφοῦλης συμμετεῖχε στίς συνομιλίες τότε.

George Alexander: Δέν συμβουλευτήκες τά τηλεγραφήματα στό PRO;

Heinz Richter: Μερικά ἀπ' αὐτά.

George Alexander: Ὁ Σοφοῦλης καθόταν ἐκεῖ, μαζί μέ τόν Λήπερ, στήν πρεσβεῖα, ἀρνούμενος νά ὑπογράψει τό διάταγμα τοῦ Παπανδρέου.

Heinz Richter: Ὅμως, ξέρετε καλά ὅπως κι ἐγώ, ὅτι ὁ Σοφοῦλης ἀκολουθοῦσε πότε τή μιά, πότε τήν ἄλλη πολιτική. Τό

1945, θυμηθείτε, όταν ανέλαβε την πρωθυπουργία, όργάνωσε τις εκλογές και, αργότερα, όταν παραιτήθηκε, είπε: «Δυστυχώς δεν διεξήχθησαν με τον σωστόν τρόπο».

George Alexander: Στις 5 Δεκεμβρίου ό Τσώρτσιλ άρνήθηκε να έπιτρέψει στον Σοφούλη να γίνει πρωθυπουργός. "Αν όμως του είχε έπιτρέψει να αναλάβει την πρωθυπουργία, θά μπορούσε να συμφωνήσει με τον ΕΛΑΣ στό θέμα της άποστράτευσης;

Heinz Richter: 'Ασφαλώς...

George Alexander (διακόπτοντας): Καί όμως, στις 28 Νοεμβρίου άρνήθηκε να δεχτεί τό διακανονισμό του Παπανδρέου.

Heinz Richter: Δέν ώφελει να επιμένουμε σ' αυτό τό συγκεκριμένο ντοκουμέντο. "Αν θά είχατε την καλοσύνη να μου τό δώσετε ή να μου τό στείλετε, ώστε να μπορέσω να τό διαβάσω... Τούτη τή στιγμή παίζουμε με χαρτιά πού δέν τά γνωρίζω.

B. Sweet - Escott: Θέλω να αναφέρω κάτι - πού νομίζω πώς είναι μάλλον σημαντικό. 'Αναφέρατε την έπιρροή του Σίτν σαν ένα σημαντικό στοιχείο στή διαμόρφωση της βρετανικής πολιτικής, κι έχω βαρεθεί να διαβάζω γι' αυτό σε βιβλία για την 'Ελλάδα. Βρισκόμουν στό Σίτν συνολικά 40 χρόνια, εκτός από τή διάρκεια του πολέμου, και όσα ξέρω για τά συμφέροντα του Σίτν στην 'Αθήνα δέν φτάνουν στην πραγματικότητα ούτε σε ένα φυσίκι. 'Υπήρχε φυσικά ή τράπεζα Hambro πού έδινε δάνεια εκ μέρους της ελληνικής κυβέρνησης, αλλά δέν τό έκανε αυτό για να έπηρεάσει τή βρετανική πολιτική, και οί Βρετανοί ήταν εκείνοι πού υπέφεραν κυρίως, καθώς οί έξοφλήσεις δέν γίνονταν κανονικά. Κάτι πολύ πιο σημαντικό ήταν οί ηλεκτρικοί σταθμοί της 'Αθήνας, του Πειραιά και του Φαλήρου και τά λεωφορεία και τά τράμ της 'Αθήνας, πού

ήταν όλα ιδιοκτησία του όμλου Pearson (του λόρδου Cowdrey) από τό 1930. Πουλήθηκαν τή δεκαετία του '70 για 20 περίπου έκατομμύρια λίρες. Ύπηρχε ύστερα ή 'Εταιρία τής λίμνης Κωπαίδος, πού είχε αποξηράνει μιά λίμνη στη Βοιωτία και τώρα καλλιεργούσε ή ίδια ή ένοικίαζε 100 τετραγωνικά μίλια πολύ γόνιμων έδαφών. Αυτή ή εταιρία πουλήθηκε στίς αρχές τής δεκαετίας του '50 για κάτι λιγότερο από 2 έκατομμύρια λίρες. Ύπηρχε ακόμη ή 'Ιονική Τράπεζα, πού ιδρύθηκε τό 1839 για νά είναι ή έκδοτική τράπεζα των 'Ιονίων Νήσων, όταν ήταν μέρος τής βρετανικής αυτοκρατορίας. Όταν τά νησιά δόθηκαν στην 'Ελλάδα τό 1863, έπεκτάθηκε στην 'Αθήνα, στην Αίγυπτο και στην Κύπρο και αγόρασε μιά άλλη ελληνική τράπεζα, τή Λαϊκή. Αυτή ή τράπεζα και οι ελληνικοί κλάδοι τής 'Ιονικής πουλήθηκαν τό 1957 για κάτι λιγότερο από 700.000 λίρες. Δέν είναι ίσως φυσίκια, όπως είπα, αλλά άν τά πάρετε όλα μαζί, τά βρετανικά συμφέροντα ήταν ένα κλάσμα των βρετανικών συμφερόντων στό 'Ιράν ή στην Αίγυπτο. Νομίζω ότι ή σημασία του Σίτυ στη διαμόρφωση τής βρετανικής πολιτικής δέν ήταν και τόσο αξιόλογη.

Heinz Richter: Βέβαια δέν υπάρχει κανένα ντοκουμέντο πού νά αποδεικνύει τά βρετανικά συμφέροντα άμεσα. Όμως πρέπει νά ύπολογίσουμε: 1) Ότι τό ένα τρίτο του ελληνικού προϋπολογισμού ακόμη ως τό 1945 προοριζόταν για τήν έξόφληση παλιότερων βρετανικών δανείων. Άν οι Έλληνες είχαν κάποια χρήματα, τότε ήταν αναγκασμένοι νά πληρώνουν τούς πιστωτές. Αυτοί ασφαλώς δέν ήταν ή βρετανική κυβέρνηση. Όμως μιά έθνική οικονομία δέν κινείται μέσα σέ κενο. Η ιστορία έχει αποδείξει – ακόμη και στη δική μου χώρα – ότι οι πρεσβείες είναι μερικές φορές οι καλύτεροι τοπικοί πλασιέ μιάς έθνικής οικονομίας. Καί 2) ότι ή Τράπεζα τής 'Ελλάδος έλεγχόταν από μερικές οικογένειες τής ελληνικής χρηματιστικής ολιγαρχίας και ως ένα βαθμό από μερικές βρετανικές τράπεζες. Δέν θυμάμαι ποιές, αλλά ξέρω ότι βρετανικές τράπεζες είχαν στην κατοχή τους μετοχές. Είναι μιά πιθα-

νότητα πού δέν πρέπει νά τήν ξεχνάμε, γιατί είχαμε μιά παρόμοια κατάσταση πραγμάτων τόν καιρό τῆς χούντας – ΕΣΣΟ, Τόμ Πάππας κλπ.

E.H. Cookridge: Μπορούμε πιθανῶς νά δεχθοῦμε τά περισσότερα ἀπό ὅσα λέτε γιά τίς συζητήσεις καί τίς ἀποφάσεις τοῦ Τσώρτσιλ, ἀλλά ἀναφέρατε τόν Λήπερ μόνο παρεμπιπτόντως. Ἀσφαλῶς ὁ Τσώρτσιλ ἔπαιρνε τίς ἀποφάσεις του κυρίως μέ βάση τίς ἀναφορές τοῦ Λήπερ γι' αὐτό καί θά ἤθελα νά ρωτήσω τή γνώμη σας γιά τίς ἀναφορές αὐτές. Θυμᾶστε ὅτι τόν Αὐγουστο τοῦ 1943 καί ἀκόμη νωρίτερα πρὶν ἀκόμη γίνει πρεσβευτής, ὅταν ἦταν πολιτικός σύμβουλος τοῦ Casey* καί μέλος τοῦ Political Warfare Executive, ὁ Λήπερ ἐνεργοῦσε πολὺ ἀνεξάρτητα καί ἀκόμη καί σέ διάσταση μέ τό F.O. καί τό S.I.S. Στίς ἀρχές τοῦ πολέμου μιά ἀναφορά τοῦ S.I.S. ἔλεγε ὅτι ἡ εὐρεία ἀριστερά εἶχε μιά ὑποστήριξη πού ὑπολογιζόταν στό 40% τοῦ λαοῦ ἐνῶ οἱ βασιλικοὶ μόνο 2%. Στό δικό του βιβλίο «When Greek Meets Greek», Chatto & Windus, London 1950, ὁ Λήπερ ἐπαναλαμβάνει πολλές φορές ὅτι ἐνεργοῦσε κατόπιν ἐντολῶν. Ἡ γνώμη σας εἶναι ὅτι αὐτό εἶναι πρόσχημα, ὅτι ἤθελε νά συγκαλύψει τίς δικές του ἐπεμβάσεις;

Heinz Richter: Ἐνα ἀπό τά κύρια χαρακτηριστικά τοῦ Λήπερ ἦταν ἡ ἀσυνέπειά του. Ὅποτε τόν ἀφηναν ἤσυχο καί εἶχε ἔτσι τήν εὐκαιρία γιά μιά νηφάλια ἀνάλυση τῆς κατάστασης, τά συμπεράσματά του καί οἱ προτάσεις του ἦταν μᾶλλον ἀντικειμενικά καί κοντά στήν πραγματικότητα. Π.χ., ὅταν ἔδωσε τά διαπιστευτήριά του ὡς πρεσβευτής στήν ἐξόριστη ἑλληνική κυβέρνηση, ἡ πρώτη εἰσήγησή του σχετικά μέ τήν ἑλληνική πολιτική ἦταν μᾶλλον καλή, ὅπως ἀποδεικνύεται ἀπό τά ἀπομνημονεύματά του («Τό Φόρειν Ὁφφισ μιλοῦσε μέ δύο φωνές»). Καί πάλι, τόν Ἀπρίλιο τοῦ 1945, ὅταν ὁ Λήπερ ἔγινε ντέ φάκτο «Ὑπατος Ἀρμοστής» γιά τήν Ἑλλάδα, ἀνέπτυξε

---

* RT Hon; R.G. Casey, ὑφυπουργός γιά τή Μέση Ἀνατολή

ένα θαυμάσιο σχέδιο για τον τρόπο λειτουργίας της «Ύπατης Ἀρμοστείας» του. Καί ἡ Ἱδια ἱστορία ἐπαναλήφθηκε ἀργότερα. Ὄταν ὁ Τσώρτσιλ ἔλαβε αὐτό τό σχέδιο, ἔστειλε ὀργανωμένα τηλεγραφήματα – χαρακτηριστικά τηλεγραφήματα τοῦ Τσώρτσιλ – πού διέταζαν τόν Λήπερ: «Δέν πρέπει νά ἀνακατευτεῖς μέ τίς λεπτομέρειες τῆς ἑλληνικῆς πολιτικῆς». Τό ἀποτέλεσμα: Ὁ Λήπερ ἀνέκρουσε πρῦμα. Ἡ Ἱδια ἱστορία εἶχε γίνει τόν Αὐγουστο τοῦ 1943 στό Κάιρο. Στήν ἀρχή ἦταν ἐνθουσιασμένος μέ τήν ἀντιπροσωπεῖα τῆς ἀντίστασης ὁ Λήπερ, γιατί ἔβλεπε ὅτι ὑπῆρχε μιά εὐκαιρία γιά ἀλλαγὴ πολιτικῆς. Ὅμως, ὅταν ἦρθαν ἐκεῖνα τά τηλεγραφήματα ἀπό τόν Τσώρτσιλ, ὁ Λήπερ ὑποχώρησε πάλι. Ὑπάρχει ἄλλο ἓνα ἐκπληκτικό παράδειγμα, ὅταν τό Ἐργατικό Κόμμα ἦρθε στήν ἐξουσία. Τότε ἀνέλαβε καί πάλι μιά πρωτοβουλία. Ἀλλά, μόλις ἔλαβε ἐντολές, ὑποχώρησε καί ἀπλῶς τίς ἐκτέλεσε ὑπάκουα. Ὁ Λήπερ μπορεῖ ἐπομένως νά χαρακτηριστεῖ σάν ἓνα πειθῆνιο ὄργανο τοῦ F.O.

Μάρκος Δραγούμης (διευθυντῆς Γραφείου Τύπου τῆς ἑλληνικῆς πρεσβείας): Θά ἤθελα ἐδῶ νά μνημονεύσω τήν πρωτοβουλία τοῦ Τσώρτσιλ, πού πρότεινε ὄρους συμβιβασμοῦ στόν ΕΛΑΣ ὅταν κατέβηκε στήν Ἀθήνα, τήν παραμονή τῶν Χριστουγέννων. Οἱ ὄροι αὐτοί – οἱ ὁποῖοι ἀπορρίφθηκαν – ἦταν πολύ καλύτεροι ἀπό τή συμφωνία τῆς Βάρκιζας. Πῶς συμβιβάζεται αὐτή ἡ πρωτοβουλία μέ τή δική σας θεωρία γιά τήν πλήρη ἀδιαλλαξία τοῦ Τσώρτσιλ καί τήν ἀπόλυτη προθυμία τῆς ἄλλης πλευρᾶς νά συμβιβαστεῖ;

Heinz Richter: Ἡ σύσκεψη τῶν Χριστουγέννων τοῦ 1944 ἦταν μιά πολιτική πράξη γιά τό θεαθῆναι. Ἡ πραγματική ἀπόφαση εἶχε ληφθεῖ τό προηγούμενο βράδυ, ὅταν ὁ Τσώρτσιλ συνάντησε τόν Δαμασκηνό στό πλοῖο «Ajax» καί ἀνακάλυψε ξαφνικά ὅτι δέν ἦταν κομμουνιστής ἢ δοσίλογος, ἀλλά ἓνας φανατικός ἀντικομμουνιστής. Τότε ἀποφάσισε: «Ὅκέι, μᾶς κάνει».

Μάρκος Δραγούμης: Έάν ή σύσκεψη τῶν Χριστουγέννων 1944 ήταν γιά τό θεαθῆναι, γιατί συμμετέσχε σ' αὐτή ὁ Τσώρτσιλ; Γιατί κατέβηκε στήν Ἀθήνα;

Heinz Richter: Οἱ ἐπικρίσεις εἶχαν γίνει πολύ ἔντονες, ἀκόμη καί στή Βουλή τῶν Κοινοτήτων. Στά ἀπομνημονεύματά του ὁ Τσώρτσιλ λέει ὅτι ὑπῆρχαν μόνο 30 ψῆφοι ἐναντίον του, ἀλλά δέν λέει ὅτι ὑπῆρχαν πάνω ἀπό 200 ἀποχές. Ἐπρεπε ὅπωςδήποτε νά βρεῖ μιά πολιτική λύση. Θά ήταν μιά μοναδική εὐκαιρία ἂν ὁ Τσώρτσιλ εἶχε συναντήσει τούς ἡγέτες τοῦ ΕΑΜ/ΕΛΑΣ καί εἶχε ἀνακαλύψει ὅτι δέν ήταν αὐτό πού νόμιζε, δηλαδή κατασπλιάδες. Δέν θά πρέπει νά παίρνομε στά σοβαρά τίς προσφορές πού ἔκανε. Ἐν εἶχε συναντήσει τούς ἡγέτες τοῦ ΕΑΜ/ΕΛΑΣ, οἱ διαπραγματεύσεις γιά τήν ἀνακωχή θά εἶχαν ὀλοκληρωθεῖ πολύ νωρίτερα.

Μάρκος Δραγούμης: Δέν συμφωνεῖτε ὡστόσο ὅτι ὁ Τσώρτσιλ προσέφερε ὄρους πού ήταν πολύ καλύτεροι ἀπό αὐτούς πού δέχτηκε τελικά ὁ ΕΛΑΣ στή Βάρκιζα;

Heinz Richter: Δέν προσέφερε καθόλου ὄρους. Ἐν διαβάσετε τά πρακτικά, θά δεῖτε τίς εἰσαγωγικές παρατηρήσεις τοῦ Τσώρτσιλ – λόγια χωρίς πολύ περιεχόμενο. Ὅστερα ἡ συζήτηση ἄρχισε, τήν ἐπόμενη μέρα συνεχίστηκε καί, τέλος, ὅταν ὁ Σιάντος παρουσίασε τίς προτάσεις του, τά πράγματα ἔφτασαν σέ ἀδιέξοδο. Ἡ 24 Δεκεμβρίου, ὅπως τό βλέπω ἐγώ, ήταν μιά προσπάθεια γιά τήν ἐπανάληψη τοῦ ἀστικού στρατοπέδου – τίποτε περισσότερο.

HAGEN FLEISCHER

«Υπόθεση Don Stott»: πρελούντιο για μιά ξεχωριστή αγγλο-γερμανική ειρήνη;

Υπάρχουν διάφοροι λόγοι πού μέ έκαναν νά διαλέξω αυτό τό θέμα. Βασικά όμως ξεκίνησα από τήν άλυτη άκόμη διαφωνία, άν οί πολυσυζητημένες έπαφές ενός Νεοζηλανδού άξιωματικού μέ τίς ανώτερες γερμανικές άρχές, στήν κατεχόμενη Αθήνα, άποτελοϋσαν απλώς ένα περιπετειώδες αλλά ασύνδετο «πολεμικό έπεισόδιο» ή – όπως υποστηρίζεται συνήθως – «μιά από τίς μεγαλύτερες προδοσίες του βρετανικού ιμπεριαλισμού κατά τών λαών και ιδιαίτερα κατά του έλληνικού λαού στό Β΄ Παγκόσμιο πόλεμο»¹.

Η τελευταία έκδοχή δέν χρησιμεύει μόνο στό νά αποδείξει τίς ύποπτες βρετανικές αντισοβιετικές μηχανορραφίες, αλλά έξηγεί και τό γεγονός ότι ή λεγόμενη «άποστολή Ντόν Στότ» θεωρείται ή κυριότερη αίτία για τήν ίδρυση τών δοσιλογικών «Ταγμάτων Ασφαλείας» – πού στήν πραγματικότητα είχαν ίδρυθει νωρίτερα. Επίσης αναφέρεται σάν μιά από τίς αίτίες πού προκάλεσαν τόν εμφύλιο πόλεμο ανάμεσα στίς δυο μεγαλύτερες αντίρτικες οργανώσεις, τόν ΕΔΕΣ και τόν ΕΛΑΣ – έναν εμφύλιο πόλεμο πού στήν πραγματικότητα είχε ξεσπάσει μερικές εβδομάδες πριν... Η «άποστολή» αναφέρθηκε τέλος ως αποφασιστικός παράγοντας για βαρυσήμαντα κατοπινά γεγονότα, όπως ή ανάληψη της πρωθυπουργίας από τό Γεώργιο Παπανδρέου².

Αντίθετα, οί πραγματικές και σημαντικότερες συνέπειες αυτής της πολύπλοκης υπόθεσης πέρασαν άπαρατήρητες.

Συνεπώς η μελέτη αυτή στόχο έχει τή διαλεύκανση τῶν ἀγνωστων σημείων καί βασίζεται κυρίως σέ ἀνέκδοτες καί μέχρι σήμερα ἀγνωστες πηγές – βρετανικές, ἑλληνικές καί γερμανικές – ἐπειδή ὡς τώρα ἀκριβῶς ἡ παντελής σχεδόν ἔλλειψη ἐξακριβωμένων στοιχείων εἶχε ἐπιτρέψει ἀβάσιμες ὑποθέσεις καί ἀνεξέλεγκτους ἰσχυρισμούς σέ μεγάλη κλίμακα.

Τό Μάιο τοῦ 1941, ὁ λοχίας Ντόναλντ Τζῶν Στότ (Donald John Stott) τραυματίστηκε καί αἰχμαλωτίστηκε στήν Κρήτη, ἀλλά γρήγορα κατάφερε νά δραπετεύσει – μαζί μέ τό στενό του φίλο Μπόμπ Μόρτον (Bob Morton) – ἀπό ἕνα γερμανικό στρατόπεδο συγκέντρωσης, πηδώντας μέ κοντάρι μέρα μεσημέρι τό συρματοπλέγμα. Ἐφοῦ κρύφτηκαν γιά ἀρκετούς μήνες, καί ὕστερα ἀπό μερικές ἀποτυχημένες ἀπόπειρες νά περάσουν στή Μέση Ἀνατολή, κατόρθωσαν τελικά νά φτάσουν στήν Ἀλεξάνδρεια. Ἐκεῖ ἔγιναν καί οἱ δύο μέλη τοῦ SOE καί ἐπανεπισημμένα φυγάδευσαν ἀπό τήν Κρήτη μέ ὑποβρύχιο σύμμαχους αἰχμαλώτους. Μετά ἀπό μιᾶ ἀποτυχημένη ἐπιχείρηση σαμποτάζ στή Βόρεια Ἀφρική, ὁ Στότ, ἀνθυπολοχαγός πιά, ἔπεσε μέ ἀλεξίπτωτο στήν Ἑλλάδα, τόν Ἀπρίλιο τοῦ 1943. Τόν Ἰούνιο ὑπῆρξε ὁ «πρωταγωνιστής» τῆς καταστροφῆς τῆς γέφυρας τοῦ Ἀσωποῦ³, μέ τήν ὁποία διακόπηκε ἡ μοναδική σιδηροδρομική γραμμή βορρᾶ-νότου τῆς Ἑλλάδας γιά 71 μέρες.

Μερικές ἐβδομάδες ἀργότερα, ὁ Στότ διορίστηκε σύνδεσμος ἀξιωματικός μέ τόν ΕΛΑΣ Ἀττικοβοιωτίας. Παρόλο πού ὁ Στότ εἶχε ἀναμφίβολα συντηρητικές ἀπόψεις, διατηροῦσε ἀρκετά καλές σχέσεις μέ τό καινούριο περιβάλλον του. Σέ μιᾶ γερμανική ἐκκαθαριστική ἐπιχείρηση διακινδύνευσε ὁ ἴδιος, σώζοντας ἕναν τραυματισμένο ἀντάρτη ἀπό τήν αἰχμαλωσία. Πέτυχε ἀκόμα τήν πρώτη ἀεροπορική ρίψη πολεμικοῦ ὕλικοῦ στό 34ο σύνταγμα τοῦ ΕΛΑΣ πού εἶχε διοικητή τόν Ὁρέστη – παρά τήν ἀπέχθεια τῶν Βρετανῶν γιά ὁποιαδήποτε «ἀνεξέλεγκτη» ἐνοπλη δύναμη στή νευραλγική ζώνη κοντά στήν Ἀθήνα⁴.

Ὅμως μέ τήν ἔκρηξη τοῦ ἐμφυλίου πολέμου ἀνάμεσα στόν

ΕΛΑΣ καί στόν ΕΔΕΣ, οί σχέσεις τοῦ Στότ μέ τόν ΕΛΑΣ ἀρχισαν νά ψυχραίνουν. Σέ σήμα του πρὸς τὸ Κάιρο κατήγγειλε τήν «ἀντιβρετανική προπαγάνδα» τοῦ ΕΑΜ/ΕΛΑΣ καί τήν «τρομοκρατία» του κατά τῶν ἀντιφρονούντων Ἑλλήνων⁵. Ταυτόχρονα ἀναβίωσε καί πάλι ἡ παλιά ὀργή τοῦ Στότ γιά τήν ἀρνηση τοῦ ΕΛΑΣ νά πάρει μέρος στήν ἐπιχείρηση τοῦ Ἴσραηλ⁶.

Ὡς ἓνα βαθμό, ὁ λοχαγὸς ἀσφαλῶς ἐπηρεαζόταν ἀπὸ τὸ προσωπικὸ ἐπιτελεῖο του, πού τὸ ἀποτελοῦσαν μερικοὶ Ἑλληνες μεσοαστοί, ἀντιστασιακοί, ἀλλὰ «ἐμπορούμενοι ἀπὸ ἀντικομμουνιστικὰς ἰδέας»⁷.

Ἀπὸ τοὺς ἴδιους κύκλους πῆρε ὁ Στότ τίς «ἐπαφές» του κατά τίς ἐπανελημμένες ἐπισκέψεις του στήν Ἀθήνα – τήν πρώτη φορά γιά ἐγχείρηση μιᾶς σοβαρῆς πάθησης τοῦ αὐτιοῦ, τίς ἄλλες γιά συνωμοτικὲς ἀποστολές. Τὸν Σεπτέμβριο, τὸ Κάιρο ἐπανεξέτασε παλιότερα σχέδιά του μέ στόχο τήν καταστροφή τῶν κυριότερων ἀεροδρομίων καί τῶν ἐκεῖ βομβαρδιστικῶν, γιά νά μειώσῃ τήν πίεση πού ἀσκούσε ἡ Λουφθάνδα στὰ νησιά τοῦ Αἰγαίου μετὰ ἀπὸ τὴ συνθηκολόγησι τῶν Ἰταλῶν⁸.

Τρεῖς ἀναγνωριστικὲς ἀποστολές ἐπείσαν τὸν Στότ ὅτι δὲν ὑπῆρχαν προοπτικὲς γιά ἄμεση ἐπίθεσι. Ἀντὶ γι' αὐτὸ ὁμως, ἀποφάσισε νά δημιουργήσῃ πρῶτα μιὰ ἐσωτερικὴ δύναμη στήν περιφέρεια τῆς πρωτεύουσας ὥστε νά διεισδύσῃ, ἢ νά προσηλυτίσῃ μερικοὺς ἱκανοὺς πράκτορες μέσα ἀπὸ τὸ προσωπικὸ τοῦ ἀεροδρομίου⁹.

Στὴν Ἀθήνα, ἐνῶ τὸν ἐκρυβε ὁ δημοσιογράφος Γ. Δρόσος¹⁰, ὁ Στότ ἤρθε σέ ἐπαφή μέ τὸν Π. Σιφναῖο, ἀρχηγὸ τῆς δεξιᾶς ἀντιστασιακῆς ὀργάνωσης «Ἐθνικὴ Δράσις», πού μερικές ἑβδομάδες πρὶν εἶχε πρωταγωνιστήσῃ στήν ἴδρυσή τοῦ ΠΑΣ (Πανελλήνιος Ἀπελευθερωτικὸς Σύνδεσμος), χαλαρῆς συμμαχίας δέκα περίπου ἐθνικιστικῶν ὁμάδων. Ἀφοῦ ξεπέρασε τὴν ἀρχικὴ δυσπιστία του, ὁ Σιφναῖος τελικὰ συμφώνησε νά συνεργαστῇ καί κανόνισε νά συναντηθεῖ μέ ἄλλους δεξιούς ἀρχηγούς πού ἄλλοι ἀνήκαν στόν ΠΑΣ καί ἄλλοι ὄχι. Ὁ νεα-

ρός Νεοζηλανδός κατάφερε νά διευθετήσει τόσο τίς προσωπικές τους αντιζηλίες, όσο και τίς ιδεολογικές διαφορές ανάμεσα σέ βασιλικούς και αντιβασιλικούς.

Μετά από μερικές μέρες – μάλλον στίς 4 Νοεμβρίου – οι εκπρόσωποι οχτώ οργανώσεων υπέγραψαν μιά συμφωνία, μέ βάση τήν οποία έθεται τούς έαυτούς τους υπό τίς διαταγές του Γενικού Στρατηγείου Μέσης 'Ανατολής για τήν εκτέλεση σαμποτάζ και κατασκοπείας, τήν παρενόχληση τής γερμανικής αποχώρησης και τήν πρόληψη καταστροφών από αυτούς. Οι υπογράφοντες υποχρεώνονταν «νά προστατεύσωσι και νά φρουρήσωσι τήν πόλιν εϋθύς ώς εκκενωθή και μέχρι τής άφίξεως τών συμμαχικών στρατευμάτων» άποτρέποντας έτσι όποιοδήποτε πιθανό πραξικόπημα¹¹.

Ό τελευταίος όρος αναμφίβολα υπαινισσόταν τό ΕΑΜ, και ό Σιφναίος ύποσχόταν νά άσκήσει τήν έπιρροή του στό βασιλιά Γεώργιο Β΄ και στήν έξόριστη κυβέρνηση για νά ύποστηρίξουν αυτή τή νέα γραμμή. Γιατί ό «Ντόν» όμολογοϋσε ελλικρινά στους συνεταιίρους του ότι ενεργοϋσε μόνος του και δέν είχε έξουσιοδότηση από τούς άνωτέρους του¹². Πολύ περισσότερο δέν είχε «διαταγή» – όπως ισχυρίστηκαν όρισμένοι άργότερα¹³.

Ό εκδοχή του Στότ άποδεικνύεται ότι είναι άληθινή και από τήν αντίδραση του SOE άμέσως μόλις πληροφορηθήκε για τό πρώτο στάδιο αυτών τών διαπραγματεύσεων: «Δέν θά πρέπει, επαναλαμβάνω: δέν πρέπει νά παίρνετε μέρος σέ πολιτικές ύποθέσεις. Ό δουλειά σας είναι νά σαμποτάρετε τίς έχθρικές επικοινωνίες τώρα και νά έμποδίσετε τίς καταστροφές μέ τή γερμανική αποχώρηση»¹⁴. Ό Υπήρχε τουλάχιστον ένα άκόμα σήμα μέ τό ίδιο νόημα, κι έτσι ό Στότ – καταλαβαίνοντας ότι είχε ξεπεράσει τίς άρμοδιότητές του – προσπαθοϋσε νά κρατήσει κρυφά τά πεπραγμένα του ώς τήν επικείμενη έπιστροφή του στή Μέση 'Ανατολή.

Όστόσο μιά επικριτική αναφορά του «'Απόλλωνα», τής σημαντικότερης έλληνικής οργάνωσης κατασκοπείας, άνάγκασε τόν «Ντόν» νά κάνει και τή δική του αναφορά: «Δέν

αναμιγνύομαι στην πολιτική. Έχω τή μεγαλύτερη ανάγκη μιᾶς ἐσωτερικῆς δύναμης στην Ἀθήνα, πού θά βοηθάει τίς ἐπιχειρήσεις σαμποτάζ. Συγκέντρωσα μιά ἐνιαία, ἐθνική, μή πολιτική ομάδα 12.000 ἀξιωματικῶν καί ἀνδρῶν πρόθυμων νά ἀγωνιστοῦν. Πρέπει νά σᾶς δῶ προσωπικά γι' αὐτό τό θέμα»¹⁵.

Δέν ὑπῆρξε ἀνταπόκριση ἀπό τό SOE. ἀλλά ἀκόμα καί τό Φόρειν Ὀφφισ (F.O.) – παρόλο πού ὄνειρευόταν διαρκῶς ἓνα «ἀντίβαρο» στό ΕΑΜ – εἶχε σοβαροῦς ἐνδοιασμούς γιά τή «μή πολιτική ἔνωση ὀργανώσεων, πολλές ἀπό τίς ὁποῖες... εἶναι σχεδόν σίγουρα γνήσια πατριωτικές», ἀλλά ἄλλες προφανῶς ἔχουν διασυνδέσεις μέ δοσιλογικούς κύκλους¹⁶. Ἀλλά ἀκόμα καί ἡ πλειονότητα τῶν ὁμάδων πού δέν εἶχαν ἐκτεθεῖ ποτέ, δέν ἐπρόκειτο νά λάβει τήν ἐπιθυμητή ὑποστήριξη ἀπό τό Κάιρο, ἀφοῦ στό μεταξύ ὁ μέντοράς τους Ντόν Στότ εἶχε ἐκτεθεῖ, καί ἐγκατέλειψε στό τέλος τοῦ μήνα γιά πάντα τήν ἐλληνική σκηνή.

Ἦδη, στά μέσα Ὀκτωβρίου, ὁ Στότ εἶχε ἐνημερωθεῖ, ὅτι ὁ διορισμένος ἀπό τούς Γερμανούς δήμαρχος Ἀθηνῶν Ἄγγ. Γεωργάτος ἐπιθυμοῦσε νά τόν γνωρίσει, γιά νά συζητήσουν τό ἐνδεχόμενο μιᾶς συνάντησης μέ κάποιον ὑψηλό Γερμανό ἐπίσημο. Ὁ ἀξιωματοῦχος αὐτός θά ἤθελε νά συζητήσει «ὑποθέσεις κοινοῦ ἐνδιαφέροντος». Ἀνάμεσα σ' αὐτές συμπεριλαμβανόταν καί μιά πρόταση τοπικῆς εἰρήνης ἢ ἐκχειρίας πού θά ἴσχυε γιά τήν Ἑλλάδα, ὅπως διακριτικά ὑπέδειξε ὁ δήμαρχος.

Μετά ἀπό τήν ἀρχική ἀρνηση, ὁ Ντόν δέχτηκε δισταχτικά, ἀφοῦ «ὄταν συλλογίστηκε τήν ὑπόθεση κατέληξε στό συμπέρασμα ὅτι καμιά ζημιά δέν θά προέκυπτε ἀπό τέτοια συνάντηση, ἐνῶ πολλές χρήσιμες πληροφορίες μπορούσαν νά μαζευτοῦν»¹⁷. Συνομητῆς του θά ἦταν ὁ συνταγματάρχης Λόος (Loos), ἀρχηγός τῆς Μυστικῆς Στρατιωτικῆς Ἀστυνομίας τῶν Βαλκανίων.

Στό παρελθόν, ὁ Λόος εἶχε ἐπανελημμένα συζητήσει μέ τόν Γεωργάτο γιά τόν κίνδυνο τῆς κατάκτησης ὅλης τῆς Εὐρώπης

ἀπό τούς κομμουνιστές, ὡς συνέπεια τοῦ μοιραίου γερμανοβρετανικοῦ πολέμου. Ὅταν ὁ Γεωργάτος ἀνέφερε ἐμπιστευτικά ὅτι ἡ γυναίκα του καί μερικοί φίλοι διατηροῦσαν σχέσεις μέ Βρετανούς πράκτορες, ὁ Λόος ζήτησε νά κανονιστεῖ μιὰ συνάντηση. Γνωρίζοντας ὁμως τίς ὑποψίες τοῦ Χίτλερ γιά ὁποιαδήποτε «ἐπαφή μέ τόν ἐχθρό» ἐνημέρωσε ἀμέσως τόν Πολιτικό Πληρεξούσιο γιά τή Νοτιοανατολική Εὐρώπη, Νάουμπαχερ (Neubacher), πού, ὑπερβάλλοντας τό ἐνδιαφέρον τῶν Βρετανῶν¹⁸, κατόρθωσε νά πάρει τή διστακτική συγκατάθεση τοῦ «Φύρερ».

Ταυτόχρονα ὁ Στότ διαμήνυσε στόν SOE ὅτι συνάντησε ἕναν ἐκπρόσωπο τοῦ Λόος – πού τόν παρουσίασε ὡς ἀρχηγό τῆς Γκεστάπο – καί ὁ ὁποῖος «ἐξέφρασε τήν ἐπείγουσα ἐπιθυμία νά κάνει προτάσεις σχετικά μέ τά βαλκανικά προβλήματα» πού νά ὑποβληθοῦν στό Κάιρο.

Τήν ἄλλη μέρα (8.11) τό SOE ἀπάντησε κατάπληκτο καί μέ ἀσυνήθιστη διασύνη: «Ἐπιβάλλεται νά γυρίσετε ἀμέσως στό Κάιρο γιά νά κάνετε πλήρη ἀναφορά. Σέ καμιά περίπτωση δέν πρέπει τά μέλη τῆς Συμμαχικῆς Στρατιωτικῆς Ἀποστολῆς νά ἔχουν τήν παραμικρή ἐπαφή ἢ σχέση μέ ὁποιαδήποτε ἀρχή ἢ ἀξιωματικό τοῦ Ἄξονα, ἢ μέ ὁποιοδήποτε πρόσωπο ὑποπτο γιά συνεργασία μέ τόν ἐχθρό. Γι' αὐτό θά σταματήσετε ἀμέσως κάθε διαπραγμάτευση μέ τήν Γκεστάπο καί θά γυρίσετε στό Κάιρο»¹⁹.

Ὅμως αὐτό τό «βέτο» δέν ἔφτασε ποτέ στόν Στότ, γιατί ὁ ἀσύρματός του εἶχε χαλάσει. Παρόμοιες προειδοποιήσεις ἀπό τόν ἀρχιεπίσκοπο Δαμασκηνό, τόν ἀρχηγό τῆς ἀστυνομίας Ἐθερτ καί ἀπό διάφορα ἡγετικά στελέχη τῆς ἀντίστασης ἀγνοήθηκαν ἀπό τόν Στότ²⁰, πού ἐνημέρωσε τό Κάιρο στίς 16 Νοεμβρίου μέσω τοῦ «Ἀπόλλωνα»: «Λόγω ἔλλειψης ἐπικοινωνίας τίς τελευταῖες ἑξί ἐβδομάδες, ἀναγκάστηκα νά πάρω μόνος μου ἀποφάσεις. Οἱ Γερμανοί ἐξέφρασαν μεγάλη ἐπιθυμία νά συναντήσουν ἕνα Βρετανό ἀξιωματικό καί τελικά ἤρθαν σ' ἐπαφή μαζί μου. Ἔχω προτάσεις νά ὑποβάλω στή βρετανική κυβέρνηση, κατευθεῖαν ἀπό τόν Χίτλερ. Δέν ἐκτέθηκα,

άλλά άπλώς δρω ώς διαβιβαστής»²¹.

Λίγες μέρες πιό πριν²² είχε πραγματοποιηθεί μιά από τίς πιό παράξενες «συσκέψεις» όλου του Β΄ Παγκόσμιου πολέμου.

Προηγουμένως, σέ προκαταρκτικές συνομιλίες, ό Στότ είχε θέσει μερικές προϋποθέσεις για νά δεχτεί τή συνάντηση, καί ό Λόος είχε συμφωνήσει σέ όλα τά σημεία: Τό μέρος τής συνάντησης – τό σπίτι του Γεωργάτου – νά θεωρηθεί ούδέτερο έδαφος· ένας Γερμανός άξιωματούχος, ό Σύρμαν (Schurmann) νά παραδοθεί δημρος στους Έλληνες έθνικιστές· νά έγγηθει ότι δέν θά πειραχτεί ό Στότ καί νά του έπιτραπει νά παρουσιάσει μέ βρετανική στολή (ώστε ν' αποκτήσει τά δικαιώματα αιχμαλώτου πολέμου σέ περίπτωση γερμανικής παρασπονδίας)²³. Για πρόσθετη ασφάλεια, ή γειτονιά φρουρούνταν από ένοπλους άνδρες του Έβερετ καί τής Έθνικής Δράσεως²⁴.

Ό Στότ συνοδευόταν από τούς διερμηνείς του, τόν Κυρτάτο καί τόν Μπακούρο. Τή γερμανική πλευρά εκπροσωπούσαν ό Λόος, ό διερμηνέας του Βάλτερ (Walter) καί ό διπλωμάτης Ρούντι Σταϊρκερ (Rudi Stärker)· ό τελευταίος ώς εκπρόσωπος του Νάυμπαχερ, πού ό Χίτλερ του είχε απαγορεύσει νά παρίσταται γιατί ήθελε νά περιοριστούν οί διαπραγματεύσεις σέ «μεσαίο επίπεδο».

Ή άτμόσφαιρα ήταν τεταμένη ώς τή στιγμή πού ξεκόλλησε τό ψεύτικο μούσι του Μπακούρου καί προκάλεσε γέλια ανακούφισης. Ό Λόος καί ό Σταϊρκερ τόνισαν καί πάλι τόν «παραλογισμό τής άγγλο-γερμανικής αίματοχυσίας» καί πρότειναν διαπραγματεύσεις για μιά ξεχωριστή ειρήνη, πού ή ισχύς της θά μπορούσε «πρός τό παρόν» νά περιοριστεί στην Έλλάδα. Ίσχυρίστηκαν ότι ό ίδιος ό Χίτλερ ένέκρινε αυτή τήν πρόταση. Αυτό δέν ανταποκρινόταν στην αλήθεια. Ό Χίτλερ είχε άπλώς έπιτρέψει νά γίνουν άνιχνευτικές έπαφές, κι αυτό, επειδή τόν είχαν διαβεβαιώσει ότι οί Βρετανοί είχαν πάρει τή σχετική πρωτοβουλία. Μέ αυτόν τόν τρόπο πάντως πέτυχαν οί Λόος - Νάυμπαχερ νά δάλουν τά πράγματα σέ κίνηση.

Όταν ο Στότ ρώτησε πώς θα έρμήνευαν οι Γερμανοί τη χωριστή ειρήνη αν αγγλικά στρατεύματα αποδιβάζονταν στην Ελλάδα, του δόθηκε ή ακόλουθη διαβεβαίωση: Ένα έκστρατευτικό σώμα περιορισμένης δύναμης – επαρκές για να «διατηρήσει την τάξη» στην Ελλάδα αλλά όχι αρκετά ισχυρό για επιθετικές επιχειρήσεις προς βορρά – δεν θα συναντούσε αξιόλογη γερμανική αντίσταση. Τα γερμανικά στρατεύματα θα αποχωρούσαν «έγκαιρα» και θα βοηθοῦσαν στην ένιςχυση «τῆς θέσης τῆς Γερμανίας (καί τῆς Εὐρώπης!)» στη Ρουμανία, πού κινδύνευε ἤδη σοβαρά ὕστερα ἀπὸ τὴν κατάληψη τοῦ Κιέβου καί τὴν ἀποκοπή τῆς Κριμαίας ἀπὸ τὸν Κόκκινο Στρατό.

Ὅπως φαίνεται, οἱ Γερμανοὶ παραδέχτηκαν ὅτι δὲν ἦταν ἀκόμα ἐξουσιοδοτημένοι ἀπὸ τὸ Βερολίνο νὰ δεσμευτοῦν ἐπίσημα μὲ αὐτὴ τὴν συγκεκριμένη ὑπόσχεση. Ὅμως, πρὶν προωθήσουν αὐτὸ τὸ ζήτημα, ἤθελαν νὰ πληροφορηθοῦν τίς βρετανικὲς ἀπόψεις²⁵.

Ἡ προτεινόμενη συμφωνία στρεφόταν βραχυπρόθεσμα κατὰ τοῦ ΕΑΜ/ΕΛΑΣ. Μακροπρόθεσμα ὁμως, στρεφόταν κατὰ τῆς σοβιετικῆς διεύδυσης στὰ Βαλκάνια. Ὁ Στότ προσφέρθηκε πρόθυμα νὰ ἐκτελέσει χρέη «ταχυδρόμου» γιὰ τὴ διαβίβαση στοῦ Κάιρο αὐτῆς τῆς γερμανικῆς πρότασης πού στόχος τῆς ἦταν ἡ διάσπαση τῆς ἀντιφασιστικῆς Συμμαχίας, ἀλλὰ δὲν εἶναι σαφές ἂν σέ ὅλη τὴ διάρκεια τῆς συζήτησης – πού κράτησε πάνω ἀπὸ τρεῖς ὥρες – πραγματικά «δὲν ἐκτέθηκε», ὅπως ἀπολογήθηκε ἀργότερα στοῦ SOE. Ἀπὸ τοὺς ἐπιζῶντες πού ἦταν ἐκεῖ, ὁ Κυρτάτος δὲν θυμᾶται «ρητὲς ἀντικομμουνιστικὲς δηλώσεις» τοῦ Στότ. Ὁ Λόος θυμᾶται μόνο «μερικὸς ὑπαιγιμούς» πρὸς αὐτὴ τὴν κατεύθυνση²⁶.

Ὅπως καὶ νὰ ἔχει τὸ πρᾶγμα, ὁ Στότ δέχτηκε νὰ μεταφέρει τίς γερμανικὲς προτάσεις. Ὅμως πρῶτα ἤθελε νὰ κατασκοπεύσει τίς ἐπικοινωνίες καί τὰ σημεῖα ἀμυνας γύρω ἀπὸ τὴν διώρυγα τῆς Κορίνθου, καί νὰ πάρει καί μερικὸς φακέλους ἀπὸ τὰ ἀρχεῖα του στοῦ Κυριάκι. Μὲ τὴν πρόφαση ὅτι ἤθελε νὰ στείλει ἕνα προκαταρκτικὸ σῆμα στοῦ Κάιρο, ἔπεισε τὸν Λόος

νά τόν πάει γερμανική περίπολος στόν Ίσθμό κι από ἐκεῖ μέ καίκι στους πρόποδες τοῦ Ἐλικώνα. Ἐκεῖ οἱ Γερμανοὶ συνοδοὶ τοῦ Στότ τόν περίμεναν στήν ἀκτή, ὥσπου νά γυρίσει ἀπό τό Κυριάκι τήν ἄλλη μέρα²⁷.

Ἐπέστρεψαν στήν Ἀθήνα καί στίς 19 (ἡ 21;) Νοεμβρίου ὁ Στότ συνάντησε καί πάλι τούς Λόος καί Σταϊρκερ. Παρόλο πού ὁ ἀσύρματός του στόν Ἐλικώνα δέν λειτουργοῦσε, ἀνέφερε φανταστικές λεπτομέρειες γιά τή δῆθεν ἐπικοινωνία του μέ τό στρατηγεῖο τοῦ Κάιρου πού, σύμφωνα μέ ὅσα εἶπε, «ἔδειξε μεγάλο ἐνδιαφέρον γιά τίς προτάσεις του» καί ἐπιθυμοῦσε νά τίς συζητήσει στή Μέση Ἀνατολή μέ Γερμανούς ἀπεσταλμένους. Ὅταν ὁ Σταϊρκερ ζήτησε μιά ἐπίσημη πρόσκληση, ὁ Στότ ὑποσχέθηκε νά κάνει ὅ,τι μπορεῖ²⁸. Ἔβαλε τίς τελικές γερμανικές προτάσεις σ' ἓνα μεταλλικό σωλήνα καί τοῦ ἐπιτράπηκε νά πάρει μαζί τούς συνεργάτες του χωρίς κανέναν ἔλεγκο ταυτοτήτων. Μετά τήν ἀνταλλαγή μικρῶν δώρων ἀποχαιρετισμοῦ ἀνάμεσα στόν Στότ καί στόν Λόος, ὁ Νεοζηλανδός, οἱ δύο διερχομένοι καί ὁ Σίφναϊος μεταφέρθηκαν ἀπό τόν Σύρμαν, μέ μεγάλο αὐτοκίνητο τῆς Βέρμαχτ, στό Λαύριο. Ἐκεῖ τούς ἄφησε ὁ Σύρμαν. Ναύλωσαν ἓνα γερό καίκι καί ἔφτασαν στή Χίο στίς 24 Νοεμβρίου. Ἐκεῖ, χάρη στίς συστάσεις τοῦ Λόος, ὁ Γερμανός διοικητής τοῦ νησιοῦ τούς περιποιήθηκε εὐγενικά καί κανόνισε τή μεταφορά τους στήν Τουρκία²⁹.

Στό μεταξύ, στή Σμύρνη, στό Κάιρο καί στό Λονδίνο, οἱ λίγοι μνημένοι Βρετανοὶ ἀξιωματοῦχοι περίμεναν μέ ἀγωνία τήν ἀφιξη τοῦ Στότ καί μιά ἐξήγηση γιά τίς ἐνέργειές του. Ἀμέσως μετά τό «σόκ» τοῦ πρώτου μηνύματος γιά ἐπαφές μέ τήν «Γκεστάπο», τό F.O. εἶχε ζητήσει ἀπό τό Κάιρο περισσότερες λεπτομέρειες γιά τό «σοβαρό πταίσμα» τοῦ Ντόν. Ἀλλά οὔτε τό SOE ἤξερε τίποτε, καί ὑποψιαζόταν ὅτι ὁ Νεοζηλανδός παγιδεύτηκε ἀπό τούς Γερμανούς καί ὅτι δέν δροῦσε μέ τή δική του θέληση³⁰.

Στό μεταξύ ὁμως, ὁ «Ἀπόλλων» δέν εἶχε καθόλου ὑποψίες καί γι' αὐτό, μετά τήν ἀφιξή τους στή Μέση Ἀνατολή, ὁ Στότ

καί οἱ Ἕλληνες σύντροφοί του μῆκαν στήν ἀπομόνωση καί ἀνακρίνονταν σχεδόν ἀδιάκοπα γιά дуό δλόκληρες ἐβδομάδες. Ἰδιαίτερα τούς ρωτοῦσαν ἀκατάπαυστα πῶς εἶχαν δημιουργηθεῖ οἱ ἐπαφές μέ τούς Γερμανούς καί ἂν εἶχαν «ἐκτεθεῖ»³¹. Τέλος, οἱ ἀνακριτές ἱκανοποιήθηκαν σχετικά μέ τήν καλή πίστη τοῦ Στότ καί στίς 21 Δεκεμβρίου βγήκε στήν ἀναφορά καί παρασημοφορήθηκε (μέ ἓνα πρόσθετο γαλόνι στό «DSO» πού τοῦ εἶχε ἤδη ἀπονεμηθεῖ μετά τήν ἐπιχείρηση τοῦ Ἴσσωπου). Στήν πραγματικότητα, ἡ τελευταία ἀνορθόδοξη περιπέτεια τοῦ «Ντόν» εἶχε ἀποδώσει ὄχι μόνο συγκεκριμένες πληροφορίες γιά τίς γερμανικές ἐγκαταστάσεις στήν περιοχή τῆς διώρυγας – μέ ἀποτέλεσμα ἓναν ἐπιτυχή βρετανικό βομβαρδισμό –, ἀλλά ἐπίσης εἶχαν δώσει πολυτίμες πληροφορίες γιά τήν ἐσωτερική κατάσταση στίς τάξεις τοῦ ἐχθροῦ. Ἀπό τήν ἄλλη πλευρά, ἐκτός ἀπό τή διακοπή τῶν ἐπαφῶν του μέ τούς Γερμανούς, ἐγκαταλείφθηκε καί ἡ προσφιλέης ἰδέα τοῦ Ντόν νά ὑποστηριχθεῖ ἡ λεγόμενη «μῆ πολιτική» ἔνωσή του, ἀπό φόβο μᾶς ἐπανάληψης τοῦ ἑλληνικοῦ ἐμφυλίου πολέμου³².

Παρόλα αὐτά, μᾶ ἰσχυρή ομάδα τοῦ SOE Καίρου ἐξακολουθοῦσε νά «ἐπιθυμεῖ διακαῶς νά στείλει» τόν Στότ πίσω στήν Ἑλλάδα γιά ἐπιχειρήσεις σαμποτάζ καί πρόληψης καταστροφῶν, πού εἶχαν προετοιμαστεῖ ἤδη ἀπό αὐτόν τό φθινόπωρο. Ἀλλά τό στρατηγεῖο τοῦ SOE στό Λονδίνο, μέ τόν βυζαντινολόγο Τάλμποτ-Ράις (Talbot-Rice) ὡς ἐκπρόσωπο, πρόβαλε δέτο, ἐξαιτίας τῆς ἀδυναμίας τοῦ Στότ σέ ξένες ἐπιρροές. Τό ἴδιο καί τό F.O., φοβόταν νέες ἐνοχλητικές ἐπιπλοκές, κι ἔτσι ὁ «Ντόν» δέν ξαναγύρισε στήν Ἑλλάδα³³.

Ταυτόχρονα ἀρχισαν νά χάνονται τά ἴχνη του. Προήχθη σέ ταγματάρχη καί, μετά ἀπό μᾶ ἀδεια στήν πατρίδα του, στάλθηκε σέ εἰδική ὑπηρεσία πίσω ἀπό τίς ἰαπωνικές γραμμές. Στίς 20 Μαρτίου 1945, στή διάρκεια μᾶς ἀνιχνευτικῆς ἀποστολῆς στή Βόρνεο (Μπαλικπαπάν), ἡ λαστιχένια βάρκα τοῦ Στότ δέν ἔφτασε στή στεριά. Αὐτός καί οἱ τρεῖς σύντροφοί του ἀναφέρθηκαν ὡς ἀγνοούμενοι. Μιά θυελλώδης ζωή ἔφτασε

Έτσι στο ταιριαστό τέλος της³⁴.

Όλη αυτή η ιστορία ωστόσο εξακολουθεί να χρειάζεται περισσότερη διαλεύκανση αναφορικά με τα κίνητρα των ενεργειών του Στότ. Θεωρώ δεδομένο ότι, για τις διαπραγματεύσεις του, δεν υπήρχε άδεια, και πολύ περισσότερο διαταγή από τους ανωτέρους του. Έκτός από τις άλλες αποδείξεις που αναφέρθηκαν, ο Στότ ασφαλώς δεν ήταν ο τύπος του πράκτορα στον οποίο θα μπορούσε να είχε ανατεθεί μιά τόσο λεπτή αποστολή. Ο SOE θεωρούσε ότι δεν είχε «καμιά πολιτική κρίση»³⁵.

Μιά τέτοια έλλειψη μπορούσε να έχει εκπληκτικά αποτελέσματα, ιδιαίτερα αν συνδυαζόταν με μιά προσωπικότητα οάν του Στότ, πού θα έπρεπε να σκιαγραφηθεί με περισσότερη ενέργεια: Ο Νεοζηλανδός ήταν ένας 29χρονος αθλητικός, θαρραλέος και γεμάτος αυτοπεποίθηση άντρας, «πού έπρεπε πάντα να κάνει κάτι» – όπως τό συνοψισε σωστά σίς ανέκδοτες πολεμικές αναμνήσεις του ο συμπατριώτης του Ένιμοντς, ανώτερος αξιωματικός σύνδεσμος στή Ρούμελν³⁶. Η εξαίρετική γενναϊότητά του έφτανε επανειλημμένα ως τήν παρατολμία. Έτσι, μιά από τίς πρώτες του μέρες στήν Άθήνα, κατέπληξε τούς Έλληνες βοηθούς του μέ τήν έπιμονή του να πιεί ένα τσάι στό κοσμικό ζαχαροπλαστείο «Ζώναρς», σκεπάζοντας τή στολή του μόνο μέ μιά παλιά καμπαρντίνα. Άρκετά παρόμοια γεγονότα δείχνουν πώς του άρεσε να δοκιμάζει τήν τύχη του³⁷.

Όταν πληροφορήθηκε για τίς γερμανικές «κρούσεις», ύποπτεύθηκε κάποια παγίδα, αλλά ταυτόχρονα τό γοργό και τολμηρό μυαλό του άρπαξε τήν ξαφνική εύκαιρία να συλλέξει πληροφορίες μ' έναν «κομψό» και έντυπωσιακό τρόπο και να διακριθεί μέ αποκλειστικές αναφορές μέσα από τό άντρο τής «Γκεστάπο»... Μετά τήν πρώτη του έπαφή μέ τούς Γερμανούς γοητεύτηκε ακόμα περισσότερο, καθώς σκέφτηκε τίς πιθανές εξελίξεις. Γι' αυτό, αφού επέστρεψε στό παλιό στρατηγείο του στό Κυριάκι, δεν συνέχισε πρós τό αεροδρόμιο τής Νεραϊδας για να πάρει τό συνηθισμένο δρόμο για τή Μέση Άνατολή.

Πρώτα-πρώτα ήθελε ν' αποφύγει τίς επιπλήξεις του Γουντχάουζ για την «ανάμιξη του στην πολιτική»³⁹ αλλά προπαντός δέν του ήταν άρκετή ή μερική έπιτυχία του στην 'Αθήνα.

'Ετσι ξαναγύρισε έκει, παρόλο πού τά νεύρα του ήταν τενωμένα. Στο Κάιρο «υποφέρει από έμμονες ιδέες και πιστεύει ότι παρακολουθείται και καταδιώκεται από τούς Γερμανούς»³⁹. Προφανώς γι' αυτό τό λόγο, έδωσε στον Λόος τίς εύχάριστες πληροφορίες για τή δθθεν έπικοινωνία του μέ τή Μέση 'Ανατολή – φοβόταν ότι άλλιώς θά διακινδύνευε τήν τελική έπιστροφή του. 'Ομως ταυτόχρονα έξακολουθούσε νά είναι γεμάτος έλπίδες, όπως έλεγε στο διερμηνέα του: «Θά γίνω ό άνθρωπος τής ήμέρας, αν πετύχει αυτό!»⁴⁰.

'Ισως ό Στότ είχε τά ίδια κίνητρα μέ τούς Γερμανούς συνομητές του, πού ενδιαφέρονταν νά εκμεταλλευτούν άκόμα και κάποιες άόριστες εύκαιρίες, για νά προωθήσουν τήν άγγλο-γερμανική προσέγγιση και γι' αυτό ξεγελούσαν τόν Χίτλερ ως προς τήν έκταση του βρετανικού ενδιαφέροντος⁴¹, γνωρίζοντας τό συνεχή φόβο του «Φύρερ» για τυχόν ταπεινώσή του. 'Οπωσδήποτε όμως, ό Χίτλερ γρήγορα μετάνιωσε γι' αυτή του τήν «παραχώρηση». Διέταξε νά έγκαταλειφθεί τό σχέδιο, άνεξάρτητα από τήν άγγλική αντίδραση⁴².

Στό μεταξύ, οι Βρετανοί συζητούσαν τά «κατορθώματα» του Στότ και τίς πιθανές έπιπτώσεις τους. Τό F.O. είχε άπαιτήσει άμέσως νά ληφθούν «όλα τά άπαραίτητα μέτρα... για νά προληφθεί όποιοσδήποτε κίνδυνος διαρροής». Τό SOE πίεζε τόν «'Απόλλωνα» νά χρησιμοποιεί στα σήματά του πρόσθετο έλεγχο άσφαλείας, εν όψει τής «παρούσης λεπτής καταστάσεως». Και όταν διατάχθηκε ή άμεση έπιστροφή του Στότ στο Κάιρο, ένας από τούς κύριους λόγους πού δικαιολόγησε αυτή τή διαταγή ήταν ότι οι «έπαφές του άποτελούν έξαιρετικό προπαγανδιστικό ύλικό για όρισμένες έλληνικές οργανώσεις»...⁴³

'Ομως, παρόλες τίς καθησυχαστικές διαβεβαιώσεις τής βρετανικής λογοκρισίας, οι «όρισμένες οργανώσεις» έμαθαν τό γεγονός έκπληκτικά γρήγορα – όχι από γερμανική άδιακρισία,

δπως ὑπῆρχε ἡ ὑποψία, ἀλλὰ μᾶλλον ἀπὸ κάποιον Ἑαμίτη μέσα στοὺς ἔθνικιστικούς κύκλους, πού συνεργαζόταν μὲ τὸν Στότ ἢ τὸν Γεωργάτο⁴⁴.

Τὸ ἀργότερο στίς 28 Νοεμβρίου, ἡ Κ.Ε. τοῦ ΕΑΜ ἐνημερώθηκε γιὰ τὸ γεγονός, δπως ἀποδεικνύεται ἀπὸ σχετικὸ μῆνυμα πρὸς τὴν ἐξόριστη ἑλληνικὴ κυβέρνησι, καὶ ἀμέσως μετὰ πρὸς τίς τρεῖς κύριες συμμαχικὲς κυβερνήσεις. Ἐξαιτίας τῆς – δικαιολογημένης⁴⁵ – δυσπιστίας τοῦ ΕΑΜ γιὰ τὰ ἐλεγχόμενα ἀπὸ τοὺς Βρετανούς μέσα ἐπικοινωνίας, ἡ Μόσχα ἐνημερώθηκε παράλληλα ἀπὸ δυὸ ἄλλους δρόμους: μέσω τοῦ Τζήμα, τοῦ πρώην πολιτικοῦ καθοδηγητῆ τοῦ ΕΛΑΣ, πού χρησιμοποιοῦσε τὸ γιουγκοσλαβικὸ δίκτυο ἀσυρμάτου⁴⁶, καὶ ταυτόχρονα ἀπὸ ἓνα μέλος τοῦ ΕΑΜ μέσα στό ἀμερικάνικο OSS (Γραφεῖο Στρατηγικῶν Ὑπηρεσιῶν) πού ἐνημέρωσε τὴν ἑλληνικὴ «Ἀντιφασιστικὴ Στρατιωτικὴ Ὁργάνωσι» (ΑΣΟ) τῆς Μέσης Ἀνατολῆς⁴⁷.

Στίς 17.1.1944 ἡ «Πράβντα» δημοσίευσε ἄρθρο τοῦ ἀνταποκριτῆ της στό Κάιρο, πού ἀναφερόταν στίς ἀγγλογερμανικὲς διαπραγματεύσεις γιὰ μὰ χωριστὴ εἰρήνη, οἱ ὁποῖες εἶχαν γίνῃ σέ εὐρωπαϊκὴ πρωτεύουσα. Παρόμοια ἀναγγελία ἀκολούθησε ἀπὸ τὸ ραδιοφωνικὸ σταθμὸ τῆς Τιφλίδας. Ὅταν ὁ Τσώρτσιλ ἐξέφρασε τηλεγραφικὰ τὴν κατὰπληξί του, ὁ Στάλιν τὸν καθυσύχασε μὲ ἓνα φιλικὸ ἀλλὰ καὶ ἐλαφρὰ εἰρωνικὸ μῆνυμα⁴⁸.

Στὴν πραγματικότητα, τὰ νέα ἀπὸ τὴν Ἀθήνα ἀναμφίβολα αὐξήσαν τὴ δυσπιστία τοῦ Στάλιν γιὰ τὴ βρετανικὴ μυστικὴ πολιτικὴ καὶ τὸ διαρκὲ φόβο του, πού ἀναφέρθηκε σήμερα καὶ ἀπὸ τὸν Θ. Χατζῆ, γιὰ μὰ πιθανὴ ἀγγλικὴ συνεννόησι μὲ τοὺς Γερμανούς. Ἔτσι ὁ Στότ ἴσως συνέβαλε, ἄθελά του, στὴν ἐπιδεικτικὴ σοβιετικὴ παραίτησι ἀπὸ «ἐπεμβάσεις στίς ἑλληνικὲς ὑποθέσεις», γιὰ νὰ συγκρατήσῃ τὸν Τσώρτσιλ ἀπὸ τυχόν ἀντισοβιετικὲς περιπέτειες, ἀφήνοντας ἀπείραχτο τὸ προσφιλὲς του πεδίο δράσης – τὴν Ἑλλάδα...

Ὅσοῦο οἱ δραστηριότητες τοῦ Στότ εἶχαν καὶ πιὸ ἐμφανεῖς συνέπειες γιὰ τὴ χώρα αὐτή. Ἀνάμεσά τους, ἡ πιὸ σημαντικὴ

Ίσως ήταν ή εϊλικρινής πίστη του ΚΚΕ καί των συγγενικών οργανώσεων ότι ό «Ντόν» είχε ενεργήσει μέ επίσημη βρετανική έξουσιοδότηση. Έτσι, τό 1944 οί πολιτικές αποφάσεις του ΕΑΜ⁴⁹ καί της ΑΣΟ⁵⁰ λαμβάνονταν μέ βάση τήν κατανοητή πεποίθηση ότι ή Άγγλία ήταν έτοιμη νά συνεργαστεί άκόμα καί μέ τή φασιστική Γερμανία κατά του Κομμουνισμού.

Όμως, όσο περίεργο κι άν φαίνεται, οί συνομιλίες του Στότ – καθώς καί τό ότι οί Βρετανοί ήξεραν πώς τό ΕΑΜ τίς γνώριζε – απέτρεψαν μέχρι τό τέλος της κατοχής μιá ανεπανόρθωτη επιδείνωση στίς σχέσεις τους. Γιατί άλλιώς, τό BBC, προφανώς θά είχε καταγγείλει τόν ΕΛΑΣ γιά συνεργασία μέ τούς Γερμανούς⁵¹, στηριγμένο σ' ένα άμφίβολο έπεισόδιο πού έγινε στην Ήπειρο καί πού όπωσδήποτε δέν είχε σχέση μέ συνεργασία⁵².

Πέρα από αυτό, τό ΕΑΜ έπωφελήθηκε επίσης από τήν απόφαση των Βρετανών νά κρατηθούν μακριά από τήν άντιστασιακή ένωση του Στότ – παρά τίς κρυφές συμπάθειες του F.O καί παρά τά έντονα παράπονα του Τσουδερού στον Τσώρτσιλ⁵³.

Τελειώνοντας, θά πρέπει νά αναφερθώ σ' ένα έπεισόδιο, πού φαινομενικά είναι ξένο πρós τήν ιστορία πού αναφέραμε, αλλά κατά κάποιον τρόπο σχετίζεται μέ τό θέμα αυτής της μελέτης.

Όταν στά τέλη Αύγούστου του 1944 ή Βέρμαχτ άρχισε νά έκκενώνει τά έλληνικά νησιά μέ άκατάλληλα καί αυτοσχέδια μέσα, τό βρετανικό ναυτικό καί ή άεροπορία, πού υπερείχαν κατά πολύ, άρκοϋνταν νά μείνουν σέ κατάσταση άναμονής σέ μιá σχετικά στενή αλλά παθητική παρακολούθηση. Έτσι, σέ είκοσι μέρες, οί Γερμανοί κατόρθωσαν νά σώσουν τόν κύριο όγκο των σκορπισμένων προφυλακών τους. Καί ή Άνώτατη Διοίκηση της Βέρμαχτ, καθώς καί τό έπιτελείο Βαλκανίων, συμπέραναν ότι αυτή ή εύπρόσδεκτη άδιαφορία όφειλόταν στά συγκρουόμενα συμφέροντα Άγγλων καί Ρώσων στή Νοτιοανατολική Εύρώπη⁵⁴.

Πραγματικά, ύπάρχουν ένδείξεις ότι οί Σοβιετικοί διαμαρ-

τυρήθηκαν στο Λονδίνο, και σίς διασκέψεις του Κεμπέκ και του Ντάμπαρτον Όκς⁵⁵. Ταυτόχρονα ο «'Απόλλων» προειδοποίησε τό SOE γι' αυτή τή μοιραία αδράνεια⁵⁶, πού δημούρησε ακόμα και στους φανατικούς αγγλόφιλους «κάποια περιεργη έντύπωση»⁵⁷. Δυό μέρες αργότερα (15.9) ή RAF βομβάρδισε τά αεροδρόμια κοντά στην 'Αθήνα και κατέστρεψε τά περισσότερα από τά γερμανικά μεταγωγικά αεροπλάνα. Όμως γρήγορα έπεσε και πάλι σέ νάρκη πού διακοπτόταν από συχνές, αλλά όχι πολύ αποτελεσματικές, επιθέσεις⁵⁸.

Έτσι, δέν είναι παράλογο νά συμπεράνει κανείς ότι ο Τσώρτσιλ εύνοούσε μιά συγκροτημένη τακτική γερμανική ύποχώρηση προς τό βορρά, ως προϋπόθεση για τήν ένίσχυση του νοτιοανατολικού μετώπου κατά του προελαύνοντα Κόκκινου Στρατού. Σύμφωνα μέ τά άπομνημονεύματα του Γερμανού ύπουργού Έξοπλισμών Σπέερ, ο Χίτλερ «απρόθυμα» συμφώνησε για μιά παρόμοια συμφωνία μέ τό Λονδίνο – μιά άμοιβαία ύπόσχεση πού θά έμπόδιζε ένδεχόμενη ρωσική επίθεση κατά τής Θεσσαλονίκης ώσπου νά φτάσουν επίτόπου οί Βρετανοί. Ό Σπέερ έπιμένει σ' αυτή τήν έκδοχή – και σέ γράμμα του⁵⁹ – παρά τίς βρετανικές διαψεύσεις και παρόλο πού, τόσο ή πείρα τής βρετανικής διπλωματίας όσο και όλες οί βασικές γερμανικές πηγές, εύνοούν τήν έκδοχή μιάς σιωπηρής ταύτισης συμφερόντων.

Όπωςδήποτε υπάρχει μιά χτυπητή όμοιότητα μέ τή γερμανική προσφορά του Νοέμβρη 1943. Ίσως νά μήν είναι άσχετη μέ τήν άξιοπρόσεκτη μεταπολεμική σταδιοδρομία του Ρ. Σταϊρκερ, ο όποιος γρήγορα έγκατέλειψε τή Γερμανία και προσχώρησε σίς Βρετ. Μυστικές Έπηρεσίες στον χώρο τής 'Αν. Μεσογείου⁶⁰. Συνεπώς δέν είναι και τόσο ύπερβολικό τό γεγονός ότι ή σημερινή έπίμονη σιωπή του⁶¹ μπορεί νά όφειλεται σ' αυτή τή σχέση.

Ταυτόχρονα ταιριάζει στην όλη εικόνα και τό γεγονός ότι ή τελική έκθεση του Στότ, ή μόνη πού περιέχει τίς πραγματικές προτάσεις των Λόος και Στραϊκερ, έξακολουθει νά είναι άπρόσιτη στά αρχεία του F.O. Άλλιώς ίσως θά μπορούσε νά

δεῖ κανεῖς πῶς δέκα μῆνες ἀργότερα ὑπῆρχε ὄντως μία ἰδιά-
ζουσα βρετανική «ἀνταπόκριση»: ὄχι βέβαια σέ μορφή κανο-
νικῆς «τοπικῆς εἰρήνης», ἀλλά ἀναμφίβολα σάν πρόσκαιρη
χαλάρωση τῶν πολεμικῶν δραστηριοτήτων σέ ἐπίπεδο ἀψιμα-
χιῶν – μιά χαλάρωση πού ὀφειλόταν σέ μιά κανονική ἤ, τό
πιθανότερο, σέ μιά σιωπηρή συνεννόηση.

ΠΑΡΑΠΟΜΠΕΣ

1. Πέτρος Ρούσος: 'Η μεγάλη πενταετία 1940-1941, τόμος Ι ('Αθήνα 1976), σελ. 509. 'Επίσης: Βασίλης Νεφελούδης: 'Ελληνες πολεμιστές στη Μέση 'Ανατολή ('Αθήνα 1945), σελ. 39 έπ., Δημήτρης Βλαντάς: 'Η προδομένη επανάσταση 1941-44 ('Αθήνα 1977), σ 88, και πολλά άλλα.

2. Νικόλαος Α. 'Αναγνωστόπουλος: 'Η Εύβοια υπό κατοχήν, τόμος 1 ('Αθήνα 1950), σελ. 313, 316. Heinz Richter: Griechenland zwischen Revolution und Konterrevolution (1936-1946), Frankfurt 1973. σελ. 333, 348 έπ. Κώστας Τριανταφυλλίδης, 'Απογευματινή, 19/22.12.1964.

3. E.C.W. Myers: Greek Entanglement (London 1955). σελ. 188. Arthur Edmonds: With Greek Guerillas (άδημοσίευτες άναμνήσεις 1924-44), σελ. 102 έπ. «Appointment of Lieutenant Donald John Stott. Second New Zealand Expeditionary Force. to be a Companion of the Distinguished Service Order - 1943. Official Citation» (φάκελος Stott, Νέα Ζηλανδία) - 'Αντίγραφο στην κατοχή μου.

4. «'Ορέστης», 'Ακρόπολις, 7/8.6.61. Φοίδος Γρηγοριάδης: Τό άντάρτικο, ('Αθήνα 1964), τόμος IV, σελ. 347 έπ.

5. PRO (= Public Record Office London). F.O. 371/37206: R 10856. Παν. Σιφναϊός, έπιστολή 26.3.75.

6. 'Η ήγεσία του ΕΛΑΣ έχε προφανώς δίκιο που θεωρούσε άνέφικτη την πρόταση του SOE για μι ά γενική επίθεση εναντίον της γέφυρας του 'Ασωπου, που έχε ίσχυρη φρουρά (Στέφανος Σαράφης: 'Ο ΕΛΑΣ, 'Αθήνα 1946, σελ 98-99.) 'Ανδρέας Τζήμας, συνεντεύξεις. Για την άρνητική αντίδραση του Stott: Edmonds, σελ. 98. Σιφναϊός, έπιστολή.

7. Στύρος Κώστας: Μίδας 614 ('Αθήνα 1976), σελ. 270. 'Ανάμεσά τους ήταν ένας γιός της Λέλας Καραγιάννη, της άξιόλογης άρχηγού της κατασκοπευτικής όργάνωσης «Μπουμπουλίνα», που έκτελέστηκε από τούς 'Ες-'Ες τό 1944.

8. 'Ο Stott έχε διαταγή ν' άρχισα επιχειρήσεις σαμποτάζ εναντίον των άεροδρομίων στό Καλαμάκι, στό Τατόι, στην 'Ελευσίνα και στό Μέγαρο. («Award of a Bar to the Distinguished Service Order to Captain Donald John Stott, D.S.O.. Second New Zealand Expeditionary Force-1943. Official Citation» - Φάκελος Stott, Νέα Ζηλανδία. 'Αντίγραφο στην κατοχή μου. Στο έξής θά αναφέρεται ως «Official Citation»). 'Άλλες πηγές: Edmonds, σελ. 107, Γρηγοριάδης IV, σελ. 349.

9. Official Citation.

10. 'Ο Γεώργιος Δρόσος ώστόσο μου δήλωσε δια δέν έχε γνώση των έπαφών και της κατοπινής έμπλοκής του Stott.

11. PRO, F.O. 371/43676: R 1046. NARS (= US National Archives and Re-

cords Service, Washington), PG. 226: 130317 Χρήστος Ζαλοκώστας. Τό χρονικό τής σκλαβιάς ('Αθήνα 1948), σελ. 231, ἐπ Σιφναίος, ἐπιστολή. Στὴ σύσκεψη ἔλαβαν μέρος ἐκπρόσωποι τῶν ἐξῆς ομάδων: Ἐθνικὴ Δράσις, ΡΑΝ, ΕΔΕΣ, ΕΔΕΜ, Χ, ΕΚΟ, Τρίαινα καί, πράγμα ἀξιοσημείωτο, ὁ ταγματάρχης Σειραδάκης τοῦ Γραφείου Ἀντικατασκοπείας τοῦ «Υπουργείου Ἀμύνης» τοῦ Ράλλη

12 Ζαλοκώστας, σελ. 232. Σιφναίος, ἐπιστολή 26 3.75, συνέντευξη μὲ τούς Μιχ Ἀντωνόπουλο, Βασ. Παναγόπουλο, Ἀχ. Παπαδάκο.

13. Κατὰ τόν Richter (σελ 347), ὁ Στοιτ ἐπικαλέστηκε μιὰ δῆθεν «διαταγή γιὰ τὴν ὀργάνωση τῆς ἀθηναϊκῆς δεξιᾶς» Ὡς πρὸς αὐτὸ ἰσχυρίζεται ὁ R ὅτι παραθέτει ἀπὸ τόν Ζαλοκώστα, ὅμως ὁ τελευταῖος ἀνέφερε ἀκριβῶς τὸ ἀντίθετο! (Βλ. ὑποσημείωση 12).

14 Φάκελος «Κ» (κατέχεται ἀπὸ ἰδιώτη)· Σῆμα ὑπ' ἀριθμ 67, πολὺ ἐπιγον. Τό δεύτερο μέρος τοῦ ἐνδιαφέροντος σήματος συνεχίζει: «Θά πρέπει νά ἀποκλείσετε τὸ ΕΑΜ ἀπὸ πυρῆνες ὀργανωμένους ἀπὸ ἐσᾶς, ἀλλὰ νά τὸ κάνετε μὲ τάκτ, χωρὶς νά τούς ἀφήσετε νά καταλάβουν ὅτι τὸ κάνετε»

Προσθήκη ἑλληνικῆς ἔκδοσης Κατὰ μιὰ πληροφορία ἀπὸ τὸ τότε περιβάλλον τοῦ Στοιτ, αὐτὸ τὸ σῆμα εἶχε σταλεῖ ἀπὸ τόν Γουντχάουζ. Ὁ ἴδιος ὅμως, σέ δυὸ πρόσφατα γράμματα πρὸς τόν ὑπογράφοντα, τὸ ἀποκλείει μᾶλλον, ἀφοῦ ὁ Στοιτ ἀπὸ τίς 16.9.43 ἔπαψε νά ὑπάγεται σ' αὐτόν (γράμματα 28.1/5.4.1981).

15. ΑΠ (= σήματα πρὸς καί ἀπὸ τόν ΑΠΟΛΛΩΝΑ = ἀρχεῖα τοῦ Γιάννη Πελέτη, ΑΠΟΛΛΩΝ 159/14 11.43, 165/16.11.43

16 PRO. F.O. 371/43676: R 1046. – Αὐτὴ ἡ ὑπόψια εἶναι δικαιολογημένη τουλάχιστον γιὰ τὸ Σειραδάκη, τὴν Χ τοῦ Γρίβα καί τὸ τμήμα τοῦ ΕΔΕΣ πού ἀντιπροσωπευόταν ἀπὸ τόν συνταγματάρχη Παπαθανασόπουλο

17. Official Citation. Ἐν μέρει: συνέντευξη R. Loos.

18. Loos, συνέντευξη καί ἐπιστολή 27.12.72. Hermann Neubacher: Sonderauftrag Sudost 1940-45 (Göttingen 1956), σελ. 203. Ἡ ἔκδοξή τοῦ Neubacher περιέχει ὀρισμένα λάθη, ἀκόμη καί ὡς πρὸς τὸ χρονο

19. PRO. F.O 371/37207 R 11604 – Ἡ ὀργάνωση GFP (Geheime Feldpolizei) τοῦ Loos συχνὰ ἔχει μπερδευτεῖ μὲ τὴν Gestapo. Γι' αὐτὸ στίς δίκες τῆς Νυρεμβέργης, ἡ GFP κατηγορήθηκε ὡς ἐγκληματικὴ ὀργάνωση, ἀλλὰ ἀπαλλάχθηκε.

20 Κώτσης, σελ. 272 ἐπ. Συνέντευξη Ἀντωνόπουλου/Παναγόπουλου/Παπαδάκου

21 PRO. F O 371/37208: R 12215. ΑΠ, ΑΠΟΛΛΩΝ 164/16.11.43.

22. Ἀπὸ τίς διάφορες ἡμερομηνίες πού ἀναφέρονται ἀπὸ διάφορες πηγές ἡ πῶ πιθανή εἶναι ἡ 13η Νοεμβρίου.

23. Official Citation. Loos, συνέντευξη καί ἐπιστολή 19.4.78. Στίς προκαταρκτικὲς συναντήσεις εἶχαν παρευρεθεῖ ἐναλλάξ ὁ ἴδιος ὁ Στοιτ καί/ἢ οἱ συνεργάτες του Morton καί MacIntyre.

24. Κώτσης, σελ 273 Συνέντευξη 'Αντωνόπουλου/Παναγόπουλου/Παπαδάκου

25. Μέ ελαφρές διαφορές Official Citation, Loos, συνέντευξη και διάφορες επιστολές, συνέντευξη με Κυρτάτο, εν μέρει. Σιαφναίος, επιστολή 26 3 75. Παρόμοιες προτάσεις - νά εκκενωθούν τά ελληνικά νησιά και κατά προτίμηση και ή ήπειρωτική 'Ελλάδα τουλάχιστον μέχρι τή Θεσσαλονίκη - έγιναν επανειλημμένα από τούς Γερμανούς στρατηγούς μετά τήν Ιταλική συνθηκολόγηση, αλλά πάντα απορρίπτονταν από τόν Χίτλερ. 'Αντίθετα, ό Κώτσης (δπ παρ. σελ. 269 επ καθώς και συνέντευξη) Ισχυρίστηκε ότι «οί περισσότεροι άνώτατοι Γερμανοί αξιωματικοί» ήταν ακόμη και πρόθυμοι νά παραδοθούν στους Βρετανούς - μιά άπιθανή έκδοχή, καθώς οί Γερμανοί αξιωματικοί δέν είχαν τήν παραμικρή τάση γιά μιά τέτοια ριζική ρήξη μέ τήν Ίδια τους τήν «παράδοση», αλλά ούτε ύπήρχαν όποιεσδήποτε βρετανικές δυνάμεις Ικανές νά δεχθούν τή «συνθηκολόγηση». Αύτός ό μύθος όφειλεται κυρίως σέ μιά μεταπολεμική έκθεση του Karl Schutmann, ύπασπιστή του Loos. 'Ο Schutmann, γόνος μιάς εμπορικής γερμανικής οίκογένειας τής 'Αθήνας, προσπάθησε επιτυχώς μέ αυτή τήν «τροποποίηση» τής Ιστορίας και του δικού του ρόλου, νά παρουσιαστεί ως αντίναζι και νά εξασφαλίσει έτσι τήν παραμονή του στην 'Ελλάδα, πού τήν αγαπούσε. 'Όμως, παρόλο πού ήταν άποδεδειγμένα φιλέλληνας, ήταν επίσης φλογερός θαυμαστής του Χίτλερ, όπως επιδεικνύεται ακόμη και από τήν Ίδια του τήν άδελφή (συνέντευξη μέ τόν ύποφαινόμενο), μέ τήν όποία είχε συνεχείς ιδεολογικές προστριβές. 'Η συμμετοχή του Schutmann σέ μιά ύποτιθέμενη συνωμοσία έναντίον του καθεστώτος θά ήταν έπομένως τελείως «άδιανόητη». 'Ός τελευταία άπόδειξη θά έπρεπε ίσως ν' αναφερθεί ακόμα ότι όχι μόνον ή επίσημη άναφορά του βρετανικού άρχηγείου μιλάει ξεκάθαρα γιά ξεχωριστή ειρήνη (Official Citation), αλλά και ή έγκυρη, άν και άδημοσίευτη, «'Ιστορία τής Συμμαχικής Στρατιωτικής 'Αποστολής» πού υπέβαλε ό Γουντχάουζ στις άρμόδιες άρχές αναφέρει τίς «περίεργες και επικίνδυνες» αλλά και «καλοπροαίρετες προσπάθειες του Stoit νά διαπραγματευτεί στην 'Αθήνα μιά άμεση ειρήνη μέ τή Γερμανία». (Liddell Hart Centre for Military Archives, London: «History of the Allied Military Mission in Greece», σελ 149-150)

26. Συνεντεύξεις Loos, Κυρτάτο. Κατά τόν Neubacher (σελ. 203 επ.), ό Νεοζηλανδός ζητούσε σαφώς μιά κοινή δράση έναντίον του κομμουνισμού, όμολογώντας ταυτόχρονα ότι αυτό «δέν είναι ακόμη ή επίσημη άποψη τής άγγλικής κυβέρνησης ούτε του Γενικού 'Αρχηγείου τής Μέσης 'Ανατολής... αλλά ή άποψη σημαντικής μερίδας των αξιωματικών» εκεί. Σέ αντίθεση προς αυτό, ό Loos υπέθετε ότι ό Ν. - συνειδητά ή όχι - κράτησε στό διδύλιό του τήν «τροποποιημένη» έκδοχή πού στάλθηκε στον Χίτλερ, υπερβάλλοντας έντεχνα ως προς τόν αντικομμουνισμό του Stoit.

27. Loos, συνέντευξη και επιστολή 11.11.74. Official Citation - Κώτσης,

- σελ. 276, ΕΛΑΣ, 5η Ταξιαρχία 22/11.12.43 (δλ. Γρηγοριάδη, IV, σελ. 351).
28. Συνέντευξη Loos. 'Εν μέρει: Official Citation.
29. Συνεντεύξεις, Loos, Κυρτάτου. 'Εν μέρει: Official Citation / Π. Μπακούρος στόν Κώτση, σελ. 275.
30. ΑΠ, Σμύρνη 116/19.11.43 καί πολλά άλλα σήματα στή διάρκεια τού Νοέμβρη. PRO, F.O. 371/37207: R 11604.
31. Συνέντευξη Κυρτάτου. 'Εν μέρει: Σιφναίος, έπιστολή 26.3.75. Σύμφωνα μέ μά – όχι πάντα αξιόπιστη – πηγή, ό Stott, αναγκάστηκε έπίσης νά άπολογηθεί οέ τακτικό στρατοδικείο (Παν. Ρογκάκος, συνέντευξη καί έπιστολή 10.11.74. Άλλοι συγγραφείς – Κέδρος, Ευδης κλπ. έπίσης στηρίζουν τίς άφηγησης τους στήν έκδοχή τού Ρογκάκου.)
32. PRO, F.O. 371/43676: R 1046. - /43684: R 5591. 'Αναφέρθηκε ότι ό Stott κατόρθωσε νά παρουσιάσει τίς άπόψεις του στόν Τσώρτσιλ μέ τήν εύκαιρία τής 2ης Διασυμμαχικής Σύσκεψης τού Καίρου (Ζαλοκώστας, σελ. 233, Ρογκάκος, συνέντευξη). Στήν 'Ελλάδα είχε αναφέρει έπανειλημμένα τή φίλια του μέ τό γιό τού Τσώρτσιλ, Ράντολφ (Σιφναίος, έπιστολή), αλλά σ' αυτό δέν θά πρέπει νά άποδοθει μεγάλη σημασία έπειδή τότε «οι περισσότεροι Βρετανοί αξιωματικοί καυχόνταν γιά τήν [δια φίλια» (συνέντευξη Κυρτάτου). Πάντως, άν αυτή ή ιστορία είναι άληθινή, οι συνομιλίες τού Stott μέ τόν πρωθυπουργό δέν έφεραν – άμεσα – αποτελέσματα.
33. ΑΠ, διάφορα έпанειλημμένα σήματα 'Οκτωβρίου/Νοεμβρίου 1943. PRO, W.O. 201: 1598. F.O. 371/43674: R 225. - / 43677: R 1718. - /43678: R 2015. 'Ο Richter Ισχυρίζεται – χωρίς νά παρουσιάζει τήν παραμικρή άπόδειξη – ότι ό Stott ξαναγύρισε στήν 'Ελλάδα καί μάλιστα θγάξει καί συμπεράσματα από αυτό τόν επιτόλαιο Ισχυρισμό (δλ. καί ύποσημειώσεις 2 καί 13).
34. Φάκελος Stott. - M.B. McGlynn: Special Service in Greece (Wellin-1953), σελ. 31.
35. PRO, F.O. 371/37209: R 13356.
36. Edmonds, σελ. 103.
37. Συνεντεύξεις Κυρτάτου καί 'Αντωνόπουλου/Παναγόπουλου/Παπαδάκου. Σιφναίος, έπιστολή 26.3.75. William Jordan: Conquest without victory (London and Auckland, 1969), σελ. 132 έπ.
38. Γ. Καραγιάννης, στόν Κώτση, σελ. 276. Συνέντευξη Κυρτάτου.
39. PRO, F.O. 371/43674: R 225. Παρόμοια: συνέντευξη 'Αντωνόπουλου/Παναγόπουλου/Παπαδάκου.
40. Συνέντευξη Κυρτάτου.
41. Ένα άνάλογο παιχνίδι παίχθηκε από τόν Γεωργάτο, πού υπερέβαλε σέ μεγάλο βαθμό τή θέση, τήν έπιρροή καί τό ενδιαφέρον τού συνταγματάρχη Loos, γιά νά διεγείρει τήν περιέργεια τού Stott. Έτσι ό Νεοζηλανδός αναφέρει στό SOE ότι έπτά Γερμανοί στρατηγοί είχαν δθθεν φτάσει στήν 'Ελλάδα ειδικά γιά νά συζητήσουν τά «βαλκανικά προβλήματα» μέ τόν Loos. άμέσως

μετά την επιστροφή του τελευταίου από μά – έξιου φανταστική – σύσκεψη στο άρχηγείο του Χίτλερ (PRO, F.O. 371/37207: R 11604). Ήδη σημειωθεί ότι οι έξι από τους έπτά κατονομαζόμενους στρατηγούς ήταν επίσης φανταστικοί!

42. Συνέντευξη Loos. Στο μεταξύ ο Γεωργιάτος είχε αφήσει να διαρρεύσουν τα νέα για να παραβιάσει τις σχέσεις μεταξύ του ΕΑΜ και των Βρετανών και να εξυψώσει το «γρήτρο» και το ήθικόν των κύκλων των συνεργατών. Τώρα, με διαταγή του Χίτλερ, ο Neubacher τον διατάζει «να ανακαλέσει τη δήλωσή του για κάποια προοπτική μίας χωριστής ειρήνης με τους Άγγλους» (NARS, RG 226: 60338).

43. PRO: F.O. 371/37209: R 12215. - / 37207: R 11604.

44. Loos, συνέντευξη και επιστολή 27.12.72. MA (Στρατιωτικό Άρχείο, Militar-Archiv, Freiburg), 54961/1: LXVIII A.K. Ic, Άναφορά 11.3.44. NARS, RG 226: 60338.

45. Τό 1943 (άκμή και τό 1944) ο Λήπερ είχε επανειλημμένα κατακρατήσει, καθυστερήσει ή εξαφανίσει μηνύματα από και προς τό ΕΑΜ (δλ. μεταξύ άλλων: PRO, F.O. 371/43686: R 7188. - / 43690: R 11486).

46. PRO, F.O. 371/37209: R 12710. - / 37210: R 13949. - / 43686: R 6579. Συνέντευξη Τζήμα.

47. Συνέντευξη Βασ. Νεφελούδη. Πρδλ. επίσης PRO, F.O. 371/43684: R 5066. NARS, RG 226: 69246.

48. Correspondence between the Chairman of the council of ministers of the USSR, the Presidents of the USA and the Prime Ministers of Great Britain during the Great Patriotic War of 1941-1945. Έκδοση του ύπουργείου Έξωτερικών Έποθέσεων τής ΕΕΣΔ (London 1958), μέρος I, σελ. 188 έπ., 191, 390 έπ.

49. MA, 65034/2, ύποφάκ. 1 (= NARS, Microfilm T 315, ROLL 179, FRAMES 869, 886): Μηνύματα από τό ΓΣ του ΕΛΑΣ και τήν ΚΚ του ΕΑΜ προς τόν Τίτο (μέσω Τέμπο) τόν Ίανουάριο/ Απρίλιο 1944, που συνελήφθησαν από τούς Γερμανούς. Ό ίδιος λόγος αναφέρθηκε σίς συζητήσεις με πολλά άνωτερα μέλη του ΚΚΕ, του ΕΑΜ και του ΕΛΑΣ.

50. Hagen Fleischer: The «Anomalies» in the Greek Middle East forces, 1941-1944. Στο: Journal of the Hellenic Diaspora, V: 3 (1978), σελ. 25 έπ., 33.

51. C.M. Woodhouse: Apple of Discord (London 1948), σελ. 168.

52. Γρηγοριάδης IV, σελ. 401 έπ. Δημήτριος I. Δούμας: Ίστορικά άναμνήσεις και αυτοβιογραφία, 2η έκδ. (Ίωάννινα 1969), σελ. 90 έπ. και πολλοί άλλοι. Τό έπεισόδιο αυτό και γενικά όλες οι σχέσεις μεταξύ τών κατακτητών και τής άντίστασης θά ξεταστούν διεξοδικά στο προσεχές μου βιβλίο για τήν «Έλλάδα 1941-44». Μιά σύντομη έπισκόπηση έχει δοθεί άλλου (Η.Φ.: «Contacts Between German occupation authorities and major Greek Resistance organisations: sound tactics or collaboration?», στο Symposium of the Modern Greek Studies Association, Νοέμβριος 1978. Ύπό δημοσίευση).

53. E.I. Τσουδερός: 'Ελληνικές άνωμαλίες στη Μέση 'Ανατολή ('Αθήνα 1945), σελ. 177 έπ.

54. NARS, Microfilm T 311, ROLL 284: OB Südost 1c/AO, 7356/44 GKDOS., —, 7422/44 GKDOS. 16.9.44. Πολλές άλλες γερμανικές πηγές άναγνωρίζουν τη βρετανική «εύμενή άνοχή», μεταξύ αυτών και ό έλληνοστής (καί πρόσκαιρος σύνδεσμος μέ τά Τάγματα 'Ασφαλείας) Georg Stadtmüller: Partisanenkrieg und Völkerecht. Südgnechenland 1943-1944 Als Beispiel. DRK, Schriftenreihe άρ. 27 (1962), σελ. 52.

55. Roland Hampe: Die Rettung Athens im October 1944 (Wiesbaden, 1955), σελ. 18.

56. ΑΠ, 'Απόλλων 20/14.9.44.

57. 'Αχιλ. Α. Κύρου: Σκλαβωμένοι Νικηταί ('Αθήνα 1945), σελ. 185 έπ.

58. MA, 65721/2, 65721/3, Πολεμικό 'Ημερολόγιο «Heeresgruppe (Τμήμα Στρατιάς) Ε» ('Ελλάδα), Σεπτ. - 'Οκτ. 1944, και πολλά άλλα.

59. Albert Speer: Erinnerungen (Frankfurt/Berlin 1969), σελ. 409. —, έπιστολή 8.12.75. Στην τελευταία φάση τής κατοχής έγιναν δεκάδες άγγλο-γερμανικές έπαφές, στη διάρκεια των όποιων οι Βρετανοί συνήθως άπαιτούσαν «παράδοση άνευ όρων», αλλά μερικές φορές ύπαινίσσονταν και μιά όμαλή «άλλαγή φρουράς» — σέ μιά περίπτωση μάλιστα άναφέρονται άνοιχτά στον Don Stolt. 'Ωστόσο, καθώς στίς περισσότερες περιπτώσεις είχαν άναμειχθεί 'Ελληνες μεσολαβητές κυμαινόμενης άξιολογίας, ή πραγματική σημασία των διαπραγματεύσεων είναι συχνά άμφοσητήσιμη. Καθώς έχω συγκεντρώσει πολύ σχετικό άνέκδοτο ύλικό, προερχόμενο από όλες τίς ενδιαφερόμενες πλευρές, έλπίζω ότι θα άσχοληθώ μέ αυτό τό θέμα σέ μιά ξεχωριστή μελέτη.

60. Αυτό επιβεβαιώνεται από τρεις άξιόπιστες και άνεξάρτητες πηγές, από τίς όποιες δύο δέν έχουν άναφερθεί σ' αυτό τό μελέτημα.

61. 'Όταν μετά από σημαντικές δυσκολίες άνακάλυψα τη σημερινή διεύθυνση του Stärker, του ζήτησα νά έκφράσει τίς άπόψεις του γιά «μερικά έπεισόδια του πολέμου» κι εκείνος συμφώνησε καταρχήν. 'Ωστόσο, όταν πληροφόρήθηκε γιά ποιά έπεισόδια ενδιαφερόμουν, δέν άπάντησε στά τρία (συστημένα) γράμματά μου!

ΣΥΖΗΤΗΣΗ

Σπύρος Κώτσος: Έφτασα στην Ελλάδα τον Ιούλιο του 1942 με την αποστολή Τσιγάντε από τη Μέση Ανατολή. Ήμαστε δώδεκα άτομα εκ των οποίων επέζησαν τὰ ἕξι. Είμαι σέ θέση νά ἔχω ἀπευθείας γνώση τῆς ὑποθέσεως Don Stott, ἐφόσον ἤμουν ὑπεύθυνος (ἀρχηγός) τῆς ἀποστολῆς γιά ἓνα διάστημα, μετά τό φόνο τοῦ Τσιγάντε.

Μέ τόν Don Stott ἦρθα σέ ἐπαφή κατόπιν τηλεγραφήματος ἀπό τό Κάιρο, μέσω τοῦ συνδέσμου του, Κυρτάτου (πού εἶναι τώρα καθηγητής τῆς ἀγγλικῆς στό Κολλέγιο Ἀθηνῶν). Ὁ Don Stott ἦταν ὑπεύθυνος γιά τήν περιοχή Ἀττικο-Βοιωτίας. Τόν τοποθέτησε ἐκεῖ πρὸς διενέργειαν σαμποτάζ, ὁ Γουντχάουζ, πού ἐτέθη ἐπικεφαλῆς τῶν βρετανικῶν δυνάμεων μετά τήν ἀναχώρηση τοῦ Μάιερς.

Ὁ Don Stott ἔκανε στήν Ἀθήνα τρία ταξίδια. Ἦρθα σέ ἐπαφή μαζί του κατά τό τρίτο του ταξίδι. Εἶχε ἤδη ἔρθει σέ ἐπαφή μέ τό δήμαρχο Ἀθηναίων Γεωργάτο, τόν ὁποῖο εἶχαν διορίσει οἱ Γερμανοί. Ὁ Γεωργάτος, διαβλέποντας ὅτι χάνει ἡ Γερμανία τόν πόλεμο καί θέλοντας νά εἶναι σέ πλεονεκτική θέση μετά τή λήξη του, πρότεινε στόν Don Stott νά συναντηθεῖ μέ κάτι Γερμανούς πού γνώριζε, καί συγκεκριμένως τούς Welke καί Loos.

Ὁ Hagen Fleischer παρεμβαίνει γιά νά διαψεύσει τήν ὑπαρξη τοῦ Welke, λέγοντας ὅτι, προφανῶς, δημιουργήθηκε σύγχυση καί ἐπρόκειτο γιά τόν ὑπαξιωματικό διερμηνέα Walter.

Σπύρος Κώτσος: Ὁ Welke ἦταν ἓνας στρατηγός καί δέν γνωρίζω γιά ποιό λόγο κρύβεται. Αὐτός κατηύθυνε ὅλες τίς συνομιλίες. Αὐτοί οἱ Γερμανοί ἤθελαν νά ἔρθουν σέ ἐπαφή μέ ἓναν Ἀγγλο ἀξιωματικό, γιά νά κάνουν ὀρισμένες προτάσεις

σχετικά με την αποσκίρτηση των γερμανικῶν στρατευμάτων από τόν Ἄξονα. Συναντήθηκαν στό σπίτι τοῦ Γεωργάτου. Ὁ Welke, ὁ Loos, ὁ Κυρτάτος, ὁ Schürmann καί ὁ Μπακοῦρος. Ἦταν καί οἱ πέντε παρόντες.

Hagen Fleischer (διαφωνώντας): Ὁ Schürmann δόθηκε πρόσκαιρα ὡς δημῶς στους συντρόφους τοῦ Stott, MacIntyre καί Morton.

Σπύρος Κώτσης: Ἡ πλειοψηφία τῶν Γερμανῶν ἀξιωματικῶν τότε στήν Ἑλλάδα, ἦταν αὐστριακῆς καί οὐγγρικῆς καταγωγῆς. Εἶχαν συνειδητοποιήσει ὅτι ὁ Χίτλερ χάνει τόν πόλεμο καί ἤθελαν νά αποσκιρτήσουν. Ὁ Loos καί ὁ Welke εἶπαν ὅτι γνώριζαν ἄλλους 15 ἀξιωματικούς ἀνώτερων βαθμῶν πού ἦταν πρόθυμοι νά συνεργαστοῦν γιά τήν αποσκίρτηση. Ὡς ἀντάλλαγμα, οἱ Welke-Loos ζήτησαν καλή μεταχείριση τῶν γερμανικῶν στρατευμάτων, πού βρισκόνταν στήν Ἑλλάδα, καί δεσμεύονταν μέ δήλωσή τους νά παραδώσουν τούς ἐγκληματίες πολέμου γιά νά δικαστοῦν. Πρόσθεσαν δέ ὅτι, σέ περίπτωση πού ὁ Don Stott δέν τούς πίστευε, μπορούσε νά τούς πάρει στήν Μ.Α. ὡς ὁμήρους, ἀφοῦ ὑπῆρχαν ἀντικαταστάτες γιά νά ἐφαρμόσουν τό σχέδιο. Ἡ συνάντηση ἐγινε στίς 13 Νοεμβρίου 1943. Ὁ Don Stott ἦρθε σέ ἐπαφή μέ τούς Welke-Loos μέ δική του πρωτοβουλία (χωρίς νά τό γνωρίζει ὁ Γουντχάουζ).

Δυό μέρες ἀργότερα πῆγε στήν ἔδρα του, πού ἦταν στό Κυριάκι Ἐλικῶνος, μέ γερμανικό καίκι γιά νά πάρει μερικά χαρτιά καί ἔγγραφα. Πρῖν ἀπό τήν ἀναχώρησή του, εἶπε στους ἀνδρες πού εἶχε στρατολογημένους, πού ἀρκετοί ζοῦν ἀκόμα: «Θ' ἀκούσετε εὐχάριστα νέα. Δέν μπορῶ νά σᾶς πῶ τώρα. Πηγαίνω στήν Αἴγυπτο». Ὁ Don Stott, ἀφοῦ παρέλαβε ὀρισμένα χαρτιά πού τοῦ χρειάζονταν, κατευθύνθηκε πρὸς τόν Κορινθιακὸ κόλπο καί ὄχι πρὸς τή Νεράιδα, ὅπου λειτουργοῦσε μυστικό συμμαχικό ἀεροδρόμιο, ἀπ' ὅπου σέ δύο μῆσι ὥρες θά μπορούσε νά φτάσει ἀεροπορικῶς στό Κάιρο.

Ἐνήργησε ἔτσι γιατί φοβόταν τόν Γουντχάουζ, ὁ ὁποῖος δέν τοῦ εἶχε δώσει τέτοια ἐντολή καί ἀσφαλῶς δέν θά τοῦ ἐπέτρεπε νά πάει ἀεροπορικῶς στό Κάιρο. Ἐπίσης εἶπε στους ἄνδρες του ὅτι πήγαινε στό Λονδίνο καί θά ἐπέστρεφε. Μέ τους Welke καί Loos συναντήθηκαν ξανά στίς 21 Νοεμβρίου 1943 καί ἤρθαν σέ συμφωνία. Τοῦ παραχώρησαν ἕνα πλεούμενο. Πῆγαν στή Χίο, ὅπου πιάστηκαν, ἀλλά κατάφεραν νά βροῦν ἄλλο σκάφος*.

Πῆγαν στή Μικρά Ἀσία καί ἀπό ἐκεῖ στό Κάιρο. Τά ὑπόλοιπα, ὑποθέτω – ἐπειδή δέν μιλάω ἀγγλικά – ὅτι τά ἐξέθεσε ὀρθά ὁ κ. Fleischer (γέλια στό ἀκροατήριο). Ὁ Don Stoit παρασημοφορήθηκε καί στάλθηκε στήν Μπούρμα. Δέν ἤθελαν νά τόν στείλουν πίσω στήν Ἑλλάδα.

Hagen Fleischer: Θεωρῶ ἀπόλυτα ἀβάσιμη τήν ἀποψη τοῦ κ. Κώτση – ὅπως παρουσιάζεται καί στό βιβλίο του** – ὅτι δηλαδή τό Νοέμβριο τοῦ 1943 οἱ Γερμανοί ἤθελαν νά ἀποσκιρτήσουν ἀπό τόν Ἄξονα καί νά συνθηκολογήσουν. Ἀποκλείεται τελείως, μεταξύ ἄλλων λόγων καί ἐπειδή μιά τέτοια πρωτοβουλία δέν ταυτίζεται μέ τό «πνεῦμα» τῆς γερμανικῆς Wehrmacht. Κατά τά ἄλλα δέν ὑπῆρχαν Οὐγγροι στό σῶμα τῶν ἀξιωματικῶν, ἂν καί ὑπῆρχαν φυσικά Αὐστριακοί. Καί ἀπό τίς μαρτυρίες τοῦ Loos βγαίνει ὅτι ὅλη αὐτή ἡ ἱστορία προερχόταν ἀπό τόν Schürmann, ἕνα Γερμανό πού ἡ οἰκογένειά του ἦταν ἐγκατεστημένη στήν Ἑλλάδα ἀπό τό 1890. Ὅταν οἱ Γερμανοί μπῆκαν στήν Ἀθήνα, κατατάχθηκε ἐθελοντής στό γερ-

---

* Ὁ δρ. Fleischer προσθέτει τά ἀκόλουθα: «Μετά τήν ἀμση βλάβη ἑνός σκάφους πού τό εἶχε προμηθεύσει ἡ ἀστυνομία καί ἡ ὀργάνωση "Μίδας" (Ἐβερτ, Κώτσης κ.ἀ.) μέ τή συγκατάθεση τοῦ Loos, οἱ Γερμανοί ἔθεσαν στή διάθεση τοῦ Stoit ἕνα νέο καί καλύτερο σκάφος. Ἐπομένως, τό μικρὸ πλῆρωμα δέν "πιάστηκε" βέβαια στή Χίο, ἀλλά τοῦ ἔγινε λαμπρὴ ὑποδοχὴ ἀπό τήν τοπικὴ γερμανικὴ φρουρά. Αὐτό ἐπιβεβαιώνεται ἀπό τήν ἐπίσημη ἀναφορά καθὼς καί ἀπό προσωπικὲς μαρτυρίες τῶν Loos καί Κυρτάτου».

** Σπύρος Κώτσης, «Μίδας 614», Ἀθήνα 1976.

μανικό στρατό γιατί ήταν φανατικός οπαδός του Χίτλερ. 'Από την άλλη πλευρά όμως, ήταν φιλέλληνας και, όταν είδε πώς τό Τρίτο Ράιχ κατέρρεε, ήθελε νά παραμείνει όπωσδήποτε στήν 'Ελλάδα. Έτσι έπινόησε μιά ιστορία, μεγαλοποιώντας τό γεγονός της προσφοράς από τούς Γερμανούς ξεχωριστής ειρήνης, όπου ο ίδιος παρουσιαζόταν σάν πρωταγωνιστής. Τό 1945 διηγήθηκε αυτή τήν ιστορία στόν Μπούρα, τόν αρχηγό της αστυνομίας και προϊστάμενο του κ. Κώτση, κι έτσι έλαβε άδεια γά παραμείνει στήν 'Ελλάδα. Σ' αυτά βασίζεται ή διαφωνία μου μέ τόν κ. Κώτση.

Πρόεδρος: Τό έπίμαχο ζήτημα είναι άν τό αντικείμενο της συνάντησης μεταξύ του Stott και των Γερμανών αξιωματικών ήταν αυτό που εξήγησε ο δρ. Fleischer, ή άν οι Γερμανοί είχαν κάποια άλλα κίνητρα ώστε νά ζητήσουν συμφωνία ή τήν αποχώρηση ορισμένων αξιωματικών και μονάδων. Νομίζω ότι είναι απλώς ζήτημα έρμηνείας γιά τό ποιό ήταν τό αντικείμενο της συζήτησης.

Σπύρος Κώτσης (άπό τό άκροατήριο): 'Από τή βρετανική σκοπιά, ποιός ήταν ο σκοπός της προσφοράς ειρήνης από τούς Loos και Welke;

Hagen Fleischer: Οι Loos και Stärker στόχευαν στό σταμάτημα της προέλασης της Σοβιετικής Ένωσης, μέ άλλα λόγια ήθελαν νά τερματιστεί ή άγγλο-γερμανική σύρραξη και, άν αυτό δέν ήταν έφικτό σέ γενική κλίμακα, τότε τουλάχιστον τοπικά. Οι Γερμανοί, μέ ύπνοοούμενα, πρότειναν νά φύγουν πρós τή Ρουμανία. Μέ έναν τέτοιο έλιγμό θά άναχαίτιζαν εκεί τή ρωσική προέλαση, ενώ οι Βρετανοί θά μπορούσαν νά μπουν στήν 'Ελλάδα άνεμπόδιστα.

E.H. Cookridge: 'Η ιστορία του Don Stott άναφερόταν έμμεσα έδω και 22 χρόνια στό βιβλίο του Neubacher*, τό όποιο ο δρ.

---

* H. Neubacher, «Sonderauftrag Sudost», Göttingen 1956.

Fleischer άσφαλώς γνωρίζει, και έπαναλήφθηκε πολλά χρόνια άργότερα στό διβλίο «Οί Καπετάνιοι» του Eudes*. Έγώ έκανα έρευνες στό άρχεία του Κόμπλεντς και Φράιμπουργκ, στό Militärgarchiv και στό Bundesarchiv, αναζητώντας έκθέσεις από την Άθήνα. Έη μοναδική άναφορά, άν και πολύ άόριστη, ήταν από τόν SS Oberführer Stroop**, άρχηγό της άστυνομίας στην Άθήνα. Χρησιμοποιήθηκε από τόν δρ Julius Mahler και προσφέρθηκε μόνο για κουτσομπολιό. Θά ήθελα νά ζητήσω από τόν δρ Fleischer νά μās δώσει ντοκουμενταρισμένες άποδείξεις από γερμανικές πηγές, έφόσον λείει ότι δέν υπάρχουν πηγές στό Foreign Office ή στό PRO. Οί Γερμανοί θά πρέπει νά είχαν κάποιες άναφορές στό Militärgarchiv, γιατί υπάρχουν πολλά σήματα για διαπραγματεύσεις μέ τόν Μιχαήλοδιτς. Έπιπλέον, ό δρ. Fleischer άναφέρει τόν Loos και τόν Stärker, πού είναι γερμανικά όνόματα και προφανώς άνήκουν σέ Γερμανούς άξιωματικούς, ένώ ό Έλληνας όμιλητής μιλάει για Άυστριακούς και Ούγγρους άξιωματικούς.

Πρόεδρος: Μπορώ νά άποσαφηνίσω αυτό τό σημείο; Άμφισβητείτε την ύπαρξη των γεγονότων ή τις άποδείξεις σχετικά μέ αυτά;

E.H. Cookridge: Δέν ξέρω άν είναι γεγονότα ή όχι. Ξέρω ότι ό Stott, όταν ήταν άρρωστος, ήταν στό σπίτι του άρχιεπισκόπου Δαμασκηνού στην Άθήνα. Άν συνάντησε Γερμανούς ή όχι, δέν τό ξέρω.

Hagen Fleischer: Όπως είπα στην άρχή, οί άποδείξεις είναι

---

* D Eudes: «Οί Καπετάνιοι», Άθήνα 1974

** H F.: Έδώ ύπάρχει κάποια σύγχυση. ΈΟ «άνώτατος άρχηγός των Ές Ές και της άστυνομίας» Jürgen Stroop έκατέλειψε την Έλλάδα όριστικά τόν Οκτώβριο του 1943 (Berlin Document Center: Προσωπικός φάκελος J. Stroop), ένώ οί άναφερόμενες έπαφές του Stott έγιναν τόν Νοέμβριο.

από βρετανικά, από ελληνικά και εν μέρει από γερμανικά αρχεία.

E.H. Cookridge: Ποιά βρετανικά;

Hagen Fleischer: Foreign Office, Public Record Office.

E.H. Cookridge: Μέ συγχωρείτε, αλλά είπατε προηγουμένως ότι δεν υπάρχουν ντοκουμέντα στο Public Record Office.

Hagen Fleischer: Έχει αφαιρεθεί μόνο η τελική έκθεση, όπου τελικά θά μπορούσε κανείς να δει τὰ κίνητρα.

Πρόεδρος: Υπάρχουν καθόλου γερμανικές πηγές;

Hagen Fleischer: Ο Neubacher δεν έστειλε σήματα, επειδή ήταν «ιπτάμενος άπεσταλμένος». Έπομένως η Sicherheitsdienst (γερμανική Υπηρεσία Ασφαλείας) δεν ήταν ενημερωμένη για τις συνομιλίες και οι Γερμανοί στρατιωτικοί στην Ελλάδα προσπάθησαν να κρατήσουν την υπόθεση μυστική. Υπάρχουν μόνο τρεις σύντομες αναφορές σ' αυτή την υπόθεση. Π.χ., τό Μάρτιο του 1944, αναφέρθηκε ότι ο Βουλπιώτης γνώριζε τις μυστικές συνομιλίες με τόν Stott.

Bickham Sweet-Escott: Βρισκόμουν στο Κάιρο από τὰ μέσα Δεκεμβρίου και ύστερα, ως προσωπικός βοηθός του στρατηγού Stawell, πού ήταν ο άρχηγός του SOE Καΐρου. Δεν άκουσα τίποτε για δλα αυτά. Ο δρ. Richter στο βιβλίο του*, πού μέ ντροπή λέω ότι μόλις τώρα είχα την εύκαιρία να διαβάσω άποσπάσματά του, αναφέρεται σε κάποια περιορισμένη έρευνα στο Κάιρο. Έγώ δεν ξέρω τίποτε γι' αυτό.

Καθηγητής Hammond: Θά ήθελα να πω ότι προσπάθησα να

---

* Heinz Richter, «1936-1946, δύο επαναστάσεις και άντεπαναστάσεις στην Ελλάδα». Έκδόσεις «Έξάντας», Αθήνα 1975.

διδάξω ελληνικά στον Don Stott στην 'Αλεξάνδρεια, πριν πάει στην 'Ελλάδα, αλλά ήταν μάταιο. Ήταν ένας συμπαθέστατος, γενναίος και άπλως άνθρωπος. Πήγε στην 'Αθήνα με δική του πρωτοβουλία για μία εγχείρηση στο αὐτί του, για να μὴν σταλεί ἔξω ἀπὸ τὴν 'Ελλάδα*. Κατὰ τὰ λεγόμενα ἔμεινε σ' ἓνα μαιευτήριο. Πιστεύω ὅτι μὲ δική του πρωτοβουλία ἀποφάσισε νὰ ἔρθει σὲ ἐπαφή μὲ τὶς γερμανικὲς ἀρχές καὶ νὰ προσπαθήσει νὰ διαπραγματευτεῖ μὴ χωριστὴ εἰρήνη, ὅπως ὁ Δικαιοπόλις σὲ ἓνα ἔργο τοῦ 'Αριστοφάνη, τοὺς 'Αχαρνῆς.

E.H. Cookridge: Εἶναι ἀλήθεια ὅτι ὁ Stott συνοδεύεταν στὴν 'Αθήνα ἀπὸ ἄνδρες τοῦ ΕΛΑΣ; Ἐνας γιατρός τοῦ ἔδωσε τὸ ὄνομα ἐνὸς γυναικολόγου στὴν 'Αθήνα καὶ ἔτσι κατέληξε νὰ νοσηλεύεται σὲ μαιευτήριο.

Μάρκος Δραγούμης (Διευτὴς Γραφείου Τύπου ἐλληνικῆς προσηθείας): Φρονεῖτε ὅτι εἶχε ὀδηγίες νὰ διαπραγματευτεῖ χωριστὴ εἰρήνη καὶ ὅτι ὄντως προχώρησε σὲ διαπραγματεύσεις;

Hagen Fleischer: Θεωρῶ βέβαιο ὅτι δὲν εἶχε διαταγὲς ἢ ἄδεια, καὶ ὅτι διαπραγματεύτηκε μὲ δική του πρωτοβουλία. Ὅμως δὲν εἶμαι βέβαιος ἂν ἡ πρωτοβουλία του δὲν εἶχε κάποιες συνέπειες τὸ 1944. Ἄλλωστε, τὸ σχέδιο ἦταν σχεδὸν τὸ ἴδιο μὲ αὐτὸ πού προτάθηκε τὸ 1943: Νὰ μὴν ἐνοχλοῦνται, νὰ μὴν ὑφίστανται ἐπιθέσεις οἱ Γερμανοὶ κατὰ τὴν ἀποχώρησή τους πρὸς Βορρᾶ, γιὰ νὰ δημιουργηθεῖ ἓνα σταθερὸ ἀμυντικὸ μέτωπο ἐναντίον τοῦ κοινῆ ἀντιπάλου, τοῦ Κόκκινου Στρατοῦ.

---

* Ὁ δρ. Fleischer προσθέτει τὸ ἀκόλουθο σχόλιο: Ὁ καθ. Hammond κάνει λάθος ἔδω. Ἡ περίφημη ἐγχείρηση τοῦ Stott, γιὰ ἓνα ἀπόστημα στοῦ ἄριστεροῦ αὐτί, ἔγινε σὲ μαιευτήριο στίς 17-18 Ἰουλίου 1943 (σῆματα τοῦ SOE 291/177 καὶ 318/19.7 πρὸς τὴν «Mobility», δηλ. τὸν κύριο ἀσύρματο σταθμὸ τῆς Βρετ. Στρατ. Ἀποστολῆς), δηλαδὴ πάνω ἀπὸ τρεῖς μῆνες πρὶν ἀπὸ τὶς ἀμφισβητούμενες ἐπαφές τοῦ Stott.

Μάρκος Δραγούμης: Χρειάστηκε ή πρωτοβουλία Stott για νά γίνει αυτή ή σιωπηρή συμφωνία, χωρίς δηλ. τόν Stott δέν θά τήν είχαμε;

Hagen Fleischer: Αυτό δέν μπορώ νά τό πῶ, γιατί δέν έχω άρκετές πληροφορίες.

Μάρκος Δραγούμης: Τότε, είλικρινά, δέν βλέπω ποιά σημασία μπορεί νά έχει ή υπόθεση Stott.

Hagen Fleischer: Σέ έλληνικά, καί άλλα, κείμενα αυτή ή υπόθεση έχει άναφερθει πάμπολλες φορές καί, όπως είπα πρίν, έχει άναφερθει ως αίτία πολλών άποφασιστικών γεγονότων, όπως τής ίδρυσης των Ταγμάτων Άσφαλείας καί του έσωτερικού άντάρτικου έμφυλίου πολέμου. Άπό τήν άλλη πλευρά, πράγμα σοβαρότερο, ή συγκλονιστική καί ταυτόχρονα διογκωμένη είδηση για τήν «άποστολή Stott» έπηρέασε τήν κατοπινή στρατηγική του ΚΚΕ, του ΕΑΜ καί των συγγενών οργανώσεων τους στή Μέση Άνατολή, πείθοντας τους ήγέτες τους ότι οι Βρετανοί, προωθώντας τά άντικομμουνιστικά τους σχέδια, δέν δίσταζαν νά φτάσουν σέ συνεργασία μέ τή φασιστική Γερμανία. Γι' αυτό θεώρησα πώς ήταν σωστό νά δώσω σ' αυτή τήν υπόθεση τίς σωστές της διαστάσεις. Ίδιαίτερα, επειδή είχα τήν εύκαιρία νά άνακαλύψω τους περισσότερους άπ' όσους επέζησαν, καθώς καί πολλά σχετικά άνέκδοτα κείμενα, όπως τά σήματα του Άπόλλωνα.

NICHOLAS HAMMOND*

Ἡ ρωσική ἀποστολή στά ἑλληνικά βουνά καί ἡ εἴσοδος τοῦ ΕΑΜ στήν κυβέρνηση Ἐθνικῆς Ἐνότητος

ΣΥΖΗΤΗΣΗ**

Γιώργος Κατηφόρης: Ἄκουσα μέ πολύ ἐνδιαφέρον τήν ἐκτίμησή σας ὅτι ὁ ρόλος τῆς Βρετανικῆς Ἀποστολῆς ἦταν καθαρά στρατιωτικός. Φυσικά, γιά τίς διπλωματικές σχέσεις ἀνάμεσα στίς ἐθνικοαπελευθερωτικές ὀργανώσεις, στήν ἑλληνική κυβέρνηση καί στή Βρετανική Ἀποστολή δέν εἶναι δυνατόν νά σχηματίσουμε πλήρη εἰκόνα ἂν δέν δημοσιευθοῦν ὅλα τά ἀρχεῖα. Θά ἤθελα ὁμως νά σᾶς θέσω ἕνα ἐρώτημα γι' αὐτόν τόν καθαρά στρατιωτικό χαρακτήρα. Στό βιβλίο τοῦ Γουντχάουζ «Τό μῆλο τῆς Ἑριδος», πρὶν ἀπό τίς πρῶτες σοβαρές συγκρούσεις ἀνάμεσα στόν ΕΛΑΣ καί στόν ΕΔΕΣ, διαβάζουμε ὅτι ὁ Γουντχάουζ εἶχε παροτρύνει τόν Ζέρβα νά στείλει ἕνα καθαρά πολιτικοῦ περιεχομένου μήνυμα σχετικά μέ τό ἐπιμαχο θέμα τῆς μοναρχίας. Διερωτῶμαι ἂν οἱ τέτοιου εἶδους ἐνέργειες τοῦ Γουντχάουζ, οἱ σχετικές μέ τά πασίγνωστα αὐτά

---

* Καθηγητής Ἑλληνικῶν στό Πανεπιστήμιο τοῦ Μπρίστολ, ἀναπληρωτῆς ἀρχηγός τῆς Συμμαχικῆς Στρατιωτικῆς Ἀποστολῆς στήν Ἑλλάδα, 1944 (Μάιος - Αὐγουστος).

** Ἡ διάλεξη δέν δημοσιεύεται. Βλ. σχετικά τόν Πρόλογο

μηνύματα, βρίσκονται στά πλαίσια του ρόλου μᾶς καθαρά στρατιωτικῆς ἀποστολῆς.

Καθ. Hammond: Δέν ἀμφισβητῶ οὔτε στιγμή διτι ἡ πολιτικὴ συμμετέχει στά στρατιωτικά γεγονότα. Αὐτό πού λέω εἶναι διτι ὁ πρωταρχικός σκοπός τῆς Ἐποστολῆς ἦταν στρατιωτικός. Αὐτό ἦταν πού μᾶς ἐνδιέφερε, καί εἶχε δοθεῖ ἐντολή σέ ὄλους τοὺς ἀξιωματικούς νά μὴν ἀναμηνύονται στά πολιτικά ζητήματα ὅπως συνέβη μέ τόν Don Stott. Φυσικά, στό ἀνώτατο ἐπίπεδο εἶχαμε νά κάνουμε μέ ζητήματα πού εἶχαν πολιτικές ἐπιπτώσεις. Θέλαμε π.χ. νά πείσουμε τά ἀντιστασιακά κινήματα νά δράσουν ἀπό κοινού, καί ἐπιθυμούσαμε ὁ βασιλιάς νά δηλώσει διτι δέν θά ξαναγύριζε ὥσπου νά γίνῃ δημοψήφισμα. Αὐτό, τόν πρῶτο καιρό, θά ἱκανοποιούσε καί τά τρία ἀντιστασιακά κινήματα. Ἡ ἀνάμιξή μας στήν ἑλληνικὴ πολιτικὴ ζωὴ σταματοῦσε ἐδῶ, ἀλλά αὐτό πού μᾶς ἐνδιέφερε πρωταρχικά στήν Ἑλλάδα ἦταν νά πείσουμε τό λαό νά πολεμήσει τοὺς Γερμανούς. Κατάλαβαν τὴν πρόθεσή μας καί ἔκαναν πολλά, ἀλλά ἡ ὑπόθεση κάπου σκάλωσε. Στὴν περίπτωση τῆς σύγκρουσης ΕΔΕΣ-ΕΛΑΣ-ΕΚΚΑ, διασπάστηκε ἡ κοινὴ διοίκηση.

Γιώργος Κατηφόρης: Ἐάν μοῦ ἐπιτρέψετε, θά ἤθελα νά ἐπιμείνω σ' αὐτό τό σημεῖο. Τό θέμα πού ἀπασχολοῦσε τόν Γουντχάουζ καί τόν Ζέρβα δέν ἦταν νά μὴν ἐπιστρέψῃ ὁ βασιλιάς δίχως δημοψήφισμα, ἀλλά τό τελείως ἀντίθετο: Ὁ Ζέρβας θά ἔστειλε (ὅπως καί ἔστειλε) ἕνα μήνυμα, πού ἔλεγε διτι θά ὑποστήριζε τὴν ἐπιστροφή τοῦ βασιλιά, ἄσχετα ἀπό ὅποιαδήποτε γνώμη, ἢ ἀντίθεση, τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ. Αὐτό δέν ἦταν κάτι πού μποροῦσε νά συμβάλῃ στή συνεννόηση ἀνάμεσα στοὺς Ἑλλήνες, ἀλλά μᾶλλον νά ἐξάψει τὴν ἀμοιβαία καχυποψία καί ἴσως νά παροτρύνῃ τοὺς ἀντάρτες σέ συγκρούσεις. Διερωτᾶται λοιπόν κανεὶς ἂν ὁ ρόλος τῆς Βρετανικῆς Ἐποστολῆς ἦταν καθαρά συμφιλιατικός ἢ ἂν, ἀντίθετα, προσπαθώντας νά ἐφαρμόσει τὴ φιλοβασιλικὴ πολιτικὴ, πού σαφῶς περιγρά-

φεται στις βρετανικές αποφάσεις στην άρχή του πολέμου, δέν συνέβαλε στό νά θαθύνει τήν αντίθεση ανάμεσα στις αντιστασιακές οργανώσεις καί νά προωθει μέ τόν τρόπο αυτό τήν έναρξη του έμφυλλου πολέμου.

Καθ. Hammond: Δέν ξέρω τίποτε γι' αυτό τό συγκεκριμένο έπεισόδιο.

Ταξίαρχος Μάιερς: 'Υπάρχουν έδω δύο ζητήματα· τό ένα είναι κυρίως γιά τούς πολιτικούς. Τό ουσιώδες έρώτημα είναι τό έξης: ήταν ή άποστολή στρατιωτική; 'Η σύντομη άπάντηση είναι «ναί». Βρισκόμουν εκεί στην άρχή καί, πρίν φύγουμε από τό Κάιρο, ενημερωθήκαμε άποκλειστικά καί μόνο γιά τή στρατιωτική άποστολή μας, πού στόχο είχε νά κερδίσουμε έπαρκή ύποστήριξη από τούς άντάρτες γιά νά κόψουμε τή σιδηροδρομική γραμμή πρós τόν Πειραιά. 'Ο Γουντχάουζ, ό ύπαρχηγός μου, θά παρέμενε μέ ένα διερμηνέα καί έναν άσυρματιστή γιά περιπτώσεις μελλοντικών σαμποτάζ. Τά πράγματα είναι άπλά. Δέν είχαμε καμιά άπολύτως έκπαίδευση. 'Ημουν στρατιωτικός. Δέν ήξερα τίποτε γιά αντιστασιακά κινήματα - τά έμαθα όλα μέ σκληρό τρόπο.

Τώρα, ως πρós τό δεύτερο ζήτημα του μηνύματος του Ζέρβα, αυτό συνέβη τήν άνοιξη του 1943, όταν εγώ έλειπα από τό στρατηγείο. 'Ο 'Αρης Βελουχιώτης, ό άρχηγός του ΕΛΑΣ στή Ρούμελη, μάς είχε ήδη δημιουργήσει σημαντικά προβλήματα. 'Ο έξαίρετος όμιλητής μας, ό καθ. Hammond, μίλησε γιά τήν περίοδο του «μήνα του μέλιτος», πού όμως, δέν ήταν πραγματική. Είχαμε μελάδες μέ τόν ΕΛΑΣ από τήν πρώτη μας έπαφή, αλλά προσπαθήσαμε νά άποφύγουμε τή ρήξη. Λόγω αυτής τής κατάστασης, ό Γουντχάουζ πήγε στην 'Αθήνα όπου συνάντησε μερικά μέλη τής Κεντρικής 'Επιτροπής καί πληροφορήσε έμένα, τό Κάιρο καί τό Λονδίνο σχετικά μέ τό χαρακτήρα του ΕΑΜ. Περιλάμβανε ένα σοσιαλιστικό κόμμα καί, κατά τά άλλα, κανένα από τά πολιτικά κόμματα δέν είχε εκπροσώπους στην Κεντρική 'Επιτροπή. 'Ηταν όλοι κομμουνι-

στές ή συνδικαλιστές. Λόγω τῶν προβλημάτων πού μᾶς δημιουργοῦσε ὁ ΕΛΑΣ, ὁ Γουντχάουζ σκέφτηκε δι τῆ ξεκαθάριζε ἡ ἀτμόσφαιρα, ἂν ὁ Ζέρβας ἔστελνε ἕνα σῆμα στό Κάιρο, λέγοντας οὐσιαστικά αὐτά πού εἶχαν λεχθεῖ σέ μᾶς – δι δηλαδή, ἔπρεπε νά πείσουμε τόν κόσμο νά πάψει νά καταφέρεται κατά τοῦ βασιλιᾶ. Ὅταν κάποιος κατηγοροῦσε τό βασιλιά, ἐμεῖς ἔπρεπε νά λέμε δι αὐτό ἦταν ἀντίθετο πρός τήν πολιτική τῆς χώρας μας. Ἦταν ὁ πιστός μας φίλος πού μᾶς ὑποστήριζε, μαζί μέ ὀλόκληρο τό λαό τῆς χώρας σας, δταν ἤμαστε σύμμαχοι, καί ἔπρεπε νά παραμείνουμε πιστοί σ' αὐτόν. Κατά τή γνώμη μου, δέν ὑπῆρχε θέμα νά ἦταν ὁ Ζέρβας βασιλικός ἡ ὀππορτουμιστής. Μοῦ ἔσωσε κάποτε τή ζωή καί τοῦ χρωστώ μεγάλη εὐγνωμοσύνη γι' αὐτό. Στήν πραγματικότητα μοῦ ἦταν πιστός τήν ἐποχή πού ἐμεινα στήν Ἑλλάδα καί πιστεύω δι, τήν ἐποχή πού ἤμουν διοικητής τῆς Ἀλωστολῆς, ἂν τοῦ ζητούσαμε «νά κάνει τοῦμπες» θά τίς ἔκανε πρόθυμα. Κι αὐτός ἦταν ὁ λόγος πού συμφώνησε στήν πρόταση τοῦ Γουντχάουζ, δι ἡ ὑποστήριξη τοῦ βασιλιᾶ θά ἦταν χρήσιμη στήν πολεμική προσπάθεια. – «Ἐντάξει. Ἄν θέλετε τό βασιλιά πίσω, θά σᾶς σιγοντάρω». – Αὐτό ἦταν ὄλο κι ὄλο. Φυσικά, συνειδητοποιοῦ δι, ξέροντας τί ἐπακολούθησε, μπορεῖ κανεῖς νά θεωρήσει πῶς αὐτό ἔκρυβε σκοτεινά σχέδια. Ἄπό τότε ἀκόμα εἶχα ἀναφέρει στό Κάιρο τό πόση σημασία θά εἶχε ἕνα δημοψήφισμα πρῖν γυρίσει ὁ βασιλιάς. Αὐτό θά ἀφαιροῦσε ἕνα ἀπό τά κύρια ἐπιχειρήματα τοῦ ΕΛΑΣ καί θά μεγάλωνε τίς πιθανότητες νά ἀποσπάσουμε μεγαλύτερη στρατιωτική συμβολή ἀπό τούς ἀντάρτες.

Πρόεδρος: Ἄναρωτιέμαι ἂν τό νά βάλετε τόν Ζέρβα «νά κάνει τοῦμπες» θά μπορούσε νά θεωρηθεῖ «στρατιωτική» ἡ «πολιτική» ἐνέργεια;

Σχόλιο ἀπό τό ἀκροατήριο: Εἶναι πολύ δύσκολο νά πιστέψω δι οἱ Βρετανοί ἀξιωματικοί σύνδεσμοι στήν Ἑλλάδα ἔπαιζαν τό ρόλο ἑνός καλοπροαίρετου διαιτητῆ ἀνάμεσα στίς ἀλληλο-

μαχόμενες ελληνικές πλευρές, ενώ ή σοβιετική αποστολή είχε άλλα πράγματα στο μυαλό της. Πιστεύω ότι διαπιστώθηκε πώς οι Βρετανοί αξιωματικοί σύνδεσμοι έπαιξαν πράγματι πολιτικό ρόλο. 'Ο ταξίαρχος Μάιερς αναφέρει στο διβλίο του «'Ελληνική περιπλοκή»* ότι, μέχρι τόν 'Ιανουάριο τού 1943, τό δίχτυ τής ελληνικής πολιτικής μās είχε αιχμαλωτίσει καί, τουλάχιστον από τότε καί ύστερα, οί Βρετανοί έπαιξαν πολιτικό ρόλο. Δέν χρειάζεται κανείς Κλαούζεβιτς ή 'Ενγκελς γιά νά καταλάβει ότι ή στρατιωτική πολιτική είναι μιά προέκταση τής πολιτικής. Θά πρόσθετα επίσης ότι άκουσα τόν καθ. Hammond νά αποκαλεί τόν Σιάντο πράκτορα.

Καθ. Hammond: Πράκτορα εκπαιδευμένο από τούς Ρώσους. Τήν εποχή τού Μεταξά αυτοί οί άνθρωποι ήταν στή Μόσχα καί γύρισαν πίσω – θά έλεγα – σαν πράκτορες εκπαιδευμένοι στή Ρωσία καί συνειδητοποιημένοι κομμουνιστές.

'Ο προηγούμενος σχολιαστής: 'Ο Σιάντος όμολογούσε ότι είχε εκπαιδευτεί στή Μόσχα, αλλά από τά νιάτα του συμμετείχε στους άγώνες τών καπνεργατών.

Καθ. Hammond: Δέν τό άρνούμαι αυτό. Αυτόι ήταν γνήσιοι καί βαθιά συνειδητοποιημένοι κομμουνιστές. Δέν τούς κατακρίνω καθόλου γι' αυτό. 'Εξήγησα μόνο σέ ποιά έκταση ή Ρωσία έπηρέαζε τά αντιστασιακά κινήματα στήν 'Ελλάδα. Τά έπηρέαζε μέ τόν έξής τρόπο: 'Εκπαίδευε ανθρώπους πού ήταν πραγματικοί ήγέτες – πολιτικοί ήγέτες, όπως ό Σιάντος, ό Τιτο, ό Χότζα-, πού επέστρεφαν εκπαιδευμένοι όχι μόνο ως προς τήν κομμουνιστική όργάνωση, αλλά καί ως προς τά αντιστασιακά κινήματα. Είναι άναμφισβήτητο ότι όλα αυτά τά κινήματα είχαν τήν ίδια δομή. 'Υστερα έστειλαν τούς τρεις Ρώσους συνταγματάρχες πού, όπως είπα, δέν είχαν τίποτε νά

---

* «'Εξάντας», 'Αθήνα 1976.

προσφέρουν, έτσι ώστε η τελευταία προσπάθεια της Ρωσίας απέτυχε σαν βρεγμένο πυροτέχνημα.

Πρόεδρος: Νομίζω ότι το πρώτο ζήτημα που τέθηκε ήταν η σχέση ανάμεσα στους στρατιωτικούς και στους πολιτικούς στόχους. Θά θέλατε να απαντήσετε σ' αυτό το ερώτημα;

Καθ. Hammond: 'Ο δρος σας «διαιτητής» είναι σωστός. Αυτό ακριβώς ήμαστε. Προσπαθήσαμε να κρατήσουμε τους Έλληνες ενωμένους στον αγώνα εναντίον των Γερμανών. Νομίζω πως όλοι θα συμφωνήσουν ότι αυτός ήταν ένας λογικός στόχος σέ εποχή πολέμου. Έφοδιάσαμε τον ΕΛΑΣ όσο και όποιονδήποτε άλλο, εκτός από τις περιπτώσεις που πολεμούσαν άλλους αντάρτες.

Σχόλιο από το ακροατήριο: Αυτό που θά πω δέν είναι ακριβώς ερώτηση, είναι κάτι, ελπίζω, που ενισχύει τις απόψεις του καθ. Hammond. Ήμουν ένας από τους αξιωματικούς συνδέσμους και άσφαλώς είχαμε οδηγίες να είμαστε μιά στρατιωτική άποστολή. Έπρεπε να διατηρήσουμε τίς διάφορες αντάρτικες ομάδες ενωμένες για να πολεμήσουν, αλλά δέν ήταν εύκολο. Ήμαστε διαρκώς μπλεγμένοι στα δίχτυα της ελληνικής πολιτικής. Για να σās δώσω ένα παράδειγμα, είχα σέ μιά περίπτωση συζητήσεις μέ μιά ομάδα της Δεξιάς. Στη συνέχεια είπα ακριβώς τά ίδια πράγματα σέ μιά ομάδα της 'Αριστεράς και κατηγορήθηκα από τήν τελευταία ότι έλεγα σέ όλους πως οί Βρετανοί είνουσαν τή Δεξιά. Αυτό φυσικά ήταν τό τελευταίο πράγμα που θά έλεγα. Προσπαθούσα να είμαι όσο πιο χρήσιμος μπορούσα, αλλά αυτό που συνέβαινε ήταν ότι οί Έλληνες δεξιόί έλεγαν στους φίλους τους «οί Βρετανοί είναι μέ τό μέρος μας και δίνουν σ' έμάς τά όπλα», και σ' αυτό τό σημείο οί Έλληνες άριστεροί τους πίστευαν. Μερικές φορές συνέβαινε τό αντίστροφο. Ήταν έξαιρετικά δύσκολο. Παρόλο που οί έντολές μας ήταν να δώσουμε στρατιωτική μάχη και να

μήν άναμχθοϋμε στήν πολιτική, αυτό τό τελευταίο ήταν δύσκολο.

Χρήστος Άλεξίου: Άκουσα τόν καθηγητή Hammond νά λέει ότι συνάντησε πολλούς κομμουνιστές καί άνάμεσά τους μερικούς πού είχαν σημαντική θέση. Προλογίζοντας τό διβλίο του Κουσουλά «Έπανάσταση καί ήττα: Έ ιστορία του Έλληνικού Κομμουνιστικού Κόμματος», ό κ. Γουντχάουζ, λέει ότι οι Έλληνες κομμουνιστές δέν έχουν ό,τι έχει ό έλληνικός λαός. Ό λαός έχει πατριωτισμό, οι Έλληνες κομμουνιστές δέν έχουν. Ό έλληνικός λαός έχει φιλότιμο, οι Έλληνες κομμουνιστές δέν έχουν – καί πάει λέγοντας. Μέ τέτοιο μίσος για τους κομμουνιστές, θά μπορούσε ό κ. Γουντχάουζ νά είναι αντικειμενικός;

Καθ. Hammond: Δέν μπορώ νά μιλήσω στό όνομα του Γουντχάουζ. Μπορώ νά πώ ότι γνώρισα πολλούς κομμουνιστές, μερικοί από τους όποιους έγιναν φίλοι μου. Γνώρισα τόν Σιάντο, μιλήσαμε ελεύθερα για πολλά θέματα καί τόν θαύμαζα από πολλές απόψεις, αλλά δέν θαύμαζα τίς μεθόδους πού χρησιμοποιούσε ό ΕΛΑΣ μέ έντολές του – αυτό όμως είναι άλλο ζήτημα. Όσον άφορά τίς ιδιότητες των κομμουνιστών, θά έλεγα ότι έχουν τίς ίδιες ιδιότητες μέ όποιονδήποτε άλλον Έλληνα.

Έρώτηση από τό άκροατήριο, για τή συμβολή του ΕΛΑΣ στον άγώνα εναντίον των Γερμανών.

Καθ. Hammond: Φυσικά, χωρίς τόν ΕΛΑΣ δέν θά κατορθώναμε ποτέ νά όργανώσουμε τίς έπιχειρήσεις εναντίον των διαφόρων σιδηροδρομικών γραμμών καί νά κάνουμε ό,τι κάναμε για νά καταστρέψουμε γερμανικές μονάδες. Ό ΕΛΑΣ εκτέλεσε μόνος του έπιτυχημένες έπιχειρήσεις καί μās βοήθησε νά εκτελέσουμε κι έμεις έπιχειρήσεις. Τά έλληνικά άντιστασιακά κινήματα, καί τά τρία, έκαναν πολλά, ό ΕΛΑΣ ίσως από όρι-

σμένες απόψεις περισσότερο, γιά νά διατηρηθεῖ τό ἠθικό τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ καί γιά τήν παρενόχληση τῶν γερμανικῶν μονάδων. Θά ἦταν καλό νά συνεχιζόταν αὐτή ἡ κατάσταση. Εἶδαμε ὁμως ὅτι ἀρχισαν νά δημιουργοῦνται ρήγματα.

Ὁ προηγούμενος ἐρωτῶν: Σᾶς ρώτησα ποιά ἦταν ἡ στάση σας ἀπέναντι στόν ΕΛΑΣ τήν ἐποχή ἐκείνη.

Καθ. Hammond: Ἦμουν ἀξιωματικός σύνδεσμος μέ τόν ΕΛΑΣ καί ὁ ρόλος μου ἦταν νά τούς στρέφω κατά τῶν Γερμανῶν καί ὄχι κατά τῶν Ἑλλήνων. Τούς εἶχα ἐφοδιάσει μέ πολύ ὕλικό. Στή Μακεδονία π.χ. στέλναμε μεγάλα χρηματικά ποσά. Τούς τρεῖς μῆνες πού ἤμουν ἐκεῖ αὐξήσαμε τή δύναμη τῶν μονάδων σέ 3.000 ἄνδρες προσφέροντας ἐξοπλισμό.

Προηγούμενος ἐρωτῶν: Αὐτή ἦταν ἡ δουλειά σας. Ἐσεῖς σάν ἄτομο τί στάση κρατήσατε;

Καθ. Hammond: Στάση φιλίας. Δέν μπορεῖτε νά ἔχετε μία προσωπική στάση ἀπέναντι σέ ἕνα κίνημα. Δέν ἐνδιαφερόμουν πολιτικά γιά τόν ΕΛΑΣ ἀλλά γιά τό ἄν θά πολεμοῦσαν.

Ἀνδρέας Κέδρος: Ὁ καθ. Hammond εἶπε ὅτι πολλές φορές ἀναγκάστηκε νά κόψει τά ἐφόδια πρὸς τόν ΕΛΑΣ ἐπειδή οἱ Βρετανοί δέν ἤθελαν νά ἐφοδιάζουν τόν ΕΛΑΣ γιά νά πολεμάει Ἕλληνες. Θά ἤθελα νά ρωτήσω ἄν θυμᾶται νά κόπηκαν ποτέ τά ἐφόδια πρὸς τόν ΕΔΕΣ. Καί ἄν ἡ Στρατιωτική Ἀποστολή ἦταν σέ θέση νά διαπιστώσει τήν εὐθύνη γιά τίς συγκρούσεις.

Καθ. Hammond: Σᾶς τά εἶπα αὐτά μέ λεπτομέρειες γιά νά μπορέσετε νά καταλάβετε πῶς ἦταν τά πράγματα ἐκεῖ. Ὁ ἐπιτόπου Βρετανός ἀξιωματικός σύνδεσμος ἔβλεπε τί συμβαίνει, ἄς ποῦμε, μεταξύ ΕΛΑΣ καί ΕΚΚΑ. Ἔστειλε ἕνα μήνυμα στό Στρατηγεῖο λέγοντας: «Τά στρατεύματα τοῦ ΕΛΑΣ πολεμοῦν ἐναντίον τῆς τάδε ομάδας», π.χ. ἐναντίον τῆς ΕΚΚΑ, καί ἀπό

κεῖ καί πέρα τήν εὐθύνη εἶχε ὁ ἀξιωματικός σύνδεσμος πού ὀφειλε νά ἀναφέρει στό Στρατηγεῖο ποιός εἶχε κάνει τήν ἀρχή. Δέν εἶχαμε ἄλλα δεδομένα ἐκτός ἀπό αὐτά. Τά δεδομένα μᾶς κατηύθυναν ὡς ἐκπροσώπους τῶν δυτικῶν συμμάχων. Σταματήσαμε τά ἐφόδια πρὸς αὐτό τό κίνημα πού, κατά τή γνώμη μας, ἀρχισε ἕναν ἐμφύλιο πόλεμο. Ἀντίθετα, δέν σταματούσαμε τά ἐφόδια πρὸς αὐτούς πού δέχονταν ἐπίθεση. Νομίζω ὅτι αὐτό εἶναι λογικό.

Σχόλιο ἀπό τό ἀκροατήριο: Ἀκούσαμε κάτι σήμερα τό πρῶο γιά τή δημοτικότητα τῶν ἀντιστασιακῶν κινήματων καί γιά ἐκθέσεις πού στάλθηκαν ἀπό ὀρισμένους διπλωμάτες στίς ὁποῖες τονιζόταν ὅτι ἦταν ἐξαιρετικά ἀντιδημοφιλή καί ὅτι ὁ πληθυσμός κατέληξε νά τά φοβᾶται περισσότερο ἀπ' ὅ,τι τοὺς Γερμανούς.

Καθ. Hammond: Τόν πρῶτο χρόνο οἱ χωρικοὶ ἦταν ὑπὲρ τῶν ἀνταρτῶν καί αἰσθανόμαστε ἀσφαλεῖς ὅταν μετακινούμαστε ἀνάμεσά τους στή Θεσσαλία. Πίστεψα ὅτι μποροῦσα μέ ἀσφάλεια νά πάω στή Θεσσαλονίκη, γιατί δέν περίμενα ὅτι θά μέ πρόδιναν Ἕλληνες ἀν ἀνακάλυπταν τοὺς δεσμούς μας. Ὑπῆρχαν φυσικά μερικοὶ πού θά τό ἔκαναν, ἀλλά δέν περίμενα ὅτι ὁ λαός γενικά θά ἦταν ἐναντίον μας ἢ ἐναντίον τοῦ ΕΑΜ/ΕΛΑΣ τόν καιρό ἐκεῖνο. Στά κατοπινά στάδια, ὅταν ὁ πεντάμηνος ἐμφύλιος πόλεμος εἶχε προκαλέσει πολλές ἀπώλειες ζωῶν καί τρομερή ἀναστάτωση στόν ἀγροτικό πληθυσμό ὀλόκληρης τῆς περιοχῆς τῆς δυτικῆς Πίνδου, τῆς Ἡλείρου καί μερικῶν τμημάτων τῆς Θεσσαλίας καί τῆς Μακεδονίας, θρῖσκοῦν σέ ἕνα χωριό ὅπου ἦταν τό στρατηγεῖο τοῦ ΕΛΑΣ. Ἐκεῖ γίνονταν ἐκτελέσεις κάθε πρῶο – κυρίως πολιτῶν – καί ὑπῆρχε μεγάλος φόβος γιά ὅλα τά ἀντιστασιακά κινήματα. Ὅμως ὑπῆρχε πάντα ὑποστήριξη γιά τό ἀντιστασιακό κίνημα στίς πόλεις ἐξαιτίας τῆς εἰκόνας τῆς ἀντίστασης – καί πολύ σωστά. Βλέπετε, τά ἀντιστασιακά κινήματα πραγματοποιοῦν-

ται μόνο από ανθρώπους πού είναι πολύ άκραϊοι στίς θέσεις τους στή ζωή. "Αν κανείς είναι ειρηνόφιλος ή αντιπαθεί τά αντίποινα, τότε δέν παίρνει μέρος στήν αντίσταση. Πρέπει νά διαβάσετε τήν «'Αντιγόνη» του 'Ανουΐγ για νά τό καταλάβετε αύτό.

Σχόλιο από τό άκροατήριο: 'Εδώ καί λίγα λεπτά, έσείς ό ίδιος κάνατε διάκριση ανάμεσα σέ κάτι πού δέν τό άμφισβητείτε, δηλ. στήν ειλικρίνεια του κινήματος, καί στήν πραγματική του λειτουργία σέ μά ιστορική κατάσταση. 'Αναρωτιέμαι άν θά μπορούσατε νά εφαρμόσετε αύτή τή διάκρισή σας, νά άγνοήσετε για μά στιγμή άν πρέπει νά άμφισβητηθεί ή ειλικρίνεια ή ή πίστη όποιοιδήποτε, καί νά απαντήσετε στό έρώτημα: Ποιά άντικειμενικά ιστορικά άποτελέσματα προέκυψαν από τή λεγόμενη στρατιωτική παρουσία; Καί μέ ποιόν τρόπο αύτή έθεσε τά θεμέλια στό πρόγραμμα του Τσώρτσιλ νά αντιταχθεί μέ τή βία στους θεμτούς λόθους του έλληνικού λαού; (χειροκροτήματα).

Καθ. Hammond: Δέν μιλώ για τόν Τσώρτσιλ. Μιλώ για τή στρατιωτική άποστολή, τούς στόχους της καί τίς έπιτυχίες της καί, ιδιαίτερα, τίς σχέσεις της προς τή σοβιετική άποστολή καί τήν ΠΕΕΑ καί τήν είσοδο των εκπροσώπων του ΕΑΜ στήν κυβέρνηση Παπανδρέου. "Όπως κατέληξα, συσείρωσε τά έλληνικά άντιστασιακά κινήματα για νά πολεμήσουν τούς Γερμανούς καθώς άποσύρονταν. Τόσο ό Σαράφης, όσο καί ό Ζέρβας, έθεσαν τίς δυνάμεις τους υπό τή διοίκηση του στρατηγού Σκόμπι όταν έφτασαν τά στρατεύματά του, όλοι έδρασαν μαζί μέ τά Βοηθητικά Τάγματα Καταδρομών* πού φέραμε, καί αύτός ήταν ό πρωταρχικός στρατιωτικός στόχος. 'Ο

---

* Ειδικές βρετανικές μονάδες εκπαιδευμένες για νά εισχωρούν σέ κατεχόμενες χώρες καί νά δράουν μαζί μέ αντάρτες, ή καί ανεξάρτητοι, εναντίον των Γερμανών. Είχε καί άμερικανικές μονάδες.

δεύτερος στόχος, όπως είπα από την αρχή, ήταν να προσπαθήσουμε να εμποδίσουμε τις αντιστασιακές δυνάμεις να πολεμούν μεταξύ τους, να τις συνενώσουμε και, στο τελευταίο στάδιο, να τις δάλουμε στην κυβέρνηση Έθνικής Ενότητας, που έδινε μία ευκαιρία για ειρηνική λύση, αρκεί οι Έλληνες να συμφωνούσαν μεταξύ τους. Αυτά έγιναν όσο ήμουν εγώ εκεί. Δεν θέλω να υπεισέλθω σε συζήτηση σχετικά με τον Δεκέμβριο του 1944. Δεν ήμουν εκεί και δεν ξέρω τίποτε γι' αυτό.

Ταξίαρχος Μάιερς: "Αν η Βρετανική Άποστολή δεν είχε πάει στην Ελλάδα, ο ΕΛΑΣ θά μπορούσε πιθανόν να ξεουδετερώσει κάθε αντιπολίτευση στα βουνά. Ο ΕΔΕΣ θά μπορούσε να είχε ουσιαστικά εξοντωθεί και η ΕΚΚΑ δεν θά είχε καν την ευκαιρία να υπάρξει. "Αν η Βρετανική Άποστολή δεν είχε πάει στην Ελλάδα ή βρετανική κυβέρνηση, και ιδιαίτερα ο Τσώρτσιλ, θά βρισκονταν σε πολύ λιγότερο ισχυρή θέση για να υποστηρίξουν τον εξόριστο Έλληνα βασιλιά.

(Άναταραχή στο άκροατήριο).

Γιώργος Πετρόχειλος: "Ακόμη και με το πλεονέκτημα της στερεής γνώσης, μένω έκπληκτος με την έκδοχή πώς, αν η Βρετανική Στρατιωτική Άποστολή δεν είχε πάει στην Ελλάδα, το ΕΑΜ/ΕΛΑΣ θά είχε μονοπωλήσει την κατάσταση. Το ερώτημα είναι: Καί λοιπόν; Θά ήταν κακό αυτό; Γιατί οι Έλληνες χρειάζονταν περισσότερες αντιστασιακές οργανώσεις; Μήπως γιατί μερικές θά μπορούσαν να χρησιμοποιηθούν για τό προσφιλέσ βρετανικό πολιτικό παιχνίδι του «διαίρει και βασίλευε»;

Πρόεδρος: Νομίζω ότι η απάντηση στο ερώτημά σας σχετίζεται στην πραγματικότητα με τό προηγούμενο, αν ο στόχος της άποστολής ήταν στρατιωτικός ή πολιτικός.

Γιώργος Γιανουλόπουλος: Κύριε Hammond, είπατε ότι οι Βρετανοί δέν ήταν ιδιαίτερα εύχαριστημένοι μέ τόν ΕΛΑΣ, έπειδή δέν πολεμούσε συνεχώς τούς Γερμανούς. Άν ύποθέσουμε ότι ή βρετανική πολιτική είχε κάποια συνέχεια, πέρα από τά συγκεκριμένα άτομα πού τήν έφάρμοζαν, πώς έξηγαίτε τήν αντίφαση ότι, από τή μά μεριά δέν ήταν εύχαριστημένοι μέ τόν ΕΛΑΣ, έπειδή δέν πολεμούσε συνεχώς τούς Γερμανούς, καί από τήν άλλη ύποστήριξαν άργότερα όχι μόνο Έλληνες πού δέν «κατηγορήθηκαν» ποτέ ότι πολέμησαν τούς Γερμανούς, αλλά καί Έλληνες πού κατηγορήθηκαν ότι πολέμησαν στό πλευρό τών Γερμανών;

Καθ. Hammond: Τήν περίοδο γιά τήν όποία μιλούσα, ήμαστε εύχαριστημένοι μέ τόν ΕΛΑΣ όταν πολεμούσε τούς Γερμανούς.

Γιώργος Γιανουλόπουλος: Όχι, έννοω άργότερα.

Καθ. Hammond: Δέν ήμαστε εύχαριστημένοι όταν πολεμούσαν άλλους Έλληνες καί άρχιζαν αυτές τίς συγκρούσεις. Αυτό είναι, νομίζω, άρκετά σαφές. Όσον άφορά αυτούς πού πολέμησαν στό πλευρό τών Γερμανών, τούς καταδικάσαμε δημόσια από έκπομπές του ραδιοφώνου. Δέν υπήρχε περίπτωση συνεργασίας μέ τίς δυνάμεις του Ράλλη καί τά Τάγματα Άσφαλείας.

Γιώργος Γιανουλόπουλος: Δέν ισχυρίζομαι ότι τά ύποστηρίζατε τότε. Άν ύποθέσουμε ότι ύπάρχει συνέχεια στή βρετανική πολιτική καί μπορούμε νά κρίνουμε τή συνέπειά της πάνω σ' αυτή τή βάση...

Καθ. Hammond: Όταν κερδίζετε έναν πόλεμο, προχωρείτε σε μία έντελώς διαφορετική φάση πολιτικής. Συμφωνώ, αλλά μιλώ γι' αυτή τήν πολεμική περίοδο μόνο καί, όπως τό δλέπω, ή Άποστολή είχε έναν πρωταρχικά στρατιωτικό στόχο καί

ἐκπλήρωσε αὐτό τό στόχο, νομίζω, ἐπιτυχημένα. Τό κακό μέσα σέ ὄλα αὐτά ἦταν κάτι πού ξεκινούσε ἀπό τό 1936. Ὑπῆρχαν πολλές ἐντάσεις καί διαστάσεις στήν Ἑλλάδα πού ὀφείλονταν σέ πολιτικά γεγονότα. Πρῶτα ἀπ' ὄλα ἡ κατάρρευση τῆς βενιζελικοῦ τύπου δημοκρατίας: Τά μέσα καί τά ἔξω, μιά ἡμέρα δικτατορία καί τέλος μιά κυβέρνηση πού ἐγινε τελικά καθεστώσ τοῦ Μεταξᾶ. Ὑστερα τό γεγονός ὅτι ὁ Μεταξᾶς, παρόλο πού ὄλοι τόν ἀντιπαθοῦσαν καί οἱ Βρετανοί περισσότερο ἀπ' ὄλους, ἐπειδή ἐκλινε μᾶλλον πρὸς τόν φασισμό, ἔβαλε τήν Ἑλλάδα στόν πόλεμο κ.ο.κ. – ὄλες αὐτές οἱ ἐντάσεις βγήκαν στήν ἐπιφάνεια στά διάφορα ἀντιστασιακά κινήματα. Ὅμως δέν ἦταν ἀποστολή δική μας νά ξεκαθαρίσουμε τίς δικές σας διαφορές. Αὐτό πού θέλαμε ἦταν νά κάνομε αὐτά τά κινήματα νά συσπειρωθοῦν ἐναντίον τῶν Γερμανῶν καί στό τέλος, ἂν μποροῦσαμε, νά τά δάλουμε ὄλα σέ μιά κυβέρνηση καί νά τ' ἀφήσουμε νά προσπαθήσουν νά ἐπεξεργαστοῦν μόνα τό μέλλον τους.

Χρῆστος Ἀλεξίου: Καθηγητή Hammond, εἶπατε ὅτι τό 1943 προσπαθήσατε νά φέρετε σέ ἐπαφή καί συνεργασία τά ἀντιστασιακά κινήματα στή Μακεδονία: τό Βασίλη Σαμαρινιώτη καί τήν ΠΑΟ. Εἶπατε ὅτι ὁ ΕΛΑΣ ἦταν ἀμετάπειστος. Δέν ἀναφέρατε ὄμως γιατί ἦταν ἀμετάπειστος. Ὁ ΕΛΑΣ, ἀκόμη καί ὁ ΕΔΕΣ καί ἡ ΕΚΚΑ, δέν μποροῦν νά θεωρηθοῦν τό ἴδιο μέ τήν ΠΑΟ, πού ἀπ' ὄ,τι ξέρω, δέν ἦταν καθαρό ἀντιστασιακό κίνημα. Ὑπῆρχαν πολλοί συνεργάτες τῶν Γερμανῶν στήν ΠΑΟ, πασίγνωστοι συνεργάτες, καί οἱ ἡγέτες τοῦ ΕΛΑΣ εἶχαν δίκιο νά μή δεχτοῦν συνεργασία μαζί της.

Καθ. Hammond: Ἴσως ἔχετε δίκιο, ἀλλά τό θέμα εἶναι ὅτι ὁ ἐκπρόσωπος τοῦ ΕΑΜ στή Θεσσαλονίκη ὑπέγραψε μιά συμφωνία, ὅταν ἐγώ ἤμουν ἐκεῖ, μέ τόν ἐκπρόσωπο τοῦ ΥΒΕ* καί μέ

---

* «Ὑπερασπισταί Βορείου Ἑλλάδος». Δεξιά ὀργάνωση στή Μακεδονία.

τούς ανθρώπους του ΕΔΕΣ στη Θεσσαλονίκη, και ή συμφωνία έπρεπε να επικυρωθεί από τό ΕΑΜ. Ύστερα ή άναφορά αυτή πήγε στο Κοινό Άρχηγείο, του οποίου οί άρχηγοί του ΕΛΑΣ ήταν μέλη και ένεκριναν τήν είσοδή της ΠΑΟ. Αυτό πού έκαναν ο Κικίτσας και ο Μάρκος ήταν να μήν εφαρμόζουν αυτή τήν άπόφαση και αυτό ήταν έναντίον της έγκεκριμένης πολιτικής του Γενικού Στρατηγείου Μέσης Άνατολής και του ΕΛΑΣ.

Γιάνης Γιανουλόπουλος: Είπατε στην όμιλία σας ότι για τήν άποδοχή του ΠΑΟ ύπήρξαν όρισμένες προϋποθέσεις. Ποιές ήταν αυτές;

Καθ. Hammond: Νομίζω, να άπαλλαγεί από όρισμένους άνθρώπους (γέλια στο άκροατήριο).

Καθ. Hammond: Αυτό ίσχυε για όλα τά κινήματα. Ύπήρχε πάντα ο κίνδυνος να εισχωρήσουν στο κίνημα διπλοί πράκτορες. Και ο ΕΛΑΣ ξεφορτώθηκε έτσι άνθρώπους...

Σχόλιο από τό άκροατήριο: Ύπήρχαν συνεργάτες των Γερμανών στην ΠΑΟ

Καθ. Hammond: Όχι εκείνοι πού ήταν μαζί μου, γιατί θά μέ είχαν προδώσει στους Γερμανούς όταν ήμουν στη Θεσσαλονίκη. Ήμουν μέ τρεις συνταγματάρχες, τό Μουστεράκη, τόν Άργυρόπουλο και έναν άλλο. Ο Άργυρόπουλος πήγε στην Αίγυπτο και πολέμησε μέ τά στρατεύματα εκεί. Βλέπετε, οί έλληνικές δυνάμεις έξω από τήν Ελλάδα πολεμούσαν επίσης τους Γερμανούς.

E.H. Cookridge: Μερικοί καλοί μας φίλοι, έκαναν έρωτήσεις για τή στάση των μελών της Άποστολής. Φαίνεται πώς νομίζουν ότι ή άποστολή είχε μά ένιαία στάση. Ίσως ο καθ.

Hammond μπορεί να τελειώσει με λίγα λόγια για την αναφορά Sheppard.

Καθ. Hammond: 'Ο Sheppard κι εγώ ήμαστε οι πρώτοι δυο αξιωματικοί σύνδεσμοι με τον ΕΛΑΣ κι εκείνος μιλούσε πολύ εϋνοϊκά γ' αυτόν. Δέν μιλούσε ελληνικά, είχε έναν Έλληνα της Αιγύπτου για διερμηνέα και πίστευε όλα δσα του έλεγε ο Καραγιώργης. 'Από την άλλη πλευρά, εγώ είχα πάρει μαζί μου τρεις Έλληνες: Ένα νεαρό αξιωματικό, έναν άρτιστερό μηχανικό της Βασιλικής 'Αεροπορίας και έναν άσυρματιστή, πού δέν ενδιαφερόταν ιδιαίτερα για την πολιτική. 'Η μονάδα με την όποια ήμουν είχε 15 άνδρες. 'Ημαστε μαζί έξι έβδομάδες στην 'Οσσα (Κίσαβος), μέσ' στά χιόνια, και καταλήξαμε να γνωριστούμε πολύ καλά. Φυσικά, καθώς ριζα ελληνικά, κατόρθωσα να καταλάβω τή σκέψη του κινήματος βαθύτερα απ' ό,τι ο Sheppard, και ή δική του αναφορά ήταν πολύ πιό εϋνοϊκή για τον ΕΛΑΣ απ' ό,τι ή δική μου.

Προκόπης Παπαστράτης: 'Υπάρχει μιά οδηγία του Foreign Office προς τό BBC τόν 'Ιούνιο του 1944, πού έλεγε: «Σταματήστε τίς άμεσες επιθέσεις έναντιόν των Ταγμάτων 'Ασφαλείας».

Καθ. Hammond: Δέν τό γνωρίζω αυτό καθόλου.

Προκόπης Παπαστράτης: Δέν θυμάμαι τήν ήμερομηνία, αλλά μπορώ να σās δώσω ένα φωτοαντίγραφο*.

Θανάσης Χατζής (μιλώντας ελληνικά): Γνώριζε ή Βρετανική Στρατιωτική 'Αποστολή ότι ίδρυτής και άρχηγός τής ΠΑΟ ήταν ο συνταγματάρχης Χρυσόχου πού, όπως είναι γνωστό,

---

* Greek Directive Dated 22nd June, F.O. to Cairo, Repeated to Washington as tel. 5643, R8041, F.O. 371/43706.

διορίστηκε από την κυβέρνηση των Κουσίλικς Έπιθεωρητής Νομαρχιών Βόρειας Ελλάδας; Μετά τό έπεισόδιο στόν Άλιάκμονα, όπου δυνάμεις τής ΠΑΟ σέ συνεργασία μέ γερμανικά τμήματα, ματαίωσαν κοινή έπιχείρηση Έλασιτών και Άγγλων άξιωματικών για τήν άνατίναξη τής γέφυρας, δέν πήρε ή ΒΣΑ τηλεγράφημα από τό ΓΗΘΜΕ πού καταδίκασε τήν ΠΑΟ σάν έθνοπροδοτική όργάνωση στήν ύπηρεσία τών κατακτητών; Όταν συγκροτήθηκε τό Κοινό Γενικό Στρατηγείο Άνταρτών και έγινε συζήτηση πάνω σέ πρόταση του τότε άρχηγού τής ΒΣΑ νά γίνει δεκτή και ή ΠΑΟ σάν ισότιμο μέλος, δέν απορρίφθηκε ή πρόταση, ύστερα από άποκαλυπτικά στοιχεία για τήν έθνοπροδοτική δράση τής; Άκόμα, δέν απορρίφθηκε στήν ίδια συνεδρίαση ή πρόταση του Ζέρβα νά θεωρηθεί ή ΠΑΟ τμήμα τής όργάνωσης του στή Μακεδονία; Δέν ήταν ή ΠΑΟ συνεπώς άντιστασιακή έθνική όργάνωση, αλλά προδοτική στήν ύπηρεσία τών κατακτητών και σάν τέτοια πολεμήθηκε από τό ΕΑΜ/ΕΛΑΣ και καταδικάστηκε από τό ΓΗΘΜΕ 'Υπάρχει σχετικό σχόλιο στο δίβλίο του στρατάρχη Ουίλσον«'Οκτώ χρόνια πέραν τών θαλασσών».

Τά παραπάνω άναμφισβήτητα γεγονότα δέν έμπόδισαν τούς Άγγλους νά πάρουν έπαφή μέ τούς άρχηγούς τών έθνοπροδοτών και μέ τόν ίδιο τόν Χρυσόχοου, στέλνοντας για τό σκοπό αυτό μέσα στή Θεσσαλονίκη τόν ταγματάρχη τής ΒΜΜ κ. Έγκς*.

Καθ. Hammond: Φοβάμαι ότι δέν θυμάμαι ποιός ήταν ό ίδρυτής. Δέν άμφιβάλλω ότι ό κ. Χατζής έχει δίκιο, αλλά τό ζήτημα ήταν τό έξης: άξιζε ή ΠΑΟ και δγήκε και πολέμησε εκείνη τήν έποχή, σά μέσα του καλοκαιριού του 1943; Τό Κοινό Γενικό Στρατηγείο αποφάνθηκε πώς άξιζε. 'Η εμφάνιση τής ΠΑΟ κοντά στήν Έλαφίνα πράγματι άνέτρεψε τά σχέδια πού είχαμε νά άνατινάξουμε τή γέφυρα του Άλιάκμονα και έ-

---

* Πολεμικό ψευδώνυμο του καθ. Hammond.

νοχληθήκαμε εξαιρετικά απ' τὸ γεγονός αὐτό. Τράβηξε τὴν προσοχὴ τῶν Γερμανῶν πού ἀντιλήφθηκαν ὅτι ὑπῆρχαν σημαντικές συμμαχικές δυνάμεις στή νότια Πιερία καί αὐτό σημαίνει ὅτι δέν μπορούσαμε νά προχωρήσουμε, γιατί οἱ Γερμανοὶ ἦταν σέ συναγερμό. Ὅσον ἀφορᾷ τὸ ἐρώτημά σας, ἂν ἡ ΠΑΟ ἐγκρίθηκε ἀπὸ τὸ Κοινό Στρατηγεῖο, σᾶς ἀπαντῶ ὅτι ἐγκρίθηκε καί ἔστειλαν τὸν Μουστεράκη νά πάει τὸ μήνυμα στή Θεσσαλονίκη, ἀλλὰ συνελήφθη στὸ δρόμο καί φυλακίστηκε.

Κλείνοντας, ὁ Γιώργος Κατηφόρης, σάν διερμηνέας τοῦ Θανάση Χατζῆ, ἐπιβεβαίωσε καί πάλι ὅτι ὁ τελευταῖος ἐπέμενε ὅτι δέν ὑπῆρχε καμιά τέτοια ἀπόφαση.

ΑΝΟΙΧΤΗ ΣΥΖΗΤΗΣΗ

*Ο πρόεδρος (καθ. Ρ. Δογάνης) παρουσιάζει την επιτροπή:
Richard Clowe (καθηγητής της ελληνικής ιστορίας, King's College,
Πανεπιστημίου του Λονδίνου).*

*Γεώργιος Κατηφόρης (καθηγητής οικονομικών, University College,
Πανεπιστημίου του Λονδίνου).*

*Ταξίαρχος E.C.W. Myers (έπικεφαλής της Βρετανικής Στρατιωτικής
Αποστολής στην Ελλάδα, 1942-43).*

Bickham Sweet-Escott (πρώην ανώτατο στέλεχος του SOE).

Ερώτηση από τό ακροατήριο: Πότε οί Βρετανοί άξιωματικοί σύνδεσμοι πού ήρθαν στην Ελλάδα έγιναν στελέχη του SOE; Καί ποιός ήταν ο άριθμός τους;

Ταξίαρχος Μάιερς: Εργάζονταν υπό τόν SOE από την άρχή. Ο πράκτοράς μας στην Αθήνα, μέ τό ψευδώνυμο «Προμηθέας», μάς μήνυσε ότι, άν μερικοί άξιωματικοί σαμποτέρ μπορούσαν νά σταλούν εκεί μέχρι μά όρισμένη ήμερομηνία, τότε θά ήταν δυνατό νά άποκοπεί ή σιδηροδρομική γραμμή πρós τόν Πειραιά. Τό μήνυμα στάλθηκε στό SOE στό Κάιρο κι έτσι ήταν από την άρχή-άρχή. Ως πρós τό δεύτερο σημείο, όταν έγώ έφυγα από την Ελλάδα τό καλοκαίρι του 1943, οί άξιωματικοί μας ήταν ήδη μεταξύ 30 μέ 40. Η ιδέα μας ήταν νά έχουμε ένα Βρετανό άξιωματικό σύνδεσμο, πού στή συνέχεια θά ένισχυόταν από Αμερικανούς άξιωματικούς συνδέσμους, σέ κάθε ομάδα του ΕΛΑΣ καί σέ κάθε ομάδα όποιασδήποτε άλλης αξιόλογης όργάνωσης. Έτσι, όπως έπισήμανε ήδη ο καθ. Hammond, είχαμε γνώση της γενικότερης εικόνας καί των προβλημάτων πού θά προέκυπταν από όποιαδήποτε επίθεση έναντίον τους, ή επίθεση του ΕΛΑΣ έναντίον άλλων ομάδων, πράγμα πού δυστυχώς έγινε πολύ συχνά.

Καθ. Hammond: Πρós τό τέλος ήταν, νομίζω, περίπου 80 στά

βόρεια του Ίσθμου της Κορίνθου και ίσως 30-40 στην Πελοπόννησο, ενώ υπήρχε μιά άλλη ομάδα στην Κρήτη. Οι δύο πρώτες ήταν υπό τη δική μου γενική διοίκηση αλλά, στην πραγματικότητα, είχαμε λίγες σχέσεις με την Πελοπόννησο. Τό κύριο κέντρο της Βρετανικής Άποστολής ήταν στη βόρεια Ελλάδα.

‘Ο προηγούμενος έρωτων: ‘Υπήρχαν και Άμερικανοί αξιωματικοί;

Καθ. Hammond: “Ω ναί! Προς τό τέλος, οί Άμερικανοί ήταν μαζί μας παντού.

Bickham Sweet-Escott: Πιστεύω ότι είναι σωστό νά προστεθει ότι δέν υπήρχαν Βρετανοί αξιωματικοί σύνδεσμοι στά νησιά του Ίονίου εκείνη την εποχή, στά τέλη του 1944.

Chris Garatt: Ήταν επιπλέον 1000 Άμερικανοί ελληνικής καταγωγής χωρισμένοι σέ λόχους 100 ανδρών, διασκορπισμένοι σέ όλη τη χώρα. Θά ήθελα νά έπιστήσω την προσοχή του καθηγητή Hammond, ό όποιος άμφισβητεί τη συμπάθεια του λαού προς τίς οργανώσεις ελληνικής αντίστασης, ότι προς τό τέλος είχαμε μείνει μέ την έντύπωση ότι γινόμαστε φοβερά άντιπαθείς και, εάν είχαμε περάσει και τρίτο χειμώνα στά βουνά, θά ήταν τελείως διαφορετική ή κατάσταση. ‘Ο άριθμός των ταγμάτων άσφαλείας μεγάλωνε και υπήρχαν όρισμένα χωριά όπου δέν μπορούσαμε νά δράσουμε. Έμένα προσωπικά μέ λιθοβόλησαν Έλληνίδες σέ χωριά κοντά στην Έλασσόνα όταν ήμουν μέ άντάρτες του ΕΛΑΣ γιατί δέν αναλαμβάναμε νά υπερασπίσουμε τά χωριά από τούς Γερμανούς, και μόνον όταν άρχισαν οί επιχειρήσεις «Κιβωτός του Νώε»* προς τό

---

* Κωδική όνομασία της συμμαχικής απόδοσης στην Ελλάδα κατά την άπελευθέρωση τόν Σεπτέμβριο-Όκτώβριο 1944.

τέλος της κατοχής μπορούσαμε να δράσουμε πάλι πραγματικά σ' αυτές τις περιοχές. 'Αλλά γινόμαστε πολύ αντιπαθείς.

Καθ. Hammond: Θά συμφωνήσω. Πρός τό τέλος δέν αισθανόσουν άσφαλής σέ περιοχές πού δέν ήταν άμεσα υπό τόν έλεγχο του ΕΑΜ/ΕΛΑΣ, εξαιτίας της αντίθεσης προς αυτό. 'Ισως νά ήταν τό ίδιο στίς περιοχές του ΕΔΕΣ – δέν τό ξέρω. Τό ζήτημα ήταν ότι τό κόστος του άντιστασιακού κινήματος μεγάλωνε όλοένα. 'Ο αριθμός των καμένων χωριών ήταν πολύ-πολύ μεγάλος και, βλέπετε, όταν έκτελούνταν μά έπιχείρηση, οί Γερμανοί έκαναν αντίποινα σκοτώνοντας μεγάλο αριθμό όμήρων. *Αν σκοτώνετε 30 Γερμανούς έκτροχιάζοντας ένα τραίνο, εκείνοι θά σκότωναν ίσως 100 Έλληνες. Τό ζήτημα ήταν, αν αυτό άξιζε τόν κόπο και φυσικά δημιουργήσε αντίθεση μεταξύ των ανθρώπων πού κινδύνευαν νά έκτελεστούν. Αυτό ήταν ένα αναπόφευκτο χαρακτηριστικό του άντιστασιακού κινήματος.

Bickham Sweet-Escott: Θά μπορούσα νά προσθέσω σ' αυτά, κύριε πρόεδρε, ότι παραλίγο νά περάσω από στρατοδικείο, έπειδή πρότεινα νά ματαιωθεί τό «Κακό Φεγγαροανάμωμα»*, γιατί θά γινόταν τό Μάρτιο του 1944, όταν όλοι ήξεραν ότι ό πόλεμος πλησίαζε στό τέλος του όσον άφορούσε τήν Έλλάδα, αντί για τρία χρόνια νωρίτερα. 'Ετσι κι άλλιώς έκαναν λάθος στήν έπιλογή του στρατηγού. 'Ηταν άρκετά αντιδημοτικός, όμως όχι τόσο, όσο ό προκάτοχός του τόν όποιον κινήγούσαν. Και τό άποτέλεσμα ήταν ότι 208 Κρητικοί στήθηκαν στόν τοίχο και τουφεκίστηκαν.

Ταξίαρχος Μάιερς: Κύριε πρόεδρε, πιστεύω ότι είναι ή

---

* 'Αναφέρεται στήν άπαγωγή του Γερμανού στρατηγού Κράιτε από δυό Βρετανούς άξιωματικούς συνδέσμους στήν Κρήτη, πού περιγράφεται στό βιβλίο «Ill met by moonlight» του W. Stanley Moss, Harrar and Co., London 1950.

κατάλληλη στιγμή για να κάνω μερικές γενικές παρατηρήσεις – θά μού χρειαστούν 2-3 λεπτά.

Όταν πήγαμε στην Ελλάδα, δέν είχαμε κερδίσει τόν πόλεμο, οὔτε κόν κερδίζαμε τόν πόλεμο· ή φορά τών πραγμάτων είχε αρχίσει νά παίρνει αντίθετη κατεύθυνση, αλλά δέν τό ξέραμε τότε. Μᾶς ἔστειλαν στήν Ελλάδα μέ μιά εἰδική ἀποστολή, νά βοηθήσουμε τόν Μοντγκόμερυ στήν ἐπίθεσή του στό Ἑλ Ἀλαμείν, ἀποκόπτοντας ἕναν ἀπό τούς δύο κύριους δρόμους ἀνεφοδιασμοῦ τοῦ Ρόμμελ. Φυσικά, τήν ἐποχή πού τελειώναμε δέν ὑπῆρχε καμιά ἀμφιβολία γιά τήν ἔκβαση τοῦ πολέμου. Ὅταν ἡ ἔκβαση ἑνός πολέμου εἶναι ἀμφίβολη, τά ἀντιστασιακά κινήματα εἶναι ἕνα ἀρκετά καλό ἀτοῦ – ὄσο περισσότερες τουφεκίες τόσο τό καλύτερο – καί ἐπιπλέον δημιουργεῖται ἕνας παράγοντας τόνωσης τοῦ ἠθικοῦ δταν οἱ ἀντάρτες κινοῦνται στά βουνά τῆς Ἑλεύθερης Ἑλλάδας. Ὅμως αὐτό, εἶχε καί μιά εὐρύτερη ἐπίπτωση – τόνωσε τό ἠθικό δλων τών ὑπόδουλων λαῶν. Δέν θέλω νά φανῶ ματαιόδοξος γιά τά ἐπιτεύγματά μας, ἀλλά ἡ ἐπιτυχία στό Γοργοπόταμο ἔκανε τόν κόσμον ν' ἀναθαρρήσει πολύ πέρα ἀπό τά σύνορα τῆς Ἑλλάδας. Ἀπό τήν ἄλλη πλευρά, παρόλο πού ἡ ἐπιχείρηση «Απίπαιλς» σέ συνάρτηση μέ τήν εἰσβολή στή Σικελία* ἦταν ἐπιτυχημένη καί συνέβαλε σημαντικά στήν ἐπιτυχία τῆς ἀπόδρασης, ἦταν πιθανῶς λιγότερο σημαντική ἀπό ἀποψη ἠθικοῦ.

Τό δεύτερο σημεῖο εἶναι ὅτι, ἐνῶ στή Γιουγκοσλαβία οἱ ὄρεινές περιοχές εἶναι ἐκτεταμένες καί προσφέρονται γιά μιά πλατιά ἀνοιχτή ἀντίσταση ἐναντίον τοῦ ἐχθροῦ, οἱ ὄρεινές περιοχές τῆς Ἑλλάδας εἶναι συγκριτικά μικρές καί ὄχι τόσο κατάλληλες γιά ἀντίσταση. Πάντα αἰσθανόμουν μεγάλο φόβο κάθε φορά πού ἄκουγα ὅτι θά γινόταν μιά σημαντική γεμμα-

---

* Σειρά ἐπιχειρήσεων σέ ὄλη τήν ἡπειρωτική Ἑλλάδα τό καλοκαίρι τοῦ 1943. ὑπολογισμένη νά ἐξαπατήσει τούς Γερμανούς, κόνοντάς τους νά περμῆνουν μιά συμμαχική ἀπόδραση ἐκεῖ ἀντί γιά τή Σικελία.

νική έκκαθαριστική επιχείρηση στά βουνά για νά μᾶς ξεκά-
νουν. Τό θέμα εἶναι διότι δέν τό κατάφεραν ποτέ. Χάρη στίς
ἐπιτυχημένες επιχειρήσεις μας ἄλλου, δέν εἶχαν ποτέ τό χρόνο
καί τούς διαθέσιμους ἄνδρες για νά κάνουν σωστά τίς επιχει-
ρήσεις τους – τουλάχιστον τόν καιρό πού ἤμουν ἐκεῖ. Ὅμως
νομίζω διότι δέν μπορεῖτε νά παίρνετε αὐτά τά πράγματα ἀπο-
μονωμένα καί, για νά ξαναγυρίσω στήν ἀρχή, πετύχαμε ἕνα
στρατιωτικό στόχο.

Γιώργος Κατηφόρης: Θά ἤθελα νά διευκρινίσουμε αὐτό τό ζή-
τημα τῆς ΠΑΟ, ὅσο εἶναι δυνατόν. Ἐσεῖς, κύριε καθηγητά,
ἀναφέρατε – ἀπαντώντας σέ ὀρισμένες ἐπιφυλάξεις πού δια-
τυπώθηκαν ἐδῶ για τήν ΠΑΟ – διότι θά ἔπρεπε νά φρόντιζε νά
ἀπαλλαγεῖ ἀπό μερικά ὑποπτα στοιχεῖα. Ἦταν αὐτό ἐπιθυμία
καί ἀπόφαση τοῦ Κοινοῦ Ἀρχηγείου;

Καθ. Hammond: Ναι, ἦταν ἀπόφαση τοῦ Κοινοῦ Ἀρχηγείου.

Γιώργος Κατηφόρης: Θά δεχόσαστε λοιπόν, διότι ἡ διαφωνία
ἀνάμεσα σέ σᾶς καί στό Θανάση Χατζῆ βασίζεται σέ διαφορε-
τική ἐρμηνεῖα ἐκείνης τῆς ἀπόφασης; Ὅτι ἐσεῖς τῆς δίνετε τό
νόημα διότι ἡ ΠΑΟ ἔγινε δεκτή, ἀλλά μέ τήν ὑποχρέωση νά προ-
χωρήσει σέ ἐσωτερική ἐκκαθάριση, ἐνῶ ὁ Θανάσης Χατζῆς
λοχυρίζεται διότι, για νά γίνει δεκτή ἡ ΠΑΟ, ἔπρεπε πρῶτα νά
ἀπαλλαγεῖ ἀπό τά ὑποπτα στοιχεῖα καί μετά νά ξανακάνει αἰ-
τηση στό Κοινό Ἀρχηγείο, ὥστε νά ἐπανεξεταστεῖ ἡ περι-
πτωση τῆς;

Καθ. Hammond: Αὐτό πού συνέβη στήν πραγματικότητα
ἦταν, διότι ἡ σύσταση τοῦ Κοινοῦ Ἀρχηγείου δέν ἔφτασε ποτέ
στήν ΠΑΟ, ἐπειδή, ὅπως εἶπα, τό ΕΑΜ/ΕΛΑΣ δέν τῆς τήν διαβί-
βασε. Οἱ ἄνθρωποι τῆς ΠΑΟ, ἔχοντας ἐνθαρρυνθεῖ νά ἐκδηλω-
θοῦν μετά ἀπό αὐτή τή σύσταση, παρόλο πού δέν ἦταν ἀκόμη
ἐντελῶς ὀριστική, ἀφοῦ χρειάζόταν ἡ ἔγκριση τοῦ ΕΑΜ, ἀρχι-
σαν τή δράση ἐπειδή πίστευαν διότι αὐτή ἦταν ἡ ἐπιθυμία μας.

Ἡ ἀντίρρησηί μου βρίσκεται στό γεγονός ὅτι οἱ Κικίτσας καί Μάρκος τούς ἐμπόδισαν νά ἀποκτήσουν βάση, παρά τή σύσταση τοῦ Κοινοῦ Ἀρχηγείου.

Θανάσης Σκούρας: Ἡ προώθηση στρατιωτικῶν στόχων θά πρέπει νά γινόταν μέσα σ' ἓνα καλά προσδιορισμένο πλαίσιο πολιτικῶν ἐπιδιώξεων. Συνεχίζοντας τήν ἀμφισβήτηση τοῦ Γιώργου Κατηφόρη, γιά τό κατά πόσον ἡ στρατιωτική ἀποτελεσματικότητα ἦταν τό ἀποκλειστικό ἐνδιαφέρον τοῦ Στρατηγείου, νομίζω ὅτι αὐτό δέν θά ἦταν δύσκολο νά ἐπιτευχθεῖ ἂν εἶχατε διατάξει τόν Ζέρβα – πού ἦταν πρόθυμος νά «κάνει τοῦμπες» – νά ἐνωθεῖ μέ τόν ΕΛΑΣ: δέν θά χρειαζόταν νά διαλυθοῦν οἱ δυνάμεις του, παρά μόνο νά ὑποταχθοῦν στήν ἐνιαία διοίκηση, στήν ὁποία ἀσφαλῶς θά κυριαρχοῦσε ὁ ΕΛΑΣ. Προφανῶς, τό ὅτι δέν δράσατε μέ αὐτό τόν τρόπο, σημαίνει ὅτι οἱ πολιτικοί στόχοι σας ἦταν ἤδη δεδομένοι, ἐνῶ οἱ στρατιωτικοί στόχοι σας ἐντάσσονταν στό προσδιορισμένο πολιτικό πλαίσιο.

Καθ. Hammond: Αὐτό πού ὑπονοεῖτε στήν πραγματικότητα, εἶναι ὅτι ἡ ἐναλλακτική λύση γιά τή Βρετανική Ἀποστολή ἦταν νά δώσει ὅλη της τήν ὑποστήριξη στό ΕΑΜ/ΕΛΑΣ καί νά τό ἀναπτύξει, ὥστε νά κυριαρχήσει σέ ὁλόκληρη τήν Ἑλλάδα. Αὐτό ἀναμφίβολα θά εἶχε ἀποτέλεσμα ἡ Ἑλλάδα, ἡ Ἀλβανία καί ἡ Γιουγκοσλαβία νά ἐλέγχονται ὅλες ἀπό τούς κομμουνιστές ὑπό τά τρία κομμουνιστικά κινήματα. Σᾶς λέω ποιό θά ἦταν τό ἀποτέλεσμα τῆς πρότασής σας...

Διακοπή: Μά αὐτό εἶναι ἀνάμιξη στήν πολιτική (θόρυβος στό ἀκροατήριο).

Καθ. Hammond: Πιστεύαμε, καί νομίζω σωστά, ὅτι ἂν ἤθελε κανένας ἀντίσταση στήν Ἑλλάδα, τήν ἤθελε ἀπό ὅλα τά στρώματα τοῦ πληθυσμοῦ, καί ὄχι μόνον ἀπό τούς κομμουνιστές.

Θανάσης Σκούρας: 'Αλλά αν ήταν μόνο η στρατιωτική αποτελεσματικότητα πού σās ενδιέφερε, τότε αυτό τό θέμα θά είχε λίγη σημασία.

Καθηγητής Hammond: Δέν νομίζω διτι ό ΕΛΑΣ ήταν ή πιό αποτελεσματική από τίς τρείς στρατιωτικές μονάδες.

[Σ' αυτό τό σημείο ό κ. Sweet-Escott ζητάει συγνώμη πού πρέπει νά φύγει νωρίς καί εύχαριστεί τούς διοργανωτές για τό σεμινάριο, πού τό χαρακτηρίζει γοητευτικό].

Πρόεδρος: Μπορούμε νά έχουμε ένα σχόλιο από τόν ταξίαρχο Μάιερς;

Ταξίαρχος Μάιερς: Μακάρι νά ήταν τόσο απλό. Όπως είπα ήδη, άρχικά δέν είχαμε καμά απολύτως πολιτική καθοδήγηση. Έμείς, καί τό SOE στό Κάιρο, ήμαστε οί πρώτοι πού επιστήσαμε τήν προσοχή στό πολιτικό πρόβλημα τής 'Ελλάδας. Έμείς φτάσαμε τό Σεπτέμβριο του 1942. Τόν πρώτο καιρό – άς άρχίσουμε από τό Φεβρουάριο – άρχιζα νά αποκτώ μιά σχετικά ξεκάθαρη ιδέα για τό τί αντιπροσωπεύει τό ΕΑΜ/ΕΛΑΣ, ποιό ήταν οί στόχοι του καί ποιό ήταν τό πρόβλημα ανάμεσα στόν ΕΔΕΣ καί σ' αυτούς. Καί, όπως θά ξέρουν μερικοί από σās πού έχετε διαβάσει τό βιβλίο μου*, έστειλα σχετικά έκτεταμένα σήματα στό Γενικό Στρατηγείο στό Κάιρο γι' αυτή τήν κατάσταση, πού γινόταν όλο καί πιό περίπλοκη. Τήν ίδια εποχή τό Κάιρο λάβαινε αναφορές από τόν συνταγματάρχη Sheppard από τόν Όλυμπο, πού έλεγαν πόσο θαυμαστή όργάνωση ήταν ό ΕΛΑΣ (αυτό συνέβη λίγο πρίν φτάσει ό Nicholas Hammond). Βρισκόταν όμως σέ σύγχυση· είχαν τήν τάση νά πιστεύουν αυτά πού τούς έλεγε ό Sheppard, ένω σκέφτονταν μήπως έγώ έκανα λάθος, μήπως έπηρεαζόμουν από αντιπροπαγάνδα του Ζέρβα. Λοιπόν,

---

* «'Ελληνική Περιπλοκή», έκδ. «'Εξάντας», 'Αθήνα 1976.

έκείνο τόν καιρό ό Γουντχάουζ είχε πάει στην 'Αθήνα. όπου είχε συναντήσει τήν Κεντρική 'Επιτροπή του ΕΑΜ. και οί ιδέες μας είχαν ενισχυθεί άκόμη περισσότερο. Οί Βρετανοί για πολύ καιρό δέν γνώριζαν σαφώς τή φύση του πολιτικού ζητήματος στην 'Ελλάδα, παρόλο πού τό Φόρειν 'Οφφισ ηΐξερε κάτι για τό ΕΑΜ άπό τόν πρώτο καιρό και τό SOE λίγα πράγματα για τό ΕΑΜ/ΕΛΑΣ. "Όταν μάς έστειλαν στην 'Ελλάδα, δέν μάς είχαν κάνει καμιά άπολύτως ένημέρωση για τό ΕΑΜ/ΕΛΑΣ, ούτε και μάς είχαν άναφέρει τήν ύπαρξή του. Θά συνδεόμαστε μέ τήν ομάδα κάποιου Σεφεριάδη πού, άπό ό,τι θυμάμαι, δέν ήταν μέλος καμιάς άπολύτως πολιτικής όργανωσης, και φυσικά ούτε και του ΕΔΕΣ. 'Από τήν άλλη πλευρά, ό Γουντχάουζ έπρόκειτο νά πέσει στην περιοχή του ΕΔΕΣ και, όπως σās είπα πρίν, πέρασαν έβδομάδες πρίν έρθουμε σέ έπαφή μέ όποιοσδήποτε ομάδες του ΕΛΑΣ. 'Επρεπε νά τούς βρούμε έμεις, κι όχι νά μάς βρουν εκείνοι. 'Ηταν οί ομάδες του 'Αρη τής Δυτικής Ρούμελης πού ήρθαν νά μάς βοηθήσουν. Τό Φόρειν 'Οφφισ, βαθμιαία, κατέστρωσε μία πολιτική για τόν τρόπο μέ τόν όποιο θά χειριζόμαστε αυτά τά προβλήματα στά βουνά, πού δέν ήταν μία πολιτική του άσπρου-μαύρου. 'Αναπτύχθηκε μία βρετανική πολιτική για τήν 'Ελλάδα πού τήν πληροφορηθήκαμε και ή όποία μάλιστα προστέθηκε στό βασικό στόχο νά κερδίσουμε τόν πόλεμο. 'Επειδή οί δυό αυτές καταστάσεις ήταν άλληλένδετες, γι' αυτό τελικά έγώ εκθρονίστηκα, και ή μοναδική δυνατότητα νά εύοδωθούν οί στρατιωτικές μας προσπάθειες – όπως τό έβλεπα έγώ – ήταν νά ύποχωρήσουμε στίς άπαιτήσεις όλων των αντίδασιακών ομάδων, για τούς πολιτικούς στόχους τους στό τέλος του πολέμου.

Μάρκος Δραγούμης (Διευθυντής Γραφείου Τύπου τής έλληνικής πρεσβείας): Θά ήθελα νά ύποβάλω μία έρώτηση στον καθηγητή Hammond και μάν άλλη στον ταξίαρχο Μάιερς. 'Η πρώτη έρώτηση είναι ή έξης: Ποιά ήταν – κατά τή γνώμη σας – ή αντίληψη τής Βρετανικής 'Αποστολής στην 'Ελλάδα σχε-

τικά μέ τις διαφορές τῶν ἀλληλομαχομένων κινήματων; Δέν ρωτᾶω τί πίστευαν οἱ ὀργανώσεις ἢ μὰ γιά τήν ἄλλη, ἀλλά ποιές ἦταν οἱ δικές σας ἐκτιμήσεις γιά τίς διαφορές τους. Ἡ δεύτερη ἐρώτηση εἶναι: Ποιός ἦταν – κατά τή γνώμη σας πάντοτε – ὁ λόγος γιά τόν ὁποῖο τό ΕΑΜ/ΕΛΑΣ ἦταν τόσο ἰσχυρότερο ἀπό τούς ἄλλους;

Καθηγητής Hammond: Ὡς πρὸς τήν πρώτη ἐρώτηση, τό ΕΑΜ/ΕΛΑΣ πίστευέ, νομίζω, ὅτι ἔπρεπε νά ἔχει τόν πλήρη ἔλεγχο τῆς Ἑλλάδας καί τό ἐνοχλοῦσε ἡ παρουσία ὁποιουδήποτε ἄλλου κινήματος. Ὅπου κι ἂν πῆγα, στή Μακεδονία ἢ στή Θεσσαλία, ἀκουγα ἀνθρώπους νά βγάζουν λόγους ἐναντίον τῶν ἀνταρτῶν τοῦ ΕΔΕΣ, καί νά τούς καταγγέλλουν ὡς προδότες. Ἄν πραγματικά πίστευαν ὅτι ἦταν προδότες, δέν τό ξέρω. Ἄν βρισκόμουν στήν περιοχὴ τοῦ ΕΔΕΣ, κατά πᾶσαν πιθανότητα θά ἀκουγα ἀνθρώπους νά λένε ὅτι οἱ ἀντάρτες τοῦ ΕΛΑΣ ἦταν προδότες. Τό ἴδιο συνέβαινε ἀνάμεσα στόν ΕΛΑΣ καί στήν ΕΚΚΑ. Ἐμεῖς δέν ἀναμεινόμεστε σ' αὐτές τίς διαμάχες. Αὐτό πού λέγαμε ἦταν: «Ἄν πολεμήσετε ἐναντίον τῶν Γερμανῶν θά σᾶς δώσουμε ἐφόδια (καί τό κάναμε), ἀλλά ἂν πρόκειται νά πολεμήσετε μεταξύ σας, δέν θά σᾶς δώσουμε ἐφόδια». Ἄν ρωτᾶτε πόσο ἀποτελεσματικός ἦταν ὁ ΕΛΑΣ, σᾶς ἀπαντῶ ὅτι ὁ ΕΛΑΣ πέρασε 5 μῆνες πολεμώντας τόν ΕΔΕΣ. Αὐτό ἀπό τή σκοπιὰ μας δέν ἦταν καθόλου ἀποτελεσματικό.

Ὡς πρὸς τή δεύτερη ἐρώτηση, θά σᾶς ἀπαντήσω ὅτι τὰ στελέχη τοῦ ΚΚΕ ἦταν οἱ πρῶτοι ἀντάρτες πού βγήκαν στά βουνά καί φυσικά ἦταν πολύ ἱκανοὶ ὀργανωτές. Ἦταν ἀντιβασιλικοὶ καί ὑπῆρχε ἔντονο αἰσθημα ἐναντίον τοῦ Μεταξᾶ καί τοῦ βασιλιά. Εἶχαν ἓνα πολύ καλό πρόγραμμα καί πρόβαλλαν μὰ πολύ ἀπλή ἀπαίτηση: ὁποῖος ἐντασσόταν σ' αὐτούς ἔπρεπε νά πάρει ὄρκο νά μείνει μαζί τους ὥσπου νά γίνει δημοψήφισμα γιά νά καθοριστεῖ ἂν ὁ βασιλιάς θά ἐπέστρεφε. Εἶχαν πολύ πλατιά ἀπτήρηση στήν Ἑλλάδα. Στήν πρώτη μονάδα ὅπου βρέθηκα, ὑπῆρχε μόνο ἓνας πού θά ἔλεγα ὅτι ἤξερα πῶς ἦταν κομμουνιστής. Κανένας ἀπό τούς ἄλλους δέν ἦταν. Ὁ ἀριθ-

μός τών κομμουνιστών ήταν πολύ μικρός, αλλά είχαν μιά εξαιρετικά αποτελεσματική και επαρκή οργάνωση από άποψη στρατολογιών και έκαναν πολύ καλή δουλειά.

Ταξίαρχος Μάιερς: 'Εγώ θά προσθέσω μόνο μερικά λόγια σ' αυτά, πού θά ενισχύσουν ό,τι είπε ό Nick Hammond. 'Από τότε πού ό Μεταξάς ήρθε στην έξουσία, τά μέλη του ΚΚΕ είτε φυλακίστηκαν είτε πέρασαν στην παρανομία, και τό αποτέλεσμα τών έξι χρόνων τής διακυβέρνησης του Μεταξά και τής σύντομης περιόδου πού άκολούθησε (1936-1942), ήταν ότι όι κομμουνιστές είχαν γίνει ειδικοί στη δημιουργία παράνομων πυρήνων, και τέτοιοι ύπήρχαν σε όλες τίς μικρές πόλεις και σε μερικά από τά μεγαλύτερα χωριά σε όλη τήν 'Ελλάδα. Καί τή στιγμή πού ξεκίνησε τό ΕΑΜ, αυτοί όι άνθρωποι άρχισαν νά δημιουργούν πυρήνες σε όλη τήν 'Ελλάδα – μέ μιά ή δυό εξαιρέσεις, μιά από τίς όποιες ήταν ό Βάλτος από τή στιγμή πού πήγε εκεί ό Ζέρβας. Πήγε εκεί έπειδή ήταν ή πατρίδα του, όπου είχε μεγαλώσει, και τή γνώριζε. 'Η περιοχή τών επιχειρήσεων του περιοριζόταν σ' αυτήν. 'Η δική του οργάνωση δέν ήταν ποτέ μιά έκτεταμένη οργάνωση μέ έθνική βάση. 'Ενώ τό ΕΑΜ/ΕΛΑΣ ήταν εξαπλωμένο από τήν άρχή, και ξεκινούσε μέ όρημητήριο τίς άστικές περιοχές, άκόμη και τίς πολύ μικρές.

Richard Clogg: Θά ήθελα νά επανέλθω στό ζήτημα πού έθεσαν όι Γιώργος Κατηφόρης και Θανάσης Σκούρας, άν δηλαδή όι Βρετανοί ενθάρρυναν τήν ένωμένη έλληνική αντίσταση και άν άνέχθηκαν ή όχι τίς προσπάθειες του ΕΛΑΣ νά κυριαρχήσει στην αντίσταση στό όνομα τής στρατιωτικής αποτελεσματικότητας. 'Ο ταγματάρχης Μάιερς έχει γράψει* – και πιστεύω ότι αυτό γίνεται γενικά δεκτό – ότι, όταν ή άποστολή του πήγε στην 'Ελλάδα τό φθινόπωρο του 1942, ό ΕΛΑΣ (για άγνωστους λόγους) δέν είχε διάθεση νά συμμετάσχει σε όποιοσδήποτε

---

* Βλ. «'Ελληνική Περιοχή», σ. 70 και 272.

σημαντικές επιχειρήσεις. Ίσως νά είχαν δάσιμους λόγους, αλλά δέν είχαν διάθεση. Ἐπό τήν ἄλλη πλευρά, ὁ Ζέρβας ἦταν ἔτοιμος καί πρόθυμος. Μετά τό Γοργοπόταμο, δταν ὁ Ζέρβας ἤξερε ὅτι ὁ ΕΛΑΣ ἔσερνε τά πόδια του, θά ἦταν γελοίο νά περιμένει κανείς ὅτι θά ὑποτασσόταν στή διοίκηση τοῦ ΕΛΑΣ, γιά λόγους μεγαλύτερης στρατιωτικῆς ἀποτελεσματικότητας. Θά ἔλεγε ὅτι «αὐτό εἶναι ἐντελῶς παράλογο» καί θά εἶχε δίκιο νά τό πεί.

Προκόπης Παπαστράτης: Θά ἤθελα νά κάνω δύο παρατηρήσεις. Σχετικά μέ τό θέμα τῶν Ταγμάτων Ἀσφαλείας, στίς ἀρχές τοῦ Μαΐου 1944 ἐξεταζόταν, στή Μέση Ἀνατολή, τό ἐνδεχόμενο νά συμπεριληφθοῦν στόν μεταπολεμικό Ἐθνικό Στρατό. Ἐνα μήνα ἀργότερα, τό Φόρειν Ὁφφίς ἔδωσε ὁδηγίες στό BBC νά σταματήσει τίς ἀμεσες ἐπιθέσεις ἐναντίον τῶν Ταγμάτων Ἀσφαλείας. Ὅσον ἀφορᾷ τίς ἀποστολές ἐφοδίων στά ἑλληνικά ἀντιστασιακά κινήματα, ἀπό τό τέλος τῆς συνδιάσκεψης τοῦ Λιβάνου μέχρι τό τέλος τοῦ Ἰουνίου 1944, ὁ Ζέρβας πῆρε 132 τόννους, ὁ ΕΛΑΣ 31 τόννους καί οἱ ἄλλοι καπετάνιοι 6,5 τόννους. Καί φυσικά ὁ πόλεμος συνεχιζόταν καί ἡ ἐπιχείρηση «Κιβωτός τοῦ Νῶε» προετοιμαζόταν. Θά ἤθελα ἐπίσης νά ζητήσω ἀπό τόν George Alexander νά ἐπεκταθεῖ στό ἀκόλουθο θέμα: Στήν ὁμλία του γιά τά γεγονότα στή Μέση Ἀνατολή, ἀγνοεῖ ἐντελῶς τήν ἀποφασιστική βρετανική ὑποστήριξη πρὸς τήν ἐξόριστη ἑλληνική κυβέρνηση. Ἡ ἐπέμβασή τους προκύπτει τόσο καθαρά ἀπό τά ἔγγραφα στό Public Record Office, πού δέν μπορούμε νά τήν ἀγνοήσουμε. Ἀλλά ὁ George εἶπε ὅτι ἐπίτηδες ἀφησε τοὺς Βρετανούς ἔξω ἀπό αὐτή τήν περιγραφή.

George Alexander: Τήν ἀφησα (τήν ἐπέμβαση) ἐπίτηδες ἔξω, ἐπειδή δέν νομίζω ὅτι ἡ ἑλλειψή της ἐπηρέασε ἀρνητικά καί τήν ἐξιστορήση τῶν γεγονότων. Ὁ Παπανδρέου ἐπιλέχθηκε ἀπό τό βασιλιά ὡς ὁ νέος πρωθυπουργός καί οἱ Βρετανοί τόν ὑποστήριξαν – ἀπόρροια στήν ἀρχή, τουλάχιστον ὅσον

ἀφορᾶ τό Νότιο Τμήμα τοῦ Φόρειν Ὅφφρις – κατά κύριο λόγο ἐπειδή ὁ Τσώρτσιλ ὑποστήριξε τήν ἀπόφαση τοῦ Γεωργίου. Οἱ Βρετανοί ὑποστήριξαν τόν Παπανδρέου γιατί ἐκείνη τήν περίοδο ἤθελαν κάποιον γιά πρῶθυπουργό τῆς ἐξόριστης κυβέρνησης πού θά μποροῦσε νά συγκεντρώσει ὅλα τά κόμματα σέ μιά ἐνωμένη κυβέρνηση. Τό τελευταῖο πράγμα πού ἤθελαν (οἱ Βρετανοί) γιά τήν Ἑλλάδα, ἦταν νά εἶναι πολιτικά διασπασμένη. Ἔτσι ἐξηγῶ τήν πολιτική τοῦ Παπανδρέου καί δέν δλέπω γιατί θά ἔπρεπε νά συμπεριλάβω καί τούς Βρετανούς πού ὑποστήριζαν τήν πολιτική του.

Προκόπης Παπαστράτης: Ἐννοεῖς ὅτι οἱ Βρετανοί δέν εἶχαν καμιά ἐπιρροή πάνω στήν ἐξόριστη ἑλληνική κυβέρνηση;

George Alexander: Ὁχι. Ἐννοῶ ὅτι δέν εἶχαν τίποτα νά κάνουν μέ τήν ἐπιλογή τοῦ Παπανδρέου ὡς πρῶθυπουργοῦ. Ἀφοῦ ὁ βασιλιάς τόν εἶχε ἐπιλέξει καί ὁ Λῆπερ εἶχε συζητήσει τήν κατάσταση μαζί του καί ἀφοῦ ἡ πολιτική πού θά ἀκολουθοῦσε εἶχε γίνει γνωστή στούς Βρετανούς καί εἶχε ἐκφραστεῖ στό Συμβόλαιο τοῦ Λιδάνου, τότε οἱ Βρετανοί τοῦ ἔδωσαν τήν πλήρη ὑποστήριξή τους.

Προκόπης Παπαστράτης: Σ' αὐτό εἰδικά τό σημεῖο, τῆς ἐπιλογῆς τοῦ Παπανδρέου, ὑπάρχει ἕνα τηλεγράφημα τοῦ Λῆπερ πρὸς τό F.O πού λέει ὅτι ὁ βασιλιάς «δίσταζε νά διακινδυνεύσει καί τό ἔκανα ἐγώ γι' αὐτόν».

George Alexander: Ναί, αὐτό εἶναι σωστό· ὁ βασιλιάς ἐπέλεξε τόν Παπανδρέου, ἀλλά αὐτό πού εἶπε ὁ βασιλιάς στόν Λῆπερ ἦταν: «Φοβᾶμαι ὅτι, ἂν τόν φέρω στήν κυβέρνηση μόνος μου, θά τόν ὀνομάσουν “ὁ ἄνθρωπος τοῦ βασιλιά” καί δέν θέλω νά συμβεῖ αὐτό». Ὑπῆρχε ἐπίσης ἕνα σχέδιο νά ἐκδιωχθεῖ ὁ Βενιζέλος πού ἐκείνη τήν περίοδο ἦταν δυστυχῶς ὁ κυριότερος ἀστός πολιτικός στό Κάιρο. Γι' αὐτό ὁ Λῆπερ, γνωρίζοντας ὅτι ὁ βασιλιάς ἤθελε τή βοήθειά του σ' αὐτό, ἔπεισε τόν Βενι-

ζέλο νά αποχωρήσει. Ἄλλά ἡ ἀρχική ἐπιλογή ἦταν τοῦ βασιλιᾶ.

Heinz Richter: Θά μπορούσατε νά μοῦ πεῖτε πῶς ἀκριβῶς ὁ Βενιζέλος ἐξανγκάστηκε νά αποχωρήσει, ἀφοῦ ἡ ἀνταρσία εἶχε συντριβεῖ καί δέν τόν χρειάζονταν πιά; Καί ὕστερα εἶχε ἐρθεῖ ἡ σειρά τοῦ Παπανδρέου, τοῦ «Δούρειου Ἴππου». Δέν ὑπάρχει ἀμφιβολία ὅτι ὁ Παπανδρέου εἶχε συμφωνήσει ἐκ τῶν προτέρων νά ἐπαναφέρει τό βασιλιά.

Γιώργος Κύρτσος: Τά ζητήματα τά ὁποῖα συζητᾶμε δέν ἔχουν μόνο μεγάλη ἱστορική σημασία, ἀλλά καί τό πῶς ἄμεσα πολιτικό ἐνδιαφέρον. Θά ἤθελα νά περιορίσω τά σχόλιά μου στίς δύο συνεισφορές πού συγκρούονται πῶς ἄμεσα. Συγκεκριμένα στίς συνεισφορές τῶν κ.κ. Χατζῆ καί Alexander.

Κατά τή γνώμη μου, ἡ ἐργασία τοῦ κ. Alexander εἶναι ἕνα ἀριστο προϊόν τῆς κυρίαρχης ἰδεολογίας τῶν ΗΠΑ (*χειροκροτήματα καί μερικά σφυρίγματα*). Γι' αὐτόν, ἡ ἀντιιμπεριαλιστική πάλη τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ δέν ὑπάρχει, οὐδέποτε ὑπῆρξε. Τό ζήτημα τῆς κοινωνικῆς προόδου ταυτίζεται μέ μιᾶ «κομμουνιστική συνωμοσία». Δέν ἔκανε καμιᾶ ἀνάλυση τῶν συγκεκριμένων οικονομικῶν καί κοινωνικῶν συνθηκῶν, καμιᾶ ἀνάλυση τῆς μεγάλης προσφορᾶς τῶν κομμουνιστῶν κατά τήν περίοδο πού ἐξετάζουμε. Αὐτοῦ τοῦ εἶδους ἡ «ἀνάλυση» δέχεται τόν ἀντιδραστικό χαρακτήρα τῆς ἀρχουσας ἰδεολογίας τῶν ΗΠΑ. Ὅ,τι εἶναι καλό γιά τήν Τζένεραλ Μότορς εἶναι καλό καί γιά τίς ΗΠΑ. Γιατί ὄχι λοιπόν καί γιά τήν Ἑλλάδα, τό Βιετνάμ, τήν Ἀγκόλα;

Ἐπεραπλουστεύοντας τήν πολιτική διαδικασία, ὁ κ. Alexander ἐπιδίδεται σέ μιᾶ πρωτόγονη προσπάθεια νά δικαιολογήσει τόν ἀμερικανικό ἰμπεριαλισμό, τό Δόγμα Τρούμαν, τή στρατιωτική δικτατορία καί τή συνεχιζόμενη ὑπονομευτική ἰμπεριαλιστική δραστηριότητα στό χώρο τῆς Μεσογείου καί στήν Ἑλλάδα.

Σέ ἀντίθεση μέ τά παραπάνω, ἡ ἐργασία τοῦ κ. Χατζῆ μπό-

ρεσε νά μᾶς δείξει τήν προσφορά τοῦ ΚΚΕ καί τῶν ἄλλων προοδευτικῶν δυνάμεων στόν ἀπελευθερωτικό ἀγώνα. Μπόρεσε νά προσδιορίσει τίς κυρίαρχες ἀντιθέσεις τῆς περιόδου καί νά παρουσιάσει τόν ἀντιδραστικό χαρακτήρα τῆς ἱμπεριαλιστικῆς ἐπέμβασης. Ἐπίσης σπουδαῖο εἶναι διὰ τί μπόρεσε νά θεμελιώσῃ τήν ἱστορική συνέχεια πού περιέχεται στή φράση πού ἀνέφερε, «ΕΑΜ/ΕΛΑΣ Πολυτεχνεῖο»*. Ἡ πάλῃ τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ κατά τῆς ἀστικῆς τάξης καί τῶν ἱμπεριαλιστικῶν δυνάμεων συνεχίζεται. Ἡ πάλῃ αὐτή, φυσικά, παίρνει διαφορετικές μορφές, ἀνάλογες μέ τίς ἱστορικές συνθήκες, ἀλλά ὅπωςδήποτε θά συνεχιστεῖ ὡς τήν ἐπίτευξη τοῦ τελικοῦ σκοποῦ. Ἄν ἔχουμε δυσκολίες νά συλλάβουμε αὐτή τήν ἐννοια τῆς συνέχειας, ἡ πολιτική τῆς κυβέρνησης Καραμανλή, πού ἐκπροσωπεῖ ἀστικά καί ἱμπεριαλιστικά συμφέροντα, εἶναι μιά πρόσθετη ἀπόδειξη. Αὐτή ἡ κυβέρνηση ὄχι μόνο ἀκολουθεῖ μιά πολιτική κατά τῶν συμφερόντων τῶν ἐργαζομένων μαζῶν... (Ἐπίθεση στό ἀκροατήριον, «Εἶσαι ἐκτός θέματος» κλπ.)

Πρῶτον, ἡ κυβέρνηση αὐτή ἀρνεῖται νά ἀναγνωρίσῃ τήν προσφορά τοῦ ΕΑΜ/ΕΛΑΣ καί ἄλλων προοδευτικῶν δυνάμεων στήν ἀπελευθέρωση τῆς χώρας. Δεύτερον, ἀρνεῖται νά δεχτεῖ τόν χωρίς ὄρους ἐπαναπατρισμό δεκάδων χιλιάδων πατριωτῶν, πού τό μόνο ἐγκλημα τους ὑπῆρξε ἡ ἀντίθεσή τους στήν ἱμπεριαλιστική ἐπέμβαση.

Γι' αὐτό λοιπόν, προτείνω ψήφισμα πού θά ἀπαιτεῖ νά ἀναγνωρίσῃ ἡ ἑλληνική κυβέρνηση τήν ἀντίσταση τοῦ ΕΑΜ/ΕΛΑΣ καί νά δεχτεῖ τόν χωρίς ὄρους ἐπαναπατρισμό τῶν πολιτικῶν προσφύγων πού βρίσκονται στίς σοσιαλιστικές χώρες (θῶρος στό ἀκροατήριον). Κύριε Πρόεδρε, ὑποβάλλω τό ψήφισμα...

---

* Ἡ φράση αὐτή δέν συμπεριλαμβάνεται στό κείμενο τοῦ κ. Χατζῆ. Ἴσως χάθηκε στή μετάφραση τῆς συζήτησης.

Πρόεδρος: Λυπάμαι, αλλά δέν είμαι προετοιμασμένος νά δεχθῶ ἕνα ψήφισμα σέ τοῦτο τό σημεῖο. Κάνατε ἕναν ἀριθμό σχολίων γιά τήν ἐργασία τοῦ George Alexander. Πιστεύω δι τó καλύτερο θά εἶναι νά τόν ρωτήσουμε ἂν θά ἤθελε νά ἀπαντήσει. Ἐπίσης ξέρω δι ὁ Richard Clogg θά ἤθελε νά κάνει ἕνα σχόλιο σχετικά μέ αὐτά.

Γιώργος Κύρτσος: Ἐχω τήν ἐντύπωση δι ἐδῶ μαζευτήκαμε νά συζητήσουμε σάν δημοκράτες καί, κατά τή γνώμη μου, ἡ πλειοψηφία τῶν δημοκρατῶν στήν Ἑλλάδα ὑποστηρίζει τά σημεῖα πού ἀνέφερα. Θά ἤθελα λοιπόν νά ξέρω ἂν τό ἀκροατήριο ἔχει τή διάθεση νά συνεισφέρει πρός αὐτή τήν κατεύθυνση.

Πρόεδρος: Πιστεύω δι ὁ σκοπός αὐτῆς τῆς συνάντησης ἦταν κατά πρῶτο λόγο ἱστορικός, σάν μιᾶ ἀνταλλαγή ἀπόψεων καί γνωμῶν καί ἂν ἐπιχειρήσουμε νά δγάλουμε ἕνα ψήφισμα σάν αὐτό πού προτείνετε, εἶναι σχεδόν βέβαιο δι θά ὀδηγοῦσε σέ οὐσιαστική διακοπή τῆς συνάντησης, πού θά ἤθελα νά τήν ἀποφύγω. Πιστεύω δι ἡ σωστή λύση σ' αὐτή τή συνάντηση εἶναι νά συνεχίσουμε τή συζήτηση, ἰδιαίτερα καθώς ἔχουμε ἐδῶ ἀνθρώπους πού ἔλαβαν μέρος στά γεγονότα πού μᾶς ἐνδιαφέρουν. Θά ὑπάρχουν νομίζω ἄλλες, πιό κατάλληλες ἐυκαιρίες γιά νά προτείνετε τέτοιο ψήφισμα.

George Alexander: Ἐναφέρθηκες σέ τόσα πολλά σημεῖα, πού θά διαλέξω μόνο μερικά. Δέν εἶπα ποτέ δι ὑπῆρξε τίποτε τό κακό στήν ἐπιδίωξη τῶν κομμουνιστῶν νά καταλάβουν τήν ἐξουσία. Στήν πραγματικότητα, πιστεύω δι κατά κάποιον τρόπο ὑποχρέωθηκαν νά μονοπωλήσουν τήν ἐξουσία, εἴτε τό ἤθελαν εἴτε ὄχι, ἀφοῦ οἱ ἄλλες πολιτικές δυνάμεις στήν Ἑλλάδα ἐκείνη τήν ἐποχή εἶχαν χρεωκοπήσει. Λέγοντας αὐτό, ἀρκετά ἀπλά, δέν συμφωνῶ μέ τά ἐπιχειρήματα πού ὑποστηρίζουν δι τό κομμουνιστικό κόμμα ἤθελε νά ἐπαναφέρει ἕνα ἀστικό κοινοβουλευτικό σύστημα στήν Ἑλλάδα, ἡ δι τό ΚΚΕ

ήταν ένα είδος σοσιαλδημοκρατικής οργάνωσης. Αυτό που ήθελα να τονίσω ήταν ότι επιθυμούσαν την έξουσία και ότι στις κρίσιμες στιγμές στή διάρκεια του Β΄ Παγκόσμιου πολέμου άπαιτήσαν εκείνα τα ύπουργεία που θά τους έδιναν την απόλυτη έξουσία. Γιατί δέν υπήρχε Κέντρο στην Έλλάδα εκείνη την εποχή· υπήρχε ο κομμουνισμός και ο βασιλιάς. Και έχοντας αυτό υπόψη, θά χρησιμοποιήσω τή φράση που πολλές φορές έχει παρεξηγηθεί, δηλαδή ότι, κατά κάποιο τρόπο, αντιλαμβάνομαι τό άδιέξοδο των κομμουνιστών, που τους υποχρέωσε να επιδιώξουν τή μονοπώληση τής έξουσίας.

Δημήτρης Δημητράκος (διακόπτοντας): Δέν μās ενδιαφέρει αν τό αντιλαμβάνεσαι.

George Alexander: Έντάξει· θά τό εκφράσω διαφορετικά. Τό νόημα είναι ότι καταλαβαίνω γιατί ήθελαν να καταλάβουν την έξουσία. Δέν λέω αν ο σκοπός τους ήταν καλός ή κακός. Αυτό θά τό πουν άνθρωποι που έχουν πάρει πολιτικές θέσεις. Τώρα, αν νομίζετε ότι, επειδή δέν λέω αν ήταν καλός ή κακός, αντιπροσωπεύω την «κυρίαρχη ιδεολογία των ΗΠΑ», αυτό είναι δική σας γνώμη.

Richard Clogg: Θά ήθελα να επισημάνω πώς οτιδήποτε άλλο κι αν συζητήσουμε απόψε, δέν θά πρέπει να μιλήσουμε για τον ιμπεριαλισμό των ΗΠΑ. Για τό βρετανικό ιμπεριαλισμό, ίσως! Στην περίοδο για την όποία μιλάει ο George Alexander, οι Άμερικανοί βρίσκονταν στην περιφέρεια των έλληνικών υποθέσεων. Δέν ήξεραν τίποτε, ενδιαφέρονταν έλάχιστα και πιστεύω ότι είναι έντελώς εκτός θέματος να εμπλακούμε σε μία συζήτηση για τον ιμπεριαλισμό των ΗΠΑ.

Γιώργος Κατηφόρης: Θέλω και πάλι να θέσω μερικά ζητήματα στρατιωτικής άποτελεσματικότητας. Θά ήθελα να άπευ-

θύνω ένα ἐρώτημα στόν ταξίαρχο Μάιερς. Στό βιβλίο* σας ἀναφέρετε ὅτι ὁ ΕΛΑΣ δίσταζε νά λάβει μέρος στήν ἐπιχείρηση τοῦ Γοργοπόταμου. Ἄν πᾶμε τόσο πίσω, στίς πρώτες ἐκεῖνες ἡμέρες, δέν ξέρω πόσο θάρρος μπορούμε νά ἀποδώσουμε σ' αὐτούς τούς δισταγμούς, δεδομένου ὅτι ὁ ἀγώνας στά βουνά ἦταν μιά νέα κατάσταση καί ὄλοι προχωροῦσαν προσεχτικά. Θέλω ὁμως νά σᾶς ρωτήσω τό ἐξῆς: Δέν ὑπῆρξαν δισταγμοί τοῦ Ζέρβα, ὄχι γιά τό Γοργοπόταμο, ἀλλά νωρίτερα; Δέν δίστασε ὁ Ζέρβας προκειμένου νά θγεῖ στό βουνό νά πολεμήσει; Δέν ὑπῆρξαν ἀπό τήν πλευρά του δισταγμοί;

Ταξίαρχος Μάιερς: Μιά περίπτωση θυμᾶμαι, στίς ἀρχές, πού ἦταν πολύ πεισματάρης δταν προσπαθοῦσα νά τόν πείσω νά ὑπογράψει τήν τροποποιημένη στρατιωτική συμφωνία τοῦ Ἰουνίου-Ἰουλίου 1943 καί νά γίνει μέλος τοῦ Κοινοῦ Ἀρχηγείου μαζί μέ τᾶ μέλη τοῦ ΕΛΑΣ.

Γιώργος Κατηφόρης: Μέ συγχωρεῖτε – ρωτῶ γιά τήν ἐποχή πρῖν θγεῖ στό βουνό, τότε εἶχε διστάσει;

Γιάνης Γιανουλόπουλος: Ἡ ἐρώτηση αὐτή θά μπορούσε νά τεθεῖ μέ πῶς συγκεκριμένη μορφή. Ἐπό ποιές συνθήκες ἀνέδθηκε ὁ Ζέρβας στό βουνό;

Γιώργος Κατηφόρης: Μποροῦμε νά ποῦμε ὅτι ὁ Ζέρβας δίστασε νά θγεῖ στό βουνό – ὅτι θγήκε μόνο μετά ἀπό μεγάλη ἀγγλική πίεση; Αὐτό εἶναι γεγονός;

Ταξίαρχος Μάιερς: Πιστεύω πῶς εἶναι. Δέν τό ἤξερα μέχρι πρῖν 18 περίπου μῆνες. Εἶναι κάτι πολύ νέο γιά μένα. Δέν ἐπηρέασε τίς σχέσεις μου μαζί του ἢ τίς δικές του μαζί μου.

---

* «Ἑλληνική Περιπλοκή», σ. 70 καί 272.

Richard Clogg: Δέν επηρέασε τή μαχητική Ικανότητα τοῦ Ζέρβα καί τοῦ ΕΛΑΣ. Δέν ἀλλάζει καί δέν ἀνατρέπει μέ κανέναν τρόπο τό γεγονός ὅτι, τό 1942, ἦταν ἕνας πολύ Ικανός στρατιωτικός, πολύ πρόθυμος νά λάβει μέρος σέ ἐπιχειρήσεις σαμποτάζ, ἐνώ ὁ ΕΛΑΣ ἦταν διστακτικός.

Γιώργος Κατηφόρης: Καλά, καλά. Θά φτάσουμε στούς δισταγμούς τοῦ ΕΛΑΣ ἀμέσως. Ἄλλά πρῶτα, ἄς συμφωνήσουμε στό γεγονός ὅτι, κάποιος πού διστάζει σέ ὀρισμένη φάση, μπορεῖ νά γίνει λαμπρός στρατιώτης ἀργότερα. Τώρα, ἄς προχωρήσουμε. Θά ἤθελα νά ἀμφισβητήσω, Richard, κάτι πού ἐσύ εἶπες – ὅτι δέν θά εἶχε νόημα νά ἀφήσουν τόν ΕΛΑΣ νά κυριαρχήσει, ὥστε νά εἶναι ἀπερίσπαστος νά «σπάει τά μούτρα» τῶν Γερμανῶν, ἐπειδή ἔδειξε δισταγμούς γιά τήν ἐπιχείρηση τοῦ Γοργοπόταμου...

Richard Clogg: Ὅχι, ὄχι. Δέν εἶπα καθόλου αὐτό. Αὐτό πού εἶπα ἦταν ὅτι θά ἦταν παράλογο νά ζητηθεῖ ἀπό τόν Ζέρβα νά ὑποταχθεῖ στόν ΕΛΑΣ γιά λόγους μεγαλύτερης στρατιωτικῆς ἀποτελεσματικότητας, δηλ. μεγαλύτερης μαχητικῆς Ικανότητας τοῦ ΕΛΑΣ.

Γιώργος Κατηφόρης: Καλά. Ἐγώ φυσικά δέν δέχομαι ὅτι ἡ στρατιωτική ἀποτελεσματικότητα ἦταν τό κριτήριό τῆς Βρετανικῆς Στρατιωτικῆς Ἀποστολῆς στά βουνά. Αὐτό ἦταν ἡ ἀποψη πού τόνισε ὁ καθηγητής Hammond καί πού προσπάθησα νά ἀντικρούσω. Τώρα λές ὅτι δέν θά εἶχε νόημα νά ζητήσουν ἀπό τόν Ζέρβα νά ὑποταχθεῖ στόν ΕΛΑΣ, παράλληλῃ τῆς στρατιωτικῆς ὑπεροχῆ τοῦ ΕΛΑΣ, πού τή δέχεσαι. Ἦ ὄχι;

Richard Clogg: Εἶπα ὅτι, δέν μποροῦσε κανείς νά ζητήσει ἀπό τόν Ζέρβα, πού εἶχε πρόθυμα, χωρίς δισταγμούς, λάβει μέρος στό Γοργοπόταμο – ἐνώ ὁ ΕΛΑΣ ἦταν ἀπρόθυμος – νά ἐνταχθεῖ στόν ΕΛΑΣ γιά λόγους στρατιωτικῆς ἀποτελεσματικότητας. Μπορῶ νά κάνω ἐγώ μιά ἐρώτηση σέ σένα; Δέχεσαι ὅτι ὁ

ΕΛΑΣ ήταν απρόθυμος νά λάβει μέρος στήν επιχείρηση του Γοργοπόταμου;

Γιώργος Κατηφόρης: "Όχι, απ' ό,τι έχω διαβάσει. Δέν ήμουν εκεί καί δέν έχω φυσικά προσωπική αντίληψη. 'Ο ταξίαρχος Μάιερς ήταν εκεί καί σχημάτισε τήν προσωπική του γνώμη επιτόπου. 'Εγώ είμαι υποχρεωμένος νά άρκεστῶ στά διβλία. Δέν έχω βρεί ένδείξεις γιά όποιοδήποτε δισταγμό του ΕΛΑΣ, έκτός άν μιλήσουμε γιά τακτικές σταθμίσεις, πού καί αυτές όλοκληρώθηκαν σέ πολύ σύντομο διάστημα.

Richard Clogg: Πιστεύω ότι θά μπορούσε νά ήταν θέμα τακτικής μέ τήν έννοια τής όρθόδοξης κομμουνιστικής θεωρίας. Αυτό θά ήταν άπόλυτα λογικό γιά τόν ΕΛΑΣ.

Πρόεδρος: Γιώργο, έκτιμάμε τή σωκρατική σου μέθοδο, νά κάνεις έρωτήσεις γιά νά εκμαιεύεις άπαντήσεις. "Όμως νομίζω ότι αὐτό παίρνει πολύ χρόνο. Θά μπορούσες, παρακαλώ, νά τίς συνοψίσεις, ὥστε νά έχουν τήν εύκαιρία νά μιλήσουν καί άλλοι;

Γιώργος Κατηφόρης: "Όστε, όπως είπα, γιά τό Γοργοπόταμο στηρίζομαι στά γραπτά κείμενα. 'Εκτός από τό κείμενο του ταξίαρχου Μάιερς, τήν άποψη πού προαναφέρθηκε δέν τήν έχω διαβάσει πουθενά άλλου. 'Η έκτίμηση του πράγματος από τό Νικηφόρο* δέν αφήνει νά διαφανεί κανένας δισταγμός από τήν πλευρά του ΕΛΑΣ.

Richard Clogg: Θά συμφωνήσες ότι, τά πρώτα χρόνια, τό 1942, ή πολιτική του ΕΑΜ ήταν (καί ήταν σέ πλήρη συμφωνία μέ τήν όρθόδοξη κομμουνιστική θεωρία) νά συγκεντρώνει τήν

---

* Δ. Δημητρίου-Νικηφόρος, «'Αντάρτης στά βουνά τής Ρούμελης: Χρονικό 1940-44», 3 τόμοι, 'Αθήνα 1965. «Τό Χρονικό του Γοργοπόταμου», 'Αθήνα, 1954 κ.ά.

προσπάθεια, τόν απελευθερωτικό αγώνα, στίς πόλεις μάλλον παρά στά βουνά και ότι αυτό θά ήταν μιά απόλυτα θεμιτή ἐξήγηση γιά τό δισταγμό του ΕΛΑΣ νά λάβει μέρος; Είναι λογικό, δέν είναι κάτι γιά τό όποιο θά έπρεπε κανείς νά ντρέπεται, είναι ένα απλό γεγονός.

Γιώργος Κατηφόρης: Ίσως έχεις δίκιο ότι υπήρχε θέμα έπιλογών, όχι μόνο τούς πρώτους μήνες, αλλά και πολύ αργότερα. Κατά τή δική μου γνώμη, τό θέμα τής προτιμότερης μορφής αγώνα δέν λύθηκε ποτέ όριστικά από τήν κομμουνιστική ήγηση. Αυτό όμως δέν σημαίνει, Richard, ότι όσοι στάλθηκαν στά βουνά είχαν οδηγίες νά μήν πολεμήσουν. Ίσως δέν στάλθηκαν στά βουνά όλοι όσοι θά μπορούσαν, αλλά εκείνοι που βγήκαν στό αντίρτικο, βγήκαν γιά νά πολεμήσουν τούς Γερμανούς, όχι γιά νά σέρνουν τά πόδια τους.

Richard Clogg: Μπορούμε νά συμφωνήσουμε πώς υπάρχουν αντιφάσεις.

Γιώργος Κατηφόρης: Δέν θέλω νά μείνει ή παραμικρή έντύπωση ότι συμφωνώ μέ αυτά. 'Απ' ό,τι έχω διαβάσει τουλάχιστον, δέν μπορώ νά συμφωνήσω ότι ό ΕΛΑΣ έδειξε δισταγμό. Θά ήταν ενδιαφέρον νά μάς έδινε ό ταξίαρχος Μάιερς, μιλώντας σάν στρατιώτης, τήν εκτίμησή του γιά τή σχετική αξία τής συμβολής του ΕΛΑΣ και του ΕΔΕΣ στήν έπιτυχία τής ανατίναξης. 'Αλλά δέν έπιμένω. Τώρα, νομίζω ότι ειπώθηκε ότι οι κομμουνιστές είχαν μεγαλύτερη έπιτυχία έπειδή ήταν πιό ικανοί οργανωτές, ότι στή διάρκεια τής δικτατορίας του Μεταξά είχαν άσκηθει στό νά οργανώνονται και νά δουλεύουν παράνομα. Θά έλεγα, μέ κάθε σεβασμό, ότι αυτή τήν άποψη τή βρίσκω κάπως «κολοκύθια» (γέλια στό άκροατήριο), γιατί επί Μεταξά, οι κομμουνιστικές οργανώσεις κυριολεκτικά σαρώθηκαν από τήν 'Ασφάλεια, χωρίς νά δείξουν μεγάλη ικανότητα νά επιβιώσουν. Καθόλου καλά δέν μόρρεσαν νά δράσουν τότε.

Πρόεδρος: Γιώργο, είναι πολλοί που θά ήθελαν νά μιλήσουν. Θά μπορούσες νά κατευθύνεις τίς παρατηρήσεις σου σέ ένα τέλος, παρακαλώ;

Γιώργος Κατηφόρης: Τελειώνοντας, θά έλεγα ,δι η πραγματική δύναμη του ΕΛΑΣ δέν βρισκόταν στίς τεχνοκρατικές ικανότητες τών οργανωτών του, αλλά στό νέο τύπο στρατού, στό νέο τύπο λαϊκής συμμετοχής που έγκαινίασε. Αυτό έδωσε τήν εύκαιρία στίς μάξες νά αναπτύξουν ελεύθερα τήν πρωτοβουλία που τούς είχε καταπνίξει τό έπίσημο κράτος, τό μεταξικό κράτος, τό προ-μεταξικό κράτος, οί άξιωματούχοι, οί δημόσιοι άξιωματούχοι, οί μικροαξιωματούχοι, όλοι εκείνοι που είχαν θρονιαστεί στήν πλάτη του λαού καί ιδιαίτερα τής άγροτιάς, έμποδίζοντάς τήν νά αναπτύξει τή δημιουργική της πρωτοβουλία. Ή δύναμη του ΕΛΑΣ βρισκόταν στό δι η κομμουνιστική ήγεσία έδειξε έμπιστοσύνη στίς μάξες καί άποδέσμευσε τήν πρωτοβουλία τους. Ήν είχε ό ΕΛΑΣ άφεθεί άπερίσπαστος νά επέκταθει σέ όλόκληρη τήν Έλλάδα, ή λαϊκή πρωτοβουλία θά άποδεσμευόταν άκόμη περισσότερο. Δέν ύπήρχε καμιά περίπτωση νά στραφεί ό λαός εναντίον του ΕΛΑΣ, άκόμη κι αν αυτός υπέτασσε μέ τή βία τίς άλλες ένοπλες ομάδες. Αυτό μπορεί νά ύποστηριχθεί μέ βεβαιότητα, τουλάχιστον σέ ό,τι άφορā τή γερμανική κατοχή. Μετά τήν κατοχή δέβαια, γίνεται μι ά διαφοροποίηση, μερικοί είναι κομμουνιστές, άλλοι άντικομμουνιστές, μερικοί είναι σοσιαλιστές, άλλοι φιλελεύθεροι δημοκράτες καί όλοι έχουμε τίς γνώμες μας, ό καθένας για τή σχετική άξια τών κοινωνικών συστημάτων. Θεωρώ όμως δι, αν περιοριστούμε στήν περίοδο τής κατοχής καί θέσουμε τό έρώτημα πώς θά μπορούσε ό άγώνας νά άναπτυχθεί καί μέ ποιά μέσα τόν άνέπτυξε τό ΕΑΜ/ΕΛΑΣ, νομίζω δι η άπάντηση είναι σαφής. Ή δύναμη του ΕΑΜ/ΕΛΑΣ βρισκόταν στήν ικανότητά του νά άπελευθερώνει τήν πρωτοβουλία τών μαζών καί θά τήν είχε άπελευθερώσει άκόμη περισσότερο αν ή Βρετανική Στρατιωτική Άποστολή δέν του έβαζε συνεχώς τρικλοποδιές (χειροκροτήματα).

Ρουΰσσοσ Κουνδούροσ: Πρίν 3-4 χρόνια, μετά από παρατεταμένη συζήτηση στο King's College, θυμάμαι τόν ταξίαρχο Μάιερσ νά λέει: «Σέ τελευταία ανάλυση, εμείς ανεβάσαμε τόν Ζέρβα στο βουνό». Άναρωτιέμαι αν θά επαναλάμβανε αυτή τήν άποψη έδώ. Θά ήθελα επίσης νά κάνω μιά έρώτηση στον καθηγητή Hammond: Τί έχει νά πει για τίς ποσότητες πολεμοφοδίων πού παρέθεσε ό Παπαστρατής σχετικά μέ τό δυσανάλογο έφοδιασμό τών ΕΛΑΣ καί ΕΔΕΣ από τούς Άγγλους, καί μάλιστα όχι κατά τή διάρκεια τών έμφυλίων συγκρούσεων;

Καθηγητής Hammond: Ποιές ήταν οι ήμερομηνίες πού έδωσε;

Προκόπησ Παπαστρατής: Άπό τό τέλος τής Συνδιάσκεψης του Λιδάνου μέχρι τό τέλος Ίουνίου. Τό τηλεγράφημα από τό Κάιρο στο Λονδίνο έχει ήμερομηνία 29 Ίουνίου.

Ταξίαρχοσ Μάιερσ: Φυσικά, όταν εγώ βρέθηκα επιτόπου, ό Ζέρβασ ήταν ήδη εκεί. Έτσι, αυτές είναι γνώσεις πού τίς απέκτησα αργότερα, κι αυτά πού κάναμε για νά ανεβάσουμε τό Ζέρβα στο βουνό δέν είχαν καμιά σχέση μ' έμένα. Μου έχουν πει, καί είμαι πρόθυμοσ νά τό πιστέψω, ότι προσπαθήσαμε επί μιά αρκετά σημαντική χρονική περίοδο νά πείσουμε τίς βρετανικές αρχές, μέσω του πράκτορά μας στην Άθήνα, νά παροτρυνθεί ό Ζέρβασ ν' ανέβει στο βουνό καί ότι εκείνοσ ήταν άπρόθυμοσ. Θέλαμε ένα αντιστασιακό κίνημα πού νά πολεμάει, καί δέν ξέραμε πολλά πράγματα, για νά μήν πώ τίποτε, για τόν ΕΛΑΣ εκείνοσ τόν καιρό. Τόσο άπλό ήταν τό πράγμα, πιστεύω. Θέλαμε ένα στρατιώτη πού νά μπορούμε νά βασιζόμαστε σ' αυτόν στα βουνά, καί δέν ήταν μιά πολύ εύκολη άπόφαση γιατί, αν ήταν κανείσ πολύ γνωστόσ, ή οίκογένειά του κινδύνευε νά συλληφθεί από τούς Γερμανούς - έπρεπε νά ληφθούν μέτρα καί γι' αυτούσ. Στην πραγματικότητα, πήρε τόν αδελφό του καί, νομίζω, τή γυναίκα του στα βουνά μαζί του, στην περιοχή του Βάλτου. Όμως είχε δισταγμούσ καί στο

τέλος, μου έχει πει μιά αξιόπιστη πηγή, οί Βρετανοί απείλησαν ότι θά έλεγαν στους Γερμανούς γιά τήν προσφορά του νά ανέβει στά βουνά, αν δέν τό έκανε. Καί τοῦ δόθηκαν μερικά χρήματα νά πάρει μαζί του στά βουνά. Αὐτή πιστεύω ότι εἶναι ἡ ἀλήθεια.

Richard Clogg: Θά μποροῦσα νά κάνω μιά πολύ μικρή διόρθωση σέ ὅσα εἶπε ὁ ταξίαρχος Μάιερς: Ὁ Ζέρβας απειλήθηκε μέ κατάδοση στους Γερμανούς, ὄχι ἄμεσα ἀπό τούς Βρετανούς, ἀλλά ἀπό τόν Προμηθέα (λοχαγὸ Κουτσογιαννόπουλο). Ἐάν δροῦσε μέ δική του πρωτοβουλία ἢ μετὰ ἀπὸ ὁδηγίες ἀπὸ τὸ Κάιρο, δέν τό ξέρω. Ὅμως δέν ὑπάρχει καμιά ἀμφιβολία ὅτι ὁ Ζέρβας χρειάστηκε νά παροτρυνθεῖ έντονα, γιά νά τό πῶ μέ ἥπιο τρόπο (γέλια). Μπορῶ νά ἀναφερθῶ καί σ' ἕνα ἄλλο σημεῖο, πού ἴσως θά ξεθολώσει λίγο τὰ νερά: Μερικοὶ ὑποθέτουν ὅτι τὸ γεγονός πῶς οἱ Βρετανοὶ ἀνέβασαν τόν Ζέρβα στά βουνά ὑποδηλώνει ὅτι ἡ κύρια ἀποστολή του ἦταν νά ἀντισταθεῖ στὸν ΕΛΑΣ. Θά ἤθελα νά τονίσω ὅτι τὸ SOE στὴ Μέση Ἀνατολή ἔδινε χρυσές λίρες σέ σημαντικὲς ποσότητες στὸ ΕΑΜ ἤδη ἀπὸ τὸν Δεκέμβριο τοῦ 1941, δηλ. μέσα σέ τρεῖς μῆνες ἀπὸ τὴν ἴδρυσή του. Αὐτὸ εἶναι, νομίζω, ἕνα ἀρκετὰ ἐνδιαφέρον σημεῖο.

Καθηγητῆς Hammond: Ὅσον ἀφορᾷ τὴν περίοδο ἀπὸ τὸ Μάιο τοῦ 1944 μέχρι τὸν Ἰούλιο, ὅταν ὁ ΕΛΑΣ ἔλαβε 31 τόννους, οἱ καπετάνιοι ἐξήμισι τόννους καί ὁ ΕΔΕΣ 132 τόννους, ἡ ἀπάντηση εἶναι μέ συντομία ἢ ἐξῆς: Μετὰ τὴν καταστροφή τῆς ΕΚΚΑ, τὰ ἐφόδια πρὸς τὸν ΕΛΑΣ σταμάτησαν γιά μιά ἀρκετὰ μεγάλη περίοδο. Δεύτερον, μεταφέραμε Βοηθητικὰ Τάγματα Καταδρομῶν*, καθὼς καί ἀμερικανικὰ βοηθητικὰ τάγματα μέσα ἀπὸ τὴν Ἠπειρο. Ἀποβιδάζονταν στὶς ἀκτές τῆς Ἠπείρου καί χρειαζόταν νά τοὺς περνᾶμε μέσα ἀπὸ τίς γερμανικὲς

---

* Βλ. ὑποσημείωση σελ. 192.

γραμμές, πού άρχιζαν από τά Γιάννενα. Γι' αυτό ήταν σημαντικό νά υπάρχουν πολλά έφόδια εκεί, πού νά χρησιμοποιούνται από αυτά τά Βοηθητικά Τάγματα Καταδρομών. Αυτό έ-ξηγει, πιστεύω, τό κύριο μέρος τής διαφοράς.

Ρούσσοσ Κούνδουροσ: Αυτό ή δυσαναλογία στά έφόδια είναι τελείωσ ασύμμετρη, νομίζω.

Καθ. Hammond: Ήταν σύμφωνη μέ τούσ στρατιωτικούς στόχουσ.

Ρούσσοσ Κούνδουροσ: 'Ασύμμετρη σέ σχέση μέ τίσ δυνάμεισ κρούσεωσ τών ΕΛΑΣ καί ΕΔΕΣ.

Richard Clogg: Πρέπει νά μπειτε στή θέση αυτών πού διαμόρφωναν τήν πολιτική, δηλ. τών βρετανικών στρατιωτικών άρχών στό Κάιρο. Τόν 'Απρίλιο του 1944, ή ΕΚΚΑ διαλύθηκε βίαια καί ό άρχηγόσ τής, ό Ψαρρόσ, δολοφονήθηκε άγρια. Πιστεύω ότι όλοι σέ τούτη τήν αίθουσα θά συμφωνήσουν ότι τά πράγματα έγιναν έτσι καί ότι οί ένοχοι του έγκλήματοσ ήταν μέλη του ΕΛΑΣ. Τώρα, άν αυτό τό έγκλημα είχε διαταχθεί από τήν Κεντρική 'Επιτροπή του ΕΑΜ, είναι έντελώσ διαφορετικό θέμα. Παρόλα αυτά ή δολοφονία είναι ένα γεγονός, ένα ιστορικό γεγονός πού τό δεχόμαστε τώρα καί πού οί άρχέσ του Καίρου τό γνώριζαν από τότε. Ήτσι, όταν μαθαίνετε τήν έν ψυχρή δολοφονία 'Ελλήνων πατριωτών μέ άψογα δημοκρατικά πιστοποιητικά – σέ καμά περίπτωση ή Ψαρρόσ δέν μπορούσε ούτε από μακριά νά χαρακτηριστεί φασίστασ, ή τίποτε άλλο σχετικό – έχετε επιφυλάξεισ για τήν όργάνωση πού πιστεύετε πώσ είναι υπεύθυνη καί για τή δολοφονία του καί για τή διάλυση τής όμάδασ του. Τί κάνετε; Τό μόνο πράγμα πού κάνετε είναι νά κόψετε τά έφόδια, κι αυτό έγινε. Είναι λογικό.

Γιώργοσ Πετρόχειλοσ: Άρκετοί από τούσ όμιλητέσ άνέφεραν

δι ο ΕΛΑΣ ήταν απρόθυμος νά προβεί σέ επιχειρήσεις έναντιον τών κατακτητῶν. Μπορεῖ κανείς νά μᾶς δώσει τόν ἀριθμό τών στρατευμάτων κατοχῆς στήν Ἑλλάδα τά χρόνια ἐκεῖνα – ὄχι σέ ἀριθμούς μεραρχιῶν, γιατί νομίζω πῶς ὑπῆρχε κάποια διαφορά στούς ἀριθμούς τών ἀνδρῶν μεταξύ γερμανικῶν καί βρετανικῶν μεραρχιῶν. Ἐν ὁ συνολικός ἀριθμός τών στρατευμάτων κατοχῆς ἦταν σημαντικός, τότε αὐτό σημαίνει πῶς στόν ΕΛΑΣ, πού ἤλεγχε γύρω στά τέσσερα πέμπτα τῆς χώρας, θά πρέπει τουλάχιστον νά ἀναγνωρισεῖ τό γεγονός πῶς τούς εἶχε καθλιώσει στήν Ἑλλάδα. Φυσικά, ἐν ὁ ἀριθμός ἦταν ἀσήμαντος, δέν μποροῦμε νά μιλάμε γιά ἀντίσταση.

Ταξίαρχος Μάιερς: Τά γεγονότα ἔχουν ὡς ἐξῆς: Ὅταν ἐφυγα ἀπό τήν Ἑλλάδα τό καλοκαίρι τοῦ 1943, ἐν θυμάμαι σωστά, ἡ συνολική μόνιμη δύναμη τοῦ ΕΛΑΣ, χωρίς νά συμπεριλαμβανονται οἱ ἐφεδρεῖες στά χωριά, πού εἶχαν κρυμμένα ὄπλα καί ἐβγαῖναν πότε-πότε νά βοηθήσουν, ἦταν τῆς τάξης τών 15.000 ὄπλισμένων ἀνταρτῶν καί ἡ μόνιμη δύναμη τοῦ Ζέρβα ἐκεῖνον τόν καιρό ἦταν περίπου 5.000. Ἴσως νά κάνω λάθος, ἀλλά αὐτό θυμάμαι.

Γιώργος Πετρόχειλος: Ποιά ἦταν ἡ δύναμη τών στρατευμάτων κατοχῆς;

Ταξίαρχος Μάιερς: Αὐτό εἶναι πολύ πιό δύσκολο ἐρώτημα γιά μένα, ἐπειδή, εἰλικρινά, δέν θυμάμαι αὐτή τή στιγμή. Ἄμφιβάλλω ἐν τό ἤξερα ποτέ. Δέν μᾶς ἐνδιέφερε. Ἐγώ προσωπικά, σάν ἀρχηγός ἀποστολῆς, δέν ἐνδιαφερόμουν τόσο γιά τόν ἀριθμό τών γερμανικῶν στρατευμάτων πού δεσμεύαμε, ὄσο γιά τίς επιχειρήσεις σαμποτάζ πού μᾶς εἶχε ζητηθεῖ νά προετοιμάσουμε. Π.χ., ἡ ἐπιχείρηση «Animals» μᾶς στοίχισε τριῶν μηνῶν προετοιμασία. Ἡ πρώτη εἰδοποίηση γιά τήν σκοπούμενη ἀπόβαση στή Σικελία μοῦ δόθηκε τόν Ἰανουάριο καί πραγματοποιήθηκε τόν Ἰούλιο. Ἀμέσως ἀρχίσα προετοιμασίες, πού μέ ἀπασχόλησαν πλήρως σάν μιᾶ στρατιωτική ἀπο-

στολή προτεραιότητας επί μήνες. Έτσι, φοβάμαι δι δεν μπορώ να απαντήσω στην ερώτησή σας. Δεν προσπαθώ να την αποφύγω.

Γιώργος Πετρόχειλος: Κάποιος μου επέστησε την προσοχή στο βιβλίο του στρατηγού Σαράφη «'Ο ΕΛΑΣ»*, σύμφωνα με τό όποιο τά στρατεύματα κατοχής άριθμοϋσαν περίπου 300.000. Φυσικά, μετά τή συνθηκόλογηση τής 'Ιταλίας, ό άριθμός αυτός μειώθηκε στους 180.000 άνδρες, κυρίως Γερμανούς καί Βουλγάρους. Στά στρατεύματα αυτά περιλαμβάνονταν επίσης όρισμένες αξιόμαχες γερμανικές μεραρχίες, όπως π.χ. ή 'Εντελδαίς. Αυτό δείχνει, νομίζω, πώς ό ΕΛΑΣ όχι μόνο δεν ήταν άπρόθυμος να συμπλακεί με τούς κατακτητές, αλλά έκανε ό,τι ήταν δυνατό καί πώς αξιόλογες γερμανικές μονάδες ήταν καθηλωμένες στην 'Ελλάδα.

Heinz Richter: Θα ήθελα να κάνω μιá δήλωση. Στην 'Ελλάδα ύπήρχε μιá καλή μεραρχία, ή 22η, πού στάθμευε στην Κρήτη. Στην 'Αττική, ή 11η Luftwaffenfelddivision, πού ήταν κάτι μάλλον ιδιαίτερο. Οί δύο άλλες μεραρχίες, ή 104η Jägerdivision καί ή 117η Jägerdivision, ήταν δεύτερης κατηγορίας. Δύο άκόμη μεραρχίες, ή 1η Panzerdivision καί ή 1η Gebirgsdivision μεταφέρθηκαν στην 'Ελλάδα για μερικές έβδομάδες τό 1943 καί έφυγαν πάλι. Υπήρχαν καί μερικά τάγματα όχυρών (τά 966 καί 967 Festungsregiment), κυρίως ήλικιωμένοι άνδρες (Landeschützen) με καθήκοντα φρουρών. 'Η 4η SS Polizei-Panzer-Grenadier-Division στην πραγματικότητα άπαρτιζόταν από δύο άστυνομικά τάγματα. Αυτό σημαίνει συνολικά 50.000-70.000 Γερμανούς.

Γιώργος Πετρόχειλος: 'Ο Σαράφης άνεβάζει τόν άριθμό των Γερμανών στους 100.000 άνδρες καί επιπλέον δίνει καί άλλες

---

* Στέφανου Σαράφη, «'Ο ΕΛΑΣ», 'Αθήνα 1946.

έθνικότητες. Αυτό που συζητάμε είναι ο συνολικός αριθμός ξένων στρατευμάτων κατοχής στην Ελλάδα κι αν ο αριθμός αυτός θά ήταν μικρότερος σε περίπτωση άνυπαρξίας του ΕΛΑΣ. Αν τώρα ο ΕΛΑΣ με 50.000 άνδρες κατόρθωσε να καθλώσει 300.000 ξένων στρατευμάτων στην Ελλάδα, πού θά μπορούσαν να χρησιμοποιηθούν σε άλλα μέτωπα, ο Ισχυρισμός πώς ο ΕΛΑΣ ήταν απρόθυμος να προβεί σε επιχειρήσεις έναντι των κατακτητών, δέν είναι ιδιαίτερα πειστικός.

Richard Clogg: Όμως ήταν αληθινά χαμηλής ποιότητας αυτά τά στρατεύματα κατοχής, τόσο τά Ιταλικά όσο και τά γερμανικά.

Γιάνης Γιανουλόπουλος: Θά ήθελα νά κάνω μιά σύντομη ερώτηση για ένα θέμα πού πάντοτε μου δημιουργούσε άπορίες και νομίζω ότι ο καθηγητής Hammond είναι ο μόνος άρμόδιος νά απαντήσει. Υπήρχε κανένα μέλος της Στρατιωτικής Άποστολής πού νά γνώριζε τό γεγονός – γιατί περί γεγονότος πρόκειται – ότι ο Ζέρβας έκλεισε συμφωνία με τούς Γερμανούς; Αν ή άπάντηση είναι άρνητική, θά ήθελα νά μου πείτε τό γιατί. Αν ή άπάντηση είναι θετική, τί κάνατε;

Καθ. Hammond: Είπα ότι δέν γνωρίζουμε για καμά συμφωνία άνάμεσα στον Ζέρβα και στους Γερμανούς. Υπήρχε μιά σχετική άναφορά από τον ΕΛΑΣ, αλλά αν άποδείχθηκε ποτέ, δέν τό ξέρω. Νομίζω ότι ύπήρχαν επίσης άναφορές για τον ΕΛΑΣ. Θυμάμαι ένα άνώτερο μέλος του ΕΛΑΣ πού με πληροφόρησε προς τό τέλος ότι πήγαν νά δημιουργήσουν ένα κίνημα Έλευθερων Γερμανών. Είχα μεγάλες ύποψίες.

Γιώργος Γιανουλόπουλος: Ξέρουμε όμως ότι είναι γεγονός. Πώς έξηγεíte τό ότι κρατήθηκε μυστικό; Δέν σās ξαφνιάζει;

Καθ. Hammond: Οί μεμονωμένοι άξιωματικοί άσχολούνταν με τίς δικές τους μονάδες. Υπήρχαν άξιωματικοί σύνδεσμοι

σέ μεμονωμένες μονάδες. Οί 75 άξιωματικοί μας στήν Έλλάδα δέν συγκεντρώνονταν όλοι μαζί σ' ένα μέρος γιά νά συζητήσουν. Άν ήταν άλήθεια δέν τό ξέραμε.

Γιώργος Γιανουλόπουλος: Στόν πρόλογο πού έγγραψε γιά τήν έλληνική έκδοση του «Μήλου τής Έριδος», ό Γουντχάουζ αναφέρει ότι είναι άλήθεια, αλλά αυτός δέν ήξερε τίποτα.

Καθ. Hammond: Άν δέν τό ήξερε αυτός, κανείς άλλος δέν μπορούσε νά τό ξέρει.

Έρώτηση από τό άκροατήριο: Καθηγητή Hammond, είπατε ότι ή άποστολή στήν Έλλάδα προσπαθούσε νά άκολουθήσει μιά πολιτική άμεροληψίας ώς πρός τά άντιστασιακά κινήματα. Όποτε ό ΕΛΑΣ έκανε επιθέσεις σέ άλλα κινήματα, του στερούσατε τά βρετανικά όπλα. Τό έρώτημά μου είναι τό έξης: Αυτό ίσχυε καί γιά τήν άλλη πλευρά; Γιατί φαντάζομαι ότι ό ΕΔΕΣ προέβαινε σέ αντίποινα.

Καθ. Hammond: Νομίζω ότι έχω ήδη άπαντήσει σ' αυτό.

Δημήτρης Δημητράκος: Θα ήθελα νά κάνω μερικά σχόλια. Άφορούν κυρίως αυτά πού άκουσα από τό Θανάση Χατζή καί από τόν καθηγητή Hammond. Άν θέλουν νά άπαντήσουν, είναι εύπρόσδεκτοι, αν όχι, δέν πειράζει. Θ' άρχίσω από αυτό πού είπε ό Θανάσης Χατζής, γιά τήν άνάλυση τής πιθανής διεθνούς κατάστασης πού θα προέκυπτε μετά τόν πόλεμο, πού έκανε ή Κεντρική Έπιτροπή του ΚΚΕ. Πιστεύω ότι δέν δόθηκε επαρκής έμφαση σ' αυτή τήν άνάλυση. Μας είπε ότι προσπαθούσαν νά μαντέψουν ποιά ήταν τά συμφέροντα τής Σοβιετικής Ένωσης, ώστε νά τά ύπηρετήσουν καλύτερα. Αυτό είναι ενδιαφέρον. Αυτό πού βρίσκω άκόμη πιό ενδιαφέρον, είναι ή διχοτομία μεταξύ αυτών πού έλεγαν ότι μετά τόν πόλεμο θα ύπήρχαν πιθανώς δύο στρατόπεδα πού θα άναπαρήγαγαν τήν πάλη των τάξεων, σάν νά λέμε σέ παγκόσμιο επίπεδο· καί οι

ἄλλοι πού ἔλεγαν «ὄχι – ὅλοι θά εἶναι ἐνωμένοι». Κατά ἕναν παρὰξενό τρόπο, κατά ἕναν ἀντιφατικό τρόπο, κατά ἕνα διαλεκτικό τρόπο, καί οἱ δύο ἀπόψεις ἐπιβεβαιώθηκαν. Ἡ πρώτη ἐπιβεβαιώνεται ἀπό τήν πάλη πού ἐξακολουθεῖ νά ὑπάρχει μέχρι σήμερα ἀπό τό τέλος τοῦ πολέμου. Ἡ δεύτερη ἐπιβεβαιώνεται στό βαθμό πού μποροῦμε νά ποῦμε ὅτι ἔχουμε παρὰλληλα ἕναν κόσμο συνύπαρξης. Αὐτό πού θά ἤθελα νά ὑπογραμμίσω εἶναι ὁ τρόπος μέ τόν ὁποῖο, μέσα στά ἑλληνικά πλαίσια, ἀναπαρήγαγαν μεταξύ τους μιά παγκόσμια σύγκρουση πού γινόταν, πού θά ἐξακολουθοῦσε νά γίνεται. Αὐτό δείχνει ὅτι δέν ἦταν ἀπλῶς μιά διαμάχη μεταξύ πολιτικῶν φραξῶν, μεταξύ μεσογειακῶν πολιτικῶν, καί ὅτι οἱ λογικοί Ἑγγλοσάξονες μπῆκαν στή μέση σάν διαιτητές. Ἡ πάλη στήν Ἑλλάδα εἶχε παγκόσμια σημασία καί διαστάσεις. Αὐτό μέ φέρνει σέ ἕνα ἄλλο σημεῖο, τό ὁποῖο ἀναφέρθηκε ἀπό τό Θανάση Σκούρα, πού τό βρήκα πολύ σχετικό, καθῶς καί ἀπό ἕναν ἄλλο νέο ἄνθρωπο πού ἔχει φύγει τώρα, γιά τή συνέχεια μεταξύ πολιτικῆς καί στρατιωτικῶν ἐπιχειρήσεων. Ἡ θεωρία τοῦ Κλαούζεβετς, ὅτι ὁ πόλεμος εἶναι ἡ συνέχεια τῆς πολιτικῆς, συνεπάγεται ἐπίσης ὅτι ἡ πολιτικῆ εἶναι ἕνας ἄλλος τρόπος γιά τή συνέχιση τοῦ πολέμου, καί αὐτό εἶναι κάτι πού τό διαπιστώνουμε σήμερα. Αὐτό ἔρχεται σέ πλήρη ἀντίθεση μέ τήν ἀνάλυση τοῦ καθηγητῆ Hammond, πού ἔβλεπε μιά σαφή διαφορά μεταξύ στρατιωτικῶν ἐπιχειρήσεων καί πολιτικῶν ὑπολογισμῶν, μεταξύ τῶν βρετανικῶν στρατιωτικῶν ἐπιχειρήσεων καί τῆς ἑλληνικῆς πολιτικῆς, καί ὅτι αὐτή πάλι, ἦταν ἐντελῶς ἄσχετη μέ τούς στόχους τῆς βρετανικῆς ἐξωτερικῆς πολιτικῆς καί μέ τή στρατηγική τῆς ἐξωτερικῆς πολιτικῆς τοῦ Τσώρτσιλ. Πιστεύω ὅτι οἱ πολιτικοί ὑπολογισμοί τῆς βρετανικῆς ἐξωτερικῆς πολιτικῆς γενικά καθόριζαν τίς στρατιωτικές ἐπιχειρήσεις στήν Ἑλλάδα, ἀλλά ρίχνουν καί φῶς σ' αὐτές τίς στρατιωτικές ἐνέργειες. Κατά συνέπεια, ἀκόμη κι ἂν ἡ Βρετανική Στρατιωτική Ἀποστολή ἔπαιζε τυπικά τό διαιτητή ἀνάμεσα σέ ἀλληλομαχόμενες ἑλληνικές παρατάξεις, τά συμφέροντα πού παίζονταν ἦταν πολύ μεγαλύτερα ἀπ' ὅ,τι ὑπο-

νοεί ή λέξη παρατάξεις, άφού θά είχαν για συνέπεια μιά παγκόσμια σύγκρουση. Τό 1944 δέν συμμετείχαμε σ' έναν Πόλεμο τών Ρόδων ανάμεσα στόν Οίκο του Λάνκαστερ και στόν Οίκο του Γυόρκ. Ήταν πολύ πιο σημαντικό. Ή Βρετανία έπαιξε τό ρόλο του «διαιτητή»...

Καθ. Hammond (διακόπτει): Στόν Οίκο του Ζέρβα και στόν Οίκο του Άρη, θά μπορούσατε νά πείτε (γέλια).

Δημήτρης Δημητράκος: ...παρόλο πού άκόμη και αυτός ό ρόλος του διαιτητή καταρρίφθηκε άπό τίς όμιλίες τών Heinz Richter και Θανάση Χατζή. Άκόμη κι άν τό δεχόμαστε αυτό, τό ουσιαστικό δέν είναι ό ρόλος του διαιτητή ανάμεσα sé άλληλομαχόμενες όμάδες. Πιστεύω, πρώτα άπ' όλα, ότι δέν ήταν άπλώς πολιτικές όμάδες και, δεύτερον, ότι ή έξήγηση τών βρετανικών στρατιωτικών έπιχειρήσεων στην Έλλάδα δίνεται άπό τούς στόχους τής έξωτερικής πολιτικής τής Βρετανίας, άν τούς δούμε sé παγκόσμιο πλαίσιο, και όχι άπό τή βρετανική μεγαλοθυμία, ή τόν συναισθηματισμό του Τσώρτσιλ. «όφείλουμε πολλά στην Έλλάδα επειδή ήταν σύμμαχός μας» και ούτω καθεξής. Αυτό φυσικά δέν σημαίνει ότι κατηγορώ τή βρετανική έξωτερική πολιτική πώς δέν είχε μεγαλοθυμία. Θέλω μόνο νά δείξω γι' άλλη μιά φορά τό διαχωρισμό τής ήθικης και τής πολιτικής, πού πριν άπό έμάς τόν έπισήμαναν τόσο ό Άριστοτέλης, όσο και ό Μακιαβέλλι. Ό συναισθηματισμός πάντα έπιστρατεύεται για πολιτικά ζητήματα και τείνει νά περιπλέκει τά πράγματα, είτε προέρχεται άπό δεξιούς είτε άπό άριστερούς όμιλητές.

Καθ. Hammond: Πάνω σ' αυτό πού είπατε, ότι ό Θανάσης Χατζής είπε ότι τό ΚΚΕ έπιθυμούσε νά ξέρει τί έπρεπε νά κάνει για τή Σοβιετική Ένωση, θά ήθελα πρώτα νά πώ ότι δέν ύπάρχει άμφιβολία πώς, άν είχαν πετύχει, θά είχαμε μιά Σοβιετική Ένωση στην Έλλάδα. Τό είδαμε νά συμβαίνει στην Άλβανία· τό είδαμε νά συμβαίνει άρχικά στη Γιουγκοσλαβία.

Πιστεύω ότι δεν υπάρχει αμφιβολία ότι αυτό θα είχε συμβεί.

(Οι μαγνητοφωνήσεις τελειώνουν σ' αυτό το σημείο).

Πρόεδρος: Παρόλο που υπάρχουν αρκετοί οι οποίοι θα ήθελαν ακόμη να μιλήσουν, πρέπει δυστυχώς να κλείσω τη συνεδρίαση. Είμαι βέβαιος ότι εκφράζω την άποψη όλων εσάς που είστε παρόντες εδώ, αν πω ότι η συνδιάσκεψη σημείωσε αναμφίβολη επιτυχία: Μια επιτυχία που οφείλεται τόσο στην ποιότητα και στο ενδιαφέρον των ομιλιών, όσο και στην ειλικρίνεια των ερωτώντων και των ομιλητών από την Αίθουσα. Ένας άλλος σημαντικός παράγοντας για την επιτυχία της συνδιάσκεψης ήταν η παρουσία μεταξύ των ομιλητών και του ακροατηρίου μας πολλών ανθρώπων που συμμετείχαν στα γεγονότα που συζητήσαμε. Η παρουσία τους ήταν ανεκτίμητη και είμαστε πράγματι ευγνώμονες προς αυτούς που βρέθηκαν εδώ μαζί μας. Θα ήθελα να τελειώσω ευχαριστώντας όλους τους ομιλητές για τις ενδιαφέρουσες εργασίες τους καθώς και τους οργανωτές της ΕΛΕΜΕΠ που μας συγκέντρωσαν όλους μαζί. Έλπίζω ότι αυτή θα είναι η πρώτη μίας σειράς συνδιασκέψεων αυτού του είδους που θα ασχολούνται με πλευρές του πρόσφατου παρελθόντος της Ελλάδας.

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ

Ό Δ. Χατζής υπέβαλε αργότερα την επόμενη γραπτή ερώτηση στον ταξίαρχο Myers:

Ό κ. Έντυ Μάιερς, αρχηγός της βσα στα ελληνικά βουνά την αρχική περίοδο, ισχυρίζεται πώς ήταν δίκαιος και άμερόληπτος απέναντι σε όλες τις αντίρτικες οργανώσεις και τό μόνο πού τον ενδιέφερε ήταν ή πολεμική δράση κατά τών κατακτητών. Δέν θά επικαλεστώ στοιχεία πού έχουν δημοσιευτεί και άποκαλύπτουν συγκεκριμένες ενέργειες του σε βάρος του ΕΑΜ/ΕΛΑΣ. Υπάρχει όμως ένα πολύ καθαρό έγγραφο του: ή ύπ' άριθ. 85/4 Α.Σ. έκθεση (12 Αύγούστου 1943), πού πρωτοδημοσιεύτηκε στην Άμερική και στή συνέχεια πολλές φορές στην Έλλάδα* (βλ. Φ. Γρηγοριάδη «Τό Άντάρτικο»), και ποτέ δέν διαψεύστηκε από τον κ. Έντυ, πού την υπέγραφε. Στην έκθεση αυτή αναφέρεται συγκεκριμένα πώς ό ίδιος έδωσε οδηγίες στους Άγγλους και Έλληνες πράκτορες του «νά ύπονομεύουν τό έργο του ΕΑΜ και του ΕΛΑΣ» και διι οί πράκτορες της Άγγλίας «έχουν καθήκον και δικαίωμα νά καταγγέλλουν τούς αρχηγούς του ΕΑΜ/ΕΛΑΣ στίς άρχές κατοχής και νά βοηθοϋν στή σύλληψη τών πρακτόρων του ΕΑΜ/ΕΛΑΣ, ώστε όταν έρθει ή στιγμή, οί οργανώσεις αυτές νά μίν μπορέσουν νά δλάψουν τά άγγλικά συμφέροντα. Άπό αυτή την άποψη, ή οργάνωση του ΕΔΕΣ έκανε πολλά. Καταγγέλλει στο συνταγματάρχη Ντερτιλή και στον ύπουργό Ταβουλάρη πολύ ενεργά στελέχη του ΕΑΜ και του ΕΛΑΣ πού βρι-

---

* Δημοσιεύθηκε σε φυλλάδιο μέ τον τίτλο «Praise and Perfidy: British Sentiments and Tory Actions», από τό Έλληνο-άμερικανικό Συμβούλιο (Greek-American Council), New York, N.D. 1945. Φ. Γρηγοριάδης, «Τό Άντάρτικο, ΕΛΑΣ, ΕΔΕΣ, ΕΚΚΑ - 5/42», Άθήνα 1964.

σκονται τώρα στά χέρια τῶν Γερμανῶν καί γενικά στά χέρια τῶν ἀρχῶν κατοχῆς». Γιά τήν ΕΚΚΑ ἔγραφε: «Ὁ ἀρχηγός τῆς ΕΚΚΑ συνταγματάρχης Ψαρρός, εἶναι τίμιος καί σταθερός στίς ὑποσχέσεις του πρὸς ἐμᾶς. Οἱ πολιτικοί του σύμβουλοι Καψαλόπουλος καί Καρτάλης διαρκῶς ζητοῦν οἰκονομική βοήθεια καί δέν ξέρω κατά πόσο κάνουν καλή χρήση τῶν ποσῶν πού τούς δίνουμε. Ὅπως μαθαίνω, μεγάλα ποσά ξοδεύουν στίς ἰδιωτικές ὑποθέσεις τους. Πάντως καί οἱ δύο ὡς τά τώρα ἐργάστηκαν γιά τή διάλυση τοῦ ΕΛΑΣ».

Τά ἀποσπάσματα (στά εἰσαγωγικά) εἶναι ἀπό τήν ἐκθεση τοῦ Ἐντυ Μάιερς. Θά ἦταν νομίμως χρήσιμο γιά τήν ἱστορική ἀλήθεια, ἂν ὁ κ. Μάιερς ἐπιβεβαίωνε, ἢ διέψευδε, τήν ὑπαρξη αὐτοῦ τοῦ ἐγγράφου*, μιά πού μέχρι τώρα δέν τό ἔχει κάνει.

Ὁ ταξίαρχος Μάιερς ἀπάντησε ὡς ἑξῆς:

Ἄπ' ὅτι μπορῶ νά θυμηθῶ, αὐτή εἶναι ἡ πρώτη φορά πού ἀκούω γιά τήν ὑπαρξη τῆς «αὐστηρά ἐμπιστευτικῆς» ἀναφορᾶς ἀριθ. 85/4ΑΣ, μέ ἡμερομηνία 12 Αὐγούστου 1943, πού ἀναφέρεται τώρα ἀπό τόν κ. Χατζῆ καί προφανῶς ἀποδίδεται σέ μένα. Τήν καταγγέλλω χωρίς δισταγμό σάν μιά κατάφωρη, ἀνακριδῆ καί κακόβουλη πλαστογραφία.

Ὁ πλαστογράφος, ὅπως φαίνεται, δέν γνῶριζε ὅτι στίς 12

---

* Ἡ ἐπιμελήτρια θά ἤθελε νά προσθέσει ὅτι, ὅταν συζητήσε αὐτό τό ντοκουμέντο μέ τόν μακαρίτη σύζυγό της, ὑποστράτηγο Στέφανο Σαράφη, στρατιωτικό διοικητή τοῦ ΕΛΑΣ, ἐκεῖνος ἐξέφρασε τήν ἀποψη ὅτι δέν μποροῦσε νά εἶναι γνήσιο, γιατί «ἐνῶ ἄλλοι μπορεῖ νά ἔγραφαν ἔτσι, αὐτό δέν ταίριαζε μέ τό χαρακτήρα τοῦ ταξίαρχου Ἐντυ». Ἡ ἐμφάνιση τοῦ ντοκουμέντου στό παράρτημα τῆς γερμανικῆς ἐκδόσεως τοῦ βιβλίου τοῦ στρατηγοῦ Σαράφη «Ὁ ΕΛΑΣ», πού δημοσιεύθηκε μέ τόν τίτλο «In den Bergen von Hellas» ἀπό τόν Deutscher Militärverlag, Berlin 1964, ἔγινε χωρίς νά τό γνῶριζει ἡ ἐπιμελήτρια, ἢ ὅποια στή συνέχεια ἐξέφρασε τή λύπη της στούς ἐκδότες γιά τό ὅτι μιά κατά τά ἄλλα ἀξιόπιστη ἐκδόση εἶχε παραμορφωθεῖ μέ τή χρήση ἑνός πλαστοῦ ντοκουμέντου, ἐνῶ μιά προηγουμένη συνεννόηση θά τό εἶχε ἐμποδίσει αὐτό.

Αυγούστου 1943 βρισκόμουν στο Κάιρο, μέ μιά επιτροπή ανταρτών από τά ελληνικά βουνά. Τό ΕΑΜ/ΕΛΑΣ είχε πρόσφατα συνεργαστεί μέ τίς συμμαχικές δυνάμεις στή Μέση Ἀνατολή, γιά τήν ἐκτέλεση ἐκτεταμένων σαμποτάζ, σέ συνάρτηση μέ τήν ἀπόδραση στή Σικελία, πού είχε πρόσφατα δλοκληρωθεί. Ἡ φράση στό προαναφερόμενο ντοκουμέντο, πού ὑποτίθεται δι ἔγραψα: «Ἐλπίζω νά κατορθώσω νά τούς φέρω (τόν ΕΛΑΣ) στό σημεῖο νά ἐκδώσουν τίς ἀναγκαῖες διαταγές γιά τήν ἐκτέλεση σαμποτάζ» δέν ἔχει καμιά σχέση μέ τήν πραγματική κατάσταση στίς 12 Αὐγούστου 1943.

Ἐπιπλέον, καθώς ἤμουν στό Κάιρο, δέν ὑπῆρχε καμιά ἀνάγκη νά γράψω ἐπιστολή πρὸς τό Ἀρχηγεῖο τῆς Μέσης Ἀνατολῆς γιά τόσο ποικίλα ζητήματα σάν αὐτά πού ἀναφέρονται σ' αὐτή τήν ἐπιστολή-σκευωρία. Στήν πραγματικότητα, ποτέ δέν ἔγραψα ὁποιαδήποτε ἐπιστολή πρὸς τό Ἀρχηγεῖο Μέσης Ἀνατολῆς ἀπό τά βουνά. Οἱ ἀναφορές μου στέλνονταν πάντα στό SOE στό Κάιρο, σέ κωδικοποιημένες φράσεις κατάλληλες γιά κρυπτογράφηση καί μετάδοση μέ τόν ἀσύρματο. Ποτέ δέν ἔστειλα μέ τό χέρι γραπτές ἀναφορές ἀπό τήν Ἑλλάδα σέ κανένα.

Ποτέ δέν ἔλαβα ἐντολές ἀπό τούς προϋσταμένους μου πού νά μοῦ ζητοῦσαν νά δράσω μέ ὁποιοδήποτε διπρόσωπο, ὑπολοο τρόπο.

Ἐκτός ἀπό τό γεγονός δι πολλές ἀπό τίς ἐλληνικές προσωπικότητες πού ἀναφέρονται σ' αὐτό τό ντοκουμέντο, μοῦ ἦταν τήν ἐποχή ἐκείνη ἀγνωστες καί ἐπομένως δέν ἤμουν ἀρμόδιος νά ἀναφέρω σχετικά μέ αὐτές – ὅπως πολλοί ἀνθρωποι γνωρίζουν τώρα – ὑπάρχει καί τό γεγονός δι τό στυλ καί ἡ φρασολογία τοῦ πλαστοῦ ντοκουμέντου δέν εἶναι τά δικά μου.

Τά ἀντίγραφα τῶν ἀναφορῶν πού ἔγραψα ὄσο ἤμουν στό Κάιρο καί στό Λονδίνο τό καλοκαίρι τοῦ 1943, μποροῦν σήμερα νά μελετηθοῦν στά ἀρχεῖα στρατιωτικῆς ἱστορίας τοῦ King's College, τοῦ Πανεπιστημίου τοῦ Λονδίνου. Δέν θά

δρεθεῖ καμιά ἀναφορά μέ κάποιον, ἔστω καί κατά προσέγγιση, παρόμοιο ἀριθμό ἀναφορᾶς σάν τό 85/4AS, πού, μαζί μέ τό σύνολο τῆς ἐπιστολῆς, τό καταγγέλλω ὡς κατασκευασμένο.

ΙΔΙΟΤΗΤΕΣ ΣΥΝΕΔΡΩΝ ΚΑΙ ΟΜΙΛΗΤΩΝ

- Ἀλεξίου Χρήστος*. Lecturer τῆς Νεοελληνικῆς Φιλολογίας στό Πανεπιστήμιο τοῦ Birmingham.
- Alexander George*. Ph. D., King's College, τοῦ Πανεπιστημίου τοῦ Λονδίνου.
- Baker Elisabeth*. Συγγραφέας, συνεργάτης ραδιοτηλεοπτικῶν ἐκπομπῶν γιά θέματα τῆς ΝΑ. Εὐρώπης. Συγγραφέας τοῦ «British Policy in South-East Europe in the Second World War». Λονδίνο, 1976.
- Γιανουλόπουλος Γιάνης*. Εἰδικός ἐπιστήμονας, ἐντεταλμένος διδασκαλίας τῆς Ἱστορίας τοῦ Ἑλληνικοῦ Κράτους, στό Πανεπιστήμιο Κρήτης.
- Γιανουλόπουλος Γιώργος*. Συνεργάτης τῆς ἑλληνικῆς ἐκπομπῆς BBC
- Gianatt Chris* 4. Ἀμερικανός, ἑλληνικῆς καταγωγῆς, μέλος τῆς «Ὁμάδας 133», πού ἔδρασε στήν Ἑλλάδα κατά τά πρῶτα στάδια τῆς Ἀντίστασης.
- Clogg Richard*. Lecturer τῆς Νεοελληνικῆς Ἱστορίας στό King's College, Πανεπιστήμιο τοῦ Λονδίνου. Ἐπιμελητής (μαζί μέ τή Phyllis Auty) τοῦ βιβλίου «British Policy towards Wartime Resistance in Yugoslavia and Greece». Λονδίνο 1974. Συγγραφέας τοῦ βιβλίου «A short History of Modern Greece». Λονδίνο 1979.
- Cookridge E.H.* (ἀπεβίωσε). Συγγραφέας, εἰδικευμένος σέ ζητήματα τῆς ἱστορίας τοῦ Β' Παγκόσμιου πολέμου. Συγγραφέας τοῦ βιβλίου «Secrets of the British Secret Service». Λονδίνο 1948.
- Δημητράκος Δημήτρης*. Lecturer τῆς Πολιτικῆς Ἐπιστήμης στό Πανεπιστήμιο τῆς Rheims.
- Δογάνης Ρήγας*. Καθηγητής τῆς Οἰκονομίας τῶν Μεταφορῶν, Polytechnic of Central London, Λονδίνο.
- Δραγούμης Μάρκος*. Διευθυντής τοῦ Γραφείου Τύπου τῆς ἑλληνικῆς πρεσβείας τοῦ Λονδίνου.

- Heischer Hagen*. Ph. D., ειδικός επιστήμονας, έντεταλμένος διδασκαλίας της Νεώτερης Εύρωπαϊκής Ίστορίας στό Πανεπιστήμιο Κρήτης.
- Hammond Nicholas*. FBA, καθηγητής της Ἀρχαίας Ἑλληνικῆς Φιλολογίας στό Πανεπιστήμιο Bristol. Ἀξιωματικός-σύνδεσμος στή Βόρεια Ἑλλάδα κατά τήν Κατοχή. Προσωρινός ἀναπληρωτής ἀρχηγού της Βρετανικῆς Στρατιωτικῆς Ἀποστολῆς, 1944.
- Κατηφόρης Γιώργος*. Lecturer τῶν Οἰκονομικῶν στό University College. Πανεπιστήμιο τοῦ Λονδίνου.
- Κέδρος Ἀνδρέας*. Συγγραφέας τοῦ βιβλίου «La Resistance Greque». Παρίσι 1966 (ἑλληνική ἔκδοση, Ἀθήνα 1976) καί τοῦ «Peuple Roi». Παρίσι 1952.
- Κούνδουρος Ροῦσσος*. Δικηγόρος, κοινωνιολόγος.
- Κύρτσος Γιώργος*. Rh.D., London School of Economics, Πανεπιστήμιο τοῦ Λονδίνου.
- Κώτσης Σπύρος*. Πρώην ἀστυνομικός διευθυντής, συγγραφέας τοῦ βιβλίου «Μήδας 614», Ἀθήνα 1976.
- Μεντ Ε.С. W.* Ταξίαρχος (παράσημο Διακεκριμένων Στρατιωτικῶν Ὑπηρεσιῶν). Ἀρχηγός Βρετανικῆς Στρατιωτικῆς Ἀποστολῆς στήν Ἑλλάδα, 1942-43. Συγγραφέας τοῦ βιβλίου «Greek Entouglément». Λονδίνο 1955.
- Παπαστράτης Προκόπης*. Ph.D., ἐπιστημονικός συνεργάτης στό Κέντρο Ἱστορίας τοῦ Νεώτερου Ἑλληνισμοῦ της Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν.
- Πεσμαζόγλου Βασίλης*. Διοικητικό στέλεχος τῶν Εύρωπαϊκῶν Κοινοτήτων, Βρυξέλλες.
- Πετρόχειλος Γιώργος*. Principal Lecturer τῶν Οἰκονομικῶν, Lancaster Polytechnic.
- Richter Heinz*. Ph. D., Χαϊδελβέργης. Συγγραφέας τοῦ βιβλίου «Griechenland zwischen Revolution und Konterrevolution (1936-1946)». Φραγκφούρτη 1973 (ἑλληνική ἔκδοση, Ἀθήνα 1975).
- Σκούρας Θανάσης*. Προϊστάμενος τοῦ τομέα της Πολιτικῆς Οἰκονομίας, North East London Polytechnic.
- Σθορῶνος Νίκος*. Καθηγητής, πρώην προϊστάμενος τομέα στήν Ecole Pratique des Hautes Etudes τοῦ Παρισιοῦ. Ἐπισκέπτης καθηγητής στό Πανεπιστήμιο Κρήτης. Συγγραφέας τοῦ βιβλίου «Histoire de la Grèce Moderne», Παρίσι 1972 (ἑλληνική ἔκδοση, Ἀθήνα 1976).

Sweet-Escott Bickham. Ἀνώτατο στέλεχος τῆς SOE (Ἵπηρεσία Εἰδικῶν Ἐπιχειρήσεων) κατά τόν Β΄ Παγκόσμιον πόλεμον. Συγγραφέας τῶν βιβλίων «Greece: A political and Economic Survey 1936-1953», Λονδίνο 1954, καί «Baker street Irregular», Λονδίνο 1965.

Χατζῆς Θανάσης. Γενικός γραμματέας τοῦ ΕΑΜ (1941-1944). Συγγραφέας τοῦ βιβλίου «Ἡ νικηφόρα ἐπανάσταση πού χάθηκε», 3 τόμοι, Ἀθήνα 1977-80.

ΟΤΑΝ Ο ΠΟΛΕΜΟΣ στήν Εὐρώπη ἔφτανε στό ἀποκορύφωμά του, τό 1944, ὁ ἀγώνας τῆς Ἑλληνικῆς Ἀντίστασης ἔμπαινε στήν τραγική του φάση. Παγιδευμένος ἀπό τίς ἀποφάσεις τῶν δύο μεγάλων Συμμάχων, διαπίστωνε ὅτι ἡ μοίρα του δέν θά καθοριζόταν σύμφωνα μέ τίς προσδοκίες του.

ΑΥΤΗ ΤΗΝ ΤΡΑΓΙΚΗ φάση πραγματεύεται ἐτούτη ἡ ἔκδοσή μας, καί θέτει ἐρωτήματα πού ἐπεκτείνονται πολύ μακρύτερα ἀπό τά σύνορα τῆς Ἑλλάδας.

ΣΤΗΝ ΑΝΑΛΥΣΗ ΤΩΝ γεγονότων αὐτῶν συμβάλλουν κορυφαῖοι πρωταγωνιστές τους, ὅπως ὁ ταξίαρχος Ἐντν Μάιερς (ἀρχηγός τῆς Βρετανικῆς Στρατιωτικῆς Ἀποστολῆς στήν Ἑλλάδα, τό 1943), ὁ Θανάσης Χατζῆς (γενικός γραμματέας τοῦ ΕΑΜ, 1941-44), καθώς καί ἱστορικοί πού ἔχουν μελετήσει τά βρετανικά καί γερμανικά κρατικά ἀρχεῖα, τά ὁποῖα πρόσφατα ἤρθαν στή δημοσιότητα.

ΤΟ ΒΙΒΛΙΟ ΕΠΙΜΕΛΗΘΗΚΕ ἡ Μάριον Σαράφη, χήρα τοῦ στρατηγοῦ Στέφανου Σαράφη, γιά λογαριασμό τῆς Ἑλληνικῆς Ἐταιρίας Μελέτης καί Ἐπιστημονικοῦ Προβληματισμοῦ (ΕΛΕΜΕΠ), Τμήμα Βρετανίας.

ΟΙ ΕΚΔΟΣΕΙΣ «ΝΕΑ ΣΥΝΟΡΑ» τοῦ Ἀντώνη Λιδάνη, στή σειρά τους «Ἱστορία», κυκλοφοροῦν τό ντοκουμέντο αὐτό στά ἑλληνικά, μέ τήν πεποίθηση πώς προσφέρουν μιᾶ ἀκόμη ἐνκαιρία γιά τή διερεύνηση ἐκείνης τῆς ἡρωικῆς ὅσο καί κρίσιμα τραγικῆς ἐποχῆς γιά τή χώρα μας.